

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

m.ilin e.segal

insan nasıl insan oldu

İNCELEME 2.CİLT

HÜR
YAYINEVİ

HÜR YAYINLAR : 75

Kapak resmi : Turgay Betil ★ Dizgi ,baskı : Hilâl Matbaacılık
Koll. Şti. ★ Cilt : Numune Mücellithanesi ★ 1974 - İstanbul

M. İLİN - E. SEGAL

İNSAN NASIL İNSAN OLDU

2. CİLT

Rusçadan Çeviren:

AHMET ZEKERYA

**HÜR
YAYINEVİ**

Ankara Caddesi : 99, Babıâli Han, Kat : 3
P.K. 1222 - İstanbul

Telefon : 27 15 88

insan yüce ve akıllıydı

İnsan yüce ve çok akıllıydı.

Ama daha zaferden çok uzaktaydı.

Bu sözler, insanın zafer ve yenilgileri, acı ve sevinçlerin üstüne söylenen hikâye ve şarkıda bir nakarat gibi tekrarlanırdı.

M. Ö. üçüncü yüzyılda Rodos adasındaki bir limanın giriş yerine güneş tanrısının bir heykeli dikilmişti.

Rodoslu ustalar, insan boyundan 20 misli büyük olan ve dünyanın yedi hârikasından biri sayılan bu dev gibi heykeli bronzdan dökmek için on iki yıl çalışmışlardı. Ne var ki, bir depremle koca heykel tuzla buz olmuştu. Heykel o kadar büyüktü ki, kalıntıları taşımak için 900 deve gerekmişti.

İnsanın doğaya egemen olması daha uzaktı.

İnsan, kaderi teke tek savaşa çağırmıştı. Eski töre ve görenekleri çiğnemiş, ataların buyruklarına karşı durmuştu. Ne var ki, diriler ölülerin etkisinden daha kurtulamamışlardı.

Atinalılar, ataların buyruğuna uyarak Anaksagoras'ı ölüme mahkûm etmiş, Aristoteles'i de, tanrılara saygısızlıkla suçlamışlardı.

Aristoteles, bir daha dönmek üzere liseden ayrıldı. Ama Atinalılar ardından ölüm cezası kararını gönderdiler.

Aristark'ı da, «evren'in kalbini yerinden oynattığı» için tanrısızlıkla suçladılar.

Her filozofun istediğini öğretebildiği ve istediği gibi düşünebildiği zaman, Yunan demokrasisinin en iyi zamanlarıydı.

Bu zamanlar geçmişe karışmıştı. Mısır'da, Suriye'de, Makedonya'da halk değil, hükümdar egemendi.

Hükümdar naipleri ve hükümdarın adamları, koda-manların, yani en zengin tüccarlarla tefecilerin iktidarını, yumrukla koruyorlardı. Bu iktidarı sarsabilecek her şey, bir cinayet olarak kökünden kazınırdı.

Serbest düşünen herkesin, tanrısızlıkla suçlanmasından daha doğal ne olabilirdi?

İnsanlara, tanrıların iradesine karşı geleni, ağır bir cezanın beklediği telkin edilirdi...

Rodos adasında başka bir heykel daha vardı: Laokoon'un heykeli.

Laokoon, eski Troya'da kâhindi. Tanrıların hizmetinde olduğu halde, onların iradesine karşı gelmeye yeltenmişti. Tanrıları ceza olarak iki koca yılanı ona saldırtmışlardı.

Heykeltraşlar, Laokoon'un vücuduna yılanların birer halka gibi sarıldıkları anı tasvir ederler. Heykelde Laokoon, yılanları vücudundan atmaya boşuna çalışır. Adaleleri son haddine kadar gerilmiş, damarları şişmiştir. Yılanlar onu gittikçe daha kuvvetle sıkar, zehirli dişleriyle vücudunu sokarlar.

Laokoon'un genç çocukları da yanındalar. Yılanlar, babalarıyla birlikte onları da acıdan kıvranan bir yumak haline getirmişlerdir.

Çocuklar yalvaran gözlerle babalarına bakar. O kadar büyük ve güçlü babaları, kendilerini ölümden kurtaramayacak mı? Laokoon, eşit olmayan bu savaşta artık bitkin bir hale gelmiştir.

Bu taşlaşmış efsane, ölümden önce ölümsüzleşen anı tespit eden bu heykel, her gün Rodosluların gözleri önündedir. Ve insanın tanrılar ve kader karşısındaki çaresizliğini ürpererek düşünürler. Kader daha boyun eğmemiştir.

İnsanın karşısında, savaş ve ıstıraplarla dolu yüzyıllar var daha. Bu yıllar, bir yılan gibi insanın elini kolunu bağlayan köleliğe karşı savaş yıllarıdır.

Zaferi kim kazanacak?

İnsan, eli kolu bağlı, zincire vurulmuş bir köle gibi, ölmeye mi mahkûm, yoksa kölelik zincirlerini koparıp özgürlüğe mi kavuşacak?

6

esir edenler ve esirler

Eski bir söz «bütün yollar Roma'ya gider» der.

Tarihin, insanın yolu da Roma'dan geçer.

Roma'nın yükselişi, dağların ve denizlerin insana artık engel olmaktan çıktığı zamanlarda başlamıştı. İtalya'yı bir duvar gibi kuzeyden ayıran Alp dağları bile, Roma'nın hızla genişlemesini durduramamıştı. Roma bü-

tün İtalya'yı zaptedip, Dolya'nın balta girmemiş ormanlarına kadar yapılmış, Sicilya ovalarını ele geçirmişti.

İyice dövülmüş kumla sıkıştırılan sekiz köşeli taşlarla kaplı düz, geniş yollar, Roma sokaklarının devamıymış gibi dört yana uzayıp gidiyordu. Şehrin ana meydanı olan Forum'daki yol direğinden başlayan bu yollar, güneyde Sicilya'ya, kuzeyde Tuna'ya ve Ren'e, batıda İspanya'ya, doğuda Bizans'a gidiyorlardı.

Irmak, boğaz ve vadiler rastlanan yerlerde yol taş köprülerden geçip devam ederdi. Sonunda deniz kıyısına varıp dayanır, oradan da, gözle görünmeyen bir şekilde uzaklara, Yunanistan, Afrika ve Britanya kıyılarına doğru açılırdı.

Romalıların, denizleri fethetmelerine gerek kalmamıştı. Kılıç gücüyle, Yunan kolonilerinde buldukları hazır donanmaya konmuşlardı...

Bütün yollar Roma'ya gidiyor, bütün yollardan da Roma'ya yüklü gemiler ve kervanlar geliyordu.

Mısır'dan tahıl ve yontulmuş taş, kitaplar için papi-rüs, bir de renkli camdan kapkacak getiriliyordu. Yunanistan'dan Paros mermeri, Korint bronz, Kios şarabı, Himet balı, Sisam adasından tavus kuşu, Melos'tan da turna gönderilirdi. Tavus kuşuyla turnadan yapılan yemekler, zengin Romalıların ziyafetlerinde en sevilen yemeklerdi.

İspanya Roma'ya tahıl, şarap, bal mumu, reçina, gümüş ve altın gönderiyordu. İspanyol jambonu ve istiridyesi Roma'da çok kıymetliydi.

Golya Roma'ya tahıl ve şarap veriyordu. Köleler Golya gömlekleri giyerlerdi. Golya malı çuha, doğudan **getirtilen kırmızı kumaşlardan** daha ucuza satılmazdı.

Britanya'dan kalay, Elba kıyılarından kehlibar gelirdi.

Uzarlarda, dñyanın bir ucunda, Tanais (Don) ırmağının ötesinde, büyük Ra (Volga) ırmağının arkasında, Ural ve Altay dağlarının eteklerinde avcılar, yaylarla yabanî hayvan avlamakla, altın arayıcıları da, içinde altın bulunan kumları yıkıyorlardı. Hazer denizi dolaylarındaki steplerde, tekerlekli çadırlarda göçebe Sarmatlar yaşırdı. Bunlar, Meotiya bataklığına (Azak denizine) kürk ve altın getirirlerdi. Çiftçi İskitler Borisfen (Dinyeper) ırmağının kıyılarına hayvan sürüleri çıkarırlardı. Yunan denizcileri, Tanais şehrinde, Pantikape'ye (Kerç) den İskit tahılını, kürk ve altınını Bizans'a ve Roma'ya taşırlardı.

Deve kervanları çölleri geçip dağları aşarak Hindistan'dan, Arabistan'dan, Orta Asya ve Çin'den güzel kokulu yağlar, günlük, kara biber, inci, mücevherat ve ipekli kumaşlar getirirlerdi.

Doğudan bir yol daha vardı: deniz yolu.

Seylân yakınlarında bir yerde, hindistan cevizi taltarından yapılmış düz dipli gemiler, rüzgâr ve fırtınalarla boğuşurdu. Bunlar pahalı Çin ipeklileriyle yüklüydü. Hindistan'ın batısına düşen Malabar kıyısında, yükler Mısır gemilerine aktarılırdı. Mahir kılavuzlar, gemileri tehlikeli yerlerden korkmadan geçirirlerdi. Denizciler, Kızıl denize varıncaya kadar, günlerce dalgalar arasında dolaşırlardı.

Artık insanlar, denizleri birleştirebilmişlerdi. Kızıl denizle Nil arasında bir kanal açmışlardı. Gemiler, Nil'den İskenderiye'ye gidiyor, oradan da Çin malları Roma'ya ulaştırılıyordu.

Soylu Romalı kadınlar, bakımlı parmaklarıyla kumaşları seçerken, bu hışırdayan ipeklileri hangi ellerin dokuduğunu, o göz kamaştırıcı rengârenk desenleri, hangi badem gözlünün işlediğini düşünmezlerdi bile.

Neredeydi bu ipekler ülkesi?

Bu soruya coğrafyacılar bile cevap veremezdi. Bunlar yeryüzünde iki ipek ülkesi bulunduğunu sanırlardı. Birinde Sinler yaşar, oraya deniz yoluyla varılabılırdı. Serlerin yaşadığı öbür ülkeyse, kara yoluyla uzun bir yolculuktan sonra varılabilen doğu çölünde idi.

Bu ikisinin de aynı ülke, yani Çin, Serlerle Sinlerin de Çinliler olduğunu kimse bilmiyordu.

Öte yandan hem Hindistan'da, hem de Çin'de insanlar, Roma'yı pek bilmezlerdi. Bunlar Roma'ya, Büyük Çin anlamına gelen Da Sin, yada Maha Çina derlerdi.

O zaman bilinen dünyanın sınırları daha sisler içindeydi. Roma'da, Hindistan'ın fildişinden yapılmış yüksek bir duvarla çevrili olduğu anlatılırdı. Bunun için de Hindistan'a girmek güç sanılırdı. File «yılan kollu öküz» derlerdi. Fil, Romalılara garip bir hayvan, yılan biçiminde kolu olan büyük bir boğa gibi görünürdü.

Zaman geçiyor, yüzyıllar içinde dünyanın sınırları gittikçe genişliyordu. Milâdın başlarında Romalı tüccarlar, Hindistan'ı sık sık ziyarete başlamışlardı. Mala-bar sahilinde, Hint tanrılarının tapınakları arasında, imparator Augustus şerefine bir Roma tapınağı da belirmişti.

Roma'da, imparator Augustus'un emriyle yapılan büyük bir binaya, herkesin seyredebileceği bir şekilde, imparatorluğun büyük bir haritası asılmıştı. Romalılar, dünyanın manzarasını dünyaya ilk kez gösterenin bu harita olduğunu söylerlerdi. Harita, Sinler ülkesinden Tule'ye, kuzeyde İskoçya'nın ötesindeki adalara kadar bütün ülkeleri gösterirdi.

Ve bu dünyanın merkezi Roma'ydı.

Bütün ırmaklardan Roma'ya yük taşıınırdı. Sözceli mi, kuzeyde Don'dan (Tanais), doğuda Oksus'tan (Amu

Derya), güneyde Nil'den, batıda Tameza'dan (Tayms), Kolkida'daki, Hindistan'daki, Mısır ve Filistin'deki bütün liman ve iskeleler, Roma yolunda birer duraktı.

İyi ama, dünyanın dört bucağından akıp gelen bu servetlere karşılık, Roma ne veriyordu?

Roma'nın satabileceğı mallar azdı. Roma dolayla-rındaki Ostiya'da gemilere şarap ve yağı fıçıları, yapağı çuvalları y kletilirdi. Kuzeydeki Golya'ya, Romalı zana-atçıların malları gönderilirdi. Dünyanın Roma'ya verdi-ğıne bakarak, bu ne kadarcık bir şeydi?

Roma, doğudan, yani Hindistan ve Çin'den gelen malları bol gümüş ve altınla  derdi. İpeğe, kırmızı ya-kuta, gök yakuta karşılık, altın ve gümüş ırmakları akar-dı. Hint ve Ganj ırmaklarının kıyılarında, dinar ve ses-tersiuslar gibi Roma sikkelerine iki bin yıl sonra bile rastlanılabilecekti. Bazen bu paralar sahte de olurdu. Ro-malılar, sahteyle hası birbirinden ayıramayan Hintlileri aldatmaktan utanmazlardı.

Romalılar bu kadar çok parayı nereden ele geçir-mişlerdi?

Esir ettikleri halkları iki yüz yıldır soyuyorlardı.

Fethedilen her şehir, fetih parası olarak bin tanlat  derdi. Yani yenenlerin masrafını yenilenler çekerdi.

Roma'ya deniz yoluyla, para dolu yüzlerce gemi gi-derdi. Bazen bunların battığı da olur ve o zaman altın-lar denizin dibinde aktinyalar ve süngerler arasında ka-lırdı.

Yalnız kumandanlar seferlerden milyoner olarak dönmez, sıradan askerlerin de eline bir şeyler geçerdi. Soylu ailelerden gençler, borçlardan, amansız alacak-lılardan kurtulmak için Roma'dan seve seve ayrılırlar-dı. Paralı olarak döndüklerinde, tefecilerden aldıkları bir dinar yerine, kolayca iki bin verirlerdi.

Sezar'ın lejyonlarıyla birlikte Golya'ya iş adamları, yani esir ve altın tüccarları, tefeciler, sarraflar da girdi.

Askerler kahramanlıklar gösterirdi. Sözgelimi ok yağmuru altında, gürültülerle sel gibi akan nehirlerle köprü kurar, her ağacın arkasında bir düşman bulunan sık ormanlara korkusuzca dalarlardı.

Ve bütün bunlar, Golya, tefecilerin eline geçsin diye yapıldı. Romalılar, Golya'da Romalı sarrafların muhasebe defterinde iz bırakmamış tek bir kuruş, tek bir metelik bulunamadığını gülererek söylerlerdi.

Doymak bilmeyen bir sürü tefeci ve vergici, imparatorluğu soyup soğana çeviriyordu. Esir halkların Roma'da, Milâttan önce 31. yılda, cumhuriyetin yerine imparatorluğun geçmesiyle düzenin değişmesinden anladıkları tek şey, yeni bir usulle soyulacaklarıydı.

Cumhuriyet devrindeki iş adamlarının yerini imparatorluk memurları almıştı. Tek bir kişinin bile ağır vergilerden yakasını kurtaramaması için, bütün imparatorlukta nüfus sayımı yapılmıştı ve bir Romalıya karşılık, on beş yabancı bulunduğu anlaşılmıştı, yani on beş yabancı bir Romalıyı beslemek zorundaydı.

Roma yollarını her tarafa uzatmıştı. Bunlar birer el gibiydi.

Bu doymaz eller ne istiyordu?

Bunlar yeryüzünde olan her şeyi ve her şeyden fazla da esir istiyorlardı.

Roma pazarlarında, dünyanın her tarafından getirilmiş esirler satılırdı. Bazılarının ayaklarına tebeşir sürülmüştü. Bu, onların deniz aşırı ülkelerden getirildiklerini gösterirdi. Başlarında defne çelenkleri olan mavi gözlü sarışınlar, Ren kıyılarındaki savaşlarda esir alınmışlardı. Yanlarındaki kara derili, kıvrırcık saçlılarsa Afrika çöllerindendi.

Kimi başkalarını esir etme pahasına yeniden serbest bırakılıyor ve böylece kölelik, serbest olanların özgürlüğünü yeniden elinden alıyordu.

Herkesin herkese karşı yaptığı o eski savaş, yeni bir yerde görülmedik bir şiddetle alevleniyordu: özgürler kölelerle, zenginler yoksullarla, hak ve imtiyaz sahipleri bunlardan mahrum olanlarla, yenenler yenilenlerle savaşıyordu.

Tarih tekrarlanıyor gibiydi.

Tarih hiç bir zaman tekrar etmez. Her şey akar. Aynı yerde aynı suya iki defa girilemez, çünkü su yer değiştirmiştir.

Romalılar, Atinalıların yapamadıklarını yapabilmişlerdi, yani Akdeniz kıyılarındaki bütün ülkeleri fethetmişlerdi.

Mısır, yada Golya'da bir yerde çiftçi buğday ekip biçiyor, harman dögüyor ve sonra bu buğdaydan yapılan ekmek Roma'ya bir sürü aç çocuktan başka bir şeyi olmayan yoksul Romalılara parasız dağıtılıyordu.

Bunlar çalışmayı çoktan unutmuşlardı. Tıpkı Atina'da olduğu gibi, kölelik burada da birçok serbest insanı işsiz güçsüz bırakmıştı. Bunlar açlık ve can sıkıntısının esiri olmuşlardı. Şehirde serseri serseri dolaşır ve lüks tahtıravanına uzanmış olarak sokağa çıkan herhangi bir zengine gıptaıyla bakarlardı.

Tahtıravanı, kırmızı elbiseli köleler omuzlarında taşırlardı. Önde, Afrika yada Hindistan'dan getirilmiş, ayağına çabuk kara derililer, halkın arasında yol açardı. Bir sürü köle ve dalkavuk, zenginin ardısına giderdi.

Tahtıravan durunca, efendilerinin hangi taraftar ineceğini bilmeyen köleler, tahtıravanın hem sağına, hem soluna birer merdiven dayayıverirdi. İpek perdeler

açılır, beyaz Romalı elbisesinde bir insan görünürdü. Bu elbise o kadar ince bir kumaştan yapıldı ki, cam gibi saydam olur ve altında, ergüvani tünik görünürdü. Merdivenin basamaklarından inen efendinin ayağında, fildişi tokalı kırmızı sandallar bulunurdu. Böyle ayakkapları, ancak yüksek memurlar, şehrin en ünlü kişileri giyerdi.

Büyük adamın yüzünde kayıtsızlık ve can sıkıntısı okunurdu.

Romalının tokunun da, acının da canı sıkılırdı. Açlara, homurdanmasınlar diye, parasız ekmek dağıtılır ve eğlenmeleri için eğlenceler düzenlenirdi.

Bir zamanlar ataları, toprak ve iş isterdi. Şimdiyse torunları ekmek ve eğlenceyle yetiniyorlardı.

Sözelimi bugün Mars meydanında, halka bir gergedanla elli kulaç uzunluğunda bir yılan gösterilir, yarın da halk, imparatorun emriyle yeni numaraların gösterileceği sirke koşardı.

gladyatörlerin dövüşü

Binlerce insan, oyunun başlamasını sabırsızlıkla bekliyor.

Derken on iki kapı birden açılarak yaban hayvanları meydana koşuyor. Böyle acayip bir topluluk, ancak sirkte görülebilirdi: panterin yanında titreyen bir ceylân, arslanın açık ağzı karşısında yusuvarlak büzülmüş bir tavşan, filin arkasından seyircilere bakan bir ayı.

Bunlar kendilerini ayıran kafeslerden yeni çıkmışlardır. Bakın, neredeyse birbirlerine çullanacaklar.

Bu da ne?

Panteri ceylânla aynı boyunduruğa koşuyorlar da orahı bile değil. Arslan tavşanı dikkatle dişleri arasına alıp, yavrusuymuş gibi, incitmemeye çalışarak taşıyor.

Ayı bir sedyeye oturuyor. Dört fil, dört uslu köle gibi sedyeyi sırtlarına kaldırıyorlar.

Hani, yeryüzünde gerçek bir Altın çağ açılmış desek, yalan değil.

Ama görünüm, pek seyircilerin zevkine göre değil. Birçoğunun gözü sirk meydanında değil, imparatorun locasında.

İnsanlar usanıyor, esniyor. Onların bekledikleri başka şey.

Meydanda, eğitilmiş hayvanların yerini, eğitilmemiş olanlar alıyor. Şimdi kavgaya tutuşacaklar. Artık tavşanla ceylânın yapacakları bir şey yok. Oyuna girenler dişli ve boynuzlu. Gergedan fille, ayı mandayla, fil boğayla boğuşacak.

İyi ama, «oyuncular» hiç orali değil. Canları sıkılan Romalılar, ayaklarıyla yere vuruyor, tepiniyorlar. Meydana, ellerinde uzun kamçı ve meşaleler insanlar geliyor. Kamçıyla ateşten maksat, hayvanları çileden çıkartıp birbirlerine saldırtmaktır.

Boynuz ve dişler kana boyanıyor. Mandanın, deşilen karnından, barsakları kumların üstüne dökülüyor.

Seyircilerde bir canlılık başlıyor. Çünkü kan kokusu almışlardır.

Ama bu, alt tarafı, hayvan kanıdır.

Bir insanın bir arslanla boğuşmasını heyecanla izliyorlar. İnsan ne zırh giymiştir, ne elinde kalkanı var. Tek silâhı bir kılıçtır. Fakat adam güçlü ve çevik. Hayatını savunur. Arslan yerde, sıçrama vaziyetini alıyor.

Fakat insan, arslanın sırtına sıçrayıp kuvvetli eliyle de kılıcını kaldırmıştır.

Seyirciler, manzarayı daha iyi görebilmek için, yerlerinden kalkıyorlar. Gerçekten insan mı kazanacak boğuşmayı. Şans, bir adama, bir hayvana geçiyor. İşte

arslan güçlü pençesiyle ezdiği insanı yere serdikten sonra sıyrılıp geri çekildi.

Kum üzerinde yine kan. Romalılar memnun. Çünkü bu kan insan kanı.

Daha sonraki numaraların yanında bu, çocuk oyuncacı.

Alana direkler dikiliyor. Bunlara, ölüme mahkûm erkek ve kadınlar bağlanıyor. Suçları ne? Kimi savaşta esir alınmış, kiminin de suçu hırsızlık, kundakçılık, itaatsizlik. Ama suçları ne olursa olsun, hepsini aynı sonuç bekliyor.

Alanda yine hayvanlar, ama eğitilmemişler. Bunlar, görevlerini daha iyi yapabilmek için, aç bırakılmışlardır. Bu sefer boğuşma yok. Çünkü kurbanlar silâhsız ve bağlanmışlardır.

Kendinden geçmiş binlerce insanın korkulu çığlıkları, ölmek üzere olanların bağırışlarını ve hayvanların ulumalarını bastırıyor.

Romalıları bu da doyurmuyor.

Daha tüyler ürpertici sahneler bekliyorlar. Vahşî bir hayvan insanı, yada insan vahşî bir hayvanı öldürmüş, bunda olağanüstü ne var? Asıl insan insanla, hemşeri hemşeriyle boğuşmalı, dost dostun kalbine kılıcı saplamalı ki tadı olsun...

Meydanda gerçek bir savaş.

Mızrak yada kılıçla yaralananlar, ardı ardına yere seriliyor. Ölmeyip de yerde can çekişenlere de kanca takıp, ölümlere ayrılan yere sürüklüyorlar.

«Gladyatör oyunları» dedikleri işte budur.

Fena değil, Romalılar eğlenceyi bulmuşlar değil mi?

İyi ama, insan, yüzyıllar boyunca, vahşî hayvanlardan vahşî olmak için mi insanlaşmıştı...

Binlerce seyirci arasında «artık yeter!» diyecek tek bir insan yok mu?

Filozof Seneka, imparator locasındaki yerinden birdenbire kalkıp, kimseyle vedalaşmadan hızla kapıya doğru gidiyor. Ne derlerse desinler, artık olanları görmeye ve işitmeye sabrı kalmamıştır.

Evine döndüğünde, sekreterine şunları yazdırıyor:

«Öğleye doğru sirke gitmiştim. Kanlı sahnelerden sonra, gözü dinlendirebilecek oyunlar, komik şeyler bekliyordum. Ne gezer! Önceki bütün boğuşmalar çocuk oyuncağıymış.

Bu seferki şaka değildi: insan, bütün amansızlığıyla insan öldürüyordu. Hepsi hedefini bulan darbelerden, vücudu hiç bir şey savunmuyordu. Halkın asıl istediği de bu sahneydi.»

Haklı da değil miydi? Zırh, kılıç kullanma usulleri, bütün bu hileler, niçin lâzım oldu? Ölümle pazarlık etmek için mi? Sabahleyin insanları arslanların ve ayıların ağzına, öğleyin de seyircilerin karşısına atıyorlar. Seyirciler, rakiplerini öldürmüş olanlara hayran. Galipleri, kendilerini öldürecek olanlarla boğuşma bekliyor. Bu döğüşte ölümden kurtulmak yok. İnsanları savaşa, demir ve ateşle dürtüyorlar.

«Bu adam hırsız! diyecekler. Asın öyleyse. 'Bu da katil mi?' İdam edilsin. Ama benim, zavallı benim suçum ne? Ben böyle bir vahşete hayran olma zorunda mıyım? 'Kamçılaysın onu, ateşle dağlayın! Ölsün!' diye bağıyor seyirciler. Şu herif, kılıcın vücuduna iyice saplanmasından korkuyor, zayıf bir ruh gücüyle düşüyor geberiyor.»

«Ve insanlar, kamçılana kamçılana döğüşe zorlanıyor. Her iki tarafın, çıplak göğüslerini darbelere istekle germeleri gerek.

«Kötülük işleyenlerin başına, kötülük geleceğini düşünmüyor musunuz, Romalılar?»

Seneka burada duruyor. Odada heyecanla dolaşıyor. Ruhunda zıt duygular çarpışıyor.

Kime hitap ediyor? Romalılara mı? İyi ama, onların yalnız dış görünüşü insan, içleri birer vahşî hayvan. Filozof Seneka, Romalılara, düşmana bile kötülük etmemeyi, hakareti bağışlamayı, kölelere acımayı öğretmekle gülünç olmuyor mu?

Seneka, köle denilen insanların aynı maddeden çıktıklarını, aynı göğе bakarak aynı hayranlığı duyduklarını, aynı havayı soluduklarını, aynı hayatı yaşayıp aynı ölümü beklediklerini söylediği zaman Romalılar, sadece hoşgörülerini göstermek için gülüyorlar.

Bunlar köle mi? Hayır, insan, arkadaş bunlar.

Romalılar bundan ne anlar?

«Ne yapmalı?» diyor. Seneka kendi kendine. «Dünyayı değiştirmeye mi uğraşmalı? Boşuna! Kader, isteyeni götürür, istemeyeni de zorla sürükler.»

«Yalvarıp yakarmalar, kaderi yumuşatamaz. Kader, aman bilmez. Gökteki yıldızlar olsun, yerdeki insanlar olsun, kadere aynı şekilde boyun eğер, doğanın yasalarına aynı şekilde bağlıdırlar.»

Peki, ne yapmak kalıyor. Seneka tek bir çıkar yol görüyor: «İnsana lâıyk, güçlü, dayanıklı olmak ve kadere katlanmak.»

kölelerin isyanı

Roma imparatorluğunda binlerce insan: «Ne yapmalı?» diye soruyordu. Filozof Seneka'nın öğrettiği gibi, sabredip kadere katlanmalı mı, yoksa kadere karşı ayaklanıp, boyun mu eğdirmeliydi ona?

Kölelik damgasını yemek için alnını uzatarak kızgın demirle dağlatıp, sonra da kölenin yalnız vücudu sahibinin, ama ruhu serbesttir diye kendini avutmalı mı;

yoksa elde kılıç, özgürlük uğruna son soluğa kadar savaşmalı mıydı?

Binlerce insan bu soruya: «köle gibi yaşamaktansa, ölmeli» cevabını veriyordu.

Roma'da, Spartaküs'ün ayaklanması unutulmamıştı. Spartaküs gladyatördü. Gladyatörünse köleden farkı, yalnız iş aracı yerine eğlence aracı olmasıydı.

Bu oyuncak, yalnız adam öldürmek için kullanılırdı. Oyunun asıl zevk ve heyecanı da zaten bundaydı.

Roma'da Spartaküs'ten daha ideal bir insan bulmak güçtü.

Spartaküs dev yapılıydı, güçlü kuvvetliydi ve gladyatörler okuluna bunun için alınmıştı.

Romalılar kendileri bile, onun yalnız bedence güçlü olmayıp sağlam bir ruha da sahip olduğunu, bir köleden çok, kültürlü bir Helenliye benzediğini söylerlerdi.

Spartaküs, odacığında kuru yapraklar üzerinde yataken hep yurdu Trakya'nın dağ ve ormanlarını düşündü. Bütün arkadaşları gibi o da özgürlüğe susamıştı. Spartaküs, özgürlüğü yalnız kendisi için değil, bütün gladyatörler, bütün köleler için istiyordu.

Sahibinin elinde bir oyuncak, bir araç olmak ha! Spartaküs işte buna katlanamazdı...

Kılıçlarını katı yürekli seyircilere karşı çevirecekleri yerde, sirk meydanında birbirlerini öldüren güçlü insanlar görüyordu çevresinde. Arkadaşlarıyla yalnız kaldığı zaman, onları da haksızlığa karşı öfkelenlendirmek, kendilerine insan olduklarını hatırlatmak için fırsat kaçırmıyordu.

Spartaküs, gladyatörlerin ayaklanmasını büyük bir sabırla hazırlıyordu. Gladyatörleri takımlara bölerek, başlarına tecrübeli komutanlar koydu.

Ayaklanma için hemen her şey hazırды. Yalnız, kilit altında saklanan silâhları ele geçirmek kalmıştı.

Ayaklanma hazırlıkları Romalıların kulağına vardı. Gladyatör okulu askerler tarafından kuşatılıp silâhsız insanlar kılıçtan geçirilmeye başlandı. Spartaküs takımıyla birlikte güç kaçabildi.

Bu küçük takım Vezüv tepesinde mevzi aldı.

Spartaküs'ün takımında, yalnız gladyatör ve köleler yoktu. Özgürlüğün kendilerine yoksulluktan başka bir şey vermediği insanlar da vardı.

Âsiler, kartallar gibi yuvalanmışlardı tepede.

Romalı lejyonerler, Vezüv dağına giden bütün patikaları tutmuş ve gladyatörleri artık yakayı ele vermiş sayıyorlardı. Öyle ya, sarp kayaların ortasındaki tabii pusudan nasıl kurtulabilirlerdi?

Bu emekli Romalı askerler birçok savaşa katılmış, birçok düşmanla karşılaşmışlardı. Kölelerle savaşmayı, gerçek bir savaştan büyük sayıyorlardı.

«Av» kendiliğinden düşmüştü tuzığa, endişeye ne gerek vardı!

Aradan bir gün bile geçmeden, Romalılar hatalarını çok pahalı ödemek zorunda kaldılar.

Gladyatörler, dallardan yaptıkları merdivenlerle tepeden uçuruma iniverdiler. Romalılar, ne oluyoruz demeye kalmadan kuşatılıp kırıldılar.

Bunlar, sirk meydanlarında gladyatörlerin gücünü ve ustalıklarını defalarca zevkle seyretmişlerdi.

Sirkte seyirciydiler, buradaysa oyuna katılmak zorunda kalmışlardı.

Romalılar yenilgi üstüne yenilgiye uğruyorlardı.

Spartaküs'ün ordusu büyüyordu. Artık iyice silâhlanmış binlerce askeri vardı. Köleler, çiftliklerden kaçarken aldıkları iş âletlerini silâh olarak kullanıyorlardı. Çiftçi, tırpan ve yabayla, demirci çekiçle, aşçı şişle silâhlanmıştı. Spartaküs ordusunda kendilerine, Romalılardan ele geçirilmiş kılıç ve kalkanlar veriliyordu.

Bir mızrak ucuna takılmış kızıl kalpak, ayaklananların bayrağı olmuştu. Eski bir geleneğe göre, azat edilen kölenin başına kızıl kalpak geçirilirdi.

Köleler, bayraklarına bakarken, ilerideki özgürlüğü, yurtlarına, Galya köylerine, Cermanya'nın sık ormanlarına dönüşü görüyorlardı. En mazlum ve uysallarda bile onur duygusu uyanmış, kendi kaderini kendi tayin eden bir insanın gururu doğmuştu.

Köleler ordusu İtalya'da ilerliyordu. Roma lejyonlarını bozguna uğrattıyor, şehirleri teslim olmaya zorluyordu.

Roma'da senatörler bunun, kölelerin bayağı bir başkaldırması olmayıp, büyük ve ciddi bir savaş olduğunu gün geçtikçe daha iyi anlıyorlardı. Ayaklananların önderini, bir barbar olarak düşünüyorlardı. Oysa bu barbar, savaş sanatını Roma kumandanlarından daha iyi biliyordu.

Romalılar nasıl bir düşmanla karşılaştıklarını birden kavrayamamışlardı. Spartaküs'ce gerçeği olduğu gibi görüyordu. Güçlü Roma'yla kolay kolay başa çıkılamayacağını anlıyordu. Zafer sonucunda köleleri İtalya'dan çıkarmak, Alp dağlarını aştıktan sonra da evlerine salıvermek istiyordu. Kim bilir, belki de ileride, Roma'ya bağlı bütün halkların birden ayaklanacakları günü görmüştü. Özgürlüğün tadını tatmış, köleliğin acılarını duymuş olanların, bütün bunları unutup çocuklarının da köle olmak istemeyeceklerini biliyordu.

Ne var ki, köleler artık yurtlarına dönüşü değil, kırbaçların, zincirlerin, ayaklarına giydirilen demir kalıpların öcünü almak, köle sahiplerinin, köleleri sömürerek yığdıkları zenginlikleri ele geçirmek için, Roma'yı hemen ezmeyi düşünüyorlardı. Ancak bundan sonradır ki, evlerimize dönebiliriz, diyorlardı.

Yüz bin kişilik ordunun Roma'ya yürümesiyle trajedinin son sahnesi başladı.

Kölelerle Romalılar arasında, kaderlerini tayin edecek olan savaş başladı. Spartaküs ön saflarda çarpıştı ve binlerce askeriyle birlikte öldürüldü.

Köle sahipleri, köleleri yendiler. Roma'dan Kapua'ya giden yol boyunca, üzerine binlerce insanın gerildiği çarmıhlardan, uzun bir duvar meydana gelmişti. Yolun iki yanına dizili bu çarmıhlar, sağ ve sola uzanan dallarına insan elleri mihlanmış ağaçları andırıyordu.

Romalılar, kölelerin ayaklanma heveslerini dünya durdukça kırmak istiyorlardı. Ama, köleler Spartaküs'ü unutmamışlardı. Yaşlılar, gençlere onun büyük zaferlerini ve şerefli ölümünü anlatıyorlardı. Gençler de, «ne mutlu böyle ölüme, kölelikten iyidir!» diye düşünüyorlardı.

Spartaküs'ün ayaklanması bastırılmıştı ama, ayaklanmaların ardı kesilmedi. Bunlar, ancak kölelik düzeyiyle birlikte sona erebilirdi.

Köleler ayaklanıyordu. Esir halklar ayaklanıyordu.

Üst üste indirilen darbeler Roma devletini sarsıyordu.

Tarihçi Plutarkos, Likya'daki Ksantus şehri halkından hayranlıkla sözeder. Romalılar bu şehri aldıkları zaman Ksantus halkı, intiharı esaretten yeğ bulmuştu.

Plutarkos şöyle yazar:

«Ne şekilde olursa olsun kendini öldürmek arzusu, erkek ve kadınlardan başka küçük çocukları bile sarmıştı. Bunlar, çılgılık ve feryatlarla, kendilerini ateşe, kale duvarlarından aşağıya atıyor yada incecik boyunlarını babalarının kılıcının altına doğru uzatıyorlardı.»

Bu manzara galipleri bile sarsmıştı. Romalı başkumandan, diri olarak esir alınan her Likyalı için askerlerine büyük ödüller vadetmişti.

Ama ölümden kurtulan pek azdı.

Çünkü Likyalılar, kurtulmanın, ölüm demek olduğunu biliyorlardı.

Böyle düşünenler yalnız Likyalılar değildi. Halklar, özgürlükleri uğrunda, kale duvarları yerle bir edilinceye kadar savaşıyor, yenildikten sonra bile boyun eğmiyorlardı.

Ayaklanmalar, fırtınalı bir denizdeki dalgalar gibi birbirini kovalıyordu. Köle insanlar ve köle halklar baş kaldırıyorlardı. Dalgalar Roma devletine çarpıp dağılıyordu ama, her dalga köleliğe dayanan düzeni sarsıyordu.

Roma, lejyonlarını sınırın birinden öbürüne güç akatabiliyordu.

Roma ordularının meydana getirdiği büyük duvar baş eğmeyen kabilelerin baskısına güçlkle karşı koyabiliyordu.

Asker az geliyordu. Barbarları, yine barbarların yardımıyla püskürtmek gerekiyordu. Esir edilenler, özgür olanlara savaşa zorlanıyordu. Cermenlerden, yada Galyalılarından devşirilmiş lejyonların, kılıçlarını çok zaman, Romalılara karşı çevirdikleri de oluyordu. Doğu halklarıyla başa çıkmak Romalılar için batı halklarıyla başa çıkmaktan kolay değildi.

küçük yahudiler ülkesi, roma'yla nasıl savaştı?

Roma lejyonları, boru sesleriyle yollarda yürürken, ayak seslerinden, mancınıkların, sapanların ve koçbaşıların gürültüsünden yer sarsılıyordu.

Bu insan selini, ne derin hendekler, ne de kalın duvarlar durdurabiliyordu.

Bu sel, şehirleri harabelere; bağları, bahçeleri, ormanları çöle çevire çevire ilerliyordu.

Roma lejyonları nereye gidiyorlardı böyle? Büyük İskender'in yolunu izleyerek Hindistan'ı almak, Pontus'u ve Kafkasları çevirerek İskitler ülkesine dalmak ve Cermenlerin topraklarından geçerek yurtlarına dönmekle Roma imparatorluğunun sınırlarını çemberlemek istiyorlardı.

Dünyanın sınırı sayılan Okyanus'u Roma devletinin sınırı yapmak istiyorlardı. Başkumandanları Kay Yulius Sezar böyle buyurmuştu.

Hindistan yolu üzerinde, Romalıların karşısına küçük bir engel çıkmıştı: Yahudiye, yani Yahudiler ülkesi. Bu ülke alınmaya alınmıştı ama, baş eğmedi. Zaten Roma'ya karşı ne yapabilirdi? Her ne kadar cesur askerleri, mancınıkları ve surlarla çevrili şehirleri olsa da, dev Roma'nın gücü karşısında bunların ne önemi vardı?

Yine de küçük Yahudiler, dev Roma imparatorluğuna karşı ayaklandı.

İşten bellerini doğrultamayan Kudüslü zanaatçılar, dağlık Galileden boylu boslu yağız köylüler silâha sarıldılar.

Yalnız zengin ve soylu kimseler, Roma'yla aralarını bozmak istememişlerdi. Bunlar için, Roma naibiyle anlaşmak, yoksul şehirlilerle anlaşmaktan daha kolaydı. Yahudi hükümdarı Agripa, kendisine sadık kalan küçük bir müfrezeyle Romalıların yardımına koştu. Romalılar bir lejyon gönderdiler. Kudüs'ü iki haftada zaptetmek için, bir lejyon yetecek sanmışlardı. Lejyon, geri çekilmek zorunda kaldı. Yahudiler, Romalıları darıma dağın edip kırdılar. Lejyonun, o ünlü kuşatma silâhları ve araçları, yahudilerin eline geçti. Bir tanrı gibi putlaştırılıp güzel kokular ve tütsüler adanan altın kartallı Roma bayrağı paramparça edildi.

Birkaç ay sonra Romalılar, yeni kuvvetlerle geldi-

ler. Bu kez üç lejyondular. Arkalarından, Roma'nın bir eyaleti olan Suriye'den binlerce piyade ve atlı geldi. Sedre ve çam ormanlarını, bağları, zeytinlikleri çiğneyip geçen bu ordu en küçük kalelerin önünde bile şiddetli bir direnmeyle karşılaşıyordu. Aylar geçtiği halde Kudüs daha kuşatılamamıştı.

Sonunda Romalılar, Kudüs'e üçüncü kez saldırdılar. Karşılarında kuvvetli bir düşman bulunduğunu anlamışlardı. Mısır iki lejyonla alınmıştı. Cermenler dört lejyonla sindirilmişlerdi. Kudüs'e karşı, altışar bin kişilik on lejyon sürüldü. Lejyonlara imparatorun oğlu komuta ediyordu.

Yahudiye'yle savaşta Roma, olanca gücünü seferber etmişti. Çünkü, Yahudiler galip gelirlerse, öbür halkların da ayaklanacağını biliyorlardı. Zaten Cermanya ve Galya'dan endişe veren haberler geliyordu.

Kudüs'e karşı dört yüksek toprak tabye yapılmıştı. Bunların üzerinde, çok katlı kuşatma makineleri sürüne sürüne ilerliyor, gemi direği gibi uzun, demir koçbaşılı zırhlı kaplumbağalar, yavaş yavaş yürüyorlardı.

Kuşatma makineleri şehri dövmeye hazır duruma getirilmişlerdi.

Ne var ki, Yahudilerin kazdıkları lağımlarda, toprak çökerek makineleri yuttu.

Sanki toprak bile bu canavarları taşımak istemiyordu.

Şehri, savaşla alamayacaklarını anlayan Romalılar, açlığı yardıma çağırdılar. Şehrin surları bir duvarla çepeçevre sarıldı. Yeni duvar, şehrin dış dünya ile bağlarını kesmeliydi.

Kudüs'te açlık başladı. Ölüleri, gömecek yer kalmadığı için, kale duvarlarından uçuruma atıyorlardı. Romalılar, şehirden çıkmak isteyenleri haçlara geriyorlardı. Haçların üzerinde kargalar uçuşuyor, yakın dağ-

lardan kurtlar, çölden çakal ve panterler yiyecek aramaya geliyorlardı. İnsanlar açlıktan ölüyor, canavarlarsa karınlarını doyuruyorlardı.

Kudüs teslim olmadı.

Yeni toprak tabyeler yapıldı. Demir koçbaşılar, sağlam duvarları geceli gündüzlü dövüyordu. Duvarın biri yıkılınca, arkasında bir duvar daha çıkıyordu Romalıların karşısına.

Böylece Romalılar, ilerleye ilerleye bir tapınağın yüksek duvarlarına dayandılar. Tapınak, şehre hâkim tepenin üzerinde, alınması imkânsız bir kale gibi duruyordu. Romalılar o zamana kadar böyle bir kale almamışlardı.

Tapınağın yaldızlı damı pırıl pırıl parlıyordu, sütunları mermerdendi. Duvarlar selvi ve sedre kaplamaydı, yeri mozaik döşeliydi.

İnsanlar, bu değerli tapınağı birçok yıllar boyunca kurmuş ve korumuşlardı.

Derken Romalılar geldi. Bunlar yalnız kendilerini insan sayar, yabancı halklara barbar derlerdi. Asıl barbar kimdi? Binayı kuranlar mı, yoksa yıkmaya gelenler mi?

Demir koçbaşıları, tapınağın duvarlarını altı gün altı gece dövdü. Romalılar merdivenlerle duvarlara tırmanıyor, Yahudiler de merdivenleriyle birlikte onları geri atıyorlardı. Romalılar tapınağı yaktılar. Yahudiler ateşler içinde savaşıyorlardı. Romalılar kurban sunulan yere kadar sokulunca, Yahudiler oradan düşmanı oklarla karşıladılar.

Burası kaleye çevrilmişti ama, tapınaktı aynı zamanda. Hahamlar, dumanlar içinde dinsel törenler yapıyor ve eski zafer şarkıları, ölenlerin iniltileri, savaş güm-bürtüsüne karışıyordu.

Alevler içinde yanan tapınak, üstün düşman silâhı karşısında sonunda düşmüştü.

Sağ kalan savunmacılar dama çıkıp, tapınağın yaldızlı tepeliğindeki sivri uçlukları kırarak ok yerine düşmana atıyorlardı. İlâhiler, dam alevler içinde çökene kadar dinmemişti.

Romalı askerler, ele geçen ganimetin altında eziliyorlardı. Tüten enkazların arasından, yedi kollu altın şamdanlar ve benzeri şeyler çıkarıyorlardı...

Aradan yirmi otuz yıl geçince Yahudiler ülkesi yine ayaklandı. Önderleri, yıldızın oğlu anlamına gelen Bar Kohba'ydı. Bar Kohba kaleler yapıyor, askerleri silâhlandırıyordu. Romalılar, ayaklanmayı bastırmak için, Britanya'dan en iyi kumandanları Yulius Severüs'ü çağırdılar...

Fakat Yahudiler teslim olmamakta direniyordu. Kaleleri tünellerle birleştirmişlerdi. Romalılar kalenin birini zaptedince, sağ kalan Yahudiler bu tünellerden başka bir kaleye geçiyordu.

Bir tarihçi şöyle yazmıştı:

«Zavallı halk! kendi **topraklarından** kovulan bu halk yurdundan ayrılmamak için, onun derinliklerine gömülmek istiyor gibiydi.»

Romalılar, hiç bir yerde bu düşmanla savaşa cesaret edemiyor, kaleleri **teker teker** kuşatıp halkını susuz ve ekmezsiz bırakıyorlardı.

Yeraltındaki bu **savaş**, uzun sürdü. Kuvvet Roma tarafındaydı. Romalılar **kaleleri** birer birer yıkıyorlardı. Böylece son kale de **alındı**. Bar Kohba öldürüldü.

Ülke çöle çevrildi. Birçok şehirlerde bütün erkekler savaşlarda ölmüş, kadın ve çocuklar kılıçtan geçirilmişti. Sağ **kalanlarsa**, attan ucuza satılmışlardı.

Toprak altında gizlenenler de vardı. Bunlar açlıktan ölmeyi yaşıyorlardı.

Şehirlerde kimsecikler kalmamıştı.

Evlerinden barklarından kovulan insanlar, çölü aşarak yabancı ülkelere gidiyorlardı. Evlerindeyse çakallar ve kurtlar cirit oynuyordu.

Küçük Yahudiler ülkesi, istilâcı Roma'yla işte böyle savaşmıştı. 'Yahudiler Roma boyunduruğunu kırıp atmamış, birkaç yüzyıl sonra, başka halklar Roma'nın hakkından gelmişti.

otuz bin insan on bir yıl çalıştı

Roma yasaları, yalnız Romalı vatandaşları savunuyordu. Bu yasalar bütün hakları köle sahiplerine vermiş, kölelere de yalnız görevleri bırakmıştı.

Yasalar, öylesine ustaca yapılmıştır ki, bugünkü hukukçuların bile araştırma konusu olmaktadır.

Romalı mühendisler, Yunan ustalarını fersah fersah geride bırakmışlardı. Roma maden ocaklarında yeraltı sularının, ocakları basmalarını önleyen su tulumbarları işlerdi.

Roma'da yüksek bir bina kurulurken, yapı malzemesi sırtla değil, vinçlerle kaldırılırdı.

Bu şöyle olurdu: Büyük bir tekerleğin içinde basamaklar yapılmıştı. Köleler bunlara basınca tekerler döner ve makaralar aracılığıyla vincin okuna geçirilmiş olan ipi dolaba sarar. Böylece yük elle değil, ayak hareketiyle kaldırılmış olurdu.

Roma atelyelerinde, önceleri adı bile işitilmeyen, böyle akıl kutusu makineler az değildi.

Demirci bir körükle körüklerdi. Kuyumcu, taşları ayaklı perdah tezgâhında işlerdi. Büyük fırınlarda hamur insan eliyle değil, at ayaklarıyla yoğurulurdu; hamur teknesinde hamuru karıştırıp yoğuran tahta kanatları, atlar harekete getirirdi.

Roma'nın ekmek tüketimi büyük olduğu için, böyle makineler yapmak gerekiyordu.

Ya su? Roma ne kadar çok su içerdi! İçme suyu getirmek için Romalı mühendisler, akveduk denilen uzun su kemerleri kurarlardı.

Aradan yıllar geçtikten sonra bile insanlar, bu akvedukların dev kemerlerini hayretle seyredeceklerdi. Üstüste konmuş üç yüksek taş köprü. Bu üç katlı köprü'nün bir ucu, sisli uzak yamaçlara dayanır, öbür ucuy-sa ufuk çizgisinin ötesinde kaybolurdu. Kemerin geniş, ayakları arasından uzak vadiler görünürdü. Köprüdeki oluktan buz gibi su akardı.

Aradan yüzyıllar geçecekti. Şehirlerin varoşlarında yaşayan çocuklar, otların bağlamış olduğu taş basamaklarda, dev amfilere tırmanacaklar ve vaktiyle burada bir Roma amfiteatrı bulunduğunu, basamakların sıra olduğunu, bunlarda binlerce seyircinin oturduğunu öğreneceklerdi.

Çocuklar, Roma'da on bin, hattâ yüz bin kişiyi içine alabilecek bu büyük tiyatrolara şaşacaklardı.

Daha nelere şaşmazlardı ki çocuklar! Romalılar, İtalya'nın ortasında bulunan büyük bir gölü denize akıtmayı tasarlamışlardı. Göl geniş bataklıklarla çevriliydi. Bu topraklar, insanlara sıtmadan başka bir şey vermezdi. Dağlar, kayalar delinerek bir kanal kazıldı. Kanalda otuz bin insan tam on bir yıl çalıştı. Gölün suları Tiber ırmağına akıtılarak kurutulan topraklar, çayır ve tarlalara çevrildi.

Bugün tarih öğretmenini dinlerken çocuklar, sıtmanın bitkin bir hale getirdiği kölelerin sapsarı yüzlerini, çökük avurtlarını, bir deri bir kemik vücutlarını gözlerinin önüne getirip pis kokular saçan vadiyi, binlerce insanın hayatı pahasına kurutulan bataklığı pek görmezler.

Çocukların gözleri önüne, herhalde bugün bambaşka bir manzara gelir, yani: İtalya'nın masmavi gökyüzü, büyük bir göl ve gölün sularını oyun oynarcasına ırmağa, oradan da denize akıtan dev insan.

Gerçek hangisi?

Sonraki kuşakların Roma hakkındaki hükmü ne olacak?

İtorunlar ne diyor?

Roma deyince, aklımıza yalnız zincire vurulmuş köle kabileleri ve sirk arenalarında can çekişen gladyatörler gelmez. Gaddar bir despot olan Neron'la birlikte, onun zamanında yaşayıp, onun kurbanı olmuş filozof Seneka'yı da düşünürüz. Sirkte gladyatörleri kendi eliyle öldüren, eğlenmek için sakatları asasıyla döven imparator Komod'un sözünü ederken tüylerimiz diken diken olur. Roma tarihinde Komod gibi bir cellât hükümdardan başka Markus Aurelius gibi filozof bir imparatorun da olduğunu unutamayız.

Roma birçok halkları esir etmişti, Yunanistan'ı kendisine bağlamış ve Yunan şehirlerine, salt gösteriş olan özgürlüğün gölgesini bırakmıştı. Bir de bu Roma, Yunan felsefesini ve sanat eserlerini koruyarak yüzyıllara emanet etmiştir.

Romalılar Yunanlılara hor bakarak «gracculi», yani «Yunancık» derlerken Atina okullarında Yunanlılardan ders alır, Olimpiyat oyunlarında defne çelengini kazanmak için yarışarlardı.

Romalı şairler Homeros'un açtığı çığırdan yürüyorlardı. Verjilius, Troyalı Eneas'ın serüvenleri üstüne yazdığı destanla, «İlyada'yı devam ettirmişti. Ovidio, büyüleyici şiirlerinde eski çağ Yunanistan'ın saf ve heyecan verici efsanelerini anlatmıştı. Roma tarihçilerinden Ti-

tus Livius, Tasitus, insanlığın Herodot ve Tusidit tarafından yazılmaya başlanan tarihine devam etmişlerdi.

Tarihin, Roma'ya karşı haleflerin yargısına sunduğu suçlamalar pek ağır, suç delilleri korkunçtur.

Tarih sadece bir «prokuror», yani savcı değil, aynı zamanda bir «avukat»tır da. Dilimiz bile, Roma'nın lehinde tanıklık ediyor. «Prokuror», «avukat» sözlerinin, birçok başka sözlerle birlikte, hep Romalılardan kalmış olması sebepsiz değildir.

Gimnazyum, akademi, üniversite, müze, enstitü, fakülte, doktor, profesör, fizik, matematik, felsefe gibi sözler, Yunanca ve Latince'den bütün Avrupa dillerine girmiştir.

İnsanlığın deneyimlerini, kitaplarında damla damla toplamış olan eski çağ bilginlerini unutmak büyük bir nankörlük olur.

Tembelliğini ve açgözlülüğünü örnekleriyle gördüğümüz ve aynı Roma'da gecesini gündüzünü bilime veren çalışan insanlar da vardı.

Bir tabiat bilginini, amiral ve devlet adamı olan Plinius bunlardan biriydi.

Plinius, bütün doğayı tasvir etmek gibi cesaretli bir iş tasarlamıştı.

Bilgin şöyle der:

«Tasarım gerçekleşmezse bile, böyle bir işe girişmenin verdiği zevk yeter.»

Plinius az uyur, az yerdi. Gün ve gecelerini, coğrafyacıların, astronomların, tabiat bilginlerinin ve doktorların doğa hakkındaki kitaplarını okumakla geçirirdi.

Kitap üstüne kitap okur, not tutar, düşünür, kıyaslamalar yapardı. Gezilerinde ve savaşlarda çok şeyler görmüştü.

Okuduğu kitapların sayısı iki bine yaklaşıyordu. Bunlar kurulacak binanın, ancak gereçleriydi.

Yükselmeye başlayan bu binanın adı «Tabiî Bilimler Tarihi»ydi. Yıllar birbiri ardınca geçiyor, Plinius eserine yeni yeni ciltler ekliyordu. Artık bu tek bir bina değil, koca bir şehirdi. Plinius'un «Tabiî Tarih»i tam otuz yedi cilttir.

Plinius bu eserinde yıldızlardan, gezegenlerden, yaban hayvanlarından, ağaçlardan, uzak ülkelerden ve çok eski zamanlardan sözeder.

Plinius, ayaklı bir kitaplıktı: Kutupta güneşin yazın hiç batmadığını, kışınsa doğmadığını bile, ışık hızının sesinkinden yüksek olduğunu, deniz gel gitinin, ayla güneşin çekimlerinden doğduğunu biliyordu.

Ama o da gerçeği, uydurmadan pek güç ayırabiliyordu. Plinius, tabiat tarihinin Herodot'uydu.

Göz ve ağızları göğüslerinde bulunan başsız insanlar hakkındaki eski masalları, Plinius da tekrarlıyordu. Denizde kabuklu hayvanların, yalnız yeni ay doğup büyüdüğü zaman geliştiklerini sanıyordu. Köpek burcunun, denizde fırtınalar doğurduğunu, şarabı mayalandırdığına inanıyordu. Plinius'a göre, doğa her şeyi insan için yaratmıştı. Sözelimi, bitkiler insana meyve, şarap, güzel kokulu yağlar vermeliydi. Ağaç gövdeleri, ev ve gemi yapmak içindi. Demir savaş için, altın insanların ahlâkını bozmak için yaratılmıştı.

Plinius şöyle yazar:

«Altın peşinde yerin ta derinliklerine sokulur, üzerinde yaşadığımız toprağı delik deşik ederiz. Sonra da yeryüzünün çatlamasına, kimi zaman da yerin depreme tutulmasına şaşarız.

Bilgin depremleri, aç gözlü insanlar tarafından, bağrı delik deşik edilen kutsal toprak ananın gazaba gelmesiyle açıklıyordu.

Ne var ki, her şeyin insan için olduğunu söyleyen Plinius, insanın kendisine pek yüksek bir değer vermez-

di. Onun vahşî hayvandan kötü olduğunu söylerdi. Ne arslanlar, ne de deniz canavarları birbirine karşı kin ve düşmanlık beslemezler. İnsanlarsa öteden beri birbirine düşmandır. Hiç bir yaratığın cesareti, korkudan insanınki kadar kırılmaz. Hiç bir yaratık, insan kadar öfkelenip gaddarlaşmaz. Şöhret ve menfaat düşkünlüğü, yalnız insana özgüdür.

Herhalde, Plinius'un imparator sarayında, Senatoda, sirkte karşılaştığı Romalılar da, daha yüksek bir değere lâyık olmasalar gerekti.

Plinius, Roma'da yüksek fedakârlık örnekleri gösterebilecek insanların da olduğunu kendi hayatıyla ispat etmişti.

Bilgin bu örneği, hem ömrü boyunca çalışmasıyla, hem de ölümüyle vermişti.

Kuzeni Küçük Plinius, tarihçi Tasitus'a gönderdiği bir mektupta şöyle yazmıştı:

«Benden amcamın, büyük işler **başarıp** mükemmel kitaplar yazmak mutluluğuna **ulaşan** insanın, ölümünü anlatmamı rica ediyorsun. **Onun alnına**, cennet gibi bir yer mahvolduğu sırada **ölmek yazılıymış**, ama hatırası sonsuza dek yaşayacak.

Amcam, emrindeki donanmayla Mizen burnu yakınlarındaydı. 22 ağustosta, kendisine görölmedik bir bulutun belirdiği bildirilmişti. **Bulut** çama benziyordu. Gövdesi göğe doğru yükseliyor, dallarıysa dört yana uzanıyordu.

Amcam, her yeni olayı incelemeye çalışan bir doğa bilginine özgü heyecanla, gemilerden birinin hemen harekete hazırlanmasını emretti.

Tam o sırada **Vezüv** eteklerinden, yardım dileyen bir mektup geldi.

Bunun için bütün donanma denize açılmalıydı. Amcam, sancak gemisinde korkusuzca, tehlikeli yere doğru

yöneldi. Güverteden korkunç doğa olayını gözletiyor, gözlemlerini sekreterine yazdırıyordu.

Felâket yerine yaklaştıkça, gemiye gittikçe koyulaşıp sıcaklaşan kül yağıyordu. Küle, sünger taşıyla lav bile karıştığı oluyordu.

Stabya'ya yanaşılarak sahile çıkıldı. Artık sular kararmıştı. Vezüv yanardağı alev fışkırıyordu. Aynı zamanda yer de titredi, öyle ki, Plinius'la arkadaşlarının bulunduğu ev sallanmaya başladı.

Herkes evden çıktı. Yanardağdan fışkıran taş yağmurundan korunmak için, başlarına birer yastık bağlamışlardı. Yanındakilerle birlikte kükürt dumanından ve alevlerden kaçan Plinius, birden takatsiz yere yığıl-verdi. İki kölenin yardımıyla ayağa kalkabildiyse de, sonra yeniden düşüp öldü.

Vezüv yanardağının, 79. yılda Herkulanum ve Pompei şehirlerini kül altında bırakan fışkırmasıydı bu.

İnsanlar, uyuklayan yanardağın eteklerinde yüzyıllarca rahat rahat yaşamışlardı. O yaz sabahı da, her zaman olduğu gibi, herkes kendi işiyle uğraşıyordu.

Berber dükkânının önünde müşteriler kanepeye oturmuş, sıra bekliyorlardı. Meyhanede askerler, büyük bardakları tokuştura tokuştura şarap içiyorlardı. Tüccarlar, dükkânlarının önünde oturmuştu. Kadınlar pazara gidiyorlardı.

Bir köylü, yaya kaldırımındaki bir delikli taş katırını bağlıyordu. Fırıncı, pişirdiği yuvarlak somunlar arasında bağdaş kurmuştu. Kunduracı, bir kadın müşterinin sandal ölçmesine yardım ediyordu. Bakırcı, bir demir değnekle, çın çın öten kazana vura vura müşteri çekmeye çalışıyordu. Gelip geçenler durup, duvara yazılmış seçim yazılarını okuyorlardı. Bruttus Balba'yı seçin! Balba şehrin hazinesini kurutmayacak», «Meyhane-ciler, oylarınızı Psisk ile Ruf'a verin!», «Marcellüs iyi

bir belediye başkanı olacak ve şahane oyunlar tertiple-
yecek!»

İnsan kalabalığı gürültüsünün ve şadırvandan fış-
kıran su seslerinin işitildiği, çiçek ve yaprak gırlântıla-
rıyla süslü bu sokakların, birkaç saat sonra kızgın kül
yığınları altında kalacağı, o zaman kimin aklına gele-
bilirdi!

Kimileri kaygısız; kimileri de dertli olan bu insan-
ların, birden yanarak yada zehirli kükürt dumanlarıyla
boğularak ölecekleri, kimin aklından geçebilirdi!

Birkaç gün sonra, tek tük sağ kalanların, daha so-
ğumamış olan cesetler arasında dolaşarak, evini bul-
mak umuduyla, kül yığınlarını kazacaklarını, olaylar-
dan önce bu sokaklardan gelip geçenlerin hangisi düşü-
nebilirdi!

Doğa insana, onun ne kadar küçük ve güçsüz oldu-
ğunu bir kez daha hatırlatmıştı. Elbet, bir gün gelecek,
insan bu yanardağlarla da başa çıkacaktı.

Yine de, gemileriyle, yokolan şehirlerin imdadına
koşan bu Romalı amiralin yüceliğini kim inkâr edebilir?

Güverteye taş yağıyordu. Kül bulutları, insanların
gözlerini kör ediyor, yüzlerini yakıyordu. Plinius, geri
çekilmek şöyle dursun, hiç düşünmeden yoluna devam
etmişti. Hem bir amiral, hem bir bilim adamı olarak, so-
nuna kadar görevine sadık kalmıştı.

7

zaman ölçüsü

İnsanlar, eski Roma'da, yani hemen hemen iki bin
yıl önce, geniş imparatorluğu ölçmeye kalkmışlardı.

Coğrafyacılar harita üzerinde şehirlerin yerlerini tespit ediyor, mühendisler şehirler arasındaki uzaklıkları ölçüyordu.

Dünya gittikçe genişliyordu.

Romalılar, o zamanlardan bir süre önce, Britanya diye bir ada olmadığını, hakkında anlatılanların, hattâ adının bile uydurma olduğunu sanıyorlardı.

Sonra Sezar, yok sanılan bu adaya ordusuyla iki defa çıkmıştı.

Yine o zamanlarda Okyanusu dünyanın sınırı sanan Romalılar, devletlerinin sınırlarını oraya kadar genişletmek istiyorlardı.

Oysa Romalı coğrafyacı Strabon, Okyanusun ötesinde insanların yaşadığı bir toprak bulunduğunu sezmişti. Yuba adında bir gezgin bu toprağı aramaya çıkmıştı.

Yuba, Okyanusta bulduğu Kanarya adalarının kıyılarında Hindistan cevizi ağaçları, Tenerife yanardağının üzerinde de bayrak şeklinde bir bulut görmüştü. Adalarda insan aramış, sadece boş evlerin kalıntılarını bulmuş ve kendisini, o kimsesiz evleri beklemeye devam eden köpekler karşılamıştı.

Ya ötelerde?

Bu toprağın ötesinde kara var mıydı?

Filozof Seneka şöyle demişti: «Bir gün gelecek, Okyanus zincirlerini koparacak ve yer bütünüyle açılacak, denizin ötesinde yeni ülkeler bulunacak, Tule de artık dünyanın sonu olmaktan çıkacak.»

İşte insanlar böylece, orası senin, burası benim deyip dünyada geziyorlardı.

Zamanın derinlikleri de çekiyordu insanları.

Güneş ve su saatleri çoktan bulunmuştu. Atina'da Rüzgârlar kulesinde bir saat vardı. Kuleye bakan, saatin kaç olduğunu ve denizde sekiz rüzgârdan hangisinin

estiğini öğrenebilirdi. Zaman ölçüsü olarak kullanılan saatin süresi, her zaman bir değildi. Güneşin doğuşundan batışına kadar geçen zaman bir gün olarak hesap edilirdi. Kışın günler, yaz günlerinden kısa olduğuna göre, kış saatleri yaz saatlerinden daha kısaydı.

Takvim de biliniyordu. Daha Babilliler, yılı on iki aya, ayları da otuzar güne bölmüşlerdi. Milaslı Tales, güneş yılının üç yüz altmış gün, altı saat olduğunu biliyordu. İnsanlar, günlerin ve haftaların arasında yollarını çabuk şaşırıyorlardı. Hele günlerin hesabını tutmakla görevli Romalı kâhinler tüm şaşırmışlardı. Onların takviminde bazı yıllar on iki, bazıları da on üç aylık oluyordu. Bazı yıllar 355 gün, bazıları da 377 gün sürüyordu. Bir Ocakın 15 Ekime rastladığı da oluyordu, yani dışarda yaz oladursun, takvim kışı gösteriyordu.

Kâhinler bilimden de, güneşten de çok geri kalmışlardı.

Bunun için Sezar, İskenderiyeli astronom Sozigen'e günleri ve ayları bir düzene sokmayı tembih etti. Sozigen, ince hesaplardan sonra 12 aydan ve 365 günden meydana gelen yeni bir takvim yaptı. Takvimin güneşten geri kalmaması için de, her dört yılda bir Şubat ayına bir gün eklenmesini teklif etti.

İnsan saatleri ve yılları ölçmeyi öğrenince durmadı, bununla yetinmedi. Zaman deryasında dolaşmak, uzak geçmişte, yani daha insan yokken, olanları da öğrenmek istiyordu.

Coğrafyacı Strabon: «yer, her zaman şimdiki gibi miydi?» sorusunu soruyor ve yine kendisi şu cevabı veriyordu: «Değildir. Her şey değişiyor. Eski zamanlarda deniz kıyılarının şekli başkaydı. Önceleri şehir olan yerler, şimdi denizin altındalar. Yanardağlar, denizlerin dibinden yüzeyine adalar fışkırtıyordu. Sözelimi, Sicilya adasını, Etna yanardağı püskürtmüştü. Strabon, kıtala-

rın meydana gelişini anlamaya uğraşıyordu. Gezegen-deki büyük cisimlerin sırlarını açacak anahtarları ararken bunu küçük cisimler dünyasında bulmuştu. Gize pira-mitlerinin yapımında kullanılan kireçtaşını gözden ge-çirirken, ufacık deniz kabuklarından ve salyangozlar-dan olduğunu görmüştü. Deniz kabukları ve salyangoz-lar deniz dibine çökerek kalın bir tortul tabaka meyda-na getirmişlerdi. Sonra su çekilince, denizin dibi kara oluvermişti.

dünya üzerinde uçuş

Romalı şair Ovidius, göğe çıkıp yüksekte dünyayı seyretmiş olan Faeton adlı genç hakkında bir masal yaz-mıştı.

Faeton'un annesi ölümlü bir kadınmış. Babası da güneş tanrısı olan Febüs. Faeton, babasını dört atlı gü-neş arabasıyla gökyüzünde sık sık dolaşırken görürmüş. Bir gün, babasının arabasına binip dolaşmak istemiş.

Güneşin, yani babasının sarayına gitmiş ama, göz-leri kamaşıp eşikte durakalmış. Febüs pırıl pırıl parla-yan bir tahtta oturuyormuş, sağında ve solunda saatlar, aylar, yüzyıllar ve yıllar duruyormuş. Üstü başı üzüm suyuna bulaşmış Sonbahar'ın yanında, çelenklerle süs-lü Bahar, kolunda olgun başaklar bağlı genç Yazın da yanında aksaçlı Kış varmış.

Febüs: «Burada ne arıyorsun, oğlum?» diye sormuş. Genç: «ey büyük dünyayı aydınlatan ışık, demiş, ananın dediği doğruysa, sen benim babamsın, bana öyle bir de-lil ver ki, buna herkes inansın.»

Febüs oğlunu kucaklayarak: «anan doğru söylemiş. Ne delil istersen vereyim» demiş.

Genç, babasının boynuna sarılarak: «izin ver, bir gün arabanı süreyim.» diye yalvarmış.

Febüs verdiği söze pişman olmuş. Oğlunu tehlikeli niyetinden vazgeçirmek için ikna etmeye çalışmış ve:

«Senin kaderinde ölümlü bir insanın yapabileceği şeyler yazılı, arzunsa ölümlü insanların yapamayacağı bir şey» demiş.

Genç ayak diremiş, niyetinden vazgeçmemiş.

Baba oğul uzun zaman tartışmışlar. Sonunda baba içini çekerek razı olmuş. Zaten tartışmanın zamanı da değilmiş. Tan tanrıçası Aurora, gün doğuda kızıl kapıların kanatlarını açıyormuş.

Derken saat ve dakika tanrıları olan oynak Or'lar, yüksek gök ahırlarından, ateş püsküren atları çıkarmış. Faeton altın, gümüş ve değerli taşlar gibi parlayan güneş arabasını görünce şaşakalmış. Febüs, oğlunun yüzüne, yanmaması için kutsal merhem sürmüş ve parlak tacı başına geçirmiş. Bunun sonunun hayırlı olmayacağını sezen baba, öğütlerini dinlemesini, yani dizginlere asılmamasını, yeryüzünü yakmamak için de pek aşağılara inmemesini tembih etmiş ve:

«Orta yoldan sür, tekerlek izleri olan yerden» demiş.

Öte yandan gece, çekile çekile batı kıyılarına inerken doğuda tanyeri ağarmış. Baba son defa olarak oğluna aklını başına toplayıp niyetinden vazgeçmesini rica etmiş. Sevinç içinde olan genç artık dizginleri eline almışmış zaten. Sabırsızlanan atlar, ayaklarıyla gök kapılarını dövüyorlarmış. Ortalık at kışnemeleriyle çınlamış. Okyanus adlı tanrıça kapıları açmış. Açınca da uçsuz bucaksız dünya göz önüne serilmiş.

Atlar, ayaklarıyla havayı döve döve, doğu rüzgârına yetişip onu geçerek koşmaya başlamışlar.

Gökyüzüne çıkıp pek dik olmakla birlikte, geceleyin dinlenmiş olan atlar, arabayı hızla çekiyorlarmış. Araba her zamankinden hafif gelmiş atlara. Küçük bir

çocuğun ağırlığı ne olacak! Araba, boş bir gemi gibi zıplayıp sallanıyormuş. Bunu sezen atlar gemi azıya alarak yoldan sapmışlar.

Çocuk korkusundan dizginleri nasıl tutacağını, hangi yoldan gideceğini şaşırmış. Güneşin ışınlarından ilkin Büyükayı erimeye başlamış. Kutupta soğuktan hep uyuklayan Ejder gazaba gelmiş. Hantal Sığırtmacı, korkusundan arabasıyla bir yana çekilip gitmiş.

Aşağıya bakan Faeton, tâ derinde dünyayı görmüş. Genç sapsarı kesilmiş, ayakları titremeye başlamış, gözleri kararmış. Babasını dinlemediğine pişman olmuş, babasının atlarına bir daha el sürmeyeceğine tövbe etmiş. Dönüp arkasına bakmış. Gökte bir hayli ilerlemiş ama, önünde daha çok uzun bir yol varmış.

Ne yapsın?

Faeton atları zaptedememiş, adlarını bile bilmiyormuş.

Korkudan titreyerek etrafına bakmış. Canavarlarla dolu olduğunu görmüş çevresinin. Yıldız kümesinden, uzun pençelerini, iğri iğnesini kendisine doğru uzatan devâsa Akrel'i görmüş.

Korkudan donakalan genç, dizginleri büsbütün elinden kaçırmış. Başboş kaldıklarını sezen atlar, gönüllerinin çektiği yere alabildiğine koşmuş, yıldızlara çarpa çarpa, bir yükseklerle çıkmış, bir neredeyse sürünecekmiş gibi ta yeryüzüne kadar inmişler. Ay, ağabeyinin atlarının, çığırdan çıkarak olanca hızıyla koşmalarını şaşarak seyrediyormuş.

Aşağıda bulutlar tutuşarak tütmeye başlamışlar. Alevler dağların doruklarına sıçramış, ateş ormanlarla tarlaları sarmış. Zümrüt çayırlar bir anda sararıp kavruvermiş. Şehir ve kaleler yanmış, koca ülkeler kül olmuş.

Kafkaslar ateş içindeymiş. Etna ateş püskürüyormuş. Soğuk İskitler ülkesi bile ısınıvermiş. Alp dağlarının üzerindeki hava tutuşmuş, başı dumanlı Apenin dağları alev alev yanmış.

Yangın bütün dünyayı sarmış. Hava bir fırındaki gibi ısınmış. Faeton'un bindiği araba kıpkızıl olmuş sıcaktan. Genç, göğre doğru yükselen dumana ve kıvılcımlara dayanamamış. Atların karanlıkta nereye gittiklerinin farkında bile değilmiş.

İşte kanları, sıcaklıktan yanmış derilerine hücum eden Habeşlerin o zaman karardıkları, Libya'nın da yine o zaman verimsiz bir çöl haline geldiği söylenir.

Tanais (Don) ırmağını dumanlar bürümüş, Babilon'daki Fırat ırmağı tutuşmuş, Ganj'in Tuna'nın uzak Kol-kis'teki Riyon'un suları kaynamaya başlamış. İspanya'da sıcaklıktan, Tahoe ırmağındaki altınlar erimiş. Nil ırmağı, korkusundan dünyanın öbür ucuna kaçıp saklanmış, öyle saklanmış ki, kaynakları bulunamamış.

Yeryüzündeki tüm karalar çatlamış. Çatlaklardan, yeraltı ülkesi Tartaros'a ışık sızmış. Işığı gören Tartaros çarı ve çariçesi dehşet içinde kalmışlar.

Zamanın uzak olmayan bir geçmişine kadar deniz olan yerleri kumsal vadiler **kaplamış**. Balıklar derinlere inmiş, ölü ayı balıkları **suların** üzerine çıkmış. Deniz tanrısı, perişan bir halde, **üç** kere suyun yüzüne çıkmış ve her seferinde sığa dayanamayıp gerisin geri denize dalmış.

Okyanusun çepeçevre sarmış olduğu Yer de, gırtlığına kadar suya dalmış ve sıcaktan boğazı yanarak dile gelip korka korka tanrıların babasına yalvarmış:

«Yaz kış çalıştığım, sivri sabahın vücudumda açtığı yaralara dayandığım, insanlara ekmek ve meyve verdiğim için mi yapıyorsun bunu bana!

Bana ve denizlerin hükümdarı olan kardeşime acı-mazsan, kendi gökyüzüne acı bari. Kutuplara bir bak. Ateş oraları da sararsa, tanrıların meskenleri çöker. Güçlü Atlasa baksana! O bile, eğilmiş gökkubbeyi omuz-larında güç tutabiliyor. Eğer deniz, yer ve gökkubbe yokolurlarsa, biz yine eskisi gibi bir kaos halinde bir-birimize karışırız. Artakalanı bari ateşten kurtar. Evre-nin selâmetini düşün!»

Yer'in yalvarışlarını işiten tanrıların babası Zeus, Olimp'in zirvesine çıkıp gürleyerek yıldırımını zavallı gence fırlatmış.

Araba paramparça olmuş, atlar koşumlarından kur-tulmuş. Alevler içindeki cansız Faeton da, bir yıldız gi-bi Eridan adlı büyük ırmağın kucığına düşmüş. Irmak tanrıçaları, yüzünü yıkayıp genci gömmüşler. Mezar ta-şına da:

«Güneşin arabasını süren Güneşin oğlu Faeton gö-mülü burada.

Zaptedemeyip atları düştüyse de, büyük bir işe ce-saret etti ya!» sözlerini yazmışlar.

Böylece Ovidius, bir çocuk masalında, eski hoş söy-lentileri, dünya hakkındaki yeni bilgilerle birleştirmişti.

Şair, bunun sadece bir masal olduğunu biliyordu. Roma'da şairler artık başka şiirler yazıyordu. Bunlar-da tanrılar ve kahramanlar değil, doğanın sırlarını kav-rayan filozoflar övülüyordu.

Şair Lükres Kar, insanları manevî baskısıyla ezen eski inançlara karşı çıkmak cesaretini gösteren Yunan filozofu Epikür'ü övüyordu.

Ne tanrılar hakkında söylenen korkuttu onu, ne de yıldırım sesi.

Tam tersine, bunlar onu, ulu doğanın sağlam kapı-larındaki sürgüleri.

Daha kuvvetle çekip sıraları açmaya zorladı.
Ve yüksek ruh gücüyle zaferi kazanıp
Yararak ateşten çemberini dünyanın, uzaklara daldı...

Lükres de, öğretmeni Epikür'ün izlerinden yürüyordu. O da, eski çağdan kalma tabulardan yılmayan insanlardan biriydi.

Ruhu saran korkular dağılıyor, genişliyor sınırları
dünyanın,
Ve seyrini görüyor insan sonsuz uzayda eşyanın.

Öğretmeni ona, evrenin sonsuz yollarında kılavuzluk ediyordu.

Yolda değil bir tek duvar, bir tek engel, birçok duvar ve engeller vardı. Yol, daha ne denizlerin, ne toprağın, ne göklerin olduğu, dünyamızın eşyalarına benzeyen hiç bir şeyin bulunmadığı zamanın karanlıklarında başlıyordu.

Atomlar, ayrılıp birleşerek, çarpışıp savaşarak, başdöndürücü bir kasırga içinde hareket ediyorlardı.

Lükres, ilk büyük sınırdan cesaretle geçip yerin gökten nasıl ayrıldığını görmüştü. Atomlar birbirinden ayrılıp dağılıyorlardı. Büyük ve ağır atomlar, bir yerde toplanarak evrenin ortasında katı ve sağlam Yer'i meydana getirmiş, hafif ve hızlı atomlar da dışarı yönelerek, pırıl pırıl parlayan güneş, ay ve yıldızlar halinde birleşmişlerdi.

Dünya daha dumanlarla kaplıydı. Dünyanın, solurken çıkardığı göksel eterdi bunlar.

Derken yol Lükres'i, karaların okyanustan ayrıldığı ikinci büyük sınıra götürüyor. Su, ağır ve yoğun topraktan çekiliyor. Daha nemli, yumuşak toprak çöküyor ve tuzlu deniz suları onu basıyor. Kaya ve taşların etrafın-

da ovalar meydana geliyor. Vadilerin çöktüğü yerlerde dağlar yükseliyor.

Lükres, zamanın yolunda daha ileriye gidiyor. Karşısına üçüncü bir sınır çıkıyor: canlının cansızdan ayrıldığı büyük uçurum. Aklın daha aşamadığı bu uçurumdan şair hayal gücüyle geçebiliyor. Şair, yabanî hayvanların vücutları tüy ve kılla kaplandığı gibi, genç yeryüzünün de ot ve çalılarla kaplandığını görüyor.

Lükres, yağmurların nemıyla güneşin sıcağından doğan hayvanların nasıl meydana geldiklerini görüyor. Toprağa boşuna, toprak ana dememişler. Zamanı gelince, olgunlaşan topraktan hayvanlar, kuşlar, insanlar çıkıyor. Toprak ana, yavrularını süt gibi bir suyla besliyor. Otlar yatak, toprağın sıcaklığı da elbise oluyor.

Topraktan ayaksız, kolsuz, ağızsız ve gözsüz ucubeler de çıkıyor. Bunlar hayatlarını kazanacak güçte olmayıp hayat kavgasında yokoluyorlardı. Yalnız cesur, kurnaz, çevik olup soyunu koruyabilen kalıyor. Arslanı cesareti, tilkiyi kurnazlığı, geyiği de çevikliği kurtarıyor.

İnsanlar daha hayvan gibi yaşıyor, ormanlarda dolaşarak meyve ve palamut topluyorlar. Fırtınaya tutulunca çalılar arasında, yada mağaralarda gizleniyorlar.

Büyük bir sınır daha çıkmıştı şairin karşısına: insanın insanlaşması. İnsanlar ormanlarda sopalarla, taşlarla hayvan kovalıyorlardı. Yıldırım ve orman yangınları, insana ateşi getirdi. İlk evin duvarları, ilk ateş ocağının çevresinde yükseldi.

İnsanlar artık ayrı ayrı değil, dost olarak yaşıyor, eşyaları parmakla göstere göstere, bağırış ve hareketlerle meramını anlatarak konuşmaya çalışıyorlardı.

Zamanın yolu ilk şehirlerden, ilk savaş meydanlarından geçerek ileriye doğru uzanıyor. İnsan bakır elde elde ederek silâh ve âlet yapıyor. Bakır altından değer-

li. Çünkü daha sağlam. Bakır âletle, hem delik açılabilir, hem kazılabilir, hem de burgulanabilir.

Zamanla her şey değişiyor ve bakır gözden düşüyor. Bakırdan yapılan orakla alay ediliyor. Tarlalar demir âletlerle işlenmeye başlanıyor. Savaşta keskin demir kılıç, bakır kılıcı yeniyor.

İnsanlar, yaptıkları sağlam duvarların arkasında düşmanlarından gizleniyorlar.

Hazinelerde biriken servet gittikçe artıyor. Altın, madenler arasında baş yeri alıyor. En güçlüye değil, en zengine hürmet edilmeye başlanıyor.

Şehirlerin duvarları yıkılıyor, kabile önderlerinin göğüs kabarttıkları asalar toz toprak arasında yuvarlanıyor. Herkes zenginlik, iktidar ve egemenlik peşinde koşmaya başlıyor. İnsanlar kavgalardan bıkip usanıp sonunda kendilerini, yasaların esaretine sokuyorlar.

Zamanın yolu şairi, karada ve denizde daha ilerilere götürüyor. Denizlerde yelkenli gemiler dolaşmaya başlıyor. Vadi ve ovalardaki ormanlar köklerinden sökülüp yerlerinde bağlar, bahçeler, tarlalar, zeytinlikler meydana getiriliyor. Ormanlar dağlara çekiliyor. Heykeltraşın kalemi, taşa can veriyor. Ozanlar, yüzyılların olaylarını dile getiriyorlar. Her şeyi bilmek isteyen meraklı akıl, insanı ileriye doğru, sanat ve bilimin doruklarına doğru götürüyor.

Ne var ki, insan tüm güçleri, evrenin yönetimini tanrılara bırakmakla kendini inkâr etmiş oluyor.

Yer, yıldırımlarla kanıp sarsılırken, gökkubbe, şimşeklerle altüst olurken, insan, tanrıların karşısında eğiliyor. Şiddetli bir rüzgâr, denizde gemiyi önüne katıp kovalarken, tanrılara kurban adayarak denizin durgunlaşmasını boşuna diliyor. Çünkü fırtına, dua ve kurbanlara aldırmayıp, gemiyi ölümün kucağına sürüklüyor.

Küçük çocukların karanlıkta titredikleri gibi, büyükler de bilmedikleri şeylerden korkuyorlardı.

Fakat karanlıkları, bilgi ışığıyla aydınlatan bilgiler de vardı. Güneşin karanlığı kovduğu gibi, doğa da dış manzarası ve iç bünyesinin ahengiyle insanın kalbinden korkuyu kovuyordu.

Zamanın yolu şairi, getire getire kendi çağına, kendi şehrine, doğup büyüdüğü eve getiriyor.

Artık Roma dünyaya egemen olmak uğrunda savaşıyor. Sezar, lejyonlarının başında Golya'ya gidiyordu. Lükres, kendi zamanı üzerinde pek az duruyor, çünkü asıl amacı daha ilerilere gitmek, geleceği sezmektir. Dünyanın nasıl kocayıp kuvvetten düştüğünü, yorulan toprağın nasıl kısırlaştığını görüyor. Zaman her şeyi yıkıyordu, sağlam kale duvarlarıyla burçlarını bile. Dünyayı parçalayan, yüksek duvarlar da çökerek birer enkaz haline geliyor.

Ama atomlar sonsuzdu, evren sınırsızdı.

Doğa, dağılan atomları yeniden derip toplayacak, dünyamızın enkazlarından, başka dünyalar meydana gelecekti. Ve başka bir dünyada, başka insanlar yaşayıp düşüneceklerdi.

İnsanın ömrü kısa. Ama düşüncesi sınır tanımıyor. Bir anda binlerce yılı kavrayabiliyor.

Bu, büyük bir zafer değil de, nedir?

Ama yine de, zaferi kutlaması için zaman erken değil mi?

Lükres, uçsuz bucaksız zamanlardan gelip geçtiği halde, her şeyi görüp kavrayabildi mi?

Kavrayamadı. Kolay iş değildi bu. Lükres'in Ampe-dokles, Levkipos, Demokrit, Epikür gibi akıllı kılavuzları vardı.

Fakat birçok şeyler hakkında çoğu zaman tahmin-

lerde bulunması ve hayal gücüyle aklın yardımına koşması gerekmişti.

Lükres de, Faeton gibi kaç kere yolunu şaşırmıştı!

Yüzyıllar akıp geçecek, on dokuzuncu, yirminci yüzyıllar gelecekti. Binlerce bilim adamı, yeryuvarlağının nasıl meydana geldiğini, cansızın nasıl canlılaştığını, canlılarda bilincin nasıl uyandığını öğrenmek için, aynı yoldan uçsuz bucaksız uzay ve zamana yöneleceklerdi.

Her sınırdaki hararetili tartışmalar olacaktı.

Bu sınırlar bir âlemi öbüründen, yıldızlar âlemini dünyadan, karayı sudan, canlıyı cansızdan ayırıyordu. Bir zamanlar bu sınırlarda doğa güçleri, doğa unsurları arasında büyük savaşlar olmuştu. Savaşlarda yeryuvarlağı meydana gelmiş, kıtalar doğmuştu. Savaşa yeni yeni güçler katılarak, dünyayı canlı bir örtüyle kaplamış, çehresini değiştirmişlerdi.

Bilim adamları, bu eski savaş meydanlarından geçeceklerdi. Geçitlerde, sınırlarda, yine şiddetli savaşlar olacaktı. Ama bu kez doğa güçleri arasında değil, fikirler arasında.

Her bilim adamı, uçurumdan geçmek için kendi kurduğu köprüyü, kilitli kapıları açmak için kendi anahtarını, teklif edecekti. Anahtar istemeyecekti. Yeni yeni bilim adamları yola çıkacaktı. Bunları sonsuz bir umut ve sönmeyen bir arzu kanatlandıracaktı: bilinmeyen dünyalar bulmak.

villanın yerini şato almaya başladı

Eski çağ bilginlerinin eserlerini okurken, insan bunların ne kadar çok şey bildiklerine şaşar.

Güneşin dünya etrafında değil, dünyanın güneş etrafında döndüğünü Sisamlı Aristark, Kopernik'ten çok daha önce kavramıştı. Heron adındaki İskenderiyeli mü-

hendis, Polzunof'tan ve Vat'tan çok daha önce buhar gücüyle çarkı döndürmüştü. Astronom Eratos'ten, deniz yoluyla dünya çevresinde gezilebileceğini kestirmiş, coğrafyacı Strabon da, okyanusun ötesinde bir kara parçasının bulunabileceğini tahmin etmişti. Eski çağlarda, okyanustaki Kanarya adalarını bulup, Tenerife adasındaki yanardağın üzerinde bayrağa benzer bir bulut görmüş olan Yuba adında bir gezgin de vardı.

Birkaç yüzyıl sonra Atlantik Okyanusu aşılabacak, gemiyle dünya çevresinde dolaşılacak, buhar makinesi icat edilecek, ilk demiryolu yapılacak ve ilk vapur suya indirilecek gibiydi.

Gezgin Yuba, Kristof Kolomb'dan bir iki yüzyıl değil, hemen hemen bin beş yüz yıl eskidir. Heron'u Polzunof'la Vat'tan ayıran zaman daha da fazladır.

İleri hareketinden insanı böyle alıkoyan neydi?

Denizlerde büyük bir cesaretle dolaşan dev, niçin okyanusun eşiğinde uzun zaman duraklamıştı?

İnsan, atomları sezmişken, niçin o zaman onların varlığını ispat edememişti?

İnsanın yolu ok gibi doğru ve düz değildi. Karşısına aşılmaz bir duvar çıkınca devin, çoğu zaman geriye dönüp uzun ve dolambaçlı yollardan yürümesi gerekiyordu. Bunlar yolun hedeften uzaklaşıp geriye döndüğü sanılan karanlık zamanlardı.

İki bin yıl önce devin adımlarını yavaşlatan neydi?

İnsanın o zaman serbestçe ilerlediğini düşünmek yanlış olur. Çünkü eli kolu bağlıydı.

İnsan su kemerleri yapıyor, tüneller açıyor, bataklıkları kurutuyordu.

Kimlerin elleriyle yapıyordu bunlar?

Kölçlerin.

Sabahtan akşama kadar vinçlerin kocaman tekerleklerini, ayaklarıyla basa basa döndürenler, kölelerdi.

Gemilerde kürek çeken, yerin derinliklerinden maden çıkaran hep onlardı.

Köleler olmasaydı, ne saraylar olurdu, ne tapınaklar, ne sirkler, ne de Romalı soyluların boş vakitlerini geçirdikleri o şahane villalar...

İşte bu villalardan biri. Arkası dağlık, sağ ve solundaki yamaçlarda tarla ve bağlar uzanıyor. Villanın pencereleri denize bakıyor; dalgalar villanın duvarlarını okşuyor. Her yerde şadırvanlar göze çarpıyor. Budanarak garip şekiller verilmiş ağaçların altında beyaz mermerden kanapeler duruyor.

Villa sahibi günlerini okumakla, gezintilerle, dostlarıyla konuşarak, müzik dinlemekle, felsefe okumakla, jimnastik yapmakla, avlanmakla geçirirdi. Şölende, altından yapma çocuk heykellerinin ellerindeki meşaleler, sabaha kadar yanardı. Misafirlerden biri bir ruloyu açarak Saturnus ülkesi ve ilk insanların mutluluğu üstüne bir şiir okurdu. Devrilmiş şarap bardakları ve yaprakları dökülmüş gül çelenkleri güneşin altında parlardı.

Ama, ev sahibi, o güzel şiiri iştmezdi ki. Aklı fikri, hep yeni günün beraberinde getirdiği dertlerdeydi. Sepetlerdeki kehlibar gibi üzüme bakarken, bağlara bakımın ne zahmetli bir iş olduğunu düşünürdü. Asma çubuklarına, küçük bir çocuğa bakar gibi bakmak gerekti. Toprağı gübrelemeli, sulamalı, yabancı otları temizlemeli, asmaları budayıp aşılmalıydı. Ve bütün bu işleri, kölelere yüklemek gerekirdi.

Toprak, artık insanlara ekmek ve meyve vermek istemiyor gibi gitgide cimrileşiyor, kısırlaşıyordu. Sebebi, toprak sahiplerinin, toprağa bakım işlerini kölelere bırakmış olmalarıydı.

Bu düşünceler, villa sahibini rahatsız ederdi. Yüzü asık, başı eğikti. İşte bu kaygılar, şölenin tadını kaçırırdı.

Öte yandan, villayı bir duvar gibi çevreleyen selvilerin arkasındaki tarlalarda savaştaki askerler gibi uzun diziler halinde, sıra sıra köleler taşlı toprağı çapalardı. Diziler boyunca atlı gözcüler gidip gelirdi.

Kırbaç zoruyla çalıştırılan bu boynu bükük köleler, dünyanın dört yanından getirilmişti.

Aralarında mavi gözlü Cermenler, kara derili Nubyalılar, iri yarı, sakallı İskitler vardı.

Talih, birbirlerine yabancı, başka başka gökler altında doğup büyümüş olan bu insanları, gurbette kardeş yapmıştı.

Alınlarındaki damgayı örtmemesi için tümünün başları yarıya kadar tıraşlıydı.

Bir gözcü öbürüne: «bir panter sırtı gibi çizgili şu sırtlara bak! Kim dalgacı, kim daha çok kırbaç yemiş hemen belli oluyor. Şu bir avuç buğday yediğı için cezalandırıldı. Komşusu da, öküzlere iyi göz kulak olmadığı için... Şu ötekiler, ayakları zincirlilerse, kaçmak istedikleri için yediler cezayı. Bir kez daha kaçmaya kalkarlarsa, kurtuluş yok. Bunların sonu, ya fırında yakılacak, ya arslanlara parçalatılacak, ya çarmıha gerilecek, yada katranlı elbise giydirip yakılacak» diyordu.

Gözcü doğru söylüyordu.

Köle sahibi, kölesine ne isterse yapabilirdi. Köle, onun malı, âletiydi.

Kölelerden kaçabilen kaçıyordu.

İşten, iş âletlerinden, öküzlerden, gözcülerden, sahiplerinden nefret ediyorlardı. Köle olarak yaşamaktan gına gelmişti ve tek bir gün olsun, istedikleri gibi özgür yaşayabilmek için her türlü işkenceye katlanmaya hazırdılar.

Köle öküzle, pullukla bir tutulurdu; oysa insandı.

Köle bunun acısını kendisine emanet edilen âletler-

den ve hayvanlardan çıkarırdı. Onlara bir düşman gibi bakardı.

Zamanla kara sapanın yerini tekerlekli pulluk aldı. Harman makineleri, presler, vinçler, dokuma tezgâhları peyda oldu.

Yeni âletlerle çalışabilmek için ustalık gerekti. Âletler ve malzeme daha büyük bir dikkatle, daha büyük bir sevgiyle ele alınmalıydı. Ama zorla çalıştırılan kölenin, işe sevgisi olabilir miydi?

Köle sahibine göre köle toprağın cellâdıydı.

Toprak ağaları kölelerine, kızgın demirle damgalanmış alınlarına, yarıya kadar tıraş edilmiş başlarına korkuyla bakarlardı. Ve bu toprak rengi yüzlerde, ahmakça itaat yerine, gittikçe kin okunuyordu.

Köleler ayaklanıyor, ambarları yakıyor, sahiplerinin villalarını tahrip ediyorlardı.

Seçkin Romalı kumandanların bile başa çıkamadıkları Spartaküs'ün ayaklanması daha unutulmamıştı.

Yol boylarında yine asi kölelerin gerilmiş olduğu çarmıhlar, sonsuz bir duvar gibi uzanıyordu.

Yol çıkmaza girmişti. Bunun bir çıkar yolu var mıydı?

Artık köleler şöyle dursun, kölc sahipleri bile, kölelik düzeninden kurtulma yollarını arıyorlardı.

Toprak ağaları, kolon denen özgür çiftçilere tarhalarını kiraya vermeye başladılar. Özgür insan, toprağı daha iyi işliyordu. Çalışkan ellerin işlediğı kısırlaşmış toprak da cömertleşiyor, bol ürün veriyordu.

İyi ama, sağlam ve güvenilir kolonları nerede bulmalıydı? Özgür çiftçiler, çoktan başlarını alıp köyden sıvışmış, köylülerin en hali vakti yerinde olanları bile iflâs etmişlerdi. Bazıları ticarete ve çeşitli zanaatlara geçmişti. Bunlar dükkân ve atelyelerinden nasıl geri getirilebilirlerdi? Bir kısmı da dileniyor, azgın ve başıboş

bir kalabalık halinde sirkleri, pazar yerlerini dolduruyorlardı. Pulluğu kılıçla değiştirip Tuna ötesinde barbarlarla savaşıyorlar da vardı.

Köylüler, Roma için bütün yeryüzünü zaptetmişken, kendi bir avuç topraklarını kaybetmişlerdi.

Büyük toprak ağaları, güç bir sorun üzerinde kafa yoruyorlardı. Toprak kime kiralanmalıydı? Dilencileri mi getirip yerleştirmeliydi toprağa?

Dilenciler, yoksulluğu da birlikte getireceklerdi. Hep borç içindeydiler, bunları ödeyecek halde de değildiler. Toprağı süreceğ bir pullukları bile yoktu.

Toprak ağalarının dertleri başlarından aşıyordu. Kolonların dertleri daha da büyüktü. Umutsuzluk içinde soruyorlardı kendi kendilerine: Borçtan nasıl kurtulmalı? Kurtuluşu nereden beklemeli?

Köyde hayat günden güne güçleşiyordu. Şehirdeki de daha iyi değildi ya! Roma'da tüccarlar işlerin kötü gidişinden şikâyetçiydiler. Dokumacılar, çömlekçiler, camcı ve bakırcılar da öyle. Roma'ya her yerden ucuz mallar geliyordu. Golya'dan çuha, İskenderiye'den cam, İspanya'dan gümüş kupalar...

Romalı ustaların, taşra şehirlerinden Liyon'da, Bordo'da Trir'de pek çok rakibi پیدا olmuştu.

Roma, birçok halkları esareti altına almış, kendisi için çalışmaya zorlamıştı. Ama emek büyük bir öğretmendi; uzak Ron, Ren ve Temza kıyılarında yaşayan halklara çok şeyler öğretmişti.

Barbarlar çalışıyor, öğreniyor, ilerliyorlardı. Aydın, kültürlü Roma'ysa, boyuna istiyordu: hep gelsindi. Roma çalışmayı unutmuştu. Her şeyi kolayca elde ediyordu.

Romalılar ticareti bile öbür halklara bırakmışlardı. Romalı niçin kendisini tehlikeye sokacaktı? Fırtınalı denizde ve susuz çölde ne diye dolaşacaktı? Varsın bunu

Suriyeliler, Partlar, Araplar, Fenikeliler yapsındı. Romalılaraysa, tüm Hindistan servetlerinin ayaklarına gelmesi için sadece buyurmak yetiyordu.

Buyurmak, Romalıların kendilerine sakladıkları tek şey buydu. Bir zamanlar Romalılar, tecrübeli ve cesur askerlerdi. Artık bu işi de başkaları görüyordu. Sonsuz entrikaları yapacağını yapmış, Roma'yı o kerteye getirmişti ki, gerçek bir Romalıya rastlamak mesele olmuştu. Birçok eski aile sönmüştü. Roma'yı savunmak için Romalı yetmiyordu. Altın kartallı bayraklar altında, altışar kişilik saflar halinde, Cermen komutanlarının komutasında Cermenler yürüyordu. Roma Senatusunda işleri Golya, Cermanya, Suriye asıllılar yürütüyordu.

Geçen her yüzyılda Roma daha da zayıflıyor, esir ettiği halklarsa güçleniyorlardı. Roma zayıfladıkça, kendisini saran halkların artan baskısını önlemek de güçleşiyordu.

Romalılar esir halklara tepeden bakıyorlardı. Romalı ve Yunan olmayanlara, «barbar» deyip çıkıyorlardı. Roma'yı sıkıştıran bu barbarlar, kölelik düzeninden daha ileri bir düzenin taşıyıcılarıydı ve güçleri de bundaydı.

Barbar önderlerinin de köleleri vardı ama, insanların çoğunluğu özgür kimselerdi. Çayırardan, ormanlardan ortaklaşa faydalanırken, toprağı aileler işliyordu. Büyük patriyarkal aileler halinde yaşıyorlardı. Aile başkanı, en yaşlı olan kimse, yani baba yada dedeydi.

Komutanların, askerlerin elinde, gittikçe daha çok toprak birikiyordu. Daha sonraları bunlardan toprak sahipleri, yani feodallar sınıfı meydana gelecekti.

Roma'daysa kölelik düzeni derin kök salmıştı.

Barbar kabileleri, gittikçe daha sık sınırı aşarak imparatorluğa dalıyorlardı. İmparatorluğun kuzey sınırla-

rı boyunca Romalı mühendislerin yaptıkları yüksek duvar barbarları durduramıyordu. Golya'dan geçip Alp'leri aşan barbarlar, şahlanmış dalgalar gibi İtalya'ya yayılıyorlardı.

Köyde yaşamak tehlikeli olmuştu. Villaların yerini şatolar almaya başladı.

Kaldı ki, şehirler de daima tehlikedeydi. Golya'da şehirlerin, her yıl yeni tapınaklarla, sirklerle, tiyatrolarla süslenip enine boyuna genişlediği zamanlar geçmişe karışmıştı. Golya şehirleri asker kampına çevrilmişti. Yüksek duvarların kuşattığı şehrin içinde karanlık kışlalar yükseliyordu. Dolaylarında da evler birbirlerinin üstüne bindirilmiş gibi görünüyordu.

Yüzyıllar gelip geçiyordu. Üçüncü yüzyıl bitmiş, dördüncü yüzyıl girmişti.

Orta çağ yaklaşıyordu. Bu her şeyde seziliyordu.

Latin dilinde, önceleri bilinmeyen acayip bir söz belirdi: burgus. Almanca bir sözdü bu. Şato demekti. Romalılar sakal bırakmaya, barbar elbiseleri giymeye başladılar. Oysa eski zamanlarda bu herkesçe ayıplanırdı. Romalı, yalnız kendisinin, yani Büyük Şehir denen Roma vatandaşının giyinmeye hakkı olduğu tog'uyla övünürdü. Sonraları, uzun kollu bir elbise, gömlek, yada kaftan giymiş bir Romalıya, artık kimse şaşmaz olmuştu. Gocuk giymek bile, hele kuzey şehirlerinde moda olmaya başlamıştı.

Roma tog'u yerine, barbar gocuğu! Bu, Romalılar için kötü bir işaretti.

emeğe lânet

Roma imparatorluğunun durumu günden güne kötüleşiyordu.

Aç gözlü memurlar, halkı soyup soğana çeviriyorlardı. Öyle bir zaman geldi ki, yalnız imparator değil, im-

parator naipleri de, hükümdar ve tanrı kesilmişti halkın başına.

Kimileri, tıksırıncaya kadar yiyip içebilmek için midelerini boşaltacak kusturucu ilâçlar alırken, kimileri de açlıktan ölüyordu. Açlar toklardan, zayıflar şişmanlardan kat kat fazlaydı.

Köylerde kolonlar vergilerin, angaryanın yükü altında eziliyordu. Yavaş yavaş yurt dışına eklemek aramaya gidiş başladı. Zamanın yazarlarından Salvianus, bu yoksulların «Romalıların insana yakışmayan barbarlığına dayanamayıp, o eski Roma insanseverliğini aramak için, barbarların yanına gittiklerini» yazmıştı. Barbarlar arasında, insan vergiyle boğulmazdı, orada köleler bile, Roma'daki birçok özgür insanlardan daha iyi yasharlardı.

Köylüler çiftliklerden kaçıyor, yakalanıp geri çeviriliyorlardı. Bunlar toprağa, görülmez bir zincirle bağlıydılar. Ve bu zincirler kaçak köylülere, ancak köleler gibi kelepçe vurulduğu zaman, göze görünüyordu. Köylüler toprak ağasının köleleri değildi ama, toprağın köleleriydi. Yasa böyle diyordu. Köylü, işlediği toprakla birlikte satılıyordu. Özgür bir insan olduğu halde, bir öküz, bir pulluk gibi çiftliğin demirbaşı sayılıyordu.

Zanaatçı zanaatıyla perçinlenmişti: çömlekçinin oğlu çömlekçi, dokumacının oğlu dokumacı olmak zorundaydı.

Emek, bir köle işi sayılarak önceleri de hor görülürdü. Sonraları, ekmeğini alın teriyle kazanan özgür insanı da insandan saymamaya başladılar.

İmparatorluğun, köylü ve zanaatçılarla ilgili bir kararında bakın ne deniliyordu. «Emekçilik âdiliğinin lekesini taşıyan bu insanlar, insanlığa lâıyk olduklarını akıllarından geçirmesinler, hattâ bunu haketmiş olsalar bile, hep oldukları gibi kalsınlar.»

Emeğe lânet!

Bu sözler, köleliğe dayanan düzenin ölüm cezasıydı. Kölelik düzeni son yıllarını yaşıyordu.

Haydut çeteleri yolları kesiyordu. Kölelerle köylüler, bunlara kahraman ve öç alıcı gözüyle bakıyorlardı.

Devletin nüfuzu zayıflamıştı. Toprak ağaları, dâvalara kendileri bakıyor, cezaları kendileri veriyor; birer şatoya çevrilen villalarını kendileri koruyorlardı.

Roma'nın kurmuş olduğu güçlü devlet cihazı yıkılıyordu. Devlette kanunsuzluk ve keyfî idare almış yürümüştü. İki imparator vardı: biri batıda, öbürü doğuda. İmparatorlukta dört Sezar'ın birden hükmettiği zamanlar bile oluyordu.

Eskiden bütün yollar Roma'ya giderdi. Zamanla yeni başkentler belirmişti. Trir'de, Milâno'da, Nikomediya'da, Konstantinopol'da Sezarlar yaşıyordu.

Bir zamanlar Roma, dünyayı zaptetmiş olmakla övünürdü. Şimdi barbarlar, Roma'nın mirasını bölüşüyorlardı. Muzaffer Roma lejyonlarının, yüzyıllar önce geçtiği yollardan Franklar, Slevler, Gotlar, Anglosaksonlar yürüyordu. Bazıları Golya'yı zaptediyor, bazıları denizi aşarak Britanya'ya geçiyor, bazıları da İspanya'ya yerleşiyordu.

Roma can çekiyordu.

Doğuda vahşî Hun sürüleri yaklaşıyordu. Yeryüzünü saran yangının alevleri, bulutları bile kızıla boyuyordu.

Vaktiyle her çşığı, her haneyi koruyan o tanrılar neredeydi? Duaları niçin işitmiyorlardı?

İnsanlar yabancı tanrılara, yani İzida'ya, Astarta'ya yalvarıp yakarıyorlardı. Roma imparatorları, Pers tanrısı Mitra şerefine tapınaklar yaptırıyorlardı. İnsanların tüm umutları mucizelere, büyüye bağlanmıştı.

Dünya üzerine kör inanç ve önyargılar sisi çökmeye başlamıştı yine.

İnsan şöyle düşünüyordu: «kavradığım bilimin bana ne yardımı oldu? Burada, yeryüzünde pislik ve yoksulluk içinde yokolurken, dünya yassıymış yada yuvarlakmış, bana ne?

Ben zincirlere vurulurken, gökkubbelerinin yapılışından, yani yıldızlar bunlara çakılı olup hareketsiz midir, yoksa boşlukta serbest hareket mi ederler, bana ne?

Bilgi, beni ne mutlu yaptı, ne de özgür.

Kaldı ki, gerçeği öğreneceğim de şüpheli. Ben gerçeğe yaklaşmaya çabaladıkça, gerçek benden uzaklaşıyor.»

İnsan, bunca umut bağlamış olduğu bilime lânet okuyordu.

Kurtuluşu nerede aramalıydı?

Birçokları, kölelerin, yoksulların ve mazlumların koruyucusu bir Mesih'in, gelmesini bekliyor, buna inanıyorlardı.

Bu din, Mesih'ini sabırla beklemekte olan küçük Yahudiler ülkesinde doğmuştu.

Dağlık Galile'de balıkçılar, çiftçiler, köleler ve yoksullar, Kurtarıcının artık geldiğini ve çarmıha gerilerek dünyanın tüm günahlarını ödediğini kulaktan kulağa bir müjde gibi fısıldıyorlardı.

Başlangıçta küçük bir dere olan yeni din akımı, yüzyıllar geçtikçe genişleyip derinleşiyor, aldığı onlarca kol ile koca bir ırmak oluyordu.

Romalı naip ve memurlar, devletin temellerini yıkmakla tehdit eden bu gür ırmağı durdurmaya çabalıyor-salar da, karşısına çıkan her engel, yeni dinin şehir ve köylerde daha genişçe yayılmasına sebep oluyordu.

Bilinen bütün usullere baş vurulmuştu: hristiyanları arslanlara parçalatıyor, yakıyor, çuvallara sokup kızgın boğalara çiğnetiyorlardı.

İsa'dan vazgeçirmek için insanlara görülmedik işkenceler yapılıyor, «imparatorun adına ant içersen kurtulursun» diyorlardı. On beş yaşındaki çocuklar bile: «Hristiyanım ve hristiyan kalacağım» diyerek kendilerini parçalatıyorlardı.

Bu inadı anlamayan Romalılar, binlerce insanın ruhunu korkunç bir hastalık sarmış sanıyorlardı.

Romalı naiplerden biri imparatora şunları yazmıştı: «Bu kör inanç salgını, şehirlerden başka köyleri de sarmış olmakla birlikte, önü alınıp durum kurtarılabilir gibime geliyor.»

Naip yanılıyordu. Artık salgını önlemek imkânsızdı.

Çünkü Romalılar, evrensel bir dine giden yolu bizzat kendileri açmışlardı. Birçok halkları buyruğu altına alan Roma imparatorluğuna tek bir tanrı gerektiği düşünülüyordu.

Roma Penat'ları ve Lar'ları, yalnız Romalıların evlerini korurlardı. Jüpiter de, esir halkların kabul edemeyecekleri kadar Romalıydı.

Ruhani ve dünyevi kuvveti tek bir şahısta birleştirmek, toplamak! Bundan iyisi olamazdı.

Romalılar her yeni imparatoru «Sezar'sın sen, Augustus'sun sen, Tanrı'sın sen!» selâmiyle karşılardı.

Böyle inanmak gerekiyordu. Subaylarla memurlar, belli gün ve saatlerde tapınakları ziyaret ederek imparatorun heykeline kurban getirirlerdi.

Yalnız vazife zoru inanılan bir din, kötü bir din olduğundan imparator, imparatorluğun tek tanrısı yapılamadı.

Roma'lılar, başka bir yol bulmayı denediler. Kendi tanrıları arasına yabancıları da aldılar: Persler'in Mitra'sını, Mısır'ın İzida'sını, Frikyahların Atis'ini.

Bununla, bir dini ötekinden ayıran duvarları yıkmak istiyorlardı. Ve bundan, yeni ortak bir din doğacağını sanıyorlardı.

Halkları birleştirip karıştırırken, halkları birbirinden ayıran duvarları yıkarken, Roma'lılar eski gelenek ve inançları da altüst ediyorlardı.

Derken, eski dinin enkazı üzerinde, imparatorluk kararıyla değil, kendiliğinden, beklenmedik yeni bir din doğdu. Yeni din herkese açıktı. Yunanlı, Yahudi farkı tanıımıyordu. Hepsi insandı. Roma'lı da, Barbar da. Birçok halkların inanç ve fikirleri bu yeni dini beslemişti.

Kültürlü bir Grek İncil'i okurken, kendi filozoflarını hatırlardı. Çünkü daha Platon, doğru insanların ruhlarının yaşadığı daha iyi bir dünyadan söz etmişti. Diyojen, bir Helenliyle bir Barbar arasında fark görmez, kendisine dünyanın vatandaşı derdi.

İncil'i okuyan kültürlü bir Roma'lı da Seneka'yı düşünürdü. Çünkü Seneka da, kötülüğe iyilikle cevap vermek gerektiğini öğretirdi.

Yeni din en çok, Platon ve Seneka'dan haberi olmayan insanlara yakındı. İskenderiye yada Sezareya gibi şehirlerin sokaklarında zanaatçılar, köleler, yoksullar toplanıyordu. Hristiyanlığı öven birini çevrelemiş, konuşmalarını can kulağıyla dinliyorlardı.

— Vay senin haline Roma, diyordu hristiyanlığın propagandacısı, vay haline, şeytanın arkadaşı, günahkâr Roma! Yanıp kül olacağın, saraylarının enkaz yığına çevrileceği, Kapitol'ün harabelerinde kurtların uluyacağı gün yaklaşıyor!

Hristiyan, halkları esir eden bu günahkâr şehri öf-

keyle suçluyor, göklerdeki hâkimin, tüm günahlıları ve dünyada insanların kaderlerini ellerinde tutanları cezalandıracağı günün geleceğini haber veriyordu. Emekçilere ve zahmet çekenlere, çektikleri cefalar için ödül vadediyordu. «Bugün cefa çekenler, yarın tanrı katındaki azizler arasında yer alacaklar», diyordu.

İskenderiye varoşlarında yaşayan zanaatçılar bu sözleri dikkat kesilerek dinliyorlardı. Gözleri fırınların dumanından kızarmıştı, elleri yanıklar içindeydi, devamlı çalışmaktan belleri bükülmüştü.

Omuzlarında yara izleri taşıyan, alınları damgalı köleler de konuşanı dikkatle dinliyorlardı.

Bu insanlar başka neye bel bağlayabilirlerdi?

Kaç kez umutsuzluktan bunalıp zalimlere karşı savaşa ayaklanmışlardı.

İskenderiye’de sokak çarpışmalarında yanıp yıkılmış evlerin harabelerinde daha ot bitmemişti. Koca semtler enkazlara çevrilmişti. Birçok sarayın, İskenderiye’nin göğüs kabarttığı muzeumun yerinde yeller esiyordu. Son ayaklanma da, eşsiz bir vahşetle bastırılmıştı.

Sağ kalanlar ne yapmalıydı? Bütün kölelerin, bütün esirlerin Roma’ya karşı hep birden ayaklanacakları zaman daha uzaktı. Ve köleler, yapılacak tek bir şey kaldığını sanıyorlardı: mucizeye, kurtarıcıya, öbür dünya da ödüle bel bağlamak.

Hıristiyanlığı yayanların konuşmalarını köle sahipleri de kulak kesilerek dinliyor ve sık sık şu soruları soruyorlardı kendi kendilerine: «Bu fanatikleri izlemeye değer mi? Silâha sarılmasınlar da varsın beklesinler Mesih’lerini!»

Yıllar geçiyordu. Milyonlarca insan hıristiyanlığı kabul ediyordu.

Yeni din, insanların görüş ufuklarını öylesine genişletmişti ki, bütün insanlığın, bütün dünyanın kaderi yarınki lokmasından başka bir şeyi düşünmeyen zanaatçıyı, kaçıp yurduna dönmeyi hayal eden köleyi ilgilendirir olmuştı.

Artık üçüncü yüzyıl bitmek üzereydi. Yeni dinle savaşmanın anlamsız olduğunu Roma imparatorları da anlamaya başladılar. Çünkü bu din, evrensel imparatorluğun arayıp da bulamadığı evrensel dinin ta kendisiydi. Bu öyle bir dindi ki, kölelere ve esirlere sabır ve itaat telkin ediyordu.

Yüzyıllar süren izlemelerden sonra hristiyanlık zaferi kazandı. Roma imparatoru Konstantin hristiyan oldu. Konstantin şöyle düşünüyordu: «İsa putperestlerin tanrılarından daha güçlü. İmparatorluğu kurtarmak için, İsa'nın himayesine havale etmek gerek.»

Denize düşenin yılanı sarıldığı gibi, Roma da haç'a sarılmıştı. Köleler haçlara gerilerek alçakça ölüme mahkûm edilirken, sonraları haç imparatorluğun bayrağı olmuştı.

Bu, Roma devletinin yıkılışını önleyemeyecekti. Haç haç kalacak, Roma piskoposu nüfuzunu koruyup artıracak, Roma imparatorluğu çökecekti...

Kölelik düzeninin ömrü tükenmiş ve bu düzen imparatorluğu çürütüp ölümüne sebep olan hastalığa çevrilmişti. Hristiyanlık Roma'yı bu hastalıktan kurtarmazdı, kurtarmak da istemiyordu; çok çok imparatorluğun can çekişme süresini uzatabilirdi.

Piskoposlar vaızlarında, kölelere Mesih'te kardeşler diyorlardı ama, kendi kölelerini serbest bırakmıyorlardı. Bunlar kölelere gökte cennet vadediyor, dünya cennetini de imparatora ve memurlarına bırakıyorlardı.

Ve imparatorun memurları, kaçan kölelerle 'köylü-

leri, putperest memurlardan daha şiddetle izliyor, barbarlar ayaklanmalarını bastırıyorlardı.

Roma, kendi mezarını kendisi kazıyordu.

Ve öyle zamanlar geldi ki, sayısız barbar orduları Roma'ya saldırdılar. Gotlar Roma'yı çember içine aldılar. Roma'da açlık başgösterdi. Kılıçtan kurtulanları açlık öldürüyordu. Açlıktan akıllarını kaybedenler birbirini parçalıyor, analar yavrularına kıyıyorlardı. Altın, değerden düşmüştü. Çünkü insanı ölümden kurtaramıyordu.

Barbarlar Roma'ya girdiler. Ebedi şehri üç gün üç gece yakıp yıktıktan sonra çekilip gittiler. Zayıflayan Roma imparatorluğunun yeni başkenti olan Ravena'da Got sürülerinin gitmesine seviniyorlardı. Ama bu önü alınamaz saldırıların, ancak ilk dalgasıydı.

Kırk beş yıl sonra barbarlar Roma'ya yine girdiler. Bu kez Vandallar gelmişti. Şehir on dört gün yağma edildi. Koca tapınakla ve tiyatrolar harabelere çevrildi. Heykeller sokaklara atıldı. Ovidius'la Lükres'in eserleri yazılı olan papirus ruloları yakıldı.

Vandallar şiiirden, bilimden ne anlıyorlardı? Bu sözleri bilmezlerdi bile. Roma'yı tahrip eden Vandalların adı binlerce yıl unutulmayacaktı.

İşte unutulmaktan beter olan böyle ölümsüzlük de var.

Önceleri bütün yollar Roma Forum'una götürürken, barbarların akınlarından sonra burada, bir köy sokağındaki gibi otlar bitmişti. Roma imparatorluğu çökmüş, enkazları üzerinde barbar halkların devletleridoğmuştu.

Barbarlar birçok bakımdan Romalılardan geriydiler. Ama en önemli meselede ileriydiler. Barbar kabilelerinde çiftçi, emeği ile kabile önderini ve maiyetindeki askerleri besleyip geçindirmek zorunda olduğu halde,

köle değildi. Ekmeğini kendi alınteriyle kazananlar için barbarlar arasında yaşamak daha kolaydı. Romalı toprak kölelerinin ve şehirli yoksulların, barbarların tarafına kaçmalarının sebebi de buydu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1

bilimle uğraşanlar parçalanıyordu

İtalya çöle çevrilmişti. Birçok şehir yıkılmış birçoğu da izleri kalmayınca kadar yeryüzünden silinmişti. Yakın geçmişe kadar dört başı mamur olan bir diyarı, ancak sel, yada deprem böylesine altüst edebilirdi.

Tarlaları yaban otları kaplamıştı. Bakımsız kalmış bağlar odunlaşıyordu.

Romalı Senato üyesinin konağı harabeye çevrilmişti. Konağın pembe ve beyaz mermerinden, sütun ve cephe süslerinden, yabancılar kendilerine köyler kuruyor, evler yapıyorlardı.

Selvi ormanında balta sesleri dinmiyor, kesilen selviler, isli bir kulübenin ocağında yakılıyordu.

Got köylerinde çocuklar heykel parçalarıyla oynuyorlardı. Anneler kucaktaki yavrularını, Romalılardan kalma tog ve tuniklere sarıyorlardı. Komşu çiftliğe, yeni

sahibi, yani Got kralının askerlerinden biri yerleşmişti. Kral, yabancıların bu çiftliğini askerlerinden birine bağışlamıştı.

İtalya'ya Got'lar hâkimdi. Ama kölelerin durumu eskisi gibi kötüydü. Oysa köleler Got'ları, misafir gibi sevinçle karşılamış, onlara şehirlerin kapılarını açmışlardı. Köleler çok geçmeden yine pulluğa koşulmuş, çapalarının başına dönmeye zorlanmışlardı.

Bazı yerlerde çiftlikler hâlâ eski Romalı sahiplerinin elindeydi. Bunlar, korktukları ve anlamadıkları yeni hayata bir yolunu bulup alışmaya çalışıyor, daha doğrusu son günlerini yaşıyorlardı.

Her yıl, gelirlerinin üçte birini Got kralına haraç olarak gönderen Romalılar, ellerinden her şeylerinin alınmadığına şükrediyorlardı.

İtalya ormanları arasında bir kale gibi yükselen yeni başkent Ravena, eski Ravena'ya benzemiyordu. Puta tapanların eski tapınaklarına haçlar dikilmiş, eski devirlerin mahkemeleri olan bazilikalarda yargıçların oturdukları yerlere mihraplar kurulmuştu.

Got kralı Teodorik, Augustus ünvanını almıştı ve yabancı elçileri kabul ederken ergüvani bir kaftan giyiyor, başına pırıl pırıl bir taç takıyordu.

Bu yeni kral, Augustus ünvanını taşıyan Roma imparatorlarından ne kadar farklıydı. Latince okumak şöyle dursun, çıkardığı kanunların altına imza bile atamazdı.

Komşu Burgundiya kralına yada Frank krallığına mektup yazmak gerektiği zaman, sekreteri ve danışmanı Kasiodor'a baş vuruyordu.

Kasiodor, soylu bir Romalı ve Senato üyesiydi. Kralın emrine boyun eğip, cinde balmumundan tahtacıklarla huzuruna çıkar ve sıradan bir kâtipmiş gibi, efendisinin emirlerini yazardı.

Bu türedi Augustus, bu yeni barbar lider için devlet yeni bir şeydi. Romalı danışmanlarla memurların yardımını olmadan, devlet işlerini yoluna koyamaz, devlet yönetimini başaramazdı. Çünkü bu, zor ve karışık bir meseleydi. Got'larsa her işte kendi güçlerine güveniyordu. Onlara göre, askerin eli kalem tutmayı değil, kılıç kullanmayı bilmeliydi. Peki ama, okuma yazma bilmeyenlerin, eli kalem tutmayan cahil insanların devlet idare ettikleri nerede görülmüştü?

Kasiodor, efendisine saygıyla tavsiyelerde bulunuyordu. Kral da, uysal bir öğrenci gibi kâtibini dinliyordu.

Teodorik'in Amalasunta adında bir kızı vardı. Okur yazar olmanın faydasını babasından daha iyi anlamıştı bu kız. Kitap okuyor, bilim ve kültür dili olan Latinceyi yutarcasına öğreniyordu. Birkaç yıl sonra bu dünkü barbar kız, Virjiliüs'ün şiirlerini Latince Yunancaya çevirmeye başlamıştı bile.

Amalasunta'nın oğlu, veliaht Atanarık de büyüyordu. Got çocuklarını okutmak yasak olduğu halde Amalasunta, oğluna okuma yazma öğretiyordu.

Bunu haber alan ihtiyarlar ve gözü pek askerler, krala başvurup buna son verilmesini öfkeyle istemişlerdi.

Bunlara göre, başkalarına kötü bir örnek olabilirdi bu. Kralın kendi yasalarını çiğnemesi olur muydu? Bir askerin cesur olması için, bilgili olması şart değildi. Bir kere olsun hocadan dayak diyen, yüreksiz olur, kılıca dayanamaz; diyorlardı.

Kasiodor, susarak dinliyordu askerleri. Onlardan nefret ediyordu ama, belli etmiyordu.

Barbarlar, o zamana kadar vahşî ve cahil yaşamışlardı.

Tasitus, Cermen çocuklarının, buzağı ve domuzlarla bir arada çırılçıplak ve pislik içinde büyüdüklerini yazmıştı çok mu olmuştu? Sezar'sa Cermen'lerde, talan için yapılan akınların ayıp sayılmayıp, gençliği eğitme aracı olduğunu söylerdi. Kasiodor, Cermen kabilelerinden biri hakkında Pilinius'un anlattıklarını da hatırladı. Bu kabile, daha uzak olmayan bir geçmişte, Kuzey denizi kıyılarında göl evleri kurar ve çiftçiliğin ne olduğunu bilmezdi.

Teodorik, Kasiodor'u, Got'ların tarihini yazmakla görevlendirmişti. Bu kolay bir iş değildi. Çünkü Got'ların tarihi yeni başlamıştı ve yıldızları ileride parlayacaktı. Kasiodor umutluydu, kültürün barbarlığı yeneceğine inanıyordu.

Kral Teodorik'in bir danışmanı daha vardı: Boes. O da, Romalıydı, soylu bir ailedendi. Bilimi severdi. Evin en güzel yeri kitaplara ayrılmıştı. Boş saatlerinde incelemeler yapardı. Bir tahtaya gerdiği telleri, sayıyla ses arasındaki gizli bağı çözebilmek için, bir uzaltıp bir kısaltıyordu. Boes müzik üstüne bir kitap yazıyordu. Bu kitap yüzyıllarca yaşayacaktı.

Mekanikle de uğraşıyordu Boes. Teodorik için yaptığı saat, zamandan başka yıldızların hareketini de gösteriyordu.

Bunu öğrenen komşu Burgundiya kralı Gundobad, Teodorik'ten su ve güneş saatleri göndermesini istemişti.

Boes işe sarıldı ve çok geçmeden Teodorik'in elçileri Lion'a armağan olarak bir saat götürdüler. Bu saat hem zamanı ölçüyor, hem de yıldızların hareketini hesaphıyordu.

Boes, kral Teodorik'in sevgisini kazanmıştı. Onun ricası üzerine Kasiodor Boes'e şu mektubu yazmıştı:

«Ptolemeus'un «Astronomi» adlı eserini ve Öklidis'in «Geometri» adlı kitabını, senin Latince tercümelerinden okuyorlar. Tanrıyı inceleyen Platon'la mantıkçı Aristoteles, Latin dilinde tartışıyorlar. Mekanikçi Arşimed'i de Latince sen konuşturdun. Feyizli Yunanistan'da doğan her bilim ve sanatı, Roma senin sayende ana dilinde öğrendi.»

Boes, bu mektubu okurken şöyle düşünmüştü: «Bu Kasiodor'un üslubu. Bu barbarların, Aristoteles'i ve Platon'u anlayabilmeleri için, daha birkaç yüzyıl geçmeli.»

Boes, boş kalan her dakikasını okumakla geçirirdi. Elinde olsaydı, dünyada olup bitenleri görmemek ve bilmemek isterdi. Ebedî şehir denen Roma'nın ve mağrur Roma imparatorluğunun neler gelmişti başına! Barbar sürüleri ülkeyi sel gibi basmışlardı. Savaşın arkasından, sağ kalanları da kırmak için, açlık ve veba başgöstermişti. Roma Senato'sunun üyeleri, Romalı olduklarını unutup, hiç olmazsa bir şeycikleri kurtarmak umuduyula, barbarların karşısında elpençe divan duruyorlardı.

Boyun eğmekle selin önü alındığı nerede görülmüştü? Barbar seli yalnız Romalıların mal ve mülklerini, haklarını değil, her şeyi: felsefeyi, sanatı, bilimi de siliş süpürecekti.

Boes, senato üyeleriyle görüşerek, kayserlerin saltanat sürmeye devam ettikleri Bizans'a bir mektup yazdı. Kurtuluş gelirse oradan gelirdi. Çünkü barbar sürüleri Doğu Roma imparatorluğunu daha çiğnememişlerdi.

Komplonun ipleri, Ravena'dan Bizans'a uzanmıştı. Fakat komplo gizli tutulamamış, açığa çıkarılmıştır. Küplere binen Teodorik, Boes'i zindana attırdı.

Taş duvarlar arkasında, idamı bekleyen Boes, teselliyi yine felsefede aramıştı. Yazdığı kitap da «Felsefeyle Avunma» adını taşıyordu.

Ağır kapı sımsıkı kapalıydı. Gardiyanlara rüşvet vermek imkânsızdı. Dostlarını Boes'in yanına bırakmıyorlardı. Kaldı ki, dışarıda dostu kaldığı da şüpheliydi.

Boes yalnız değildi. Kitapları vardı yanında. Kendisi gibi zindandayken felsefede teselli arayan Sokrat geliyordu yanına. Eski çağın filozofları geliyordu. Fakat ölüme mahkûm bir kimseyi teselli etmek zordu. Kalbi acıyla doluydu. İleride bir umut, bir ışık görünüyordu. Boes şöyle düşünüyordu: Her şey, zamanın yıpratıcı kuvvetine ebedî şehrin bile dayanamadığı bu dünyada, her şey geçiyor ve çürüyor.

Kalem durmadan yazıyor, kafa durmadan işliyordu.

Cellâtsa, bu düşünen kafayı kesecek olan baltayı bilemeye başlamıştı bile.

«Son Romalı» denilen Boes, boynu vurularak öldürülmüştü. Ya Kasiodor? O da mı ölmüştü? Yoksa o Romalı değil miydi? Romalıydı ve hiç olmazsa Boes kadar antik kültüre âşıktı.

Fakat komploya katılmamıştı. Tarihi iyi biliyordu ve onu durdurmanın imkânsız olduğunu anlıyordu. Böyle olmakla beraber Kasiodor da kültür uğrunda savaşıyordu. Yalnız onun seçtiği yol başkaydı: İtalya'nın güneyindeki çiftliğine çekilerek orada dünyanın ilk manastırlarından birini kurdu.

Manastıra «Hayat Evi» anlamına gelen «Vivarium» adını verdi. Kasiodor burada hiç olmazsa barbarlardan kurtarılabilen şeyleri yaşatmak istiyordu.

Kitap kopya eden hattatların işinden daha şerefli bir iş olmadığını söylüyordu rahiplere.

Rahipler de, sabahtan akşama kadar Roma ve Yunan filozoflarının eserlerini kopya ediyorlardı.

Aradan yıllar geçti.

Alıncı yüzyılın ikinci yarısıydı.

Ostrogot krallığı çoktan çökmüştü. Ravena'da Langobardlar hükmediyorlardı.

Güneydeki Vivarium'daysa hayat önceki gibi sürüp gidiyordu. Sessiz ve sabırlı çalışmalar bir gün bile durmuyordu. Rahipler, gelecek kuşaklar için bir arı kovanında gibi antik bilimin balını topluyorlardı. Manevî babaları Kasiodor, artık doksanını aşmış bir piri fânîydi. Fakat ölmeye ne niyeti vardı, ne de vakti. Ölüm bile Hayat Evi'ne girip onun çalışmalarına son vermeye, kalemini durdurmaya cesaret edemiyor gibiydi. Bazı, Kasiodor, yazdıklarından başını kaldırarak mor dağlara bakıyor, dağları değil, Roma sokaklarını, gençliğini, dostlarını görüyordu... Boes geliyordu gözlerinin önüne ve onun «Felsefeyle Avunma» kitabını hatırlıyordu.

Bocs'i idam ettirenler çoktan çürümüştü. Teodorik mezardaydı. Kızı Amalasunta da, beraber olarak yaşamak istemediği için, barbarlar tarafından öldürülmüştü.

Roma'nın yerinde de yeller esiyordu.

Kitaplırsa Roma'dan çok yaşamıştı. Fikir, yüzyıllardan da fazla yaşar...

Kasiodor'un aklı, kendinden önceki kuşakların biriktirmiş oldukları bilgiyi, tecrübeyi gelecek kuşaklara miras olarak bırakmıştı.

Yazdığı kitabın adı, «Serbest Sanatlar Üstüne»ydi. Yedi serbest sanat, yedi bilim dalı biliyordu Kasiodor: gramer, retorik, diyalektik, aritmetik, müzik, geometri, astronomi. Bunları bir kitapta nasıl toplamalıydı? Yaşlı eli titriyordu, kalbi yorgundu. Neler görmüş geçirmişti bu kalp doksan yılda.

Ama ihtiyar, ölmemek gerektiğini biliyordu. Kitabını tamamlamalıydı. Gelecek kuşaklar definenin yerini, nerede gömülü olduğunu bilsinler diye, hiç olmazsa, filozofların adını söylemeliydi.

Sonunda kitap tamamlanmıştı. Kasiodor yüz yaşında öldü. Başkaları onun eserine devam ediyorlardı. Manastırlarda, ruloların üzerine eğilmiş hattatlar çalışıyordu.

Bilgi âşıklarına kopya etmekten başka ne kalmıştı zaten. Yaratmanın zamanı geçmişti, hiç olmazsa, eski çağlardan kalanları koruyup sonraki kuşaklara bırakmalı, onu böylece yaşatmalıydı.

Karanlık yıldan yıla koyulaşiyor, bilgili insanlar azaldıkça azalıyordu.

Piskopos Turlu Gregor, dostu şair Fortunat'a «bizde bilimlerin öğrenilmesi geriliyor» diye yazmıştı.

Manastırların sayısı artmıştı, ama rahipler Kasiodor'un kutsal saydığı işe günah gözüyle bakmaya başlamışlardı.

Kilisenin reisi olan Roma papazı, piskoposlardan birine şunları yazmıştı: «Öğrendiğime göre, gramer okutuyormuşsun? Bunu yazarken yüzüm kızarıyor. Kederliyim. Saçma dünya bilimleriyle uğraşmadığını ispatla ki, biz de tanrımızı medhüsena edelim.»

Bilim küçümseniyor, gelişmesine imkân verilmeyordu. Üstelik izleniyordu da. Dokuz yüz yıl yaşayan Atina Akademisi kapatılmıştı. Akademiye sığınan son filozoflar, Bizans imparatoru Jüstinyen'in emriyle kovulmuşlardı. İskenderiye'de ayak takımı, Scrapeyon kitaplığını yakmıştı. Matematikçi Teo'nun kızı İpatiya, babasının izinden yürüyüp geometri ve astronomi dersleri verdiği için, parçalanarak öldürülmüştü.

Bilime, yurdu Atina'da ve İskenderiye'de bile yer kalmamıştı. Yadellerde, Golya ve Cermanya'nın sık ormanlarında durum daha kötüydü.

Artık manastırlarda bilim, sadece «ilâhiyatın hizmetçisi» olarak tutulacak bir üvey evlât olacaktı.

Yüzyıllar gelip geçecek, sabır meyvelerini verecek-

ti. Bir masal prensi, demir kapıları açıp üvey kızı zindandan kurtaracak ve kraliçe yapacaktı. Bu prensin adı ne olacaktı. Rocer Bakon mu? Kopernik mi? Leonardo da Vinçi mi? Cordano Bruno mu?

savaş diye buna derim

Karanlık gittikçe koyulaşıyordu. Artık papazlar arasında bile okumuş insana seyrek rastlanıyordu.

Ancak şurda burda ıssız adacıklar gibi manastırlar yükseliyordu. Bunların duvarları arkasında, küçük pencerelerden sızan zayıf ışığın altında, çalışkan rahipler, sabahdan akşama kadar kitap kopya ediyorlardı.

Roma imparatorluğu barbar sürülerinin akınına uğradığı zaman, insanlar yığın yığın, imparatorluğun kenar bölgeleri olan Britanya ve İrlanda'ya kaçmaya başlamışlardı.

Ürkek kadınlar, ağlaşan çocuklar, dertli, onurlu erkekler, birer ölüm beşiğini andıran kayıklarla, yalpalaya yalpalaya, fırtınalı denizden geçiyorlardı.

İnsanlar evini barkını, topraklarını, kölelerini, varını yoğunu bırakıp gidiyorlardı. Ağzına kadar yüklü kayıklara, ancak en değerli şeylerini alabiliyorlardı.

Kimi altın ve gümüş götürüyordu, kimi de değerli kürkü ve kumaş. Ama kitaptan değerli eşyası olmayanlar da vardı. Bunlar, o ana baba gününde bile, can yoldaşları şair ve filozofları unutmamışlardı.

Eski çağ felsefesini düşünenler pek azdı. Bilgi, denklemlerle insanlar arasında bir yerde büzülüp kalmıştı. Vak-tini, saatini bekliyordu; sabırla bekliyordu.

Ve bu saat geldi.

İrlanda'daki manastırlardan birinde, bilgili bir rahip, putperest ozanların eserleri olan eski saga'ları derleyerek kopya ediyordu. Fakat bu rahip, bayağı bir kopyacı değildi. İrlandalı denizci Mayl Duyn'un seferlerini

anlatırken, Odiseüs adındaki denizciyi de hatırlamadan geçmiyordu. Kiklop'u, dilber Kalipso'yu, Akdenizden okyanusa aktarıyordu. Eski bir İrlanda sagasına Davud'un dinsel şarkılarından sözler örüyor, arkasına da Virjiliüs'ün bir şiirini ekliyordu.

«Giin gelecek bunu da anmak bizim için bir sevinç olacak.»

Yurdunda unutulmuş Roma şairinin sesi, dünyanın bir kıyısında Son Tule yakınlarında yeniden işitiliyordu.

İrlanda ve Britanya manastırlarında şiirle birlikte bilim de barınak bulmuştu.

Saygıdeğer denen Beda adındaki bilim adamı, manastır okulları için ders kitapları yazıyordu. Boes'in yazdığı müzik kitabını özetliyordu. Beda'nın kitaplarında Britanyalı Alkuin, aritmetik ve müzik öğreniyordu.

Böylece, yüzyıllardan gelen bilgi kıvılcımı, Aristoteles'ten Boes'e, Boes'ten Beda'ya, Beda'dan Alkuin'e geçiyordu.

Alkuin de, bu kıvılcımı kendinden sonrakilere miras bırakmak için çalışmıştı.

Aristoteles, İskender'in hocasıydı.

Alkuin, Şarlman'a hocalık etti.

Frank kralı Şarl, güçlü ve yürekli bir bahadırdı. Savaşta öyle darbeler indirirdi ki, ağır kılıcı düşmanın miğferini yarıp kafasını parçalardı.

Fakat onun kocaman elleri için kalem pek hafif ve küçüktü. Kalem tutmayı pek beceremiyordu daha.

Yatağa girerken, yastığının altına balmumundan bir tahta ve sivri uçlu bir kalem alıyordu. Uykusuz gecelerinde tahtacığı alıp üzerine özene bezene Latin harfleri çiziyordu. Açık pencereden esen hafif rüzgâr, kandinin alevini titretiyordu. Kralın uzun sakalı tahtaya değiyor ve yazmaya engel oluyordu. Harfler eğri büğrü çıkıyordu. Sakallı öğrenci memnun değildi. Yazdıklarını

kalemin küt tarafıyla düzleyerek yeniden başlıyordu. Şarl gayretle çalışıyordu. Okuma yazmanın ne kadar gerekli bir şey olduğunu biliyordu çünkü.

Büyük bir devlet kâtipsiz, kanunsuz, elçisiz olamazdı.

Şarl'ın devleti de küçük değildi. Üstelik durmadan genişliyordu. Ateş ve kılıçla az mı ülke zaptetmişti.

Şarl, papa Leon'un eliyle, Roma imparatorlarının altın tacını giydiği 800 yılının noelini hatırlıyordu.

Bir imparator nasıl bilgisiz olabilirdi?

Akşamları Şarl'ın Aahen'deki sarayında bilgili kişiler toplanırdı. Alkuin, tarihçi Ayngard ve şair Angilbert hep orada olurlardı.

Şarl, oğullarını, kızlarını ve kızkardeşlerini çağırırdı, okumuş insanların konuşmalarını dinlesinler diye.

Bu toplantılarda herkese birer ad takılırdı:

Angilbert'e Homeros derlerdi, Alkuin'e bir Roma adı olan Albin'den başka bir de, Roma şairi Horatsius Flakkus şerefine Flakkus adı takılmıştı. Yunanlılarla Romalıların arasına her nasılsa, bir de hükümdar Davit karışmıştı. İmparator Şarl'a Davit diyorlardı.

Toplananlar şiir okur, tartışır, güzel konuşma denemeleri yaparlardı. Herbiri, söz yarışmasında ötekilerini geçmeye çalışırdı. Şarl nükteli bir cevap aldığı zaman, «mükemmel bir darbe», yada «ben savaş diye buna derim», «savaş böyle olmalı işte» derdi.

Bu, her ne kadar bir oyuna benziyorduyse da, oynayanlar bunu ciddiye alıyor, önemli bir iş sayıyorlardı. Derneklerine «Akademi» diyorlardı ve yeni bir Atina kurduğu için Şarl'ı övüyorlardı.

Oysa sarayın penceresinden görünen karanlık ormanlar arasındaki bu ahşap şehir, Atina'dan ne kadar farklıydı.

«Akademi» sözünün de ocak başındaki bu akşam sohbetleriyle bir ilgisi yoktu; dağlar kadar fark vardı aralarında. Bu, bir Akademi'den çok, çocuklarla yaşlıların okuduğu bayağı bir okuldu.

Burada yeni öğretiler üstüne bir söz işitilmezdi. Bu insanlar kendi fikirlerini ifade etmeyi daha yeni öğreniyorlardı. Kaldı ki, kendi fikirleri nereden olacaktı. Akademi neredeydi, bunlar neredeydi. Yüzlerce fersahlık bir çevrede, bazı tek bir okur yazarın bile bulunmadığı yerde, okul da gerekliydi.

Yüzyıllar geçiyordu.

Bilgi kıvılcımı elden ele iletiliyor ve ortalığı saran koyu karanlıkta gittikçe daha solgun ve daha zayıf bir ışık saçıyordu.

Şarl öldükten sonra devleti küçük parçalara bölündü. Çünkü Şarl, bir eliyle aldığı toprakları, öbür eliyle, halkı da içinde olarak, kendi kont ve düklerine vermişti. Bunlar kendi malikânelerinde birer hükümdar kesiliyordu. Ve her malikâne, küçük bir devlet, ayrı bir dünyacıktı.

yeni düzen: feodalizm

Malikâne ayrı bir dünyacıktı. Etrafta her şey sili-nip, kontun şatosu, komşu köylerle birlikte, okyanus ortasında bir ada gibi kalsa bile, yine de yaşıyordu. Çünkü burada toprak köleleri, kendilerine ve efendileri senyora bez dokuyor, deri işliyor, çizme dikeyor, bira yapıyor, un öğütüyor, balık tutuyorlardı.

Senyora çalışanlar köle değil, toprağa bağlı köylülerdi.

Roma'yla birlikte, bin yıllık kölelik düzeni de yıkılmıştı.

Yeryüzünde yeni bir düzen oluşuyordu: feodalizm.

Toprak sahiplerinin çiftliklerinde hâlâ bazı köleler vardıysa da, çiftliğin temeli bunlar değil, toprak kölele-riydi.

Köle çalışmayı hiç sevmezdi, toprak kölesiyse, çalışmadan yaşamayı aklından bile geçirmezdi. Ürettiğinin, ancak yarısına, hattâ üçte birine sahipti, ama ne de olsa sahipti... Kölenin hiç bir şeyi yoktu, toprak kölesininse tırmık, pulluk gibi tarım âletleri vardı ve bunların üzerinde titrer, her zaman işe yarayacak durumda olmalarına dikkat ederdi.

Fransa, yada Cermanya ormanları arasında bir ada gibi duran bu malikânede, her şey toprak kölesinin emeğine dayanıyordu. Malikâneyi, kurt ve ayıların yaşadığı sık ormanlar kuşatıyordu. Ancak arasına çiftlik sahibi, köpekleri ve köpek bakıcılarıyla buralardan geçerci. Havlamalar ve boynuz sesleri, uzaklara yayılır, sonra her şey yine sessizliğe gömülürdü.

İnsanlar yurtlarından, doğup büyüdüğü yerlerden seyrek ayrılırlardı. Yollar o kadar kötüydü ki, atla gitmek bile zordu. Bir cenaze alayıyla bir düğün alayı karşılaşacak olurlarsa, geçmelerine imkân yoktu. Hal böyleyken uzak yolculuğa çıkmayı kim göze alabilirdi. Yol boylarındaki her şato bir haydut yatağıydı. Başlarında bizzat derebeyinin de bulunduğu bir sürü silâhlı haydut, yoldan geçenlere çullanırdı.

Bereken versin, arabayla yolculuk edenler azdı. Tüccarlar çoğu zaman yaya dolaşır, Uzak Doğu ülkelerinden gelen kara biberi, pırıl pırıl Friz kumaşlarını, kızlar için renk renk ipekli kurdellâları hep sırtlarında taşırlardı.

Yüzyıllar sonra bile, Londra'daki ticaret mahkemesine, tüccarların tozlu yollarda yaya dolaştıkları zamanlara atfen «Tozlu Ayaklar Mahkemesi» denilecekti.

Dünya daha daralmış, daha küçülmüştü.

Avusturyalı bir rahip, kendi tarih kitabında, Norman'ların, İngiliz'lerin Fransız'ların, daha tam olarak bilinmeyen halklar olduğunu yazmıştı. İngiltere ve Fransa'da da birçokları, Avusturya'nın ne olduğundan bile habersizdiler.

Yabancılar düşman gözüyle bakılırdı. Yabancı tüccarlara, ancak panayırlarda rastlanabilirdi. Panayırlar pek az şehirlerde ve çok seyrek olurdu.

Yabancı tüccarlarla kavgaların ölümle bittiği, alış verişin yağma halini aldığı da oluyordu. Dükkân ve kulübeler yakılıp yıkılır, tüccarlar birbirlerini yaralardı.

İnsanların, yaşadıkları dünya hakkında bildikleri, uzak yıldızlar hakkında bildikleri kadar azdı. Dünya umurlarında değildi. Onsuz da pekâlâ yaşıyorlardı ya...

Kitap dersenez, hemen hemen hiç kalmamıştı, kalanlar da manastırlardaydı. Rahip olmayanlara, kutsal kitabı bile okumak yasaktı.

Dünya yeniden daralıyor, küçülüyordu.

Bilim adamları bile dünyayı, yine dar bir oda biçiminde düşünüyorlardı. Bu odayı dört yandan Okyanus çevreliyordu. Okyanusun ötesinde, dünyanın duvarları yükseliyordu. Bunlar yükseldikçe yuvarlaklaşıp, gök kubbesini meydana getiriyorlardı. Kubbenin üstünde tanrılar ve evliyalara yaşıyordu.

Bu dar dünyanın ortasında yalnız bir deniz, üç köy ve üç büyük ırmak vardı: Nil, Dicle ve Fırat. Dünyanın kenarında, işte oradaydı.

«Hristiyanlar için Coğrafya» adlı kitapta dünya, işte böyle tasvir edilmiştir. Bu kitap pek eski olup, daha 6. yüzyılda Mısırlı rahip Kozma tarafından yazılmıştır. Kozma'nın vatanı İskenderiye'de, eski Yunan bilimi o zaman daha unutulmuş değildi.

Kozma'nın kendisi de, dünya görmüş, uzak ülkeler-

de bulunmuştu. Zaten kendisine «İndikoplevst — Hindistan Gezgini» adı verilmiş olması da bunun içindi.

Ne var ki, Kozma bilimi reddederek şöyle diyordu: «Bilgiden kibir doğar, kibirlenmekse günahdır. Belki bilim adamları güneş ve ay tutulmalarını doğru hesaplıyorlardır, ama bunun insanlara faydası azdır». Kozma şunu da ekliyordu: «Ben bildiklerimi kendi kendime, kendi düşüncemle değil, tanrının kitabından öğrendim.»

Artık bilim adamları, doğa kitabını okumak istemiyorlardı. Bakışlarını kutsal kitabın sararmış sayfalarına çevirmişlerdi. Bu yorgun gözler yine dünyaya baktıkları zaman, onu görmüyorlardı.

Çevrelerinde ne ağaç vardı, ne çiçek, ne de kuş. Var olan yalnız semboller, kitaplardaki satırlardı. Her şey sadece kutsal kitabı doğrulamak için vardı.

Öğretmen, manastır okulunun loş bir hücrelerinde öğrencilere «fiziyolog» adlı kitabı okuyordu. Bu, acayip hayvanlardan bahseden bir kitaptı.

«Filin kabiati şöyledir: düşerse kalkamaz. Çünkü dizkapakları bükülmez. Fil uyumak isterse, bir meşe ağacına dayanır. Filin bu alışkanlığını bilen avcılar, ağacı yarı keserler. Fil gelip ağaca dayandığında, ağaç devrilir, yere yuvarlanan filse bağırmaya başlar. Bunu işitip yardıma koşan başka fil de yıkılır. Bu sefer ikisi de bağırmaya başlar. O zaman, on iki fil birden gelir. Onlar da kaldıramaz yere yuvarlanmış filleri ve hepsi birden başlarlar bağırmaya. Gele gele bir yavru fil gelir ve hortumunu yerdeki filin altına sokup kaldırır...»

Çocuklar gözlerini dört açarak dinlerlerdi bunları. Öğretmen, fillerin yaşadığı ülkeler üstüne çocukların hayal kurmalarına meydan vermezdi. Büyük filin, aslında fil olmayıp, eski Musevî dini olduğunu anlatırdı. Küçük filse, insanı kurtarıp yüceltmek için, alçakgönüllü bir kul kılığına giren Kurtarıcı, yani İsa'dır.

Böylece, sürükleyici bir hikâye, karışık ve anlaşıl-
maz bir öğüt oluvermişti.

Uzak ülkeler hakkında anlatılan efsanelere, yavaş
yavaş öğütler ve din ulularının hayat hikâyeleri de karı-
şıyordu.

Ermış Brandan'la arkadaşlarının başından geçenle-
ri şöyle anlatırlardı: Bir deniz yolculuğunda büyük bir
ada görmüşler. Adaya çıkıp çadır kurmuşlar. Derken
ada kuyruk çırparak kımıldamaya başlamış. Ancak o za-
man, bunun ada olmayıp, büyük bir balık olduğu anla-
şılmış...

İlk Hristiyan ulularından, ermiş Yoan'ın yönettiği
bir Doğu ülkesinden, en ince ayrıntılarına kadar söz edi-
lirdi. Yoan'ın tahtı zümrüt, yakut ve incidendi. Sarayın-
da verdiği ziyafetlerde, sofralara otuz bin insan oturur-
du. Yedi kral, altmış iki düğ, iki yüz altmış beş marki,
Yoan'a hizmet ederlerdi. Sağında ve solunda on ikişer
piskopos dururdu.

Ve bu masala inanırlardı.

İnsan yine küçük, dar bir dünyada yaşıyor ve onu
kuşatan duvarların ötesinde olup bitenler üstüne masal-
lar anlatıyordu.

Çıkırıktaki iplik bükten kızlar türkü söylüyorlardı. Tür-
kü, dünyanın bir ucundaki Tule adlı ülkede yaşayan yaş-
lı kral üstüneydi. Kuduran dalgalar şatoyu döverken
kralın, şövalyeleriyle nasıl cümbüş ettiği anlatılıyordu
türküde...

Bu ülke, Yunan denizcilerinin, denizciliğin şafağın-
da sözünü ettikleri o aynı Tule'ydi.

Çocuklar, hacıların kutsal yerleri ziyaretlerini anla-
tan kitaplardaki resimlere merakla bakarlardı. Resim-
lerden biri Yer'le Gök'ü gösterirdi. Yerde dağlar, ovalar,
ormanlar göze çarpar, küçük koruların arasından ufa-
cık manastırlarla, şatoların sivri damları yükselir. Yıl-

dızlı Gök, yuvarlak bir çadır gibi, Yeri örter. Gökte, ay ve yıldızlar bir arada görülür. Burada geceyle gündüz bir arada bulunurdu.

Resmin ön tarafında, göğü örten çadırın ta kenarında, üstünde elbiseden, elindeki asadan sofu bir dindara benzeyen bir yolcu çökmüştü. Çadırın bir ucunu kaldırıp, başını dışarıya uzatmış, şaşkınlıkla çevresine bakıyordu. Yolcu, dünyanın sınırları dışında, billûr gök kubeleri ve bunları harekete getiren büyük bir tekerlek görüyordu.

Bu resimde, evren pek küçük tasvir edilmişti. Dünya'nın uçları da çok yakındaydı.

İşte bir küçük çocuk ki, evrenin sonuna varmayı hayal ediyordu.

Çok çalışmış, çabalamıştı insan evrenin sınırlarını genişletebilmek için. Fakat yine küçük, dar bir dünyaya düşmüştü. Her malikâne, kendi yağıyla kavrulan kapalı dünya idi.

Yine de, bu küçük dünyada da gizli gizli çalışılıyor, insanın hayatı yeni baştan kuruluyordu. Gün gelecek bu gizli çalışma herkesin gözleri önüne serilecekti. O zaman dünyanın sınırları eskisinden daha çok genişleyecekti.

doğu aydınlıklar içinde

Batıyı karanlık basmışken, Doğu hâlâ aydınlıklar içindeydi.

Doğu Roma imparatorluğunun başkenti Konstantinopolis'e uzak ülkelerden gemiler, kervanlar gelmeye devam ediyordu. Arabistan'dan ıtriya, Hindistan'dan baharat, mücevherat, Habeşistan'dan da fildişi getiriliyordu.

Bir Bizanslı rahip, içi oyulmuş baston içinde Çin'den gizlice çıkardığı ipek böceği yumurtasını Bizans'a

getirmişti. Çok geçmeden Konstantinopolis'te işinin erbabı ustalar, Bizans ipeğinden değerli kumaşlar dokumaya başlamışlardı.

Batı Roma imparatorluğu çöküp dağılmışken, Doğu Roma imparatorluğu neden ayakta kalabilmişti?

Bizans, kölelik düzeninden vazgeçmekle kurtulabilmişti.

Roma'da Forum'u otlar kaplarken, Konstantinopolis'te halk, yeni kurulan saraylarla kiliselere hayran oluyordu.

Ayasofya kilisesinin muazzam kulesi gökkubbeyi andırıyordu. Kubbenin kasnağını, aralarından ışık süzülen pencereler çevreliyordu. Böyle bir kubbe yapabilmek, galerileri sütunlara oturtabilmek için, inşaatçıların, eski çağ bilimini hatırlamaları, Arşimed'in «Mesnetler Kitabı»nı dikkatle okumaları gerekmişti.

Ayasofya'da sütun başlıklarını süsleyen beyaz mermer yapraklar, dantelâ gibi işlenmişti. Duvarlara, yaldızlı ve mavi zemin üzerine renkli mozaiklerle İsa'nın ve azizlerin tasvirleri ustaca işlenmişti.

Şahane tahtında oturan göklerin hükümdarı İsa, kölelerin ve yoksulların dostu İsa'dan ne kadar farklıydı! Sanatkâr, Bizans imparatorluğunu İsa'nın ayak ucunda resmetmişti. İmparatorun sırtında sırmalı bir kaftan, başında da paha biçilemez bir taç var. İmparator diz çökmüş, ellerini göklerin padişahına uzatarak başını eğmiş duruyor.

Soylu Bizans büyükleri de, imparator sarayda kendilerini kabul ederken, onun karşısında yerlere kapanmış, ayaklarını öpüyorlardı.

Bir zamanlar Hristiyanlar, ölümü göze alarak, Roma imparatorunu tanrı diye tanımayı reddetmişlerdi. Yeni Hristiyanlarsa kendi hükümdarlarını kendileri

tanrılaştırıyor, ikonlarda imparatoru, başının etrafında nur halkasıyla tasvir ediyorlardı...

Bizans'ta birçok şeyler eski Roma'yı hatırlatıyordu. Komşu halkların Bizanslı Greklere Rum demeleri sebepsiz değildi. Eski yasaların, bilimin, eski sanatın kalıntılarını yalnız onlardı koruyan.

Kiliselerde bir putperest tanrısı kadar güzel bir melek tasvirine az rastlanabilirdi. Bir dua kitabındaki resimde, arpa çalan hükümdar Davut putperest ozan Orfeus'a benziyordu. Davut'un arkasında bir şiir perisi, ayak ucunda da, keçi ve koyunları arasında, yarı çıplak Pan duruyordu.

Bunlar önceki Helen sanatının, ancak kalıntılarıydı. Artık ressamı başka şeyler heyecanlandırıyordu. Vücut güzelliğini değil, ruh gücünü göstermeye çalışıyorlardı. İkonlarda oruç tutup, uyumayarak çile doldurmaktan bitkin bir hale gelmiş azizlerin yüzleri gittikçe sertleşiyor, ruhanileşiyordu.

Her yeni ikon öncekilerin tekrarıydı. Çünkü sanatçı, kilise yasa ve geleneklerini bozmaktan korkuyordu.

Sanatla bilim, kilisenin hizmetindeydi. Korkunç «hèrèsie», yani dinden sapma, sözü gittikçe daha sık işitilir olmuştu. Hèrèsie, seçme demektir. Fakat kilisenin iki fikri arasında seçime tahammülü yoktu ve dinden sapanları amansızca izliyordu. İlahiyatçılar, eski çağ filozoflarını inceliyorlarsa da, bunu sadecce onları reddetmek, öğretilerini çürütmek için yapıyorlardı.

Demokrit'i değil, Demokrit'e karşı yazan İskenderiye piskoposu Dionisiy'i okuyorlardı.

Dionisiy şöyle diyordu: dünya, kaostan kendi kendine doğmamıştır. Bir ev bir ustanın eseri olduğu gibi, dünya da tanrının eseridir. Yıldızlar kendiliğinden yürümez, tanrının sözü yürütür onları. Dini bütünler, bunun

böyle olduğuna inanırlar. Zavallı birer insan olan iman-sızlar, istese de istemese de, doğrusu budur...

Din kitaplarının sayfaları, eski çağ filozoflarına dar geliyordu. Fikirleri tahrif edilmiş. Fanatik bir rahip ya-zarın, onları tahkir edip kendilerine küfrettiği çok gö-rülmüştü. Çünkü eski filozoflar Hristiyan değil, putpe-resttiler, yani dinsiz.

Bulgar Yoan, Aristoteles'in öğretisini, değersizlik bakımından, deniz köpüğüne benzetiyordu. Georgi Amortal'sa, Demokrit'e hiç sıkılmadan «zavallı» diyor-du.

Bir zamanlar Yunanistan'ın mavi göğü altında put-perest tapınaklarının beyaz sütunları gözleri kamaştı-rırdı. Yunan bilginlerinin eserlerinde fikir parlıyordu. Derken karanlık çökmeye başladı. Eski çağ sanatının son parıltıları, Bizans ikonlarının gümüş ve altın süsle-rinde sönüyordu. Yıkılan putperest tapınaklarının sü-tunları, kilise kubbelerini tutuyordu.

Eski çağ felsefesinin kalıntıları, yakılan putperest kitaplarından, bunlara düşman din kitaplarına alınmış parçalar sayesinde yaşamaya devam ediyordu.

Sönmekte olan ışığın son parıltıları Bizans'ı aydın-latıyordu.

2

yeni kalıramanlar

Tarih sahnesine yeni halklar çıkıyordu.

Kimi bunlara Ant, kimi de Ros diyordu.

«Ant» sözü «dev» demektir. Antların boylu boslu,

güçlü insanlar oldukları söylenirdi. Bunlar öylesine dev cüsseli ve ağırdılar ki, atlar bile taşıyamazdı.

Kimlerdi bu Ruslar, ya da Antlar?

Bugünkü Rusların, Ukraynalıların ve Belorusların atalarıydılar.

Bunlar, bir zamanlar Herodot'un ziyaret ettiği çiftçi İskitlerin yerlerine yerleşmişlerdi.

Bir İskit efsanesinde, eski zamanlarda İskit topraklarına gökten altın bir pulluk, bir boyunduruk, bir balta ve bir bardak düştüğü anlatılır.

Elbette gökten bir şey düşmüş değildi. Fakat İskitler, eski meskûn yerleri kazsalar, kendilerinden iki-üç bin yıl önce yaşamış olanların toprağı işledikleri âletleri bulabilirlerdi.

Nitekim yüzyıllar sonra arkeologlar, Dniyester'le Dniyeper ırmakları arasındaki ovalarda, geyik boynuzlarından kazmalar, kemik oraklar, taş el değirmenleri, hububat saklamaya mahsus büyük toprak küpler bulacaklardı.

Herodot'tan sonra az zaman geçmemişti. Dniyester'le Don arasındaki geniş steplerde yaşayanlar da boş durmamışlardı. Toprağı daha iyi işlemeyi, daha iyi ev kurmayı öğretmişler, birçok meskûn yerler meydana getirmişlerdi. Bunlara, çevresi duvarla sarılı yer, kale anlamına «gorod» derlerdi. Kaleleri o kadar çoktu ki, yabancılar ülkelerine «Gardarik», yani «Kaleler Ülkesi» adını vermişlerdi.

Antlar cesur bir halktı. Başlıca silâhları baltayla yaydı. Bunları ustaca kullanırlardı. Savaşa karmakarışık yığınlar halinde değil, yüzer ve biner kişilik bölükler halinde giderlerdi.

Antların yetenekli askerî önderleri vardı. İhtiyarlar gençlere yiğit bir önder olan Dobrogast'ın kahramanlıklarını anlatırlardı. Dobrogast hem karada, hem denizde

savaşmayı iyi bilirdi. Bizans imparatoru, Dobrogast'a askerî önder gibi şerefli bir ünvan verecek, kendisini o zamanlar Pontus denen Karadeniz'deki Yunan donanmasına komutan yapmıştı.

Ant denilen Rus tüccarları, hem güneydeki Bizanslılarla, hem de doğudaki Hazarlarla alışveriş ediyorlardı. Uzak Arabistan'dan ilk kervanlar da Hazar ülkesi yoluyla Antlara gelmeye başlamıştı.

Arap gezginleri, not defterlerine, Dniyepcr kıyılarındaki Kuyabiya adında bir ülkeyle, Kuyaba (Kiyef) adında bir şehir olduğunu yazmışlardı.

Daha ötede Slaviya (Novgorod ili) uzanıyordu. Ondan da ötede, Arsa şehriyle Artani'ya vardı.

Aradan yıllar, on yıllar geçmişti. Rus beylikleri, bir büyük Kiyef devletinde birleşmişlerdi. Kiyef başlıca Rus şehri, o zamanki deyişle «Rus şehirlerinin anası» olmuştu...

Slavlar eski Yunan ve Roma kültürlerini hazır bulmuşlardı.

Roma'yı Cermenler tahrip etmişti. Ya Slavlar? Bizans'ın düşmanı mı olmuşlardı, koruyucuları mı? Eski kültürün yıkıcıları mı olmuşlardı, mirasçıları mı?

Terazinin kefeleri uzun zaman, bir düşmanlık, bir dostluk tarafına sarkıp durmuştu.

Slavlar korkulacak bir kuvvetti. Yunanlılar bunu biliyorlardı.

Rus beyleri büyük ordularla defalarca Doğu Roma imparatorluğuna dalmışlardı. Oleg, on bir kabileyle Konstantinopolis'e saldırmıştı. İgor'un donanmasında on bin gemi vardı. Svyatoslav'ın ordusu altmış bini buluyordu.

Bizanslı tarihçilerden Leon Diyakon, bazılarının İskit, bazılarının da Rus dediği Ruslar hakkında, diri halde düşmana teslim olmadıkları, bu halkın, çılgınlık de-

recesinde cesur ve güçlü olduğu söyleniyor, diyor ve ölü İskit erleri arasında, savaşta kahramanca can vermiş kadınlara sık sık rastlandığını da ekliyor.

İmparator Yoan Tsimiskis, Prens Svyatoslav'ı karşısına bütün Roma ordusunu göndermekle tehdit ettiği zaman, şu cevabı almıştı: İmparator, ülkemize sefere çıkmaya boşuna zahmet etmesin. Biz pek yakında Konstantinopolis önlerinde çadır kurup şehri kuşatacağız. Eğer Roma hükümdarı savaşı göze alırsa, biz de kendisini mertçe karşılarız.»

Rus ordusu, savaşlardan birinde kuşatılmıştı. Svyatoslav'ın savaş arkadaşlarının birçoğu, kendisine geri çekilmesini salık vermişlerdi. Fakat o şöyle demişti:

«Şimdi Romalılar karşısında yüz karasıyla geri çekilirse, komşu halkları kolayca yenen ve koca ülkeleri kan dökmeden zapteden Rus silâhının şerefi mahvolur. Atalarımızın yiğitliğinden ve bugüne kadar yenilmeyen Rus gücünden esinlenerek, hayatımız uğruna mertçe döğüşelim. Kaçarak kurtulmak âdet değil bizde. Ya galip yaşamak, yada dillere destan olacak kahramanlıklar gösterip şerefle ölmek vardır.»

Bu olayı anlatan Bizans tarihçisi, Svyatoslav'ı, Plutarkos'un kahramanları gibi konuşan bir hatip olarak tasvir eder.

Bir Rus tarihçisi, aynı olayı daha basit anlatır: Svyatoslav, bir baba gibi, «çocuklarım» diye hitap ettiği askerlere şöyle demişti:

«Ölelim, ama Rus vatanını utandırmayalım. Ölüler utanç bilmez, ama kaçarsak ayıp olur. Kaçmayacağız, direneceğiz. Ben önde olacağım!»

Birbirinden farklı iki hikâyeye, ama iki hikâyenin kahramanı da aynı tipte.

İmparator Tsimiskis, Svyatoslav'la barış yapmayı çok istiyordu. Rusların korkunç bir kuvvet olduğunu bi-

liyordu. Bizans'ta Oleg'i unutmamışlardı daha. Oleg denizden ve karadan başkente yaklaşınca, Bizanslılar kendisiyle hemen bir dostluk antlaşması imzalamışlardı. Bütün yabancı tüccarlar, imparatorun haznesine çok gümrük vergisi öderlerken, Rus tüccarlarının malları vergiden muaf bırakılmıştı.

Oleg Bizans'a dokunmamıştı. İgor'la Svatoslav'ı Bizanslılar güç püskürtebilmişlerdi. Ama Svatoslav'ın bir daha saldırmayacağını kim garanti edebilirdi? Svatoslav: «Rusya'ya gidip, bu sefer daha çok askerle döneceğim» dememiş miydi?

Tsimiskis, Svatoslav'la karşılaşacağı Tuna kıyılarına işte böyle düşüncelerle gitmişti. İmparator, altın zırhlı elbiseler giymişti, arkasından parlak silâhlarıyla maiyeti geliyordu.

Bizans imparatoru, buluşma yerine süslenmiş bir at üzerinde giderken, Svatoslav bir kayığın içinde kıyıya yanaşıyordu.

Karşılaştıkları zaman, Svatoslav kıyıya çıkmak istemeyip kayıkta kaldı. Varsın imparatorun ayaklarını başkaları öpsündü.

Bizans'ın ileri gelenleri, Rus beyine şaşkınlıkla bakıyorlardı. Svatoslav, altın zırhlar değil, kürekçileri ve askerleri gibi tertemiz beyaz bir elbise giymişti. Yalnız kulağında, iki inci arasında yakut taşlı bir küpe parlıyordu. Geniş omuzlu, mavi gözlü, pala bıyıklıydı. Baş tıraş edilmiş, yalnız uzun bir perçem bırakılmıştı.

Svatoslav asık yüzlü bir adamdı. Bizanslılar kendisine bakarken, onun gücü ve mertliği hakkında anlatılanları düşünüyorlardı.

Coşkundu, cesurdu, atılgandı. Kiyef devletinin sınırlarını genişleten oydu. Kendisini Volga boyundaki Hazar kaleleri önünde, Kafkasya ovalarında, Vyatka ormanlarında Soğuk Kama ırmağında ve Balkan dağları-

nın eteklerinde görmüşlerdi. Seferlerde yorgunluk bilmez, atının eyerini başının altına koyup açık havada uyurdu. Hiç beklenmedik bir anda belirir, ama pusur kurmazdı saldırmak için. Gerçek bir şövalye gibi erkeççe, «size savaş ilân ediyorum» diyerek düşmanı uyarır ve hep galip gelirdi.

Bir Bizans tarihçisi: «Svatoslav'ın, kayıkta oturarak imparatorla barış hakkında konuştuktan sonra geri döndüğünü» yazar.

Svatoslav'ın kürekçileri elbirliğiyle küreklerle asılarak suları köpürtmüş, imparator da altın mahmuzlarıyla atını mahmuzlamış ve böylece buluşma yerinden uzaklaşmışlardı...

Bundan bin yıl önce, iki dünya işte böyle karşılaşmıştı: Hâlâ Roma imparatorluğu adını taşıyan eski dünya ile, «Rus» adını yeni alan, yeni bir dünya.

Bu iki dünya, savaştan dostluğa, dostluktan savaşa geçerek, defalarca karşılaşmışlardı. Ruslarla Bizanslılar, güneş parladıkça ve dünya var oldukça, antlaşmalara saygı göstereceklerine defalarca andıçmışlerdi. Ant şöyleydi:

«Dostluğu bozanlar, ne tanrıdan, ne Perun'dan yardım görsün, kalkanları korumasın onları, kendi kılıçlarıyla doğransınlar, bugün ve daima köle olsunlar.» Andıçırken Ruslar silâhlarını yere, Perun'un ayak ucuna koyar, Bizanslılar da haçı öperlerdi.

Bizanslılar için andıçmenin pek büyük bir önemi yoktu. Andı bozmaktan çekinmezlerdi. Nitekim bu kez de öyle olmuştu.

Svatoslav yurduna dönerken, Dinyeper'in sığ bir yerinde kendisini göçebe Peçenek'ler bekliyordu. Svatoslav'ın küçük bir müfrezeden başka bir şeyi yoktu. Ordusunu başka bir yoldan göndermişti.

Peçenek süvarisi gürültü ve çığlıklarla Ruslara çul-landı. Ruslar mertçe döğüştülerse de, düşman pek kala-balıktı.

Svatoslav'ın, step yoluyla Dinyeper'in tam burasın-dan geçeceğini Peçeneklere kim bildirmişti⁴. Bizanslılar mı acaba? Hani Bizanslılardan bu beklenebilirdi. Zaten bunlar, Peçenekleri Ruslara saldırtmak fırsatını kaçırmazdı. İmparator Tsimiskis Ruslara: «size savaş ilân ediyorum» dememişti. Rus beyini alçakça öldürtmüştü. Svatoslas'ın başı için, imparatorun kaç funt altın verdi-ğini tarih yazmıyor. Fakat Bizanslılarda âdet böyleydi: mertçe karşı karşıya gelmez, parayla bir katil tutup öl-dürtürlerdi.

Oysa hem dünya olduğu gibi duruyor, hem de gü-neş parlamaya devam ediyordu...

Yine de Bizansla Rusya birbirine muhtaçtlar.

Düşmanlar Bizans'ı sıkıştırdığı zaman, imparatorlar Rus beylerinden yardım isterdi. Bunlar da asker gön-derirlerdi.

Ruslar Bizans'ı, müthiş korktuğu Peçeneklerden, göğüslerini siper ederek savunurlardı.

Bizans'a değerli Rus kürkleri, Rus buğdayı, bal ve kilise mumları yapmak için Rus balmumu; Rus beyle-riyle boyarlarına, Bizans kumaşları, altını, şarabı ve meyveleri gerekti.

Yunanlılar, pek eski zamanlardan beri Rus ilini bi-lirlerdi. Ruslar da Yunanlıları tanırdı.

Eskiden İskitlerin yaşadığı topraklara yerleşmişti Ruslar. İskitlerin, Kırım'daki Yunan kolonilerine yakın şehirleri vardı. Bunların başlıcası Neapolis'ti.

İskit şehirlerini düşman akınlarından koruyan taş kale duvarları, yabancıları şaşırtırdı.

Yunan kolonilerinde böyle kaleler yoktu. İskit hü-kümdarlarının saray ve anıtkabirlerinde duvarlar, usta

ressamların eserleriyle süslüydü. Bu resimlerde bazen atlı bir asker, bazen elinde mızrak bir yaban domuzu avcısı, bazen de dizlerinin üstünde bir lir tutan sakallı bir ozan görölürdü. Kayalara oyulmuş mağaralarda büyük hububat stokları saklanırdı. Hububat, komşu Yunan kolonilerine, Olviya'ya ve Hersones'e satılır oradan da Yunanistan'a gönderilirdi.

İşlek bir deniz yolu, İskitler ülkesini Yunanistan'a bağlardı. Yunanlılar bu yoldan kuzeye, İskitlerle Ruslara giderlerdi. Daha sonraları Ruslar da, Yunan başkentini sık sık ziyarete başlamışlardı.

kayıkla dünyayı dolaşma

Ruslar, kışın kestikleri meşe ağaçlarını oyup kayık yapar, ilkbahar gelince de en yakın ırmağa indirirlerdi bunları. Kayıklar bahar sularıyla birlikte Dinyeper'e iner, Dinyeper yoluyla Kiyef'e varır, orada karaya çıkarılıp tamamlandıktan sonra ıskarmozları takılırdı.

Arabalarla Boriçev bayırından Dinyeper kıyılarına getirilen buğday, balmumu, samur ve zerdeva kürkleri, burada kayıklara yüklenirdi. Kayıklar birer birer Dinyeper'in ortalarında toplanırdı. Tek başına yolculuk tehlikeli olduğu için kafiye halinde yola çıkılırdı.

Kayıklar gide gide, kör kayalı bir anafora varıp dayanırdı. Böyle yerlerden ilkinin, «uykuya dalma» gibi, insanda kuşku doğuran bir adı vardı. Tüccarlar, Dinyeper'e, kayıkları kör kayaların arasından geçirmesi, dalgalarıyla, martıları ve yaban ördeklerini okşadığı gibi, okşayıp koruması için yalvarırlardı.

Tehlikeli yerlerse kayıklar sürüklenerek yada omuzlarda taşınarak kıyıya çıkarılırdı.

Korkunç yerlerdi buraları. Ceylan otları arasında insan kemikleri göze çarpardı. Buralarda Peçenekler iki-

de bir yolcuların yolunu keser, ıslık ve çığlıklarla dört yandan saldırırlardı...

Tehlikeli yerler geçilip kayıklar yine Dinyeper'e indirilince, yolcuların sevincine diyecek olmazdı.

İrmağın, denize döküldüğü yerde bir adacık vardı, adacıkta da ulu bir meşe ağacı. Tüccarlar meşenin dolayına oklar saplar, ona horoz ve tavuk adayarak, dua ederlerdi. Öyle ya, kendilerini dalgalarda taşıyan kayıklar meşe kütüklerinden oyulmuş değil miydi? Tüccarlar, denize açılmadan önce kayıklara yelken takarlardı.

Deniz fışırda, rüzgâr beyaz dalgacıkları kıyıya doğru kovalardı. Tüccarlar, tanrı Stribog'un torunları sayılan rüzgârlara, kanatları üzerinde, mavi denizde kayıkları taşısinlar diye yalvarırlardı...

Kayıklar kıyıyı yalaya yalaya ilerlerdi; kıyıda da Peçenekler yürürdü. Bunlar da kendi tanrılarına, fırtına Rus kayıklarını karaya atsın diye yalvarırlardı...

Bir zamanlar Rusların ataları, daha denize çıkmamışken, kıyılarında doğup büyüdükları ırmaktan başka bir su bilmezlerdi.

Rusya'nın haritasındaki bazı coğrafya adları, o zamanların izlerini taşır. «Dunay», «Don», «Dinyeper», «Doneç», sözlerinin birbirine benzemesi sebepsiz değildir. Bu sözler, insanların kendi ırmağına, basbayağı «İrmak» dedikleri zamanlarda doğmuştur.

«İgor'un Alayı Destanı»nda şöyle bir sahne vardır: Yaroslav Vladimiroviç Galiçki'nin kızı, Novgorod ve Çernigov beyi İgor Svatoslaviç'in eşi olan Yaroslavna, Putivl surları önünde ağlar:

Tuna boyunda Yaroslavna'nın sesi işitilir...

der ozan. Oysa Putivl, Tuna'dan yüzlerce kilometre uzakta bulunan Seym ırmağı boyundadır. Ozan, Seym'e, Tuna'yı kasıtlı, «Dunay» diyor. Çünkü bir zamanlar «Dunay» sözü ırmak demektir.

Rusya steplerinde yaşamış olan Osetinlerin dilinde «Don» sözü hâlâ «Irmak» demektir.

İnsanlar kendi ırmağının kıyılarında, küçük ve dar bir dünyada yaşıyorlardı. Irmak, onları yürümeye alıştırtıyordu. Ağaçtan oyma kayıkları dalgalarıyla nazlı nazlı sallıyor, insanları gittikçe daha uzaklara götürüyordu. Böylece insanlar başkalarını, başka kabileler görüp tanıyorlardı. Irmakların ağızlarına doğru inerek denizlere çıkıyor, kaynaklarına doğru giderek ormanlar arasında başka ırmaklara rastlıyorlardı.

Dalgalarda sallanan kayak, güçlü bir halkın beşiği oldu. Dinyeper, ulu bir meşe ağacı gibi dallarını batıya, kuzeye, doğuya yaymıştı. Bir tarihçi Dinyeper'den bütün ülkelere, bütün halklara gidilebildiğini yazar.

Kayıkla yüze yüze kaynaklara doğru çıkılacak olursa, Dinyeper'in Dvina'nın, Volga'nın doğdukları, sık «Okovsk» ormanına varılır. Lovati ırmağından İlmen gölüne çıkılır. İlmen'den, Volhov ırmağı yoluyla Lado-ga gölüne, oradan da geniş Neva ırmağıyla, Varyag (Baltık) denizine gidilir. Varyag denizinden Roma'ya, oradan yine deniz yoluyla Konstantinopolis'e gidilebilir. Konstantinopolis'ten de, Rus denizi (Karadeniz) ve Dinyeper yoluyla Kiyef'e dönülebilir.

Rusların bildikleri dünyanın çevresinde tarihçinin çizdiği geziyolu işte böyledir.

Ruslar için dünya alabildiğince genişlemişti... Artık dünyayı yalnız bir ırmak değil; ırmak, göl ve denizlerden meydana gelen mavi gerdanlığa benzer büyük bir su yolu olarak düşünüyorlardı.

Bu yoldan aşağıya ve yukarıya, yani Normanlar ülkesinden Yunanistan'a ve geriye, hem meşe ağacından oyma Rus kayıkları, hem de kıvrık burunlu, ejder başlı Norman kayıkları gidip gelirdi. Kayıklar, vergi toplayan

beyleri ve denizler ötesinden getirip beylere sattıkları mallara karşılık kürk ve bal alan tüccarları taşırdı.

Kayıklar, Karadeniz'in batı kıyılarını yalayarak günlerce yüzdükten sonra Konstantinopolis'in surları ve Ayasofya'nın kubbesi görünürdü.

Misafirlerin karaya çıkmasına izin verilir, ama hemen şehre bırakılmazlardı. İmparatorun memurları, misafirlerin adlarını yazıp, üstlerinde silâh olup olmadığını yoklardı.

Ve ancak bundan sonra, büyük kapılar açılır ve misafirler ellişer ellişer içeri alınırdı.

Ruslar buna gücenmezdi. Gelenek böyleydi. Ve Almanlar Novgorod'a geldiklerinde, kendileri de böyle yapardı.

Misafirler ev sahiplerinden yakınamazdı. Antlaşmaya göre, yeteri kadar ekmek, şarap ve et alabilir, Yunan hamamlarında canları istediği kadar yıkanabilirlerdi. Yurda dönüşte de, imparatorun depolarından kendilerine erzak, gemi çapaları, yelken ve halatlar verilirdi.

Tüccarlar ev sahipleriyle vedalaşarak ülkelerine, altın ipekli kumaş, meyve ve şarap gibi değerli mallarla dönerlerdi.

Tüccarlar başkentin haşmetini, din adamlarının sırmalı elbiselerini sarayda gördükleri harikaları, imparatorun oturduğu tahtın sağ ve solunda, ağızlarını açıp kapayan ve kuyruklarını oynatan altın arslanları, yurtlarında daha uzun zaman anlatacaklardı.

rus halkı üstüne

Konstantinopolis saraylarıyla tapınaklarının ünü bütün dünyaya yayılmıştı.

Fakat Kiyef'in de övünecek şeyleri yok değildi.

Kiyef beylerinin saraylarında duvarlar, ünlü ustala-

rm resimleriyle süslüydü, kapı pervazları mermerdendi, sobalar renkli çinilerle kaplanmıştı.

Çinicilik, çok ustalık ve bilgi isteyen bir sanattı. Çini yapabilmek için, mine hamuru hazırlayıp, kurşun katarak gümüşüye, bakır katarak da yeşile boyamayı bilmeliydi. Minelenecek balçık levha, demirin eridiği ısı derecesine kadar kızdırılıp üzerine mine dökülür, mine-nin yanıp rengini yitirmemesine dikkat edilirdi. Sonra balçık levha birden soğuyup da mine çatlamasın diye ateş yavaş yavaş kesilirdi.

Çini yapımı çok özel fırınlar ve en kızgın ateşe bile dayanıklı toprak tavalar gerekti. Burnu ateşe dayanıklı körüklerle körüklemek gerekirdi ocağı.

Bin yıl sonra bir gün Kiyef'te, kazılarda bir çini atelyesi bulunacaktı. Tava kırıntılarını, üzerinde bir kurşun damlacığının katılaşmış kaldığı çiniyi, fırınların tuğ-la örgüsünü inceleyenler, o uzak geçmişte Rusya'da ne eli hünerli ustalar olduğunu, bunların maden ve camla-rın niteliklerini ne kadar iyi bildiklerini şaşarak anlata-caklardı.

Bu ustalar belki okumayı bile bilmezlerdi ama, doğa kitap hep gözlerinin önünde açık dururdu ve onlar bu kitabı su gibi okurlardı.

Bin yıl önce Kiyef'te el yazması kitaplar da vardı.

Oleg'in hükümdarlığı zamanında Ruslar, çocukları-na yazılı vasiyetnameler bırakırlardı. İgor Bizans'a elçi-lerle mektuplar gönderirdi.

Ruslara okuma yazma, komşuları olan Batı ve Güney Slavlarından, yani Moravyahlardan, Çeklerden, Bulgarlardan gelmişti.

Ruslar hangi yazıyı kullanırlardı?

Eski zamanlarda Slavların, tahtalara, taş levhalara oydukları «çizgi ve çentiklerle» yazılar yazdıkları bilin-mektedir.

Daha sonralarıysa, artık herhalde parşömene, Yunan harfleriyle Rusça yazmaya başlamış olmalıydı.

Rus dilinin bazı seslerini göstermek için Yunan alfabesindeki harf yetersizliği güçlük yaratıyordu.

Rus diline Rus alfabesi gerekmişti.

IX. yüzyılda Yunan şehirlerinden Selânik'te bilgili bir rahip yaşırdı. Rusça da bilirdi. Bir kez, Karadeniz kıyısındaki Korsun şehrinde bulunmuş ve orada bir Rusta, Rus harfleriyle yazılı bir İncille bir dua kitabı görmüştü.

Bunu, Kiril'in hayatı hakkındaki kitaptan biliyoruz: Ama adı geçen yazının nasıl bir yazı olduğu bugüne kadar belli değil.

Kiril, o yazının yerine başka bir alfabe bulmuştu.

Moravyalılar Yunanlılardan din kitaplarının Slavcaya çevrilmesini rica etmişlerdi. Bu iş Kiril'e verilmişti.

Kiril'e, alışmış olduğu Yunan harfleriyle yazmak daha kolay geldiği için, Yunan yazısı temelinde yeni bir Slav alfabesi hazırladı. Rus alfabesi, «Kiril yazısı» denen işte o alfabeden meydana gelmiştir.

«Kiril yazısı» Kiyef'e kilise kitaplarıyla, yeni dinle birlikte gelmişti.

Yeni din, başlangıçta eski dinle yan yana yaşamıştı.

Daha Oleg'in hükümdarlığı yıllarında Kiyef'te ilk kilise kurulmuştu. Bu, Aziz Nikola kilisesiydi. Burada Hristiyanlar dua ederlerdi. Eski dine inananlarsa putlara tapmaya devam ediyorlardı. Tüccarlar, hayvan tanrısı Volos'tan, daha çok altın ve gümüş para dilerlerdi. Volos hem hayvan, hem altın tanrısıydı. Çünkü daha madenî para yokken, para yerine hayvan geçerdi. Askerler, yıldırım tanrısı Perun'dan zafer dilerlerdi. Volos'un putu, Podol semtindeki pazar yerindeydi, gümüş başlı, altın bıyıklı tahta Perun'sa Gora denen tepede, bey sarayının avlusundaydı.

Derken bir gün putlar devrilip Dinyeper'e atıldı. Yeni din eskisini yenmişti.

Rus beylerinden Vladimir Svatoslavoviç, Hristiyan oldu ve Bizans imparatorunun kızı Anna ile evlendi.

Yeni din Rus devletine gerekliydi; çünkü Kiyef beyinin hâkimiyetini sağlamlaştırıp bütün Rus kabilelerini Kiyef'e sımsıkı bağlıyordu.

Eskof'ta, Novgorot'ta ve Galiç ülkesinde, «İnsan, sora sora Kiyef'i bulur» derlerdi.

Artık Poliyanlar, Drevliyanlar, Kriviç ve Radimiç adındaki kabile birliklerine mensup olanlar, bir tek halk olduklarını, Peçenekler gibi putperest, «murdar» olmayıp Hristiyan olduklarını anlamışlardı. Rusya'ya uzun bir süre daha Ortodoks Rusya, Rus köylüsüne de, Hristiyan anlamına gelen «krestiyanın» denmesi sebepsiz değildi.

Dar kabile dünyasından daha geniş bir dünyaya, halk dünyasına geçişi bu. Oradan da başka halklara, bütün dünya halklarına giden yol açılıyordu.

Artık Ruslarla Bizanslılara başka başka tanrılara andiçmek gerekmiyordu, dinleri birdi. Anlaşmak kolaylaşmıştı.

Yıllar sonra yeni din, Ruslara tüm Hristiyanlık âleminin, tüm Avrupa'nın kapılarını açacaktı. Kiyef beylerinin kızları, yabancı kral ve prenslerle evleneceklerdi. Prens Vladimir'in kuzeni, Fransa'nın kraliçesi olacak ve Latince belgeleri Slav harfleriyle imzalayacaktı ki, «Anna regina» «Kraliçe Anna» demekti. Prens Vladimir'in ikinci kuzeni Elizaveta ise, Norveç kralı Cesur Harald'ın eşi olacaktı...

Öte yandan ustalar Kiyef'te ilk kâgir kiliseyi kurmaya başlamışlardı.

Kilise için gerekli malzeme birçok yerden getirili-

yordu: Kırım'dan yeşim, Bizans'tan mermer, Karpat dağlarından arduvaz.

Kilisenin geniş duvarları üzerinde, gün geçtikçe sıra sıra pencereli, yuvarlak bir boyun yükseliyor, bunun üzerine başı andıran bir kubbe oturtuluyordu. İlk kubbenin yanında yenileri yükselmeye başlıyordu. Yüksek iskeleler arasında duvarcılar çalışıyordu. Aşağıdan yukarıya, çalışanlara bakmak bile korkunçtu.

Kilisenin tabanına renkli mermer döşenmiş, duvarlarıyla kubbeleri, din ulularının renkli mozaikleriyle süslenmişti.

Kiyefliler, ağaç kütükleri yerine tuğladan örülen bu kiliseye bakarken, ustaların sanatına şaşıyorlardı. Artık Kiyef'te de Konstantinopolis'teki gibi kâgir bir tapınak vardı.

Kiliseyi şaşarak seyredenler arasında misafir Yunanlılar da olurdu. Kiyef'teki Aziz Sofya kilisesi, Konstantinopolis'teki Ayasofya kilisesine benzemiyordu. Ayasofya'yı muazzam bir kubbe örtüyordu. Kiyef kilisesindeyse ana kubbeyi daha küçük 24 kubbe çevreliyordu. Kilise, kubbelerden kurulu bir piramit gibi göğe doğru yükseliyordu.

Bu çok kubbeli kilisenin aslını anlayabilmek için, Yunanlı misafirlerin Novgorod'a gitmeleri gerekiyordu. Novgorod, öteden beri ustalarıyla ünlüydü. Boşuna dülgere dememişlerdi Novgorotlulara. Onlar da şehirlerinde bir kilise yapıyorlardı, ama tuğladan değil, eski Rus usulüyle, yani meşe kütüklerinden.

Rus dülgерleri, yüzyıllık meşe ve çam ağaçlarını kesip işlemekte ustaydılar. Bıçkısız, çivisiz, aynı baltayla köy evleri ve saraylar kurarlardı. Balta harikalar yaratırdı onların elinde. Bir kütükten, bıçkıyla bile tahta çıkarmak güçken, Rus dülgерleri bıçkısız da tahta biçmeyi becerirlerdi. Kütüğe, baltayla yontulan kamalar soku-

lur ve kütük ustanın dilediği biçimde yarılırdı. Ağaç kütükleri üstüste konup ve uçları birbirine geçirilip birleştirilerek ev kurulur, çatısı çekilirdi. Ve bütün bu işlerde baltadan başka âlet kullanılmazdı.

Evler, kışın karına ve soğuğuna, yazın sağanaklarına, sonbaharın rüzgârlarına, ilkbaharın su basmalarına dayanabilecek sağlamlıkta kurulurdu. Karların, birikip damı çökertmemesi ve kayıp gitmesi için, damlar dik ve iki yanı eğri yapılırdı. Çatı, rüzgârın sıyrmaması için, sağlam kirişlere oturtulur, kirişler de bir sıırğa bağlanırdı.

Evleri, su basmalarından korumak için, doğrudan doğruya toprak üzerine değil, ağaç temeller üzerine kurarlardı. Üst kata, kapalı, merdivenli bir girişten çıkılırdı. Duvarlar kalın, pencereler küçük yapılırdı.

İşte, dülgeler böyle evler kurarak sert doğayla savaşıyorlardı. Balta da bayağı bir âlet değil, doğayla savaşa bir silâhtı.

Derken Novogorotlu ustalara yeni bir ödev verildi: bu sefer ev değil, bir kilise kurmalıydı. Yunan ustalarından, kilisenin bir mihrapla kubbesi olması gerektiğini öğrenmişlerdi. Novgorotlular meseleyi başka türlü çözdüler. Kiliseyi on üç kuleli kurdular, yani o zamana kadar kurageldikleri çok kuleli ahşap hükümdar konakları gibi.

Kilise bir ağaç temele oturtuldu. Yunan kilisesinin giriş kısmı Ruslaştırılıp vestibül şeklini aldı. Kubbeye de, sivri uçlu bir ağaç çadır şekli verildi.

Rus şehirlerinde birbiri ardınca ahşap ve kâgir kiliseler kuruluyordu. Her kilisenin mimarisinde, yerli Rus elemanları ,Bizans clemanlarıyla kaynaşıyordu.

Kaldı ki, Bizans kiliseleri de yoktan doğmamıştı, kökleri Yunan bazilikasıyla, bütün tanrıların tapınağı olan Roma Panteon'una dayanıyordu. Bir zamanlar, ba-

zilevs denen Yunan yargıçlarının oturdukları yarım daire biçimindeki yer, Hristiyan kilisesinde mihrap olmuştu. Yunan bazilikasının üstüne de, Roma Panteon'unun yuvarlak kubbesi oturtulmuştu.

Böylece, Kiyef'te, Novgorot'ta, Yunan bazilikasından, Roma Panteon'undan ve Rus beylerinin konaklarından ayrı ayrı unsurları alıp birleştiren çok kubbeli Rus kilisesi meydana gelmişti...

Kiyef kilisesi tamamlanmıştı. Bu münasebetle Kiyef beyi, bütün şehirlerden boyarları ve bey naiplerini, şehir ihtiyarlarını ve daha birçok misafir çağırmıştı. Kiyef bayram ediyordu. Yalnız üç yüz kazan bal içkisi hazırlanmıştı. Kilisede dinî tören yapılıyordu. Açık kapılardan ağır ağır okunan yanık ilâhiler geliyordu: sanki kilisenin kendisi dile gelmiş de ilâhi okuyor gibiydi.

Dışarısı günlük güneşlikti. Steplerden esen sıcak rüzgâr ceylan otu kokuyordu. Kilisenin içiye karanlıktı. Kandiller yıldız kümeleri gibi sarkıyor, sis içinde mum ışıkları dolaşıyordu. Titreşen ışıklarda azizlerin ve baş meleklerin renkli elbiseleri bir parlayıp bir sönüyordu. Meryem ananın gözlerinde canlı bir parıltı belirir gibi oluyor, sonra yine solgun yüzü dumanlar arasında kayboluyordu.

Canlı, gerçek dünya buradan ne kadar uzaktı... Oysa hemen oracıkta, kalın tuğla duvarın, küçük pencerenin arkasındaydı. Kiilsedeki koku bile başkaydı. Ne yaprak, ne ot, ne de sokaktaki toz kokusuydu bu. Erimiş balmumu, kandil dumanı, başdöndürücü günlük kokuyordu kilise. Nemli duvarlardan mezar kokusu geliyordu. Koro, başka bir dünya üstüne ilâhiler okuyordu. Kilise kapısından giren, kendisini başka bir dünyanın eşiğinde sanırdı.

Henüz uzak olmayan bir geçmişte putlara tapan bir insanın karşısına, kiliseye girdiği zaman da, kitabı açtı-

ğı zaman da, tanımadık, yepyeni bir dünya çıkardı. Kitabın tahta kapakları kapı kanadı, kopçası da kilit gibiydi.

Bu kitaplar çok uzaklardan gelmişti. Yüzyıllarca ülke ülke dolaşmışlardı. Görüp işittiklerini, bir gezgin gibi insanlara anlatıyorlardı. Din ulularından, uzak ülkelerden bahsediyorlardı. İnsanlar, bu kitaplardan, yabancı şehirleri, töreleri, inançları öğreniyorlardı.

Kitap çok az rastlanan bir şeydi. Ancak kiliselerde, bir de hükümdarın sarayında vardı. Okuma yazma bilenler ise daha azdı. Prensler, okumuşluğun faydalarını anlatıyorlardı. Prens Vladimir bir destanda boyarlarına şöyle der:

*Dilber bir gelin bulun bana,
Güzel, aklı başında olsun.
Rusça okusun yazsın.
Dualar, ilâhiler bilsin ki,
Ana deyip, hükümdar eşi olarak
Öveceğiniz buna lâyük olsun.*

Bir tarihçiye şöyle yazar:

«Vladimir, putperest tapınakları yerine kilise kurulumasını emretti. Şehirlerde kiliseler kurdurup papazlar göndermeye, şehir ve köylerde halkı Hristiyanlaştırmaya başladı. Ve soylu kişilerin çocuklarını alıp okumaya yollamaları için adamlar gönderdi.»

Analar, çocuklarının ardından ölümlere ağlar gibi ağlıyorlardı. Çünkü yeni dine inançları daha kuvvetlenmişti.

Rusya'da daha eskiden de okumuş insanlar vardı. Ama şimdi Kiyef'te ilk Rus okulu açılmıştı. Burada okuma yazmadan başka, çeşitli bilimler de öğretiliyordu çocuklara. Rus devletine bilgili insanlar gerekti...

En eski Rus tarihini açalım. Orada Rus ülkesinin tarihi, basit ve şairane bir dille anlatılır. Tarihçi, bazı olaylara kendisi tanık olmuş, bazılarını yaşlılardan dinlemiş, eski kitaplardan, halk arasında dolaşan söylenti ve türkülerden almıştır. Bu tarih, Kiyef devletini yükseltip sağlamlaştıran prenlere övgüyle doludur.

altın kapılardaki kitaplık

Söz konusu tarihte, bir yılın olayları birkaç satıra sığdırılmış, bir kuşağın hayatı bir sayfada özetlenmişti.

Prens Vladimir ölmüştü. Kiyef'te, oğlu Yaroslav hükmediyordu.

Tarihçiyi dinleyelim:

«Dünyanın yaratılışının 6545'inci yılı yazıydı (Milâdî 1038).

Yaroslav, büyük bir şehrin temelini attı. Şehirde Altın Kapılar kurdurdu. Bir de kilise yaptırdı: Aziz Sofya kilisesi... Yaroslav kitap meraklısıydı, gece gündüz okurdu. Yunancadan Slavcaya birçok kitap çevirip hatırlara kopya ettirdi. Bunları okuyanlar, tanrı dininden zevk alır. Yaroslav, birçok kitap yazarak, bunları kendisinin yaptırıp altın ve gümüş yaldızla süslettiği kutsal kiliseye vakfetti...»

Böylece Kiyefte, Altın kapılar yanında çokkubbeli Aziz Sofya kilisesinde, ilk Rus kitaplığı kurulmuş oldu.

Ruslar kitap okumaya başladılar. Önceleri adını bile işitmedikleri uzak ülkeler, uzak denizler, sisler içinden çıkar gibi gözlerinin önüne seriliyordu.

Kitaplardan birinde şöyle bir hikâye vardı:

Bir «tanrı adamı» olan ermiş Aleksey, gemiyle Roma'dan Suriye'ye gider. Burada bir kervana katılarak Edesa şehrine varır. Maceraları bununla bitmez. Edesa'dan, deniz yoluyla, kitabın «Kataliya» dediği Katalonya'-

ya hareket eder. «Ama gemi, tanrı iradesiyle fırtınaya tutulur ve Roma'ya gelir...»

Başka bir kitap da, okurun hayalinde Kutsal toprakları canlandırıyordu. Okur, Şeria ırmağı kıyılarını, parsların yaşadığı kamışlıkları görüyordu. Irmağa yakın bir yoldan, Arabistan'dan buğday yüklü deve kervanları geçiyor, bir ihtiyar rahip, ırmaktan manastıra su taşıyan eşeğini sürüyordu.

Kitaplar yalnız başka ülkelere değil, başka zamanlara da götürüyordu insanları.

Okur, Büyük İskender hakkındaki hikâyeden, Yunanistan'da çocuklara hangi bilimlerin okutulduğunu öğreniyordu. Bunlar «mırıldanma» (müzik), «yıldız kanunu» (astronomi), «yer ölçme» (geometri), «bilgece konuşma» (retorik), «bilge sevgisi» (felsefe) idi.

Aynı kitapta filozof Aristoteles, Troyalıları terennüm eden Homeros, Delf kâhini, Olimpiyalı Zeus'un tapınağı, Memfis ve İskenderiye adlı Mısır şehirleri, Babilon ve Pers devletleri, braminlerin yaşadığı Hindistan'a dair bilgiler vardı.

Kitap şöyle devam ediyordu:

«İskender birçok orman ve çeşitli meyveler veren harika ağaçlar gördü. Ve o diyarı bir ırmak çepeçevre kuşatıyordu. Irmağın suyu dupduru, süt gibi beyazdı. Hurma boldu. Asmalardan binlerce iri salkım sarkıyordu...»

Kitapta, İskender'in bulunduğu harika ülkeler, «it gibi havlayan yamyamlar», göz ve ağızları göğüslerinde olan köpek kafalı yaratıklar, güneş olmadığı halde tan yerinin güneşsiz de ağardığı mutlular ülkesi hakkında anlatılanları Ruslar şaşarak okuyorlardı.

«Fiziyolog» adlı kitapta ve başka tabiat kitaplarında, yabancı hayvanlar ve kuşlar üstüne anlatılanlar daha da şaşırtıcıydı.

Bu kitaplarda da gerçekte uydurma karışmıştı. Fil ve arslanla yanyana, yarı öküz yarı fil, yarı deve yarı pars gibi, tabiatla bulunmayan hayvan resimleri de vardı.

Yunan masallarıyla birlikte, Yunan felsefesinden parçalar da geliyordu Rus okuyucusuna.

«Pçela» adlı derlemede, Pitagor'un, Sokrat'ın, Diyojen'in, Aristoteles'in, Epikür'ün bazı cümlelerine rastlanılabildi. «Sestodnev» adlı kitabı okuyan, Ampedokles'in dört ögesini öğreniyordu. Bu dört öge, yani ateş, hava, su ve toprak, başka şeylerden önce yaratılmış olan her şey bunlardan meydana gelmişti. Aristoteles'in eklediği beşinci bir öge daha vardı: gökyüzü, yada eter. Eter, dünyaya her yandan aynı uzaklıkta olup onu «bir duman gibi» sarardı.

Ruslar, dünyanın yuvarlak olup, bir yerinde geceyken, ters tarafında gündüz olduğunu şaşarak öğreniyorlardı. Kitaplar güneş tutulmalarının nedenlerini anlatıyordu: Ay, dünya ile güneş arasına girip «engel» olduğu zaman güneş tutulur, ay tutulmalarınaysa «güneşle ayın arasına giren dünya» sebep olurdu.

Georgi Amartol adlı Yunan rahibinin kitabını dikkatle okuyanlar, Demokrit'in atomları, yazarın deyimiyse, «parçalanmaz ve bölünmez cisimler» hakkında da birkaç söz bulabilirlerdi.

Kitap okuyanlar, evrenin büyüklüğünü daha açıkça düşünmeye başlamışlardı. O zamanlardan kalma bir kitabın diliyle: «büyükte küçük, küçükte büyük» olan inandan hakkında kafa yoruyordu okuyucu. Her şeyi tanrı iradesiyle değil, zorunlukla açıklayan filozofların var olduğunu öğreniyordu. Zenginliği, yoksulluğu, sağlığı, hastalığı, köleliği, özgürlüğü, barışı ve savaşı doğuran hep zorunluktu. Her şey, gökteki değişmeler de, yıldızların hareketi de hep zorunluktandı.

Ruslar, yurtlarının dünyadaki yerini daha iyi anlamaya başladılar. Kozma İndikoplevst'in kitabından, dünyanın üç kısmını, yani Asya'yı, Avrupa'yı ve Libya'yı ve «İpek Ülkesi» Çin'i öğrendiler, yeryüzünde yaşayan halkları tanıdılar. Kozma'nın kitabını Rusçaya çeviren, şu notu eklemiştir: «batıda büyük bir ülke var: adı Rusya.»

Rus kültürüne her taraftan: Tevrat'tan, Babilon efsanelerinden, bir İskenderiye hikâyesinden ve herhangi bir Yunan filozofunun eserlerinden, sel gibi bilgi ve tecrübe akıyordu.

Gelişen bu kültür öylesine güçlüydü ki, yabancı kültürlerden aldıklarını sindirip kendi öz malı yapıyordu.

Altın kapılar kitaplığında Rus kitapları da gittikçe artıyordu. Bunlarda, yabancı ülkelerden gelen şeyler, eski Rus halk efsaneleriyle, atasözleriyle, masallarla, yiğitlik destanlarıyla, akın ve savaş hikâyeleriyle karışıyordu.

İlarion'un tarihinde ve öğütlerinde, Boris'le Gleb'in biyografisinde ve Vladimir Monomak'ın öğütlerinde, Rus edebiyatı, Rus edebî dili doğuyordu.

Tarihte «iyi, bilgili ve inzivaya çekilmiş bir adam» olarak bilinen Kiyef metropoliti İlarion, «Yasa ve İyilik Destanı» adlı eserinde, kendi deyişiyle: «İhtiyar İgor'un torunu, şanlı, Svatoslav'ın oğlu ve bir öğretmen ve veli olan, memleketimizin büyük prensi Vladimir'i överek: «Üçü de, diyor, kötü ve bilinmez bir ülkede değil, dünyanın her tarafına ün salmış Rus ülkesine hükmetmişlerdi.»

İlarion, Rus ülkesini bütün kalbiyle sever ve yurdundan hararetle bahseder. Prens Vladimir'e şöyle seslenir:

«Ey soylu kişi, kalk mezarından. Kalk, uykundan

silkin, çünkü sen ölmedin, sadece mahşer gününe kadar uyuyorsun...

Silkin uykudan gözlerini aç da bak, tanrı seni gökte nasıl bir sefere lâıyk gördü ve oğulların arasında sana nasıl bir şeref verdi...

Heybetli şehre, pırıl pırıl kiliselere, gelişen Hıristiyanlığa bak, kutsal ikonlarla takdis edilen, buhur kokan, övgüler ve ilâhilerle çınlayan şehre bir bak.

Ve bunları görüp sevince gark ol...»

Yıllar geçiyordu. Her geçen yıl, Rusya'da «kitap zevkini doya doya tadanlar»ın sayısı artıyordu.

Turof piskoposu Kiril:

«Bal suyu tatlıdır, şeker iyidir, ama kitabın tadı ikisinden de iyidir» der.

Kiliselerde bodrumlar kitap doluydu. Manastırların hücrelerinde, ikon ve kitaptan başka bir şey göze çarpmazdı. Her prens yada boyların evinde bulunan haç odasında, ikonların altındaki rahle, kitap doluydu. Her manastırda kütüphane vardı. Bazı rahipler kitap kopya eder, bazıları da bunları ciltlerdi.

Peçersk manastırında keşiş Nestor, «Geçici Yılların Hikâyesi» adlı eserini yazıyordu.

«Rostof ilinde doğmuş olan bu köylü», hücrelerinden çok uzakları görüyordu. Nestor, artık bütün yurdunu bakışlarıyla kucaklıyor ve Kiyef'ten Varyag denizine oradan Roma'ya nasıl gidileceğini, Roma'dan da, Konstantinopolis yoluyla, yine Kiyef'e nasıl dönüleceğini biliyordu. Bütün Slav halkları ailesini de görüyor, bunun ortak dili ve yazısı olan bir aile olduğunu anlıyordu. Kiyef prenslerinin, Rus ülkesini kardeş, kavgalarından nasıl çabalayıp kurtardıklarını düşünüyordu...

Bu, Rus eğitiminin başlangıcıydı. Büyük bir ırmağın kaynağındayız. Yüzyıllar geçtikçe bu ırmak daha da

gürleşip genişleyecek, dünya kültür okyanusuna nice şeyler getirecekti.

«Biz bilgeliği kitaptan öğreniriz. Çünkü kitaplar evreni sulayan ırmaklardır» diyen tarihçi, acaba bunu demek istememiş miydi!

3

doğunun zenginliği

Dünyanın bir yeri gündüzken başka bir yeri gece, bir yeri sabahken, başka bir yeri akşamdır.

Yeryuvarlağının bir tarafında ovalarla ormanlar, güneşin son ışınlarıyla vedalaşıp karanlık basarken, öte yanda tan yeri ağarmaya başlar.

Kültür tarihinde de aynı şeye tanık oluruz.

Eski çağ kültürünün ışığı İtalya'da, Bizans'ta sönmekteyken, Kiyef'te ve Kiyef'ten çok uzaklarda, Arabistan'da yeni bir kültür doğuyordu.

Arabistan'dan öteden beri kervanlar geçerdi. Tüccarlar develerle Hindistan'dan değerli taşlar ve baharat, Çin'den ipekli kumaşlar, dağ Şap denizinin karşı yakasındaki sıcak Nubya'dan fildişi getirirlerdi.

Kervanlar kutsal bir şehir sayılan Mekke'ye uğrar ve Arap tüccarları kâbedeki kutsal kara taşla taparlardı. Gökten düştüğüne inanılan bu taş, bütün Arap kabilelerince kutsaldı. Arabistan çöllerinde insana, yalnız yıldızlarla taşlar yol gösterirdi. Yıldız gökten düşünce de, tanrı sayılmaya başlamıştı.

Mekke'ye her taraftan hacılar akın ederdi. Uzak vahalardan çiftçiler gelirdi. Bedevîler koyun sürüleriyle

gelip şehrin hisarları önünde beyaz çadırlarını kurarlardı.

Çiftçiler, çöl halkına düşman gözüyle bakardı. Tüccarlar, işsiz çölde göçebelerle karşılaşmaktan hoşlanmazdı. Ama Mekke’de herkes kendini emniyette sayabiliirdi.

Burada, yıl on iki ay bayramdı. Bayramsa panayırızsız olmazdı.

Mekke’de kimse toprağı işlemez, zanaatla uğraşmazdı. Mekke bir ticaret şehriydi. Burada alışveriş edilir, gerekirse zenginlerden birkaç yüz altın Bizans dinarı ödünç alınabilirdi.

Güneşli pazarlar kalabalık ve gürültülü olurdu. Bir yanda eşekler anırır, ayak satıcıları avazı çıktığı kadar bağırır, öte yanda yaylana yaylana geçen develerin hör-güçleri görünürdü.

Dar sokaklardan, evlerin toprak duvarları arasından, alacalı baş örtülüler, sarıklılar, hornozlular seli akardı.

Mekke tüccarları zengin yaşarlardı. Hele altın sarrafları, hepsinden de zengindi.

İyi ama, kendilerini mutlu sayabilecek bu insanların yüzleri neden böyle asıktı? Neden, misafir bir tüccar, borç taksitinin ertelenmesinden yada faizin azaltılmasından gün geçtikçe daha zor söz açabiliyordu?

Mekke için kötü zamanlar gelmişti. Altın para, Bizans imparatorlarının elindeydi. Doğuya giden kervan yollarını da İranlılar tutuyordu.

Arabistan kenarda kalmıştı. Ticaret gittikçe bozuluyordu. Akdeniz günden güne ıssızlaşıyordu. Kuzey’den inen barbarlar İtalya’ya yerleşeli, Hint malları yeni bir yoldan, İran ve Bizans’tan ulaştırılmaya başlamıştı.

Dünyanın sonu gelmişe benziyordu. Kervanlar uğramaz olunca, en zengin ticaret merkezlerinin bile sön-

düğü, defalarca görülmüştü tarihte. Böyle bir şehir, suyu çekilmiş bir çeşmeye dönerdi. Mermer sarayları kumlar basardı. Ancak harabeler hatırlatırdı o eski zenginliği.

Mekke'ye de böyle bir tehlike çöküyordu. Kurtuluşu nerede aramalıydı?

Zengin tüccarların durumu, daha o kadar kötü değildi. Az servet birikmemişti ellerinde. Soydaşlarından iflâs etmiş küçük tüccarlara, çiftçilere, bedevîlere faizle borç verir geçinirlerdi. Asıl ağır durumda olanlar borçlulardı. Borç ilmiği boyunlarını sıktıkça sıkıyordu. Bunlar, verdikleri bir Bizans altınına karşılık, üç altın isteyen insafsız tefecilerden nefret ederlerdi.

Pazarlarda hamallar, kervan sürücüler, yoksullar homurdanırdı.

İnsanlar, Kâbe duvarına gömülü olan kutsal taş gittikçe artan bir şevkle dua ediyor, ama taş susuyordu. Kervansaraylarda, yabancı tüccarların anlattıklarını cankulağıyla dinliyorlardı. Yabancı mallarla birlikte yabancı inançlar da geliyordu. Museviler Mesih'ten, Hristiyanlar Kurtarıcı'dan söz ediyorlardı.

Kalabalıkta falcılar ve peygamberler dolaşıyordu. Bunların konuşmalarında, yerli ve yabancı inançlar birbirine karışıyordu. Bunlar, zenginlerle soyluları tehdit ediyor, yaptıklarının cezasını bulacaklarını söylüyorlardı. Peygamberlerin arasında Muhammet adında biri de vardı. İslâm dinini yayıyordu. Bu yeni din, kendisine birçok taraftar kazandırmıştı.

Mekkeli zengin tüccarlar, ataların dininden dönen Muhammed'e karşıydılar. Bu yüzden 622 yılında Muhammet, Mekke'den Medine'ye göç etmek zorunda kaldı. Bu göç olayı, Müslümanlarca tarihin başı olarak kabul edilmiştir.

Uzun savaşlardan sonra Muhammet, dűřmanlarını alt edebildi. Mekke, Müslümanlığı kabul etti. Daha dün birbirine dűřman olanlar, zenginlerle yoksullar, Müslümanlığın bayrağı altında birleşip, Doğuya giden kervan yollarının geçtiği ülkeleri fethetmeye gittiler.

Hıristiyanlık gibi Müslümanlık da herkese açıktı, herkes Müslüman olabilirdi. Yeni din, tanrıdan başka tanrı tanımamakla birlikte kara taşı da reddetmiyordu. Müslümanlık, Muhammed'i hem Muscvî peygamberlerinin, hem de İsa'nın doğrudan doğruya halefi ilân ediyordu. İslâm dini yoksullara gökte mutluluk vadediyor, dünyanın bütün nimetlerini de zenginlere bırakıyordu.

Müslümanlık, dünyayı fethetmek için cihada, yani din uğrunda kutsal savaşa çağırıyordu.

Ve dünyanın fethine başlanmıştı: Ama bu kez Batı'dan değil Doğu'dan.

Araplar, beş büyük devlet görüyorlardı çevrelerinde.

Batıda, Rum kayseri, yani «muharipler hükümdarı» denilen Bizans imparatoru saltanat sürüyordu.

Bizansın yanı başında, «şahlar şahının», değerli taşlar hükümdarı'nın toprakları, zengin İran devleti bulunuyordu.

Kuzeydeki steplerde Türk süvarileri dolaşıyordu. Bunlar «atlar padişahı» denilen Türk hakanına bağlıydılar.

Doğuda «İnsanlar hükümdarı», «sanat ve devlet hükümdarı» olarak bilinen Çin imparatoru sayısız insanları idare ediyordu.

Güneydeki Hindistan'da, «filler padişahı», «bilgelik padişahı» hükmediyordu.

Dünya Araplara işte böyle görünüyordu Mekke'den. Derken Muhammed'in yerine geçenler, Arap aşiret-

lerini birleştirip, dünyayı fethetmek üzere doğuya, batıya, kuzeye ve güneye yürüdüler.

İran fethedildi. Mısır Bizans'tan alındı. Araplar birçok ülkeyi zaptetti. Bütün büyük hükümdarlarla, Bizans'la, Hindistan'la, göçebe Türklerle ve Orta Asya sınırlarında Çin ordularıyla savaştılar. İspanya'yı ele geçirip oraya yerleştiler. Ve bütün bunlar, VII. yüzyılın sonlarında ve VIII. yüzyılın başlarında, yarım yüzyıl gibi kısa bir süre içinde yapılmıştı.

Araplar zaptettikleri ülkelerde asker kampları ve kaleler kuruyorlardı. Bu kamplar yavaş yavaş şehirler haline geliyordu.

Arap ordularının ardından tüccarlar yürüyordu. Akdeniz adalarına ve İskenderiye'ye sağlamca yerleşen Arap tüccarları, Bizans gemicilerine dehşet saçıyorlardı.

Arap tüccarlarının kervanlarına, dünyanın bütün yollarında rastlanabilirdi. Ermenistan'la Gürcistan'dan ipekli, y nl  kumaşlar, halı ve kürk getiriyor, at ve koyun alıyorlardı. Yanar gülleler atan mancınıklara, yani o zamanın topusuna, Hazer denizi kıyılarında petrol taşıyorlardı.

Volga yoluyla, Hazarlarla Bulgarların  lkesine, Dinyeper yoluyla, «Kuyaba»ya (Kiyef) gidiyorlardı. «Slaviya»dan (Novgorot) «Rus ipeği» denilen keten getiriyorlardı. Arap kervanlarını Baltık denizi kıyılarında, hattâ ötelerde, Gotlant adasında bile görmek mümkündü.

Arap tüccarları, Asya'da Seylan'a, Çin'e, Afrika'da Sudan'a kadar kervanlar gönderiyorlardı.

Haritalar, Arap gezginlerinin anısını uzun zaman korudu.

«Sahra», Arapça bir söz d , «step», «bozkır» demekti. «Sudan», «karalar», «zenciler», anlamına gelir. Cava'da Arapça bir sözdür.

Arapların bildikleri dünyanın sınırları genişlemişti.

Bu dünyanın bir ucunda «Slaviya»nın, yani Novgorot ülkesinin karlı ormanları, ahşap şehirleri kuşatan çit duvarlar, sivri damlı prens konakları, kürklü ve kapaklı sarışın insanlar, öbür ucunda da tropik ormanlar ve cengeller, sıcaktan suda saklanan su aygırları, palmiye yapraklarından yapılmış kulübeler, vücutları dövme resimlerle kaplı kara derili insanlar vardı.

Arap tüccarları, neyle seyahat etmezlerdi ki! Karda kızaklarla, sahrada deve sırtında, denizde yüksek pupalı gemilerle, Hindistan cengellerinde fil sırtında...

Yeryüzünde insanlarla birlikte eşyalar da dolaşırdı: ipekli kuşmaşlar, üzerinde Muhammed'in hadisleri yazılı çelik kılıçlar, kara biber, şeker, karanfil dolu çuval-lar...

Gümüş Arap dirhemi, dünyada başlıca geçer akçe olmuştu. Rus, Alman, Fransız ve İngiliz dillerine Arapça sözler giriyordu.

Kervan, ambar, saray, mağaza, dara, amiral sözcük-leri, Arap tüccarlarının kara biber, karanfil ve zencefille birlikte Avrupa'ya getirdikleri sözcüklerdi...

Kara biber, bir İngiliz lordunun, yada bir Alman baronunun şatosunda, meşe ağacından yapılmış masa-nın üzerindeki biberliğe dolduruluncaya kadar uzun bir yol geçerci.

Senyor, öz çiftliğinden her şeyi tedarik edebilirdi. Toprak köleleri kendisini besler, giydirebilirlerdi. Ama çiftliğinde kara biber yetişmezdi. İştah açıcı, yakıcı, acı baharat uzaklarda, Doğu'daki bilinmeyen ülkelerde yetişirdi. Bunun için de çok pahalıydı. Fakat baharatsız yemek de yenir miydi ya! Baharatsız bir domuz budu, yada kocaman bir tavada kızartılmış kuğu kuşu, tatsız ve yavaş olurdu. Üstelik hekimler de, baharatın sağlığa faydalı olduğunu söylerlerdi.

Kara biber nasıl gezerdi?

Hindistan'dan, deniz yoluyla Arabistan kıyılarına getirilir, oradan da Mekke'ye giden hacıların develerine yüklenirdi. Peygamberin mezarını ziyaret etmek sevap olmasına sevaptı ama, ticaret de günah değildi. Yani hem ziyaret, hem ticaretti hacılarınki. Müslümanlığın kabulünden sonraki yıllarda Mekke daha da zenginleşmiş, nüfusu artmıştı. Mekke'de, dünyanın dört bucağından tüccarlara, derilerinin rengi çeşitli insanlara rastlanabilirdi.

Kara biber, Mekke'den Batı'ya, Asya'yı Avrupa'dan dar bir boğazın ayırdığı yere götürülürdü. Burada, Bosfor kıyılarındaki Konstantinopolis'te Hint malları Bizans imparatorunun eline geçerdi. İmparatorun sarayı, dünyanın en muhteşem sarayıydı. Bizans kiliselerindeki ikonostazlar tüm altındandı ve bunları süsleyen değerli taşlarla altın kandillerin ışıkları yansırıdı.

Bunda şaşılacak bir şey yoktu. Bizans imparatoru, dünyanın en zengin tüccarıydı. Depoları tıklım tıklım tahıl, ipek, şarap, zeytinyağı, baharat doluydu. Kara biber de az değildi.

Doğu malları buradan, deniz ve kara yoluyla, dağlardan ve ovalardan geçerek daha ötelere, Marsilya'ya, Sen Deni'ye, Ren ve Flandriya'ya götürülürdü.

kitapçı nedim'in dükkânı

Dünyanın en ünlü şehirlerinin uzun listesinde bir ad daha belirmişti: Bağdat.

«Binbir Gece Masaları»nı okumayan, halife saraylarının ününü duymayan var mıydı?

Bağdat'ta hafif yapılı kemerler, çöldeki serap gibi içaçıcıdır. Orada sanatçının eli, duvarların ağırlığını, hantallığını kaldırmıştır. Şadırvanların suları, beyaz

mermer kaplara akar ve insan, akanın su mu, yoksa mermer mi olduğunu birden anlayamaz. Tüm duvarlar, tüm tavanlar, acayip nakışlarla cümlelerin çizilmiş ve yazılmış olduğu kabartma bir halı gibidir. Arap yazısı, Arap nakışları gibi karışıktır, girintili çıkıntılıdır. Yazıların yanında nakışlar, bilinmeyen bir dilde yazılar gibidir.

Yazılarda tanrı ve Muhammet övülür, halifelerin sarayı göklere çıkarılır ve insanların yaşadığı konutların en güzeli olduğu söylenir.

Dünyada bundan daha büyük bir mucize olabilir mi?

Saraydan Bağdat sokaklarına çıkarsanız, kitapçı Nedim'in dükkânını bulursunuz. Dipte, yerdeki yığın yığın kitaplar arasında oturan dükkân sahibini hayal meyal görürsünüz. İlk bakışta burada değerli hiç bir şey yok gibidir. Kitaplar, ne pahalı parşömeden, ne de Mısır papirüsündendir; Çin icadı **ucuz** kâğıtlara yazılmışlardır.

Ama kâğıt ve tozun bol olduğu **bu** dükkânda, yine de halife sarayından çok **mucize vardı**.

Kitapçı, hangi kitabı **aradığınızı** nezaketle sorup kendisinin tertip ettiği «**Fihrist**»c şöyle bir göz atmanızı teklif ederdi. Bu, Arapça kitapların uzunca bir listesiydi: İran destanları, Yunan filozoflarının kitapları, Hintli bilim adamlarının **eserleri** toplanmıştı.

Sizi ne ilgilendiriyor? **Hindistan'da** doğan matematik mi? Halklardan, **ülkelerden** bahseden coğrafya mı? Yoksa peygamberlerle **hükümdarların** tarihi mi?

İşte Tabari'nin **dünya** tarihi. Bu büyük eserde bütün halklarla **ülkelerin** seçkin adamları hakkında: **Musevîlerin** peygamberi **Musa**, cihangir Büyük İskender, hükümdar Keyhüsrev ve imparator August hakkında bilgi bulabilirsiniz.

Şu tarih kitapları da olayları olduğu gibi anlatıyor. Yazar, kitabında anlattıklarını kimden öğrendiğini bil-dirmeden geçmemiş ve kitabına: «bana filân anlattı. Dedi ki: ben bunu filân oğlu filândan işittim. O, dedi ki: ben...» sözleriyle başlamış, sonra olay, tanığın ağ-zından anlatılmış.

Yerle göğün kuruluşunu bilmek isterseniz, Ptole-meus'un Arapçaya çevrilmiş on altı ciltlik «Al - Macasti» adlı eserini okuyun.

Halifenin sarayında, ancak orada olanı görebilirsi-niz. Kitapçı Nedim'in loş, tozlu dükkânındaysa, uzakta-ki yıldızlardan, denizin derinliklerine kadar dünyada ne varsa, her şeyi bulabilirsiniz. Burada birçok yüzyıllarla kuşakların akli, tecrübesi toplanmıştır. Bu zenginliği biriktirmek, mermer çıkarmaktan, inci avlamaktan güç.

Bir hadiste şu sözler boşuna yazılmamıştı: Bilgin-lerin sarfettikleri mürekkeple, şehitlerin dökülen kan-ları tartıldı, bilginlerin mürekkepleri ağır geldi...

Gerçi kitabın değerini bütün halifeler anlamıştı denemez. Söylentiye göre, Ömer zamanında zaptedilen İran'da pek çok kitap ele geçirilmiş. Kumandanlardan biri Ömer'e: Kitapları ne yapalım, ganimet olarak alı-nan öbür eşyalarla birlikte Müslümanlara mı dağıta-lım? diye sormuş. Ömer de: Kitaplar, Kuran'dakilerden bahsederse, faydasız demektir. Yok, söz konusu başka bir şeyse, o halde zararlıdır. Bunun için her iki halde de kitapları yakmalı, demiş.

Bu olayın İran'da değil, İskenderiye'de geçtiğini söyleyenler de vardır. İskenderiye kitaplıkları, bazı Se-zar'ın lejyonerleri, bazı da patrik Teofil'in kışkırttığı Hıristiyanlar tarafından defalarca yakılmıştı. İskende-riye'yi zaptettikleri zaman, artakalanları da Araplar yakmıştı.

Eskiden böyle olmuş olabilir. Fakat Arapların kitap yaktığı zamanlar çoktan geçmişti. Artık bilime saygıları vardı ve herkesin, dilediği gibi inanıp düşünmesine izin veriliyordu. Şam'da, Bağdat'ta, Buhara'da; Ürgenç'te, aralarında Araplar, İranlılar, Musevîler bulunan bilim adamları, doğayı serbestçe inceliyor. Evrenin doğuşu ve kuruluşuyla ilgili sorunları serbestçe tartışıyorlardı.

Yüzyıllar birbirini izliyordu: Dokuzuncu, onuncu, on birinci...

Geniş Arap devleti, birçok küçük devletlere bölünmüştü. Ama bu, bilim adamlarının çalışmalarını engellemedi. Bunlar Kordova'da, Buhara'da, Bağdat yada Ürgenç'te, nerede olurlarsa olsunlar her yerde kendilerini dünyanın vatandaşı sayarlardı. Her hükümdar, her emir ünlü bilgin ve şairleri sarayına çekmeye çalışırdı. Medreseler, kitaplıklar, gözlem evleri bir şehir için en muhteşem saraylardan da önemli sayılırdı. Bizans imparatorları bile, Arap halifelerinin sarayında ün kazanmış bilim adamlarını Konstantinopolis'e davet ederlerdi.

Orta Asya çöllerinde bulunan Ürgenç'te, yıldızları inceleyen evren üstüne yazılmış kitapları okuyan bilim adamları vardı.

Ürgenç'te Şehristani adında bir filozof yaşıyordu. Bütün dinler, bütün doktrinler üstüne kendi deyişiyle: «birinden nefret edip öbürüne sempati göstermeden» bir kitap yazmıştı. Yerli bilim adamlarından biri, hatıralarında şöyle yazar: «Komşum ve arkadaşım olan Şehristani, filozofların görüşlerinin doğru olduğunu ispat etmek ve onlara karşı yapılan suçlamaları çürütmek için çok uğraşmıştı. Onun konuştuğu birkaç mecliste bulundum. Bir kez olsun: «Tanrı böyle buyurdular» yada «Tanrının resulü böyle buyurdular» demedi, hiç bir ilâ-

hiyat sorununu çözümlemedi. Şehristani'nin nasıl görüşleri olduğunu en iyi tanrı bilir.»

O zamanların Ürgenç'inden kala kala, ıssız çölde, göklere yükselen bir tek minare kalmıştır. Oysa eski Ürgenç, dört başı mamur büyük bir şehirdi ve Orta Asya'yla İran'da saltanat süren Harzemşahların başkentiydi.

El - Biruni, bir sırlar ülkesi olan Hindistan'ı ziyaret etmek üzere Harzem'den yola çıkmıştı.

Biruni bir yabancıydı, Hindistan'ın kuzey bölgelerini zapteden düşmanların dinindendi. «Tanrıdan başka bir tanrı olmadığına» inanırdı. Hindistan'daysa tanrılar insanlardan da çoktu. **Biruni** putlara tapmayı günah sayardı... Hindistan'daysa kocaman kayalar yontulup **Buda heykelleri haline getirilmişti**, yüzlerce dansöz, tapınaklarda rakseder pozda duran dörtelli Siva'nın çevresinde gece gündüz dansederlerdi.

Yine de Hintliler, el - Biruni'yi saygıyla karşıladılar. Praminler kendisine , bir meslektaş olarak, öğretilerinin sırlarını açtılar.

Biruni de yurduna döndüğünde bir kitap yazıp, yabancı töreleri, kendisine tuhaf gelen Hint inanç ve anlayışlarını hor görmeden anlatmıştı.

Batı'dan kovulmuş olan bilim, Doğu'da zaferden zafere koşuyordu. Yunan bilginlerinin eserleri kopya edilip çoğaltılıyor, bir dilden öbürüne çevriliyordu.

Aristoteles Doğu'yu fethediyordu, Büyük İskender gibi kılıçla değil, kalemle.

(Doğuda Baltamyos adı altında bilinen Ptolemeus'un) «Al - Macasti» adlı eseri, Suriye, İran ve Harzem yoluyla Hindistan'a varmıştı. Mısırlı bilim adamlarından İbn-el-Hotayma'nın bir eserinde, Yunan geometrisi Hint cebriyle karşılaşmıştı. Arap matematikçileri, Yunanlı Arşimed'i de, Hintli Aryabhata'yı da biliyorlardı.

Doğu'dan Batıya ters yönde bir akım başlamıştı. Hint rakamları, Arabistan yoluyla Avrupa'ya gelmiş, yolda adları değişerek Arap rakamları denilmeye başlamıştı. Bir bilim adamı olan keşiş Herbest, Avrupa'da ilk olarak sayıları Hint usulüyle yazıp Hint hesap tahtasında hesap yapmaya başlamıştı.

Mıknatıs iğneyi, kâğıt gibi icatlar, Çinlilerden Araplara, Araplardan da Avrupalılara geçiyordu. İtalyan gemicileri denizde yolu pusulanın yardımıyla buluyorlardı. Bunun için mıknatıs iğnesi bir saman parçasına haç şeklinde geçirilip su dolu bir bardağa bırakılıyor, kendiliğinden dönerek güneyi ve kuzeyi gösteriyordu.

İtalyan hattatları, ilk kez kitapları parşömene değil, Suriye'den getirtilen kâğıda yazmaya başladılar.

Birçok engeller vardı düşünüşün karşısında: insanların başka başka dillerde konuşması, töre ve anlayış farkı gibi. Bunlar doğal engellerdi. Bir de hoşgörüsüzlüğün, bağnazlığın yarattığı yapma engeller de vardı.

İnsan düşünüşü, cesur koruyucuları olduğu sürece, bütün engelleri aşıyor, yada okyanusa doğru akan bir ırmak gibi onları yıkıp geçiyordu.

İnsan büyük icatların ve keşiflerin eşiğindeydi yine.

Macellan'dan çok daha önce Suriyeli Ebü-l-Fida, dünyayı dolaşan bir yolcunun, gittiği yöne göre, takvimden bir gün geri kalacağını yada bir gün ileride olacağını ispat etmişti.

Kopernik'ten çok daha önce Harzemli el-Biruni, dünyanın kendi eksenini çevresinde dönüşünün, ziclere aykırı olmadığını söylemişti.

Söylentiye göre, sultan, Biruni'ye, yaptığı zicler için ödül olarak, bir fil yükü gümüş göndermiş. Biruni armağanı kabul etmemiş, geri çevirmiş. Kendisine gü-

muş gerekli değildi. Çünkü servetin en büyüğüne sahipti: bilgi.

El - Gazen adında büyük bir bilim adamı da, hava okyanusunun yüksekliğini, alaca karanlığın sınırlarına kadar ölçmüştü. El - Gazen, ufkun ötesine güneşin nasıl indiğini gözetliyordu. Güneş artık batmıştı, ama ışınları yeryüzü üzerindeki havayı aydınlatmaya devam ediyordu.

El - Gazen, kum saatleriyle zamanı ölçüyor, astronomi âletlerinin yardımıyla, güneşin yolunu belli ediyordu. Yaptığı uzun hesaplamadan sonra, alaca karanlığın sınırlarına kadarki mesafenin 52 bin adım olduğunu anlamıştı. Bu, çağdaş bilim adamlarının tespit ettikleri mesafeden biraz azdır.

Bazı bilim adamları, hava okyanusunun yüksekliğini ölçüp gezegenlerin yolunu tespit ederken, bazıları da küçük zerrecikler âlemini inceliyordu.

Bunlar Aristoteles'i iyice biliyorlardı. İskenderiyeli bilim adamlarının kitaplarını da okumuşlardı. Dünyadaki bütün cisimlerin birbirine dönüştüğünü de biliyorlardı. Peki, o halde bakır altına çevrilemez miydi? Toprakta altın meydana gelebilmesi için yüzyıllar gerekirdi. İnsan, bilgi sayesinde birkaç saatte altın elde edemez miydi?

Arap alşimistleri, bu sorunun cevabını İskenderiyeli bilim adamlarının papirüslerinde arıyorlardı. Bu kitapların, **ölümlü** bir insan tarafından değil, Yunanlıların «Üç Kere En Yüce Hermes» dedikleri Mısır tanrısı Tot tarafından yazıldığı söyleniyordu. Hermes'in adına dayanarak bu kitaplara «hermetik» denirdi. Çünkü değme insanlara sımsıkı kapalıydılar, bunlardan bir şey anlamazlardı.

İşte, bu kitaplardan birinin adı: «Güneş nasıl yapılır.»

«Babası Güneş, anası Ay. Rüzgâr onu karnında taşıdı. Yer besledi. Toprağın ateşten, dumansıyı katı çizimden ayır, dünyada en değerli şeyi elde edeceksin.»

Bilgisiz insanlar, bu bilmece üzerinde kafalarını boşuna yorarlardı. İşin özünü anlamış olanlar Güneş'in altın, Ay'ın gümüş, Saturn'un kurşun, Merkür'ün de civa demek olduğunu bilirlerdi.

Arap bilginleri, eski İskenderiyeli alşimistlerin yaptıkları denemeleri tekrar ediyorlardı. Güneş, yani altın elde etmek için bir şeyler eritiyor, yakıyor, imbikten çekiyorlardı.

Bakırı çeşitli maddelerle karıştırıyorlardı. Alaşım-
ların bazıısı beyaz, bazıısı da sarı oluyordu. Ve biraz daha gayret edilirse bakır gümüşe yada madenlerin şahı olan altına dönüşür sanıyorlardı.

Böylece, bilim adamları küçük zerrecikler âlemi-
nin karanlıklarında ham hayaller peşinde koşup du-
ruyorlardı. Gerçek defineler buldukları da oluyordu. Her şeyi her şeyle karıştırıp alaşımlar yaparken azot asidini, asit sülfüriği, madenleri eritme ve tuz ruhu elde etme usullerini buldular, kükürtün, civanın, arseniğin özelliklerini incelediler.

Dumanlı, karanlık laboratuvarlarda, iki boğazlı ka-
şıkçı kuşlarını andıran acayip kaplarla uzun boyunlu imbiklerin arasında gerçek bir bilim, kimya doğuyordu.

İnsan, ufacık zerrecikleri idare etmeyi öğreniyor-
du. Çoğu hallerde gözle görülemeyen bu zerreciklere, önüne filtreler koyup, kurnazca tuzaklar kuruyor, sonra da onları bir av gibi kovalayıp eğri büğrü borulardan geçirterek eriyikten ayırıyor ve billûrlar halinde kabın dibine çöktürüyordu.

İnsan yine büyük adımlarla ilerliyordu.

Hani biraz daha çabalamakla amaca erişilecek gibiydi...

Ama Doğu'da da kültür ışığı sönmeye başlamıştı. Düşman sürüleri, kara bulutlar gibi her yandan yaklaşmaktaydılar.

Doğu'ya koyu bir karanlık çöküyordu. Şehirlerin meydanlarında ikide bir alevler görülmeye başlamıştı: yine kitaplar yakılıyordu.

Bilim yakılamazdı.

Bağdat'tan kovulan bilim, İspanya'daki Kordova'da barınak buldu. Bilim nerede saygı görse, orası evi olmuştur hep.

Kordova tüccarları, halifelerin bir yazma kitap için bin altın dinar ödedikleri zamanları daha unutmamışlardı.

Bağdat'ta, insanlardan uzak yaşayan filozof el - Gazali, bilginin gereksiz, aklın güçsüz olduğunu söylerken, Kordova'da, aynı XII. yüzyılda, bir Aristoteles hayranı olan filozof İbni Rüşt, bilimi cesaretle savunuyordu.

İbni Rüşt en büyük mutluluğun, bilinmeyenin önünde eğilmede değil, her şeyi öğrenmeye can atmada olduğunu ispat ediyordu.

İbni Rüşt, insanlığın ortaklaşa düşüncesinden söz ediyordu. İnsan ölür, insanlık kalır. İnsan, şu kısa ömründe çok şey öğrenemez. İnsanlık ölümsüz, düşüncüsü de ebedidir. İşte bu ortaklaşa düşüncesinin ulaşamayacağı sınır yoktur.

Böylece, insan kendisini okyanusta bir damla, büyük bir bütünün parçası olarak duymaya, tanımaya, aynı zamanda bir dev olduğunu, yani İNSAN olduğunu anlamaya başlamıştı artık.

Bir zamanlar insanın ruhu, küçük kabile «ben»inin dar duvarları arasında kapanıp sıkılmıştı. «İnsan», Mısırlı anlamına kullanılıyordu, çünkü Mısırlı olmayan insan sayılmazdı. Yüzyılların geçmesiyle insan, bu dar «ben» duvarlarını zorlayıp genişletmeye başladı. Bütün

insanların ayrı ayrı insan oldukları, hep birlikte de insanlığı meydana getirdikleri anlaşılmaya başladı. İbni Rüşt, yalnız Kordova'lı bir İspanyol Arabı değil, bir insan olduğunu anlamıştı...

İspanyol Araplarının egemenliği de sona ermek üzereydi. Hristiyan şövalyeleri, bunlara baskı yapıp İspanya'dan kovuyorlardı.

Eski çağ bilimi yine tehlikedeydi. Yunan filozoflarının kitapları yine yakılıp kül ediliyordu. Ama bu kez de koruyucuları bulundu kitabın...

İspanya'da, Provans'ta, güney İtalya'da Musevî doktorlar, astronomlar, filozoflar, Aristoteles'in, İbni Rüşt'ün, Öklides'in, Ptolemeus'un eserlerini Arapçadan İbranice'ye ve Lâtinceye çeviriyorlardı.

Musevî bilim adamı Yehuda ben Tibbon'a «tercümanların piri» deniyordu.

Doktor ve filozof olan oğlu Samuil, Aristoteles'in «Meteorologiya» adlı eserini, yine doktor ve yazar olan torunu Moysey, Öklides'in «Unsurlar» eserini, İbni Rüşt'ün ve İbni Sina'nın kitaplarını çevirmişti. Hristiyanların Don Profiyat Tibbon dedikleri torununun torunu Yakof, hem Monpelye tıp fakültesinde astronomi konferansları veriyor, hem de Öklides'i çeviriyordu.

Tercümanlığın babadan oğula geçtiği bu aile için, kitaptan daha değerli bir şey yoktu. Elle yazılmış eski bir kitap arayıp bulmak için en uzak yolculukları bile göze almaya hazırdılar. Moysey ben Tibbon, Marsilya'dan gemiyle İskenderiye'ye gitmişti. Orada eski papirüsler bulunabileceğini işitmişti. Yolda zamanını boş geçirmemiş, bir felsefe sözlüğü hazırlamıştı.

Aile reisi Yehuda ben Tibbon, oğluna sandıklar dolu altın bırakmamıştı; kitap bırakmıştı yalnız.

Yehuda ben Tibbon, oğlu Samuile vasiyetnamesinde şöyle der:

«Sana büyük bir kitaplık bırakıyorum. Onu düzgün tut. Dolaplardaki kitapların bir listesini yap, her kitabı gerekli dolaba koy. Rafları güzelce perdele, kitapları tavandan akan sulardan, farelerden ve her çeşit zararlı şeylerden koru, çünkü kitap en büyük servetin, en iyi dostundur. Kitap dolu bir kitaplık, bir bilim adamına en güzel bir bahçeden daha güzeldir.»

Bu kitaplığın sonu ne oldu, belli değil.

Sahibinin, gözbebeği gibi korumalarını tembih ettiği kitaplar belki çoktan yokolmuştur.

Ben Tibbon gibi insanlar, görevini yapmış, eski çağ bilimini korumuş, sonraki kuşaklara miras bırakmışlardır.

Bilim, papirüsten parşömene, Yunancadan Arapçaya, Arapçadan İbraniceye, İbraniceden de Latinceye geçerek, dolambaçlı yollardan yine Batı'ya dönüyordu.

Yunan bilginlerini Batıda Arap sandıkları bile olurdu: Arşimet'e, Arap usulü, Arhimedin diyorlardı. Çünkü kitapları, Avrupa'ya, doğrudan doğruya Yunanistan'dan değil, dönüp dolaşıp Arap ülkelerinden gelmişti.

İşte böyle, insanlar bilimi en değerli bir şey sayıp, elden ele vererek kurtarıyorlardı.

köylünün isyanı

Bu zaman içinde insan Batıda da yerinde saymamıştı. Yüzyıllar geçtikçe adımlarını sıklaştırıyordu.

Eskiden malikâneler, orman denizinde birer küçük ada gibiydi. Burada insanlar birer Robenson gibi yaşırdı. Toprak köleleri, senyora ve kendilerine gerekli her şeyi kendileri yaparlardı.

Toprak kölesi, işten kaytarmaya çalışan o eski köle değildi. Durup dinlenmeden çalışırdı. Kök söker, bataklık kurutur, boş toprakları tarıma elverişli hale ge-

tirirdi. Döktüğü alınteri de meyvelerini verirdi. Ürün gittikçe bollaşırdı. Gerçi köylünün elinde ürünün, ancak küçük bir kısmı kalırdı. Damı saman kaplı isli kulübesi yoksulluktan kurtulamazdı.

Senyorun şatosundaysa, büyük bir sofra hep hazır-
dı. Ev sahibi cömert ve konukseverdi. Kendisi yemesi-
ni sevdiği gibi, misafirlerini de tıkabasa doyurur, sar-
hoş olana kadar içirirdi. Uşaklar da efendilerinden pek
geri kalmazlardı.

Şatoda kimler yoktu? Züğürt şövalyeler, silâhşor-
lar, seyisler, şarap sunucular, köpek bakıcılar, kapıcı-
lar, aşçılar ve belli bir işi olmayan halayık takımı v.b.

Bazıları sofrada yemek yerken, öbürleri onlara hiz-
met ederdi. Kocaman domuz butları, yağlı kuğular, etli
yada balıklı börekler, kaşla göz arasında yenilip yutu-
lurdu.

Bütün yemekler baharatlıydı. Şaraba bile baharat
katılmıştı. İnsan tok bile olsa iştahı açılırdı.

Senyor ve şatodaki halkı kim besliyordu?

Toprak kölesi köylü.

Ya giydirip kuşatan kimdi?

Önceleri senyor da, hanımı da, elbiselerini malikâ-
nede dokunmuş abadan diktirirken artık senyor kadife
mintan, karısı da samur kürklü ipek pelerin istiyordu.

Bunlar nereden alınırdı?

Panayırdan, şehirden. İpekli kumaşlar, kadifeler,
inci ve mücevherat uzak ülkelerden getirtilir ve peşin
parayla ödenirdi.

Senyor parayı kimden alırdı?

Kulübesi saman kaplı köylüden.

Önceleri köylü angaryadan bıkmış usanmıştı, şim-
diyse çeşitli vergiler göz açtırmıyordu. Gece gündüz de-
meden çalışmalı, son ineğini satmalı, gerekirse gurbete

gidip marangozluk, kunduracılık etmeli, vâdesi geldiğinde, para bulup senyora borcunu ödemeliydi.

Senyorun hep paraya ihtiyacı vardı. Sefere çıkacak olsa, kılıç ve miğfer satın almak, seferde gerekli şeyleri sağlamak için para lâzımdı. Evdeki eğlenceler için, baharat ve elbise satın almak için yine para gerekti.

Şarap, mum yapmak için balmumu, ipekli ve kadife kumaşlar satın almak için, şatodan şehre ikide bir adam gönderilmeye başlandı...

Şehirler, 30 - 40 yılda ne kadar büyümüşlerdi! Oysa ki, eskiden çevresi çit duvarla sarılı bir köyden farksızdılar. Tüm şehir pis bir meydandan, kiliseyle pazar etrafındaki birkaç viran evden, bostanla otlaklardan ibaretti. Ya şimdi? Tüccarlar, dokumacılar, silâh ustaları, şehirde ne evler yaptırmışlardı!

Eskiden tüccar, sırtında ağır bir sandıkla malikâne malikâne dolaşırdı. Seyyar bir terzi şatoya gelir, iki üç ay kalıp paskalya yortusu yada düğün münasebetiyle büyüklü küçüklü herkese elbise dikerdi.

Artık tüccarlar, dokumacılar, terziler şehirlere yerleşmiş, hısım akrabalarını da getirip başlı başına mahalleler kurmuşlardı: Çömlekçi mahallesi, boyacı mahallesi v.b.

Bazılarının babaları herhangi bir malikânede daha doğramacıyken, kendileri toprak köleliğinden ve doğramacı olmaktan kurtulmuş, lonca başkanı birer usta olmuşlardı.

Sözü geçen tüccarların elbisesi yeniydi, ayaklarındaki çizmelerin tokaları güzeldi, bellerindeki bıçaklar, eskiden olduğu gibi bakır değil, gümüş saplıydı.

Hele kunduz kürkünden kalpak, kurşunî çuhadan kaftan giymiş bir tüccarı at üzerinde giderken görme-liydi!

Böyle bir tüccarın borcu nereden olacaktı? Her aldığı peşin parayla tıkr tıkr öderdi.

Herkes iyi yaşıyordu. Yalnız köylünün durumu kötüydü.

Savaşta şehir halkını kale duvarları korurdu.

Şövalyeler şatolarının kapılarını sürmelerdi. Köylülerin tarlalarıysa açıktı. Silâhlı eşkiyalar ekinleri çiğner, hayvanları aşırıp götürürlerdi.

Senyorlar döğüşür, kabak toprak kölesinin başında patlardı.

Tarlaları yaban otları basardı. Zamanı gelip hasat başlayınca da köylü, toprağa saçtığı tohumu bile toplamazdı.

Köylü daha çocukken, annesinden bir dilim ekmek istediği zaman annesi: «ekmeği senyor aldı» derdi.

Babasına yardım etmeye başladığında, yorulup da sabanın sapını tutacak mecali kalmayınca babası: «senyor tarlayı sürmemizi emretti» derdi.

Pazar günleri kilisede vaaz veren papas: «sabredin, İsa da sabretmişti» derdi.

Sabır, sabır, hep sabır. İyi ama sabrı hangi pazardan almalıydı? Ve niçin sabretmeliydi?

Herkesin umudu çocuklarındaydı. Belki onların kısmeti daha iyi olur, diyorlardı. Mezarlıkta mezarlar gittikçe artıyordu. Artık çocuklarının çocukları mezar-da yatıyordu. Yaşamaksa hep ağırdı.

Bir tek çare kalmıştı: doğdukları yerleri bırakmak, bir gece, karanlıklar içinde kaybolmuş köye dönüp bakmadan evden çıkıp gitmek.

Ama nereye?

Şehre!

«Şehirde hava bile insanı özgür yapar» sözü boşuna söylenmemişti.

Ama, kürek cezasına mahkûm olup hapishane duvarına zincirle bağlı bir mahpus gibi toprağa bağlı bir kimsenin, başını alıp gitmesi öyle pek kolay değildi. Çünkü toprak kölesi, derebeyinin malıydı.

Yaşamak günden güne ağırlaşıyordu. Vergiler artıyordu. Vergilere ve artan zulme dayanmak zorlaşıyordu.

Ve bir gün gelip insanların sabrı tükendi.

Ayaklanan köylülerin her yandan kundakladıkları şatolar yanıyor, dişli, yüksek surları kara dumanlar sarıyordu.

Yakılıp yıkılmış İtalya'dan Provans'a, Provans'tan Burgundiya'ya savaşların peşinden açlık yürüyordu.

Bir ölçek hububat, avuç dolusu altın ediyordu. Açlığın arkasından da hastalıklar geliyordu.

Ölüm köy köy dolaşıyordu. Mezarlıklar doldukça köyler boşalıyordu.

Birçoğu yeniden, korkuyla dünyanın sonunu bekliyordu. Bazıları da tanrıya verip veriştiriyor, dünyanın kötü bir ruh tarafından yaratıldığını, yoksa bu kadar kötü olamayacağını söylüyorlardı.

Çeşitli tarikatlar baş gösterdi, dinden sapmalar aldı yürüdü. Bunların kökü ateş ve kılıçla kazınıyordu. Ama bunalımın, çaresizliğin kökü kolay kolay kazınabilir miydi?

Bunun bir çıkar yolu var mıydı? Varsa neredeydi?

Çıkar yolu yurtlarında bulamayacaklarını anlayanlar, grup grup, sürü sürü yollara döküldüler.

Kendi yaptıkları kılıç ve mızraklarla silâhlı köylüler, çamurlu yollardan ilerliyordu. Parlak zırhlar giymiş haçlı şövalyeler, köylülerin yanından geçip gidiyordu.

Gıcırdayan iki tekerlekli arabalarda köylü çocukları ağlaşıyor, öküzler böğürüyor, atlar kişniyordu.

İnsanlar götürebilecekleri her şeyi almışlardı; bir daha yurtlarına dönmeye niyetleri yok gibiydi.

Baronlar maiyetiyle gidiyordu. Toprak kölelerini, uşaklarını, soytarı ve şarkıcılarını bile beraber götürüyorlardı.

Avda kullanılan doğanlar bile doğancının sağ kolunda yola düşmüşlerdi.

Pazarlardan, yollardan gürültü ve izdihamdan geçilmiyordu. Alışveriş, eskiden görülmemiş ölçüler almıştı. Birçoğu yola çıkarken, götüremediklerini satmıştı. Paralar tüccarların kasalarına akmaya başladı. Tüccarlar, fahiş fiyatlarla satıp kâr etmek umuduyla sakladıkları malları pazara çıkarmışlardı.

Çocuklar da uzun kabileler halinde yollara düşmüştü.

Nereye gidiyorlardı? Ve ne olsun istiyorlardı?

Mucize umarak Doğuya gidiyorlardı: Müslümanlardan «kutsal toprağı» ve Filistin'le birlikte doğu masallarındaki tüm zenginlikleri ele geçirmeye...

4

dünya yeniden genişliyor

Haçlılar Filistin'i zaptetmiş, Kudüs krallığını kurmuşlardı. Burada Fransızlar, İngilizler, İtalyanlar, Almanlar, Suriyeliler, Yunanlılar, Ermeniler yanyana yaşıyordu. Zeytinlikler arasında şövalye şatolarının dışlı surları ve kuleleri görünüyordu. Kudüs kralının sarayında en garip ünvanlı baronlara rastlanabilirdi. Aralarında Galile prensleri, Yafa konları, Sidon senyorları

vardı. Bunların büyük çiftliklerinde Suriyeli toprak köleleri çalışırdı.

Tir adlı eski Fenike şehrinde ustalar, bin yıl önce olduğu gibi, salyangozdan ergüvani boya elde ediyor, değerli cam bardaklar yapıyorlardı. Fakat Tir sokaklarındaki o acayip çehre, ad ve lehçeler karışımı neydi! Şehrin hemen hemen üçte biri Venediklilerindi. Kendi mahalleleri, pazarları, kiliseleri, depoları, hattâ kendi hamamları ve fırınları vardı Venediklilerin.

Venedikliler de, Fransızlar da, İngilizler de Doğuda, yurtlarında olduğu gibi, yani komşularından ayrı yaşamak istiyorlardı. Fakat burada bunu yapmak dile kolaydı. Müslümanlara, Hıristiyan olmayanlara karşı besledikleri nefret getirmişti onları buraya. Oysa Müslümanlarla kavgasız yaşıyor, Suriyeli Müslüman kadınlarla evleniyorlardı. Kaftan, bornoz, muslin, fıstık, limon gibi yerli sözleri, konuşmalarında gittikçe daha çok kullanıyorlardı. Hıristiyan senyorlar, üzerinde Kuran'dan ayetler yazılı altın paralar bastırıyorlardı. Müslümanlarla ticarete «Müslüman bezantı» denilen bu paralar gerekti.

Mısır sultanı, Hıristiyan dünyasının düşmanı olduğu halde, İtalyan gemileri ona esir ve silâh taşıyordu.

Roma papazı, Müslümanlarla ticareti yasaklayan sert bir emir çıkarmış, ama fayda etmemişti. Suriye'den denize açılıp Cenova'ya giden yüzlerce gemi bir emirle nasıl durdurulabilirdi? Suriye çöllerini aşan kervanların yoluna, parşömen rulosuna yazılı bir papa kararıyla nasıl engel olunabilirdi? Alp dağlarını aşıp Doğu malları almak için İtalya'ya giden Alman tüccarları nasıl geri çevrilebilirdi?

Tarihin dev sarkacı, iki kez daha gidip gelmişti: bir sağa, bir sola.

Araplar VIII. yüzyılda doğudan kalkarak batıya doğru gidip Pirene dağlarına dayanmışlardı. Haçlılar da XI. yüzyılda batıdan doğuya, Kudüs'e gitmişlerdi.

Sarkaç ancak iki kere sallanmıştı dedik. Ama ne kadar değişmişti her şey. Denizlerle çöllerin, âdetlerin, inançların ayırdığı halklar birbirlerine daha yakınlaşmışlardı.

Bir Fransız yada Alman şövalyesi, önceleri şatosunda, ayı inde yaşar gibi yaşardı.

Dünyaya, başka ülkeler üstüne ne bilirdi bunlar?

Ancak Kudüs adında bir şehir olduğunu, bunun dünyanın ta ortasında bulunduğunu işitmişlerdi. Bundan başka iki büyük şehir daha vardı: Roma ve Konstantinopolis. Bunlar nasıl şehirlerdi, orada kimler yaşar? Bunu hayal meyal bilirlerdi. Dünyanın bir ucunda aysız ve güneşsiz bir ülke olduğuna, orada başları boynuzlu, elleri arslan tırnaklı insanların yaşadığına inanırlardı.

Şatoya kırk yılda bir gezgin bir tüccar yada hacdan dönen bir rahip uğrar, görüp işittiklerini yağlandıra ballandıra anlatırdı. Söylediklerinin arasında, gezgin âşıklarla hokkabazların şarkılarındaki uydurmalar daha çoktu.

Bir şövalye dünyayı düşünürken, yollarında devlerin dolaştığı ve ejderlerin yolculara saldırdığı harikalar diyarına varmak için yüz mil kadar bir yol geçmek yeter sanırdı.

Derken işte bu cahil şövalyeler Konstantinopolis'i, Antakya'yı, Kudüs'ü gidip görmüş ve dünyanın, şato penceresinden gördüklerinden ibaret olmadığını anlamışlardı.

Bizans'ın muhteşem tapınaklarını, Doğunun cami ve saraylarını görmüşlerdi. Kendi yurtlarında hayat,

Yunanistan'da ve Suriye'de gördüklerinin yanında çok sefil, sönük ve cansıkıcıydı.

Doğuda toprak bile, o parlak eski çağın anısını saklıyordu; orada hâlâ Arap bilginleri Aristoteles'le, Ptole-mens'u okuyorlardı, coğrafyacılar kitaplarında Çin'le Hindistan'daki harikaları anlatıyorlardı. Her yerde eski yapıların harabeleri göze çarpıyor, eski devirler üstüne efsaneler yaşıyordu.

Fenike şehirlerinden Tir'de Vilhelm adında bir Hıristiyan piskoposu, Kuranı ve Arap tarihçilerinin eserlerini inceleyip «Deniz Aşırı Olaylar Tarihi» başlıklı bir kitap yazmıştı. Bu kitapta Müslümanlığa, yabancı âdet ve inanışlara karşı bir nefret yoktu.

Böylece, savaş ve düşmanlıklar arasında, insan kültürünün gelecekteki birliği olgunlaşıyordu.

Halifelik dağılmış, Kudüs krallığı çökmüştü.

Ortak çalışmaların perçinlediğini yıkmak kolay değildi. Gerek Batı'da, gerek Doğu'da milyonlarca insan çalışıyor, tarla ve bağları işliyor, dut ağaçları dikeyiyor, ipekböceği besliyor, salyangozdan boya, zeytinden yağ çıkarıyor, şeker kamışından pekmez kaynatıyor, pamuk topluyor, koyun kırkıyor, demir dövüyor, çuha doku-yorlardı.

İnsanlar çalıştıkları için, gerek Batı'da, gerek Doğu'da gittikçe daha çok servet birikiyordu.

Batı Doğu'ya, Doğu da Batı'ya muhtaçtı. Ve Batı'y-la Doğu, denizlerle çölleri, düşmanlığın diktiği bütün engelleri aşarak ellerini birbirlerine uzatmışlardı.

Ama düşmanlık uzun bir zaman duyulacaktı daha.

Akdeniz'de, yüksek bordalı, yüzlerce kürekli İtalyan ticaret gemileri dolaşıyordu. İtalyanlar bir Müslüman gemisi görünce hemen saldırırlardı. Uzun çengel-ler takılıp düşman gemisine yanaşılır, silâhlı adamlar güverteye sıçrardı.

Kim üstün gelecek, gemilere kimin bandırası çekelecekti? Ceneviz haçı mı, Müslüman hilâli mi?

İtalyanlar da, Müslümanlar da kendilerini denizin efendisi sayıyor, başkalarına korsan gözüyle bakıyorlardı...

Öte yandan bir limana yanaşan gemilerden kıyıya, bölük bölük tüccar ve hacılar çıkardı.

Yakın Doğu şehirlerinden Yafa'da, Antakya'da, Sezereya'da Avrupa dilleri gittikçe daha çok işitilir olmuştu.

Suriye'de minarelerin yanıbaşında kiliseler yükseliyor, ezan sesleri çan seslerine karışıyordu...

Aynı zamanda, kuzeydeki özgür Lübeck şehrinde, topuklarına kadar sarkan kürkler ve sivri kalpaklar giymiş Novgorotlu misafir tüccarlar, kendi kiliselerine giderlerdi. Bunlar yabancı bir ülkede, evlerindeymiş gibi kendi töreleri uyarınca yaşarlardı.

Dünya hem güneye, hem kuzeye doğru genişliyordu.

Novgorotlular kayıklarla kuzey ırmaklarında seferlere çıkıyorlardı. İlk kutup kâşifleri olan bunların şarkıları uzaklara yayılıyordu:

*Binelim kardeşler söğüt ağacımın kayıklara,
Asılalım kardeşler küreklere.*

Novgorotlular, fakir bir diyar sayılan kuzeyin, yalnız görünüşte fakir olduğunu biliyorlardı. Kürkleri altından da değerli olan samur ve zerdevalar, sık kuzey ormanlarında yaşıyordu.

Novgorot'ta, boyarların depoları ve tüccarların dükânları, değerli kürklerle tıklım tıklım doluydu. Kürklerin yanında, Felemenk'in İpr şehrinden getirtilen çuha topları yatardı...

Dünya genişledikçe genişliyordu.

İngiltere’de açılan bir panayırda Fransa’dan, İtalya’dan, Almanya’dan, tüccarlar buluşuyordu.

panayırdan panayıra

Bir tepenin eteklerinde bir panayır kurulmuştu. Tepedeki bir göndere çekilmiş bayrak, panayırın kralın himayesinde bulunduğu delildi, yani kralın idare ettiği memleketin yollarında, kralın uyuğu olan bir tüccarı soyanlar, kralın mahkemesi tarafından cezalandırılır demekti.

Bayrağın bulunduğu yerde, panayır yargıçlarının büyükçe bir çadırı vardı. Yargıçlar, tartı ve ölçü âletlerini kontrol eder, paraların eksiksiz ve değerlerine uygun, malların kaliteli olmalarına bakarlardı. Panayırda bir de sahtekârlar için, ekmeği, şarabı, birayı ateş pahasına satanlar için bir utanç direği vardı.

Yargıçlar çadırını, tahta baraka ve dükkânlardan başlı başına bir şehir kuşatıyordu. Her şehirde olduğu gibi, burada da sokaklar vardı. Bir yanda bakkallar Hindistan cevizi, kara biber ve karanfil satışa çıkarmış, öte yanda kumaş tüccarları tezgâhlara, Brüge, Gent ve Şampan şehirlerinde dokunmuş yeşil ve kırmızı renkli ağır çuha toplarını yaymışlardı. Yabancı tüccarlar ayrı gruplar halinde duruyorlardı. Bir yanda Felemenkliler, bir yanda Almanlar v.b...

Panayır sitesi, tahtadan bir duvarla kuşatılmıştı. Duvarda kapılar açılmış, kapılara bekçiler konmuştu. Bunlar, kimse gümrük ödemedi geçmesin diye gözlemini dört açardı.

Panayırın açılış töreni başladığı zaman, sırmalı bir mintan giymiş, eli asalı bir tellâl, yüksek sesle panayı-

rın kapılarının anahtarlarını teslim alıp panayırda dolaşmaya başlardı.

Bundan sonra panayırda bir gürültü, bir cümbüş-tür başlardı ki, görmeye değerdi! Bir yanda, pazarlık ettiği dükkândan defalarca çıkıp, sonra taze kuvvetlerle pazarlığa yeniden başlamak üzere dönen müşteriler, öte yanda ilâhi okuyan körler, fal açanlar, diş çekenler, sakal tıraş edenler, açık sahnelerde takla atan yüzleri boyalı palyaçolar görülürdü. Burada yenir içilir, türkü söylenir, döğüşülür ve dans edilirdi.

İşte bir derebeyi. Şatosu yakın bir yerde. Dükkândan dükkâna çakır keyf dolaşüyor. Her alışverişten sonra kesesi hafifliyor, köylülerden aldığı paralar, sonbahar yaprakları gibi uçup gidiyor.

İhtiyarlar dişlerini sıkıp dayanıyor, panayırın insanı baştan çıkararak eğlencelerinden uzak durmaya çalışıyorlardı. Ama gençlere dur denilebilir miydi!

Babanın yıllarca biriktirdiğini, mirasyedi oğlu birkaç günde üstüne başına ve eğlenceye yatırırdı.

Şatonun karanlık bodrumundaki demir sandıklar boşalır, ağır gümüş paralar ve üzerlerinde Venedik düklerinin başları bulunan altın dukalar suyunu çekerek.

Panayır münasebetiyle basılmış olan paraları, gizli bir kuvvet panayıra itiyor gibiydi.

Paralar bir panayırdan öbürüne, güneye, doğuya akıp dururdu. Yolda bu paraların birçoğu, içinde altın bulunan kum gibi, İtalyan tüccarlarıyla bankerlerinin kasalarına çöküp kalırdı. Kalan kısmı, daha uzaklara, Konstantinopolis'e, İskenderiye'ye doğru akarken güm-rüklerde, sınırlarda kalır. Bizans imparatorunun ve Mısır sultanının haznelerini doldururdu.

Altın seli burada da durmaz, daha uzaklara, Batı'nın ipek, mücevherat ve baharat aldığı bilinmeyen ülkelere akardı.

Bunun için bu malların on misli pahalıya satılmasına şaşılmalıydı. Hindistan'da bire alınan İskenderiye'de beşe, Şampan panayırındaysa ona satılırdı. Doğu mallarının yolunda birçok engel vardı: Bir gemiden öbürüne, deveden ata yükletilerek uzun ve zahmetli bir yol geçerlerdi. Fakat hiç bir engel, bu para ve mal seli-ni durduramaz, hiç bir tehlike, tüccarları uzak geziler-den vazgeçiremezdi...

Dünyanın sınırları genişledikçe genişliyordu.

Dünyaya bir göz gezdirenler, Varyag (Baltık) denizinden Novgorot'a, Novgorot'tan Kiyef'e, oradan Bizans'tan Doğu ülkelerine kadar uzanan uçsuz bucaksız ormanlar, ovalar, dağlar, vadiler, deniz ve kıt'alar görürlerdi.

Bu dünya, binlerce sınır ve karakolla parçalara bölünmüştü. Her parça öbürleriyle kavgadaydı. Yalnız yabancılar değil, kardeş ve komşu halklar da birbirleriyle savaşıyordu.

Fakat o zaman bile, halklar arasında birliğin ne olduğunu anlayanlar yok değildi.

«kalbimiz bir olsun»

Eski tarih kitaplarının parşömen sayfalarını çevirmeye devam edelim.

Sayfalar baştan başa, kanlı kavgaya ve savaşların tasviriyle dolu. Kim kime düşman? Bunu kestirmek zor. Çünkü dünkü düşmanlar bugün dost olur, yarın bakarsınız yine düşman kesilirlerdi.

İşte, Alman rahibi Lambert'in yazdığı tarih. Lambert, kralların, baronların, piskoposların birbirleriyle nasıl savaştıklarını sakın bir dille ve taraf tutmadan anlatıyor. Aynı dine ve aynı kiliseye mensup olmaları bile barıştıramamıştı.

Lambert, Gildeshaym piskoposuyla Fuld papazının adamları arasında geçen bir çarpışmayı, olağan bir şey gibi anlatır. Olay üç kutsallar yortusunda geçer. Kilise, dua edenlerle tıklım tıklım doludur. Törenin tam zirvesinde bulunduğu bir sırada kiliseye yalın kılıçlı insanlar girer. Piskopos yüksekçe bir yerden taraftarlarını savaşa iteler. Dua ve ilâhiler yerine, döğüşenlerin nâraları ve ölenlerin feryatları işitilir.

Papazla piskopos, hesaplaşmak için daha uygun bir yer ve zaman bulamamış olsalar gerek.

Bunların alıp vermediği nedir? Meğer papaz, baş-piskoposun yanına oturmaya cesaret etmiş, piskopos da bu şerefli yerin kendisine ait olduğunu ona göstermeye kalkışmış...

İşte bir başka tarih daha: Rus tarihinden bir sayfa. Aynı yılların, yani XI. yüzyılın ikinci yarısındaki olayları anlatan bir sayfa.

Burada da herkes herkesle savaşıyor: Kiyef prensi, Çernigof şehrini kuşatıyor, Novgorot prensi, Suzdal ve Murom şehirlerine saldırıyor.

Hattâ Rus prenslerinin, **steplerde** yaşayan göçebe Poloveçlileri yardıma çağırarak bunlarla birlikte Rus şehirlerini yakıp yıktıkları bile oluyor.

Peki tarihçinin kendisi kimden yana? Çernigof'tan mı, Kiyef'ten mi?

Ne birinden, ne öbüründen: Rus ülkesinden yana.

Bunun için tarihçi, **prenslerin** Lübec kurultayındaki konuşmalarını pek memnun olarak şöyle anlatıyor:

«Ne diye mahvediyoruz, Rus yurdunuz? Poloveçliler zaten yurdumuzu parçalıyor ve biz aramızda savaşırkens eviniyorlar. Bundan böyle «kalbimiz bir olsun».

Tarihçi, yaşadığı çağın yüzyıllarca ilerisini görerek halkın «kalbinin bir olmasından» söz ediyor.

Olay XI. yüzyılda, derebeylerin birbirleriyle kavga ettikleri zamanlarda geçiyor. Kimse «Rus halkı» demiyordu daha, bunun yerine «Rus yurdu» diyorlardı. Tarihçiye, daha o zaman, ileride şehirlerin birbirleriyle kavga etmekten vazgeçecekleri, Rus halkının birleşeceği günleri görüyordu. Çernigof da, Kiyef de, Novgorot da aynı derecede azizdi onun için. Binlerce insanın «kalbinin bir» olabileceğine inanıyordu. Çağının çok ilerisindeydi tarihçi.

Ama zaman bildiğinden şaşmıyordu.

Prensler Lübec kurultayından dönerlerken sinsi planlar kuruyorlardı. Monomak'ın kardeşleri, kuzenleri olan Rostislav oğullarının topraklarını zaptetme yollarını arıyorlardı.

Vladimir Monomak «Öğüt» adlı eserinde şunları anlatır:

«Volga boyunda beylik eden kardeşlerimin elçileri gelip bana dediler ki: Bizimle beraber ol, Rostislav oğullarını kovup topraklarını ellerinden alalım. Bizimle olmazsan, bildiğimizi yapacağız, sen de bildiğini yap». Onlara: «Bana gücenseniz bile, sizinle birlik olup, haç üstüne içtiğim andı bozamam» dedim. Elçileri geçirdikten sonra kutsal kitabı alıp yürek acısıyla fal açtım, şu beyit çıktı:

*«Ey ruh neden kederlisin?
Niçin beni üzüyorsun?..»*

Kardeşleri, Vladimir'in kendileriyle beraber olacağını ummuş, ama yanılmışlardı. Vladimir umdukları adam değildi. Kardeşleriyle kavga etmeyi değil, Poloveçkilere karşı savaşta Rus yurdunu birleştirmeyi düşünüyordu. Rus yurdu için, herkesin yapamayacağı bir fedakârlıkta bulunmuştu.

Lübeç kurultayı arifesinde Monomak'ın başına büyük bir felâket geldi. Oğlu, Murom önlerinde, Çernigof prensi Oleg'le savaşıırken öldürüldü.

Monomak'ın yerinde başka biri olsaydı, oğlunun öcünü almaya kalkardı. O zaman öyleydi âdet. Monomak'sa Oleg'e şunları yazdı: «Sana düşmanlık beslemiyorum, senden öç alacak değilim... Bunu tanrıya bırakalım... Bizlerse Rus yurdunu çökertmemeye bakalım...»

Düşmanına elini uzatmak, Monomak için kolay değildi. Fakat o, ilerisini düşünüyordu. Yalnız kendi beyliğini, kendi sarayını, kendi mülkünü değil, bütün Rus ülkesini görüyordu. Çocuklarına yabancı dil öğrenmeyi tavsiye ediyordu. Çünkü hep: «yabancı dil bilene başka ülkelerde saygı duyulur» der ve babasının beş yabancı dil bildiğini söylerdi.

Yabancı ülkelerin ötesindeyse, Monomak'ın gözleri önüne bütün uçsuz bucaksız dünya serilirdi.

Monomak, «Öğüt»ünde dünyanın büyük harikalarını över. Göğün kuruluşuna, yerin sular arasına, denizlere yerleştirilişine hayrandır. Güneşten, yıldızlardan, yaban hayvanlarından, kuşlardan, kuşların sıcak ülkelerden gelip bütün yeryüzü ormanlarıyla ovalarını doldurduklarından sözeder.

Anlaşılan Monomak, çok kitap okumuş ve eli kaleme iyice alışmıştı.

Yabanî atları eğiten ve sık ormanlarda ayı avlayan bu güçlü insan aynı zamanda bir düşünür ve şair kişiydi.

Göçebe Poloveçlilerle savaşta Rus ülkesini birleştirebilmek için büyük bir güç ve büyük bir akıl gerekti zaten.

Monomak da zamanının ilerisindeydi. O öldükten

sonra kardeş kavgaları yeniden şiddetle patlak vermiş ve göçebeler Rus ülkesini yine çiğnemeye başlamışlardı.

İnsanların en uzağı görenleriyse, halkın kalbinin bir olması gerektiğine inanmaya devam ediyorlardı.

«İgor'un Alayı Destanı»nda ozan, prensleri öfkeyle kınar: «Siz kavgalarınızla imansızları Rus ülkesine, Vseslav'ın mülküne çektiniz. Aranızdaki geçimsizlik yüzünden, Poloveç ülkesinden zulüm geldi.»

«İgor'un Alayı Destanı»nı yazan büyük ozanın adını bilmiyoruz; ama destanı bize kadar gelmiştir.

Destan yaşıyor ve ozanın parmakları altında dile gelen bir şazın telleri gibi ses vermeye devam ediyor.

«Tan yeri ağarmadan, uzaklardan sesleri gelen kimlerdir?»

Gelenler «boru sesleri altında kundaklara sarılmış, başlarına daha çocukken tolga geçirmiş, mamalarını mızrak uçlarıyla almış «Rus bahadırlarıydı.» Yolları, dereleri bilen bunların yayları hep gerilmiş, ok torbaları hep açık, kılıçları hep bilenmiş olurdu. Bozkurtlar gibi ovalarda koşuşur, kendilerine şeref, prence de şan ararlardı.»

Ozan çoktan ölmüş, adı bile unutulmamıştı. Ama ozanın sesi gülemeye devam ediyor ve «Destan» da zaman canlanıyordu.

Bütün eski kitaplar koybolup, eski türküler unutulsaydı ve kala kala yalnız «İgor Alayı Destanı» kalmış olsaydı, eski Rusya bu kitapta yaşamaya devam ederdi. Eski Rusya'yı bu destan sayesinde görüyor, iştiriyoruz.

İşte bir tepede kuleleri yıldızlı prens konakları duruyor. Boru sesleri işitiliyor, bayraklar dalgalanıyor. Etrafta göz alabildiğine dereler, tepeler, ırmaklar, göller, bataklıklar uzanıyor.

Tarlalarda çiftçiler birbirine sesleniyor. Ilık bir sis

çökmüş ırmaklarda martılar yüzüyor, dalgalarda kayıklar sallanıyor.

Prens kırlarda avlanıyor. Doğanlar yükseklerde uçarak yaban kazları ve kuğu kuşları avlıyor.

Ozanımızın, hangi prensin sarayında bulunduğunu bilmiyoruz. Zaten ozan, herhangi bir prensi değil, bütün Rus ülkesini övmüştür. Poloveçlilerin, «ortalığı çığlıkla-ra boğarak» Rus alaylarını kuşattıklarını görüyor ve güçlü Rus prenslerini, yani Galiç prensi Yaroslav Osmonisl'i, Suzdal prensi Vsevolod'u, «altın eyerli atlarına binip, sivri oklarını Rus ülkesine siper etmeye» çağırıyordu.

Ozan, ihtiyar Vladimir Monomak'ı hatırlayarak: «İhtiyar Vladimir'i Kiyef tepelerine kapamak imkân-sızdı» diyor.

Monomak, yalnız Kiyef'i değil, bütün Rus yurdunu sever ve korurdu.

«İgor'un Alay Destanı», yalnız Igor alayı hakkında değil, tüm Rus yurdu ülkesi hakkında bir destanı.

Kiyef, Novgorot «demir alaylarıyla Karpat dağlarını koruyan «Galiç ülkesi, ozan için hep aynı derecede azizdi.

Ozanın görüş ufukları genişti. Uzaklardaki başka ülkeleri de görüyordu.

Prens Igor, Poloveçlilere esir düştüğü zaman, ona Yunanlılar, Moravyalılar, Venedikliler acır. Igor, yurdu Kiyef'e döndüğü zaman, ozanın deyimiyle «ülkeler sevinir, şehirler şenlenir.» «Destan»ın yazarı, tüm halkların ortaklaşa bir hayat yaşadıklarını anlamıştı.

Peçersk manastırının başpapazı Teodosiy, prens İz-yaslav'a yazdığı bir mektupta şöyle diyordu:

«Yalnız kendi dinine değil, yabancı dinlere de saygı göster. Çıplak yada aç birine rastlar, üşüyen yada dertli birini görürsen, kim olursa olsun: Muşevî, Müslüman,

Bulgar, dinden sapmış biri, Hristiyan yada putperest, elinden gelirse, hepsine acı ve felâketten kurtar.»

Bu basit sözlerde halkların dostluğu gibi yüce bir fikir ifade edilmiştir.

Yüzyıllar geçecek, insanlığın gücünün, halkların dostluğunda olduğunu anlayanların sayısı gittikçe artacaktı. İnsanlar, dünyalarını kuşatan duvarları gerilere itip daha da genişletecek ve yalnız kendi öz yurtlarını değil, bütün dünyayı, bir tüm olarak gezegenimizi koruyup seveceklerdi...

Daha ilerilere gitmeyelim. Dönelim yine derebeylik düzeninin hüküm sürdüğü zamanlara, insanları birbirinden ayıran birçok duvar bulunduğu zamanlara.

Evet, dünya hâlâ bölünmüş kalıyorduydu da, artık birbirinden habersiz, ayrı ayrı dünyacıklar değil, bir tüm olmuştu.

Galiç ülkesinde, ortodoks kiliseleri, Fransadaki katolik katedrallerine benziyordu: Din ulularının heykellerine renkli camlardan, mavi ve kırmızı ışıklar süzülüyordu.

Kiyef'in ihtişamına hayran olan yabancılar, onun güzellikte Konstantinopolis'le yarışabileceğini söylüyorlardı.

Rostof-Suzdal beyliğinde ormanlar ortasında Vladimir şehri kuruldu. Klazma ırmağının yüksek kıyılarında, ormanlar içinde, sülün gibi kiliseler yükseliyordu.

Dimitrof kilisesinin duvarlarındaki oyma taş nakışları gören yabancılar, insan, kuş ve yabani hayvan şekillerini yaratanların sanatına hayran oluyorlardı: Şu kanatlı hayvanlar, Paris'teki Notr Dam kilisesinin damında duran şimerleri andırıyor. Ötekiler, Makedonya kralı Büyük İskender'i göğsü kaldıran kartallar...

Vladimir şehri yakınlarından geçen Nerl ırmağının kenarındaki kilise belki hepsinden güzeldi. Bu kilise 1165'te, yeni prens İgor Svatoslavoviç'in seferinden yirmi yıl önce kurulmuştu. Bu dört başı mamur beyaz taş kilise kadar güzel bir bina dünyada zor bulunurdu. Yine XII. yüzyılda Gürcistan'da, Şota Rustaveli adında büyük bir şair, «Batı bilgeliğinin Doğu şiiriyle birleştiği» bir poem yazıyordu. Bizanslılar, Gürcüler hakkında: «Siz doğuştan Gürcü olsanız da, kültür bakımından gerçek Yunanlısınız» diyorlardı.

Kiyef'te, Paris'te, Konstantinopolis ve Londra'da, manastır kitaplıklarında kitap okuyanların sayısı artıyordu. Masal ve efsaneler yazıya geçiriliyor, elle yazılma kitaplar renkli başlıklarla özenile bezenile süslenip yaldızlanıyordu.

Çocuklar okullarda okuma yazma öğreniyordu. Ve her kitap, dünyaya açılmış bir pencereydi çocuklar için.

düşünen insan

Okul bir arı kovanı gibi uğulduyordu. Uzun bir masanın arkasında büyüklü **küçüklü çocuklar** oturuyordu. Bütün sınıflar bir odadaydı.

En küçükler hep bir **ağızdan** dua okuyor, daha büyükçeleri heceleye heceleye **alfabeyi** söküyor, en büyükler de dua kitabını çözmeye **uğraşıyorlardı**. Sınıfta öyle bir gürültü vardı ki, yanılmak işten değildi.

Az buçuk okuma bilenler hocaya daha yakın oturur, o okurken her **sözü kitapta** parmakla göstere göstere tekrarlardı. **Çocuklar**, gözlerinden çok kulaklarına güvenir ve hoca gibi okumaya çalışırdı.

Çocukların akli dersten başka her şeyle meşguldü. Sözelimi, karşıdaki kilisenin üzerinde uçuşan güvercinlerle, yada bir çobanın tozlu yoldan sürdüğü sürüy-

le. Kafanın, kendi işleri, kendi dertleri vardı, öyle ki ağızdan çıkanlar üzerinde düşünmüyordu. Düşünse bile bir şey anlamazdı kitaplardan. Rusya'da çocuklar, eski Slavca okuma yazmayı güç belâ becerebiliyordu. Batı'da okumak daha da güçtü. Kitaplar Latin dilindeydi. Papazdan ve hocadan başka kimse Latince anlamazdı. Bunun için hocanın her sözünü tekrarlamak gerekirdi. Bir kitap okumakla, okuma öğrenilmiş sayılmazdı. Her kitabı ayrı ayrı okumayı öğrenmek gerekiyordu. Hoca, okunan kitap başına alırdı ücretini: Bir baba hocayla ücret meselesini konuşurken, yeni bir mîntan ısmarlıyormuş gibi pazarlık edilirdi. Hocaya da, bir dokumacı yada terzi gibi «usta» derlerdi.

Hocada okuyan, pek fazla bir şeyler öğrenemeyip ufak bir kilise memurluğundan ötcye geçemezdi.

Gözü yükseklerde olanlar, manastır, yada kilise okuluna giderdi. Bu okullarda gramer, retotik, diyalektik öğrenilirdi. Bunları öğrenenler aritmetiğe, astronomiye, müzik ve geometriye geçerdi.

Bu yedi bilim dalı, yedi kardeş gibiydi.

Gramer doğru konuşmayı, diyalektik gerçeği arayıp bulmayı, retotik güzel konuşmayı, müzik şarkı söylemeyi, aritmetik hesap yapmayı, astronomi yıldızları incelemeyi öğretirdi.

Piskoposların bile gramer kurallarını öğrenmenin boş bir iş ve günah olduğunu söyledikleri zamanlar tarihe karışmıştı.

Artık piskopos değil, basbayağı bir papaz olabilmek için bile gramer bilmek şarttı.

Gramer kolay değildi, ama aritmetik daha da güçtü. Arap rakamlarını bilenler pek azdı, sayılar eski biçimde yazılıyordu.

Romen rakamlarından XII ile XV'i toplamak kolay bir iş değildi. Kesirlerse daha büyük zorluk yaratıyor-

du. Dörtte birin yarısının yarısından, üçte birin yarısının yarısının yarısını çıkarmayı bir deneyin de görürsünüz.

Çocuklar her sayımın neyi ifade ettiğini de bellemeliydi. Hoca sayıları şöyle açıklardı: dört, yılın dört mevsimidir, bir gün bir gecenin dörtte biridir: çünkü bir gün bir gece; gündüz, gece, sabah ve akşamdan ibarettir. Bu dört şey, boş zevkleriyle oyalandığımız bu dünyadaki geçici hayatımızdır. Öbür dünyada sonsuz bir hayat için, bu dünyanın zevklerinden vazgeçip oruç tutmalı, dua etmeliyiz.

Hoca şöyle devam ederdi:

Üç, Hıristiyanların inandıkları üç kutsallardır.

Yedi, insandır. İnsan, ruhla bedenden meydana gelmiştir. Ruhta kalp, can ve fikir vardır. Çünkü kutsal kitaplarda: Tanrıyı bütün kalbinle, bütün canınla, bütün fikrinle sev, deniliyor. Beden, dört unsurdan ibarettir; bunları toplayınca yedi eder.

Okullarda, dünyayı ve göğü tanıtan astronomi de öğretiliyordu.

Daha önceleri okullarda yağmura, gök gürlemesine, yabani hayvanları ve kuşlar üstüne masallar anlatılırdı. Yağmur yağması, meleklerin deniz suyunu borularla içlerine çekip sonra yeryüzüne püskürtmeleri olarak açıklanırdı. Koyunların, ağaçlar gibi kökten bittiği, kuşların meyvelerden çıktığı sanılırdı.

Zamanla, insan, kendi dünyasını daha iyi öğrendi ve artık böyle masallara pek az kimse inanır oldu.

Doğu'dan Batı'ya, Araplardan, Yunanlılardan, eski bilim adamlarının, yani Aristoteles'in, Ptolemeus'un kitapları gelmişti.

Manastırda okuyanların, dört unsurdan, üzerinde yıldızlarla gezegenleri taşıyan billûr gök kubbelerinden haberi vardı. Bu şekilde düşünülen dünya Kozma İndi-

koplevt'in dar bir oda olarak tasvir ettiği dünyadan daha çok benziyordu gerçek dünyaya.

Polonya'da, Paris'te artık yüksek okullar vardı.

Sırtlarında torba, ellerinde baston, Paris'e doğru giden acayip insanlara rastlanırdı yollarda. Bunlar ihtiyar sofular değil, ocuk denecek yaşta gençlerdi. Bir evliya türbesini, yada insanlardan uzak bir köşeye çekilmiş bir softayı ziyarete değil, ünlü bilginlerden şampolu Giyyom ile Petrus Abelardus'u (Abelar) dınlemek için, Paris'in Notr Dam kilisesi nezdindeki okula gidiyorlardı. Bu bilim adamlarının n, bütün dünyaya yayılmıştı. Pautu'da, Anju'da, İngiltere'de bunları biliyorlardı.

Paris'e varan yeni öğrencilerin ilk işi, hemşerilerini aramak olurdu. Bunun için onlara, Kk Köprü'den Sen ırmağının sol kıyısına geçsin, orada bulursunuz. Denizde kum, orada ğrenci, derlerdi.

Bir iki ay sonra, yeni ğrenciler, Latin lkesi'nin eşit haklı yurttaşları olurlardı. niversitelilerin yaşadıkları ve okudukları semte, Latinler lkesi derlerdi.

Fransa'da, yerlisi de, yabancısı da Fransızca konuşurdu. Yalnız Latinler ülkesinde, esas dil Fransızca değil, Latinceydi. Fransız olsun, İngiliz olsun, İtalyan, Alman olsun, bütün niversiteliler Latince anlarlardı.

şehir halkı öğrencilere yan gözle bakardı. Bunlar yabancıydı, başka şehirlerden, başka ülkelerden gelmişlerdi. Üstelik ele avuca sığmayan takımıındandı. Halkla niversiteliler arasında, sokakta, yada meyhanelerde ikide bir kavga çıkardı.

Bir tüccar yada lonca ustası olan şehir başkanı, Ali kıran baş keşen niversitelileri tutuklamak için jandarma gönderirdi. niversitelilerle başa çıkmak kolay olmazdı. Mertçe karşı koyarlardı. Üstelik belediye başkanını tanımak da istemezlerdi. Onların kendi başkanları,

emirleri vardı: yani Paris Notr Dam kilisesinin sorumlusu.

Üniversitelilerle öğretmenleri de, cahil tüccarlara ve zanaatçılara tepeden bakarlardı. Cahil şehir halkı nerede, felsefe, ilâhiyat, hukuk neredeydi... Tıbbaya gelince, hekimle bir tutulabilir miydi? Berber, kan almasına alabilir, sakal tıraş edebilir, ama Galen'den, Hipokrat'tan ne anlardı? Hekimlikte pir sayılan bu kişilerin adlarını bile işitmemişti berber.

Şehirlilerden rasgele birine: Aristoteles kim? diye sorsanız cevap veremezdi. Oysa üniversiteliler Aristoteles'i, Ermiş Augustinus'u inceledikleri gibi incelerlerdi.

Düneye kadar Yunan yazarlarına şeytanın ortağı gözüyle bakılırdı. Bunların İbranice ve Arapçadan çevrilen kitapları, kilise meclisinin kararıyla yakılırdı. Zamanla, Aristoteles, neredeyse İsa'nın müjdecisi sayılmaya başladı.

Gerçi Aristoteles dinsizdi ama, her şeyi değerlendirmeyi, her şeye kendi yerini vermeyi becerirdi. Buysa büyük bir yetenektir.

Sayıları gittikçe artan dinsizlerle tartışanlar bunu bilirdi. Bunların fikirlerini çürütmedi mi, insan halk karşısında rezil olurdu. Üstelik, dinsizlerin şeytanca tuzağına da düşebilirdi aptal gibi. Öyle ki, dindarlık yetmiyordu, kafada akıl da olmalıydı.

İnsan ileriye doğru bir adım atmış oldu. İnsana yüzyıllarca, düşünmeden, körükörüne inanmayı öğretmişlerdi. Ama o, yeniden düşünmeye başlıyordu.

Düşünen bir insana ise «dur!» demek güçtü. Bir şeyin ispat edildiği yerde tartışmalar olur, bazı şeyler hakkında şüphe belirtilir.

Derken körükörüne inananlarla, dine bilim açısından yanaşanlar arasında bir savaştır başladı.

Katolik papazı Klervoslu Bernar gibileri kulaklarını dinle ilgisi olmayan her şeye tıkıyorlardı. Bernar hakkında şöyle bir fıkra anlatırlardı: Bir gün Cenevre gölünün yanından geçiyormuş; din konusunda sofuca düşüncelere öyle dalmış ki, çevresinde hiç bir şeyin farkında değilmiş. Arkadaşlarının gölden söz ettiklerini işitince şaşmış.

Papazın gözleri açıktı, dünyaya bakıyor, ama onu görmüyordu.

Genç profesör Abelar gibileriyse görmek, işitmek, düşünmek istiyorlardı. Bunların gözleri önünde, sadece çarmıha gerilmiş İsa ve daracık rahip hücresi değil, geniş bir dünya vardı.

acı bir sevgiden yoruldular

Bernar, Abelar'ı dinsizlikle suçluyordu. Abelar, kimin haklı olduğuna mahkemenin karar vermesini istedi.

Duruşma günü, iki rakip aynı zamanda şehre girdi: kale kapılarının birinden Bernar, öbüründen de Abelar.

Sokaklara dökülen bütün şehir halkı, saygıyla geriye çekilerek, Bernar'a yol veriyordu. Sırtında abadan bir cübbe bulunan Bernar, başı eğik yürüyordu.

Herkes onun, oruçtan ve çile doldurmaktan sararmış yorgun, zayıf yüzüne, ıslıl ıslıl yanan gözlerine bakıyor, gösterdiği mucizeleri, sonra olayları önceden görüp haber verdiğini fısıltıyla anlatıyorlardı.

Bernar'ın bir kardeşi varmış. Yürekli, yakışıklı bir şövalyeymiş. Bernar onu rahip yapmak için çok çalışmış. Fakat genç, parlak şövalye zırhlarını rahip elbisesine değiştirmek istememiş. Hiç bir şeyin fayda etmediğini gören Bernar, parmağını kardeşinin göğsüne da-

yayarak: «Pek yakında bir mızrak burasını delip, tanrının iradesi uyarınca, itaatsiz kalbine yol açacak» demiş. Dediği gibi olmuş. Genç şövalye bir savaşta yaralanmış ve yatakta hasta yatarken, tanrıya adanmış kendisini...

Halk arasında, Bernar'ın evliya olduğu söylenirdi. Hastalar, sakatlar, kendisine yaklaşarak karşısında diz çöker, dertlerine deva umarlardı.

Abelar'ın adını da bilmeyen yoktu. Eloiza'ya adadığı şarkılar bütün ülkede söyleniyordu.

Eloiza, Abelar'ın öğrencisiydi. İplik eğirip gergef işlemekten başka bir şey bilmeyen kızlardan farklı olarak, kitap okumayı severdi. Abelar, onunla birlikte Augustinus'u, Aristoteles'i, Platon'u okumuştı. Başlarının sık sık aynı kitap üzerine eğildiği olurdu. Abelar'la Eloiza sevişmişlerdi. Öğrencilerinin arasında sokağa çıktığı zaman Abelar'ı görebilmek için bütün genç kızlar yanıp tutuşurken, Eloiza onu nasıl sevmeyebilirdi? Abelar yakışıklı, boylu bosluydu, kadınların hoşuna giden bütün niteliklere sahipti: akıllıydı, güzel konuşurdu, iyi şarkı söylerdi.

Ama Eloiza'nın akrabaları, gençleri hoyratça ve gaddarca birbirinden ayırdılar. Abelar bir manastıra çekildi, Eloiza'yı da rahibe olup manastıra gitmeye razı etti. Eloiza, Abelar'ı o kadar seviyordu ki, manastıra değil, cehenneme bile giderdi.

Abelar, manastırda da boyun eğmedi. Bu vekarlı insan, dini akılla anlamak isterdi.

Abelar, tanrının oğlunun, yani Kurtarıcı İsa'nın, bizzat tanrısal akıl olduğunu iddia ederdi ki, bunu düşünmek bile korkunçtu.

O bunu anlatırken, insanlar korkuyla etraflarına bakınırlardı. Çünkü böyle konuşmalar için insanı diri diri yakabilirlerdi. Dinsizce konuşmaları tekrarlamak şöyle dursun, dinlemek bile yasaktı...

Kalabalık uğuldamaya başladı. Gözler, sağında solunda sivri damlı evler yükselen dar sokağın, şehir kapılarına doğru saptığı tarafa çevrildi.

Başların üzerinde, yavaş yavaş yaklaşan boylu boslu bir atlı görüldü. Abelar, Bernar gibi yaya değildi, ata binmişti ve bir rahipten çok şövalyeye benziyordu.

İhtiyar kadınlar, haç çıkararak bir adım geriye çekildiler. Kalabalık arasında, korku mu, hayranlık mı ifade ettiği belirsiz bir mırıldanma oldu...

Bernar'la Abelar, kilisede yüz yüze geldiler.

Basık kemerli kilise yarı karanlıktı. Burada göz alıcı elbiseler giymiş piskoposlar, kara cüppeli rahipler toplanmıştı. Göz kamaştırıcı güneş ışığından sonra bunları birden fark etmek güçtü.

Bernar, rakibine öfkeli ve ağır gözlerle saldırdı.

O da, Abelar gibi şövalye soyundandı.

Sanki bir kilise mahkemesi değil, bir «tanrı mahkemesi», yani düello yapılıyordu.

Bernar, ellerini Abelar'a doğru uzatarak ona yalancı, dinsiz diyor ve devam ediyordu:

— Sen dinsizsin Abelar, hayranı olduğun dinsiz filozoflar gibi!

Sonra parşömen rulosunu açıp, küçük pencerelerden sızan zayıf ışıktaki okumaya başladı.

Daha ilk cümlelerden hepsi anladı okunanın ne olduğunu: Abelar'ın «Evet ve Hayır» adlı eseri idi. Abelar, kilise babalarında bulduğu bütün çelişkileri bu kitabında toplamıştı.

Bernar bir yandan okuyor, bir yandan da:

— Bu dinsizlik kokmuyor mu? diye sorarak ellerini kilisenin alçak kemerlerine doğru kaldırıp; tanrının öfkesini dinsizin başına davet ediyordu.

Bernar'ın her sözü, kemerlerin altında yankılanıyordu.

Fakat Abelar'ın cesur ve tok sesi bu yankıyı kesti:
— Ben sizin mahkemenizi tanımıyorum. Papadan başka hâkim tanımam.

Abelar, dimdik ve vekarla, kilise kapısına doğru yürüdü. Yüzlük bir ihtiyarın elbiseleri gibi küf kokan taş duvarların arasında hızlı adımlarla çıkıp güneşe, serin rüzgâra bıraktı kendini.

Duruşma, sanığın gıyabında devam edip Abelar'ı dinsiz ilân etti.

Abelar bir manastıra çekildi. Bu güçlü insan, dar hücrenin dört duvarı arasında dipdiri gömülmüş gibi boğuluyor, gündün güne eriyordu. Uzaklardaki sevgilisinden haber gelirdi bazı. Eloiza mektuplarında onu neşelendirmeye, onda o önceki gururu uyandırmaya çalışır, ama hararetili çağrıları yanksız kalırdı. Abelar'ın Eloiza'ya yazdığı itaat ve tevekkül dolu mektuplar bir cenaze gibi soğuktu.

Gurur çiğnenmiş, akıl aşağılanmış, sevgi öldürülmüştü.

Hayat yükü omuzlarda taşınmaya değer miydi?

Abelar, ölmeden önce fikirlerinden döndü. Tek başına zamanına karşı gitmek kolay değildi...

Yıllar sonra Abelar'la Eloiza'yı, kara bahtlı sevdalılar hakkındaki eski destanlarda olduğu gibi, yanyana gömecekler ve mezarlarına:

«Ağır çalışmalardan ve acı bir sevgiden yoruldular; dinlensinler» sözlerini yazacaklardı...

Ruhlarını dar bir hücre gibi kilitleyenlerle, görmek, düşünmek, sevmek isteyenler arasındaki savaş böyle sürüp gidiyordu. Kilisede karşılaşan iki rahip değil, iki zamandı: geçmişle gelecek.

Abelar, ölümünden önce kendi fikirlerinden dönmüş olmakla beraber, görevini yapmıştı...

büyük alber
bilimi dinden ayırıyordu

Öte yandan yıllar geçiyordu. Artık takvim XII. yüzyılı değil, XIII. yüzyılı gösteriyordu.

Paris üniversitesinde, ağzlarda yeni bir ad dolaşıyordu: Büyük Alber. Büyük Alber konferans verdiği zaman, en büyük derslane bile dinleyicilerin hepsini almıyordu.

Öteden beri en şanlı hükümdarlarla başbuğlara verilen «büyük» lâkabı, bu sefer bir bilim adamına verilmişti. «Üniversel doktor» da dedikleri Büyük Alber'i sihirbaz sayarlardı. Bilgin, laboratuvarı madenlerin niteliklerini inceliyor ve hangi madenlerin nitrik asitte eridiğini, hangilerinin kükürtle birleştiğini biliyordu.

Büyük Alber, gökyüzünü de gözetlemiş ve Samanyolunun bir yıldız kümesi olduğunu bulmuştu.

Âletleri arasında, Doğu'dan getirilmiş bir pusula da vardı. Masası, yığın yığın Arapça, İbranice, Yunanca el yazma kitaplarla doluydu.

Bilim adamı, yabanî hayvanlar, bitkiler, yıldızlar hakkında kitaplar yazıyordu. Fakat bunlarda yeni bilgilerden çok eski masalları tekrarlıyordu.

Büyük Alber, Aristoteles'i göklere çıkarıyordu. Onun Aristoteles'i neredeyse bir rahibe benziyordu. Nitekim Orta çağ ressamı da, İsa'dan çok önce yaşamış olan insanları rahip cübbeleriyle çizerlerdi.

Böyle olmakla birlikte, «üniversel doktor» Büyük Alber, bilimi dinden ayırmaya çalışıyordu.

Öğrencileri arasında biri vardı ki, Aristoteles'i özel bir dikkatle okurdu. Adı Akinolu Toma'ydı.

Toma, Aristoteles'in büyük bir otorite sahibi olduğunu anlıyordu ve bu büyük filozofu kiliseye kazanmak istiyordu. Onun gibi bir müttefiki ne diye zındıklara,

dinsiz imansız İbni Rüşt'ün fikirdaşlarına bırakmalıydı?

Aristoteles tüm eski çağ bilimini derleyip toplamıştı. Akinolu Toma da, onun yardımıyla, katolik orta çağ biliminin üniversal binasını kurmaya girişti.

Toma, büyük bir eser yazıyordu. Bu eser tüm sorulara cevap vermeli, tüm şüpheleri kökünden silmeliydi.

Ruh nedir, madde nedir? Akıl nedir, duygu nedir? Tanrı dünyayı nasıl yarattı ve nasıl yönetiyor? İblis kimdir ve hangi şeytanlar onun emri altındalar? Melekler yemek yer ve uyurlar mı?

Akinolu Toma'nın kitaplarında, bunun gibi irili ufaklı yüzlerce soru ve her birinin **tam** cevabı vardı. Başka türlü düşünen zındıktı.

Eskiden ilâhiyatçılar, insan aklına hiç bir hak tanımazlardı. Akinolu Toma bunlardan değildi. Felsefeyi inkâr etmiyor, yalnız felsefenin kiliseye hizmet etmesini, dinsizlerle savaşta bir silâh olmasını istiyordu.

Toma'ya «melek doktor» derlerdi. Bu «melek doktor», dinsizlerin idamını ister ve **şöyle** derdi: «Hükümdarlar, sahte para basanları ve **başka** canileri haklı olarak ölüm cezasına şarptırdıklarına göre, dinsizliği sabit olanların idamı adalete **daha** uygundur.»

Akinolu Toma, dine şüpheyle bakan her başın ke-silmesini tavsiye ederdi. **Baltayı en** inandırıcı tanık saydığına bakılırsa, herhalde **kendi** kanıtlarının gücüne pek güveni yoktu demektir.

Yine de, şüphelenmeye **ve** düşünmeye cesaret edenlerin sayısı Avrupa'da yıl **geçtikçe** artıyordu.

XIII. yüzyılda Fransisken rahiplerinden Rocer Bakon; bilginin kuvvet olduğunu, bilimden daha değerli bir şey olmadığını, bilimin cehalet karanlığını kovduğunu, dünyayı mutluluğa götürdüğünü yazmıştı.

Bakon, yalnız fikir yürütmeyele kalmıyor, bilgiyi de-
neyle de yokluyordu. Çünkü bilgi denesiz olamazdı.

hiç bir şey gizli kalamazdı

Bakon, gecelerini Oksford dolaylarındaki kulesinde geçirirdi. Gelip geçenler, kulenin mazgalımsı pencerele-
rine korkuyla bakarlardı. Kulede geceleyin kızıl alevler
bir parlayıp bir söner, boğuk darbeler ikide bir etrafı
sarsardı.

Bakon, kulesinde ne yapardı?

Tüm evreni incelerdi.

Bilgin, cisimlerin derinliklerine sokulmak, yıldız-
ların ne olduğunu anlamak için göğe çıkmak istiyordu.

Masasında Arapça ve Yunanca kitaplar, içbükey ve
dışbükey aynalar, ufacık cam mercekler vardı.

Kabarık bir cam parçacığını gözüne doğru bir yak-
laştırıp bir uzaklaştırarak kitaptaki harflere bakıyordu.

Gözlük daha icat edilmemişti, mikroskopun adı bi-
le yoktu. Rocer Bakon, camın sihirli gücünü daha o za-
mandan biliyordu. Ve eline bir kaz tüyü alıp parşöme-
ne şunları yazdı:

«Arasından baktığımız bir cisim yassı değilse, onun
dışbükey, yada içbükey olması çok önemlidir. Bu cis-
me, büyüğü küçük, yada tersine küçüğü büyük, uzağı
yakın, görülmeyeni görülebilir kılan bir biçim verilebi-
lir.

Biz güneşi, ayı ve yıldızları aşağıya indirebilir ve
bilgisiz kimselerin inanamayacağı birçok şeyler daha
yapabiliriz.»

Bakon, gözle görülmeyen âlemin eşiğindeydi. O za-
mana kadar hiç bir insan gözünün göremediği şeyleri
görmesine pek az kalmıştı.

Göz nedir? Görmenin sırrı nedir? diye sorup dururdu kendi kendine.

Keskin bir bıçakla teşrih ettiği bir boğa gözünü, dünyayı yansıtan harika göz elmasının kuruluşunu dikkatle inceledikten sonra, yine kaz tüyü kaleme sarılıp kitabına şunları yazardı.

«Görme eylemi, gözde değil, sinirde bitiyor.»

İnsan, dimağın tabiatını anlayıncaya kadar çok zaman geçecekti daha. Fakat **Bakon**, hayvanın yalnız gözle değil, dimağıyla da gördüğünü artık biliyordu.

Böylece göz gözü inceliyor, dimağ da dimağı araştırılmaya başlıyordu.

Nasıl bir şeydi şu ışık ki, onsuz gözün hiç bir değeri olmaz, dünya kör olurdu.

Bakon, ufacık bir deliğin önüne üç mum koyup, üç ışığın birbirine engel olmadan **bir** noktadan nasıl geçtiklerine bakıyordu. Güneş ışınıyla **bir** ağacı yakıyor, aynada yansıyan ışınları inceliyordu.

Bakon, ışınlarla **bir hokkabaz gibi** oynayarak ışığın, gökkuşağının serabın sırlarını anlamaya çalışıyordu. Bilgin, şöyle diyordu: Serap **bir şeytan işi** değildir; ışınların yolu izlenirse serap, **akıl çerçevesinde** açıklanabilir.

Bakon, pencerede durup, **gökte** titreşen mavi, kırmızı, beyaz yıldızlara bakarken **gözleri**, bildik yollardan yürür gibi, birtakım yıldızdan ötekine geçerdi.

Evrene oranla dünyanın **pek küçük** olduğunu biliyordu. Güneşi **ölçmüştü**, dünyadan defalarca büyüktü. Bakon'un mütecessis gözleri, Samanyolu'nun birçok yıldızdan meydana geldiğini görüyordu. Böylece, bilginin gözleri önüne ışık dolu, **yedi renkli**, parlak evren seriliyordu. Bakon'a da, Büyük Alber gibi, sihirbaz derlerdi. Fakat Bakon, sihrin harikalar yaratabileceğine herkes-

ten az inanırdı. Üstelik dünyada adım başında karşılaştığımız harikaları hangi sihirbaz yaratabilirdi?

Gören göz, işiten kulak, mucizeler yaratabilen söz, birer harika değil miydi?

Bakon, yazdığı kitabın sayfalarını karıştırdı. Başlık şöyleydi: «Büyük Eser».

Gerçekten, bu kitap, bütün bilim ve felsefe dallarını kapsayan büyük bir eserdir. Filozofun, bu eserinde genişçe açıkladıklarını almak isteyenlerin karşısında büyük sırlar açılacaktı.

Öyle sırlar vardı ki, gizlenmeleri gerekiyordu.

Bakon'un gözleri, buluşlarından birini gizli işaretlerle şifrelediği bir bilmeceye ilişti.

Bir gün, deneme yaparken, kükürtle güherçileyi kömürle karıştırmış, karışım tutuşmuş ve korkunç bir patlama yeri sarsmıştı. Potayla fırın paramparça olmuş, kendisi de güç kurtulmuştu.

Cisimlerin içinde saklı yıkıcı güçten kendisi bile korkmuştu. Buluşunu bir bilmece şeklinde şifreleyip gizlemişti: En iyisi bunu kimse bilmemeliydi.

Hiç bir gizli işaret, hiç bir bilmece, doğuş zamanı gelmiş bir şeyi gizleyemezdi.

Bakon, korkunç buluşu üzerinde düşünürken, dünyanın öbür ucundaki, Çin'de, barutun artık bulunduğunu aklından bile geçirmiyordu. Araplar barutu Doğu'dan İspanya'ya getireceklerdi. Ve topların gürlemeye başlayacağı zaman artık uzak değildi.

İnsan, zerrecikler âleminin derinliklerinde yıkıcı bir kuvvet bulmuştu. Ve bu kuvvet, onu bulanın başına belâ kesilecekti.

yıldızlardan medet

Rocer Bakon, yaşadığı çağdan çok ilerideydi.

Geleceğe bakarken, uçan makineler, denizde kürek-

siz yüzen gemiler, karada atsız koşan arabalar görürdü.

Fakat Bakon, yine de çağının evlâdıydı. Kulesi bir müneccimin gözlemevi bir alşimistin laboratuvarıydı.

Bakon, kimya taşını bulmak için maddeleri birbiriyle karıştırıyor, insanların kaderini öğrenmek için de, gezegenlerin gökteki durumunu tespit ediyordu.

Bakon şöyle düşünürdü: Dünyada her şey birbirine bağlıdır, dünya büyük bir bütündür. Gökteki yıldızlardan dünyaya doğru, gözle görülmeyen ipler uzanır. Denizlerdeki gel gitleri doğuran ay değil mi? Ağaçlarla otlara hayat veren güneş değil mi?

Biz de şimdi böyle düşünüyoruz. Dünyamızın, evrenin bir parçası olduğunu biliyoruz. Güneş, ışık vermeseydi dünyada hayat olmazdı. İnsanı yalnız dünya değil, bütün gök cisimleri de kendine çeker. Dünya daha yakın olduğu için, onun çekme gücü ötekilerinkine üstündür.

Işık ve yer çekimi, evrende dağınık olan maddeyi, büyük bir tüm halinde birleştiriyor.

Biz bugün böyle düşünüyoruz. Fakat Rocco Bakon'un yaşadığı XIII. yüzyılda ne yerçekimi biliniyordu, ne de ışığın tabiatı. İnsan, var olan şeyler arasındaki bağları hayal meyal seziyor, kaderinin yıldızlarıinkiyle bağlı olduğunu sanıyordu.

Bakon, parşomen üzerine bir kare, bunun içine de daha küçük bir kare çizdi. **Kareler** arasındaki boşluğu yan çizgilerle, üçgen şeklinde on iki haneye böldü. Her haneye, Zodyak üzerinde yer alan on iki burçtan birinin işaretini yazdı. **Terazi**, **terazi** burcuna, iki balık, balık burcuna, okla yay, yay burcuna v.b. işaretetti.

Karenin merkezi boştu. Buraya, karenin boş kalan merkezine, **falını öğrenmek** istediği kimsenin adı, adının altına da doğduğu gün, ay, yıl yazılacaktı.

Bir kimsenin falına bakabilmek için, beşiği üzerinde hangi yıldızların doğduğunu hesaba katmak gerekti. Çünkü yıldızlar bir yerde durmaz, güneş, ay ve gezegenler, bir burçtan öbürüne geçerek gökyüzünde ebediyen dolaşırlardı. Her yıldızın özellikleri vardı. Ay soğuk ve mahzundu, insanlara yakınlık göstermezdi. Mavi Venüs'le parlak Jüpiter mutluluk getirir, kırmızı Mars'la solgun Saturn felâket işareti sayılırdı.

Gezegenlerin yolları bir birleşir, bir ayrılırdı.

En büyük ve güçlü gezegenlerin bir hanede toplanması, olağanüstü ve garip olaylara işaretetti: Kralların düşmesi, peygamberlerin gelmesi, büyük kıran gibi.

İnsanın her adımı, her hareketi yıldızların hareketiyle önceden belirlenmişti.

Hekim, hastayı tedaviye başlamadan önce yıldızlara danıştı. Kolların kaderi ikizler burcuna, başınki koç burcuna, ayaklarınki de balık burcuna bağlıydı. Bir koldaki çıkık ay ikizler burcundayken düzeltilemezdi. Daha iyi işaretler beklenmeliydi.

Alşimist, işe başlamazdan önce yıldızların durumunu incelerdi: Merkür cıvayı, ay gümüşü, güneş altını, saturn kurşunu idare ederdi.

Güneş hastaysa, yani düşman bir gezegenin hanesindeyse, iş aksayacak demekti. Üstelik güneş, asık suratlı Saturn'un tam karşısında doğmuşsa, güneşin Saturn karşısındaki bu durumu daha büyük bir uğursuzluğun belirtisiydi. Eğer yakındaysa, Jüpiter durumu düzeltebilir, «muhasarayı kaldırıp» güneşi esaretten kurtarabilirdi.

Krallar, başbuğlar, denizciler, müneccimlere danışırlardı.

Her ülkenin kendi gezegeni vardı. Saturn Hindistan'a, Jüpiter Babilon'a, Merkür Mısır'a hükmederdi.

Acaba Bakon, o akşam kimin falını öğrenmek istiyordu?

Yıldızlardan sorduğu, ne bir insanın ne de bir ülkenin kaderi. Dinlerin geleceğini bilmek istiyordu. Bunu, yıldızlardan öğrenebileceğine inanıyordu.

Saturn Musevîlere, Venüs Müslümanlara, Merkür Hıristiyanlara hâkimdi. Hıristiyanlık Jüpiter'le Merkür'ün bir haneye düştüğü zaman doğmuştu. Jüpiter'se mutluluk ve kudret getirirdi.

Bakon tanyeri ağarınca kadar gezegenlerin yollarını hesapladı.

Elleri daire ve işaretler çizerken, fikri doğduğu yerlerden uzaklara uçup gidiyordu. Bütün dünyaya, bütün ülkelere, bütün halklara şöyle bir göz gezdiriyor, her yerde kanunsuzluk, gaddarlık, adaletsizlik görüyordu.

Prensler, baronlar ve şövalyeler, birbirine zulmediyor, birbirini yağmalıyor, halkı, sonu gelmeyen savaş ve vergilerle soyup soğana çeviriyorlardı. Başkalarının malını mülkünü, geniş ülkeleri zaptetmek hoşlarına gidiyordu.

Halk, prenslerden nefret ediyordu ve mümkün olan her yerde onlardan kurtulmaya çalışıyordu.

Tüccarın her sözü yalan dolandı. Din adamları, kendilerini kibire, debdebeye, tamahkârlığa kaptırmışlardı. Paris ve Oksfort'ta, ruhban sınıfı, kavga ve külhanbeylikleriyle halkı tedirgin ediyordu. Din büyükleri, açgözlülükle servet yığıyor, kendilerine havale edilen ruhları düşünmüyorlardı bile. Gaddar kanun adamları iftiralarıyla masum insanları mahvediyorlardı. Debdebe ve gösteriş, papalığın merkezini rezil ediyordu. Orada da kibir, tamah, hırs almış yürümüştü. Kutsal papalık mevkii bile, hile ve yalanın kurbanı olmuştu.

Mumun titrek alevi, Bakon'un çatık kaşlarını, yüzündeki keskin buruşukları aydınlatıyordu.

Fransiskan rahibi cübbesini giymiş bu adam, kaç kere öfkesini tutamayıp işitmek istemeyenlere gerçeği söylemişti. Fransiskan teşkilâtının generali Yoan Bonaventura'nın, ondan hazetmemesi sebepsiz değildi. Rocer Bakon'u, sihirbaz, büyücü sayıyorlardı. Her gece yatağına girerken, ertesi gün zindana atılmayacağından emin değildi...

Bakon'un yaptığı hesaplar bitmek üzereydi ve korkunç bir sonuca doğru götürüyorlardı.

Gezegenlerin işaretlerini üçgen şeklindeki hanelere yazmaya devam etti. Ay'la Jüpiter aynı haneye düşmüştü: Başak burcu hanesinde birleşmesi, insanın kalbinde dinin önü alınamaz yıkımının işaretiydi.

Bakon:

«Bu çöküş ve rezalet zamanlarında başka türlü olabilir miydi» diye düşündü.

Tanyeri ağardı ağaracak. Kulenin yanıbaşındaki yolda, bir çoban, kırbacını çığlı otlarda şaklatarak hayvanları sürüyor ve sihirbazın, sisten sıyrılan karanlık kulesine merakla bakıyordu.

Çoban, kule sahibinin, geceleyin yıldızlarla ne konuştuğunu bilseydi ne derdi acaba?

*okur, bir katolik papazının uşağıyla karşılaşır
ve anlattıklarını dinler*

Bakon, sadece bir müneccim değil, alşimistti de. Birçokları gibi o da, imbiğin dibinde altın definesi bulmaya çalışıyordu. Kimya taşını bulan, bakırı ve kurşunu altına çevirmenin yolunu bulan, dünyanın efendisi olacaktı. Fakat Bakon'un ki ne açgözlülüktü, ne de dünyaya nimetlerine susamışlık. Onu çeken, maddenin büyüklü değişmelerinin sırları, ufacık zerrecikler dünyasının sırlarıydı.

Birçokları altını, altının kendisi için arıyordu.

Dünyaya hâlâ kılıçla haç egemen olmakla beraber, altın artık onların yerine hak iddia etmeye başlamıştı.

Krallar, papalar, boş haznelerini doldurmak için tefecilerden aldıkları borç karşılığında taşlarını rehine koyuyorlardı.

Her kralın hizmetinde bir alşimist vardı. Kral, kumandanına:

— Hele biraz bekle, derdi benim alşimist, kimya taşını buldu bulacak. Namusum üzerine ant içerim ki, bunu bulunca, bütün erlerle subaylara alşimist altınıyla iki misli fazla ücret verilecek.

Alşimist'in laboratuvarına pek az kimse şöyle bir göz atabilirdi. Çünkü oraya gitmeye herkes cesaret edemezdi.

Alşimiyle uğraşan bir katolik papazının uşağı acı talihinden şuna buna sık sık yakınmış olmasaydı, laboratuvarda olup bitenlerden hiç bir zaman haberimiz olmazdı.

İngiliz şairi Çoser, uşağın yakınmalarına kulak misafiri olarak bunları «Kenterberi Hikâyeleri» adlı kitabına almıştır.

İşte uşağın Çoser'e anlattıkları:

«Bir katolik papazının yanında tam yedi yıl yaşadım. Ama sanatına bir türlü akıl erdiremedim. Eskiden hep yeni ve güzel elbiseler giyer, kılık kıyafetime dikkat ederdim. Şimdi, neredeyse başıma çorap geçireceğim. Eskiden taze ve kırmızı olan yanaklarım, şimdi balmumu gibi sarardı.

Alşimi işte böyle faydasız bir şey.

Bu şarlatan sanatı, beni öyle soyup soğana çevirdi ki, elde avuçta bir şey kalmadı. Beni görenlere ders olsun. Bu sanat, kendisine merak saran herkesi batırır.

Tanrı sizi inandırсын alşimiyle uğraşan o kerteye varır ki, kesesi de, kafası da boşalır. O zaman başkalarını da alşimiyle uğraşmaya tahrike başlar. Çünkü kötü bir insan, âdemoğlunu felâkete ve uğursuzluğa sürüklemek-ten zevk duyar. Bunu bana, bilgili bir din adamı söylemişti.

Her neyse, bu hususta bu kadar yetsin. Bir de, ne yaptığımızı anlatayım size. Biz, şeytanî işimize başlar-ken öyle bilgiççe bir dille konuşuruz ki, şaşılacak dere-cede akıllı insanlara benzeriz. Ben ocağı öyle bir kö-rüklerim ki, kalbim neredeyse çatlayacak gibi olur.

Kullandığımız maddeleri, yani gümüşü, yakılmış kemiği, demir tozunu birbirine ne oranlarda karıştırdı-ğımızı anlatacak değilim. Bunları nasıl ince bir toz ha-line getirip toprak bir kaba koyduğumuzu, üstüne tuzla biber ektikten sonra kabı cam bir çanla kapayarak da-ha birçok şeyler yaptığımızı da anlatmadan geçeceğim. Değmez. Çünkü çabalarımızdan nasıl olsa bir şey çıkını-yor. Emegimiz, paralarımız hep boşa gidiyor.

Karşılaştığımız birçok mesele daha var, ama oku-muş bir insan olmadığım için hepsini sıralayıp sayama-yacağım. Aklıma nasıl gelirse öyle anlatacağım. Labora-tuvarda jenkardan, lacivert taşından, borakstan başka cam ve topraktan çeşitli kaplar: piyaleler, potalar, katı cisimleri doğrudan doğruya gaz haline çevirmeye yara-yan kaplar, kulplu şişeler, damıtma araçları ve benzeri araç ve gereçleri vardır. Hepsini sayıp dökmeye değ-mez. Çünkü bunun için kimse metelik vermez. Kaldı ki, her şey anlatılacak olursa, kutsal kitap kalınlığında bir kitap bile yetmez.

Az kalsın en önemlisini, şu iksiri âzam dedikleri kimya taşını unutacaktım. Asıl aradığımız o zaten. Ama göklerin padişahı tanık olsun, kimya taşını, bütün çaba-larımıza rağmen, bir kere bile görmüş değiliz.

Ama yine de umudumuzu yitirmiyoruz. Zorluklara rağmen, bir gün gelip bizim yüzümüzün de güleceğini umuyoruz. Böyle umutlara insan dört elle sarılıyor. Siz peşinen söyleyeyim: kimya taşı aramaya başlayan, bu işi artık bırakamaz. Bütün alşimistler böyledir. Gecelik bir gömlekle, yırtıp pırtık bir pelerinden başka bir şeyleri olmasa bile, bunları da satıp parayı alşimi işlerine harcarlar. Son kuruşlarını harcamadıkça rahat edemezler.

Alşimistleri, nerede olursa olsunlar, lime lime elbiselerinden ve kükürt kokusundan herkes tanır. Kükürt kokusu o kadar keskindir ki, bir mil uzaktan duyulur...

Uzatmayalım, içinde çeşitli madenler bulunan kap ateşe konmadan önce, madenler karıştırılır. Bu işi patron hep kendisi yapar, başkasına güvenmez.

Partonun, bilgili ve işinin erbabı olduğunu söylüyorlar. Ama kap yine de ikide birde paramparça oluyor. Böyle olunca da, kabın içindekilerin üstüne bir bardak su içmekten başka bir şey kalmıyor.

Kaptaki madenlerde öyle bir kuvvet gizli ki, taş duvarları bile deliyor. Madenlerin bir kısmı toprağa karışıyor, bir kısmı döşemede dağılıyor, bir kısmı da lekeler halinde tavana yapışıp kalıyor.

İnsan soyunun düşmanı olan melûn şeytan, göze görünmez ama, eminim ki, o anda aramızdadır. Derken bir kavga, tartışma ve bağırıp çağırma başlar ki, şeytanın efendi ve amir olduğu cehennemde bile daha beteri olamaz. Söven sövene, başkalarını suçlayan suçlayana.

Biri:

— Ocak, gerektiği gibi körüklenmedi, der. Bu bana atılan bir taşır, çünkü körüğü hep ben çekerim.

Başka biri:

— Hey aptallar hey, der yüksek sesle, ne cahilmi-
siz be. Alışımı doğru yapmamışız.

Bir başkası da herkesten fazla bağırır:

— Durun, beni de dinleyin: ocakta yaptığımız
odunlar, meşe odunuydu da ondan. Ak gürgen yakılma-
lıydı. Vallahi, sebep bu.

Patron tartışmayı kesmek için:

— Neyse canım, olan oldu, der. Bana kalırsa imbik
çatlaktı da ondan. Aldırmayın, cesaretimizi kırmayalım.
Haydi, döşemeyi şıpsak süpürün bakalım: toplayın ce-
saretinizi ve neşenizi bozmayın.

Çöpleri süpürüp toplar, sonra bir eleğe koyup, dö-
şemeye serdiğimiz bezin üzerine uzun uzun eleriz.

İçimizden biri:

— Eh, der, çok değil ama, yine de bir şeyler kal-
mış. Bu sefer talihsiz çıktık ama, dur bakalım, belki bir
dahaki sefer şansımız yürür. Bir kere daha deneyelim.
Bazen bir tüccarın mal dolu gemileri batır, fakat bu
bütün gemiler batır demek değildir, kazasız belâsız dö-
nenler de olur.

Patron:

— Susun, diyerek onun sözünü keser. Bu defa, de-
nemeyi yepyeni bir usulle yapmaya çalışacağım. Başa-
ramazsam o zaman bana istediğiniz kadar küfredin.
Şimdi anlıyorum ki, eskiden hep yanlış yapıyormuşuz.

Derken biri yine kendi bildiğini okur:

— Ateş gereğinden fazla kuvvetliydi...

Ateş kuvvetli miydi, zayıf mıydı, orasını bilmem
ama, işimiz hep ters gider. Aradığımız kimya taşını bir
türlü bulamayız. Fakat yine de, çılgınlar gibi ortalığı
altüst etmeye devam ediyoruz.»

İnsan, safdil uşağın anlattıklarına gülmekten ken-
dini alamaz.

Günümüzün kimyacılarından hangisi, sabahdan akşama kadar ateşte bir şeyler eritip kaynatan, çeşitli cisimleri karıştırıp alaşımlar yapan, ölçüp tartan alşimistlerle kendileri arasında bir benzerlik görmez.

Her türlü havalandırma tesislerine rağmen, birçok hallerde zehirli buğularla dolu olan laboratuvarlarda zor solunur. Yangılı gözler, ateşle dumandan kızarır. Eller yanıklar içindedir, iş elbisesi asitlerden delik deşik olmuştur.

Yine de kimyacılar, işlerini bir an önce bitirip de laboratuvarından temiz havaya çıkmaya canatmazlar.

Günümüz kimyacılarının da başarısızlıkları olur. Onların da potaları, imbikleri tuz buz olur. Bazen bir patlama, günlerce çalışarak elde edileni bir anda silip süpürür.

İnsan yorgun ve bitkin bir halde eve döner. Ertesi gün yine işinin, saydam şişelerle dolu masasının başındadır.

Kimyacıyı laboratuvara çeken nedir?

Alşimiste hâkim olan o aynı araştırma tutkusu.

Alşimistler hayal peşinde koşmuş ve bu onları, taş duvarları yıkabilecek bilinmeyen kuvvetlerin gizlendiği esrareniz moleküller âlemine götürmüştü. Moleküller âlemine dalan insan, ister istemez buluş üstüne buluş yapıyordu.

Alşimi bir yanlıştı. Fakat bu yanlış gerçeğe doğru bir basamak oldu. Alşimiden kimya doğdu. Bilim adamları, kimya taşı diye bir şey olmadığını, cam kaplarda bakırın, hiç bir zaman altına çevrilemeyeceğini anladıktan sonra da imbiklerinden ayrıldılar.

Kimyacılar, maddedeki ufacık zerrecikler âleminin ne kadar büyüklü olduğunu öğrenmişlerdi. Bunun için de peşini bırakmak istemiyorlardı...

cengiz hanın orduları

Batı'da ilk üniversiteliler ilk profesörlerin konferanslarını dinlerken, ilk alşimistler ilk laboratuvarların dumanları arasında çalışırken, Doğu'da büyük savaşlar oluyor, insanlığın kaderi belli ediliyordu.

Paris'te, sivri damlı binalar arasında muazzam tapınaklar gökleri deliyordu. Rus ülkesinde, büyük kileselerin taş nakışları gözleri kamaştırıyordu.

Uzaktaki Doğu'da, Orta Asya çöl ve steplerindeyse hâlâ keçe çadırlarda yaşıyordu. Halk çiftçilik yapmıyordu. Evleri yoktu. Ömürleri, tekerlekler üzerine oturtulmuş çadırlarda, step step dolaşmakla geçiyordu.

Kabile, hayvan sürülerini önüne katıp göçerken, binlerce tekerleğin gıcirtısı, hayvan sürücülerin çığlıklarını bastırırdı.

Atların nal sesleri ve kişnemeleri uzaklardan işitilirdi. Koca bir ülke yer değiştiriyor gibiydi.

Üstünde ayak izleri çıplak topraklar ve harabeler göçebelerin arkasında kalıyordu. Çayırları hayvanlarla at sürüleri otlayıp kurutuyor, köylerle şehirleriyse insanlar yağma edip yakıyordu. Halkın yıllardır biriktirdiği şeyler arabalara yükletilip götürülüyordu. Ev sahiplerinin kimi öldürülüyor, kimi esir alınıyordu.

Kıyılarından taşan bu göçebe denizi, yeryüzünü bir tufan gibi basıyordu.

Göçebe seli Çin'e dalmış, Orta Asya şehirleriyle vahalarını çiğnemiş, karlı Kafkas dağlarına dayanmış, Gürcistan'ın vadi ve derbentlerini tıkamıştı, oradan da Karadeniz dolaylarındaki steplere akarak Macaristan'a ve Adriyatik denizi kıyılarına kadar yayılmıştı.

Birden ne olmuştu da, eski zamanlardan beri Moğol steplerinde dolaşan göçebeler, halkı tarımla uğraşan komşu ülkeleri fethe kalkışmışlardı.

Bu, Cengiz Han'ın, Moğol kabilelerini güçlü bir göçebe imparatorluğunda birleştirmesiyle başlamıştı.

Cengiz Han'la kumandanları, Kuzey Çin'i, Doğu Türkistan'ı, Orta Asya'yı zaptedip Kafkasya ve Doğu Avrupa'ya kadar ilerlemişlerdi. Cengiz Han 1227 yılında öldükten sonra, yerine geçenler fetihlere devam etmişti.

Göçebelerin yıldırım gibi ilerleyişini bütün dünya korkuyla izliyordu.

Roma papası, dostluk ve barış görüşmelerinde bulunmak için Moğol hanına elçi göndermeyi kararlaştırdı.

Üç rahip, İtalyan Covanni Karpini, Çekyalı Stefan ve Polonyalı Benedikt yola çıktılar. At üzerinde 106 günlük bir yolculuktan sonra ormanlardan, steplerden geçip Dinyeper'i, Don'u, Volga'yı aşarak Orta Asya çöllerine vardılar. Bazen yolları, göçebelerin çiğneyip talan ettikleri bölgelerden geçiyordu. Yol boyunca otlar arasında insan başlarıyla kemikleri göze çarpıyordu. Büyük şehirlerde bile sığınacak yer bulmak zordu. Eskiden yüzlerce evin bulunduğu yerlerde, kala kala beş on ev kalmıştı.

Sonunda hanın karargâhına varıldı.

Papanın elçileri, ulu hana bağlılık andı içmek için Asya'nın dört bucağından gelen dört bin elçi ve şef arasında kaybolmuşlardı. Karargâhın ortasında büyük bir çadır vardı. Burada her sabah iki bin kişi toplanırdı.

Birinci gün herkes beyaz, ikinci gün kırmızı, üçüncü gün mavi elbiseler giymişti. Elçiler halılara oturmuş, kımız içerek ulu hanın gelmesini bekliyorlardı. Bütün

gözler, yalnız hanın girmeye hakkı olan kapıya çevrilmişti.

Han, kendisini kırmızı yelpazelerle yelpazeleyen maiyetle birlikte görününce, binlerce insan hanın karşısında dize geldi.

Bütün dünya, ulu hanın önünde dize gelmeye hazır gibiydi.

Han, papanın elçilerini kabul edinceye kadar, bunları bir hayli bekletti. En sonunda, kendilerine Arapça, Latince ve Moğolca yazılmış bir mektup sunuldu. Hanın esirleri arasında çok tercüman olduğu belliydi.

Mektupta, han papaya şunları yazıyordu:

«Sen, bütün kralların başında huzuruma çıkmalı ve benim hizmetimde olacağına, bana saygı göstereceğine söz vermelisin. O zaman senin bağlılığını kabul ederiz. Yoksa düşman sayarız seni.»

Rahipler işte böyle bir mektupla geri dönüyorlardı. Öülerinde beş bin kilometrelik uzun bir yol vardı.

Dünya üzerine korkunç bir tehlike çökmüştü. Geçmiş bugünle, göçebe kabileler toprağa yerleşmiş çiftçi halklarla savaşa tutuşmuştu.

Barbarların, eskiden bilmedikleri savaş tekniğini bazı halklardan öğrenmiş olmaları, durumu büsbütün kötüleştiriyordu.

Göçebeler, bir şehrin surlarına yaklaşıncı, kuşatma araçlarını faaliyete geçirirlerdi. Mancınıklarla atılan kocaman taş molozlarla şehir bombardıman edilirdi. Yanan katran dolu kaplar atılarak evler tutuşturulurdu. Ağır koçbaşılar, demir kapıları döverdi. Böylece göçebeler, şehirleri birer birer zaptederek ilerliyordu.

Ya bütün Avrupa'yı zaptetseler ne olurdu?

Dünya uzun bir süre için gerilere atılırdı. Büyük ve ünlü şehirler harabelere çevrilirdi. İnsanlığın övündüğü şey: kitaplar, tablolar, heykeller yangınlarda kül olur-

du. Renkli vitrajlarla süslü kilise pencereleri paramparça edilirdi. Paris kiliseleri, göçebelerin atlarına ahır olurdu...

Göçebe selinin karşısına bir set çıktı.

Tatarların, meşe ağacından yapılmış koçbaşlıları, Rus şehirlerinin surlarını dev dalgalar gibi dövüyordu.

Yıkılan kale duvarlarının ardında, bir gecede, ağaç gövdeleriyle kazıklardan yapılmış yeni duvarlar yükseliyordu. Tatarların karşısında her şehir bir engel*di*. Bütün Rus ülkesi bu göçebe selinin önünde bir set olmuştu. Bu sette gedikler olmasaydı, baskıya dayanabilirdi. Ne yazık ki, Ruslar sımsıkı birleşmiş bir halk değildi daha.

1223 yılında prenslerin bir kısmı Kalka ırmağında düşmanla savaşırken, bir kısmı da, yüksekçe bir yerde put gibi durmuş, Tatar süvarilerinin Rus askerlerini nasıl çiğnediklerini seyrediyordu.

Çok geçmeden yangın alevleri her yanı sarmıştı. Doğu'dan, acı bir dumanla birlikte, yanık kokuları gelmeye başlamıştı. Tek bir ev, tek bir şehir değil, onlarca-sı tutuşmuştu.

Göçebe seli, karşısına çıkan seti yıkıp Rusların, Polonyalıların, Çeklerin topraklarına yayılmıştı.

Çekler, yurtlarını savunabilmişlerdi. Dağlar kendilerine yardım etmişti. Steplerde cirit oynatmaya alışmış Tatar süvarisi, dağlık taşlık yerlerde savaşmaya hazırlıklı değildi. Üstelik Rus topraklarındaki savaşlarda iyice zayıflamıştı.

Ruslara aynı zamanda, Batı'dan İsveçlilerle Almanlar da saldırmışlardı. Ruslar Avrupa'yı göçebelere karşı göğüsleriyle savunurken, Batı komşuları kendilerini arkadan hançerlemişti.

İsveçlileri püskürtmek için Neva ırmağı kıyılarına,

Almanları darmadağın etmek için de, alelacele Çud gölüne ulaşmak gerekiyordu.

Fakat Tatarları gerisingeri Asya'ya kovamamışlardı.

Ruslar görevlerini yapmıştı: göçebeleri durdurmuştu. Artık Tatarlarda Batıya saldırıacak güç kalmamıştı. Üstelik arkalarında başkaldıran, eğilmeyen bir Rus ülkesi kaldığından korkuyorlardı. Tatarlar ilerlemiyordu ama, Ruslar için çetin zamanlar başlamıştı. Birçok şehirden ancak harabeler kalmıştı. Canlarını kurtaranlar ormanlarda gizleniyordu. Bir zamanlar insanın kök söküp temizlediği ormanlar, tarlalara doğru genişlemeye başladı. Köy sokaklarındaki yangın yerlerini ot basmıştı. Düne kadar insan yaşayan yerlerde yabanî hayvanlar dolaşıyordu.

Tarihin büyük saatindeki akrep, geriye doğru gidiyor gibiydi.

Daha pek uzak olmayan bir geçmişte bir tarihçi şunları yazmıştı: «Kitaplar, evreni sulayan birer ırmak, birer bilgelik kaynağıdır, onlarda sonsuz bir derinlik vardır. Kederliyen kitaplarda teselli.buluruz.»

Ruslar için ağır, kederli yıllar başlamıştı. İnsan, kendisine teselli veren kitapları düşmandan kurtarmaya çalışıyordu. Düşman bir şehre yaklaşıncı, şehirde ve dolayındaki köylerde bulunan kitaplar toplanıyor kâğır kiliselere götürülüyordu. Her sayfası yıldızlar içinde parlayıp, ergüvani renklerle pırıldayan yazma kitapları gözbebekleri gibi koruyor, sağlam meşin ciltlerle kaplıyorlardı.

İşte bu değerli kitaplar bir kilisenin taş döşemesine yığılmıştı.

Fakat ateş, onları burada da buluyordu. Sabırlı hatatların, özene bezene süsledikleri renkli sayfalar, sani-

yesinde buruşup tutuşuyor, kara kırmızı bir alevle yanıyordu.

O çağlarda yaşamış bir yazarın deyimiyle:

«Bilgi ırmaklarının suyu çekilmiş, bilgelik kaynakları kurumuştur...»

moskova üçüncü roma olmuştu

Sağ kalanlar, karanlık ormanlardan yavaş yavaş şehirlere dönmeye başlamıştı.

Pek uzak olmayan bir geçmişte bunlar, her şeyi bitmiş sanıyordu. Evleri barkları yoktu, yakınlarının birçoğu ölmüştü. Çevrelerindeki her şeyde bir ıssızlık, terk edilmişlik vardı. Doğup büyüdükları şehir tanınmaz olmuştu. Üstelik kendileri de başkalaşmıştı. Saçları eriken ağarmış, alınları kırışmıştı.

Eski hayat geçmişe karışmıştı.

Her şeye yeni baştan başlamak gerekiyordu.

Yine balta sesleri işitilmeye başladı. Reçine kokan çam kütükleri, üstüste konularak duvarlar yapıyor, evler kuruluyordu.

Yakılıp yıkılmış binaların yerinde yenileri yapılıyor ve hemen surlarla çevriliyordu.

Bir ırmağın dirseğinde kurulan Kremlin'in çevresinde Moskova şehri, ulu bir ağacın gövdesindeki halkalar gibi yıldan yıla genişliyordu. Moskova'nın çevresinde de, Rus devleti gelişip serpiliyordu.

İdareli ve hesabını bilir Moskova prensleri, köyları ve şehirleri birer birer idareleri altında topluyorlardı.

Moskova beyliği genişliyor, yüzbinlerce insanın gücünü birleştiriyordu.

Aradan yüzyıllar geçti. XIII. yüzyıl bitip XIV. yüzyıl başlamıştı. Sağlamlaşan ve safları sıklaşan Rus devleti, düşmanlarla savaşta gücünü denemeye başladı.

Bir zamanlar steplerde göçebelerle ayrı ayrı karşılaşan Rus prensleri, artık hep birlikte, toplu olarak çıkıyorlardı düşmanın karşısına. Başlarında Moskova prensi Dimitri İvanoviç vardı. Arkalarından iyice silâhlanmış binlerce asker yürüyordu.

Artık göçebeler Rus askerlerini çiğneyip geçemiyor, Ruslar onları Don steplerinde kovalıyorlardı.

Moskova genişledikçe genişliyor, kuvvetleniyordu.

Artık Kremlin'i, meşe kütüklerinden yapılmış duvarlar değil, taş surlar kuşatıyordu.

Eli hünerli ustalar, Moskova'da ve öbür Rus şehirlerinde kiliseler, manastırlar, saraylar kuruyordu.

Ünlü Rus ressamı Andrey Rublef, o çağ tarihçilerinden birinin deyişiyle: «büyük prensin sarayındaki taştan yapılmış Blagoveşçeniye kilisesini» resimliyordu. Fakat Rublef'in şaheseri, Troitsa Sergiy manastırında çizdiği «Troitsa - Üç kutsallar» adlı tabloydu. Bu tablo ayarında resim güç bulunurdu.

Üç melek bir masanın başında oturur. Masa üzerinde meyve dolu bir tabak. Melekler konuşmaz, düşünceye dalmışlardır. Eğik başları, elbiselerinin bol kıvrımları, eski çağ Yunan ustalarının eserlerini andırabilir. Şu farkla ki, Yunan ustaları ideal vücutlar tasvir etmişken, Rus sanatkarı ruh güzelliğini verebilmişti.

İnsan, Rublef'in meleklerine bakarken, kederli bir Rus türküsü dinler gibi olur.

Ortadaki meleğin arkasında, fırtınanın eğip de kıramadığı bir ağaç, onun arkasında da bir dağ görünür. Dağla ağaç, eğri büğrü çizgileriyle, kederli meleğin baş eğişini bir nakarat gibi tekrarlar sanki.

«İgor'un Alayı Destanı»nda da tabiat, insan ruhuyla karşılaştırılmıyor muydu?

«Otların acıdan boynu bükülmüş, ağaçlar dallarını kederli kederli eğmiş.»

Rublef, tablosunda hüznle kuvveti, yani artık yakkın olan kurtuluşun ve yükselişin verdiği kuvveti ve bir türküde denildiğı gibi: Rusya'da «gaddar Tatarların esirleri paylaştıkları» zamanın hüznünü tasvir eder.

Bir yüzyıl daha geçti. Tatar hanı, ordusuyla yine Moskova üzerine yürüdü. Fakat bu, artık o eski ordu değildi. Rusya da değişmişti zaten.

Ruslar birbiriyle kavga eden beylikleri birleştirip tek bir devlet kurarlarken, Altın Ordu Tatar devleti, birbirine düşman hanlıklara bölünmüştü. Artık kendi aralarında kavga eden Rus beyleri değil, Tatar hanlarıydı.

Ruslar tarihin büyük merdiveninde bir basamak daha yükselmişlerdi.

Tatarlarsa yerlerinde sayıyordu. Bunlar, Rusların yıllarca evvel geçirdikleri aşamaya daha yeni girmişlerdi.

Davetsiz misafirler Moskova önlerine kadar gelmiş, Ruslar da bunları karşılamaya çıkmıştı. Ama bu kez işler başka türlü gidiyordu.

Misafirler, bu kez eskiden yaptıkları gibi cümbüş etmediler. Ruslarla savaşa tutuşmaya da cesaret edemediler. Biraz oyalanıp gerisin geriye, geldikleri yere çekilip gittiler...

Rusya, iki yüz yıl Batı Avrupa'dan ayrı kalmıştı. Göçebelerin birbirinden ayırıp parçaladıkları dünya şimdi yeniden birleşiyordu.

Bir zamanlar bir Rus prensi Fransa'yı idare etmiş, başka bir Rus prensesi de Anglo - Saksonların kraliçesi olmuştu. Bir zamanlar Kiyef'in öbür Avrupa başkentleriyle sıkı temaslari vardı, Kiyef prensleri, Latinceyi, Yunancayı, Almancayı, Rusça kadar iyi konuşurlardı.

Son iki yüz yılda Batıda Ruslar büsbütün unutulmuştu. Fransa, yada İngiltere'de, Polonya'yla Litvanya'

nın ötesinde «Tatarlara mı, Polonya kralına mı bağlı», geniş bir Kuzey ülkesinin bulunduğu söylenirdi. Bremenli ve Lübekli Alman tüccarları, Rusları daha iyi tanırlardı. Hanza Tüccarlar Birliğinin Novgorot'ta şubeleri ve depoları vardı. Ne var ki, Hanza tüccarları, başka yabancıları Rus ülkesine sokmamaya çalışırlardı.

Derken Altın Ordu devleti çökmüş, Rus beylikleri bir devlette birleşmişti. Artık Moskova, Tver'le, yada Ryazan'la savaşıyordu. Moskova, daha Vladimir Monomak zamanında bir tarihçinin hayal ettiği o «tek kalp» olmuştu. Artık Moskova'da, Moskova prensleri değil, «Tüm Rusya'nın» hükümdarları oturuyordu.

Moskova'dan Batıya ilk elçiler gönderiliyordu.

Pavel Yoviy adında bir yazar, «Moskova Elçisi Hakkında» başlıklı bir kitap yazıyor. Kitap ilgiyle karşılanıyor. Kitabı okuyanlar, «dünyaya yeni bir dünya açtığını» yazıyorlar. Yoviy'e bir felsefe meraklıysa: «Yoviy, senin Moskova hakkındaki eserini okurken, Demokrit'in başka dünyalarına inanmaya başlıyorum.» diyor-du.

Rusya'dan Venedik'e, Roma'ya elçiler gidiyordu.

Elçilere yabancı ülkelerde, filizi topraktan ayırmayı, şehir kuşatmayı, topla ateş etmeyi bilen ustalar, **kağır** saraylar kurabilen duvarcılar, gümüş kupalar yapabilen usta kuyumcular bulmaları emredilirdi.

Moskova'da hummalı bir kuruculuk vardı. Yerli ustalar yetmiyor, yabancıları çağırmak gerekiyordu.

Kremlin toz duman içindeydi. Yarı yıkılmış eski konak ve kiliseler tüm yıkılarak yenileri kuruluyordu. Rus ve yabancı ustalar, yapı kurma sanatında yarışlıyordu.

Yermolin adındaki ustayla duvarcılarına, çetin bir ödev verildi: Vozneseniye kilisesini onarmak. Kilise bir yangından zarar görmüş, kemerleri eğrilmişti.

Yermolin, yangından artakalanı korumak için ke-

merleri tüm sökmeden doğrultmayı düşündü. Bu güç bir işti. Yanıp parçalanmış tuğlaları söküp, her an çökme tehlikesi olan kemerleri onarmak için ustalık ve cesareten başka bilgi de gerekti.

Yermolin'le arkadaşlarının, fiziği kitaptan öğrendikleri şüphelidir. Ama doğa kitabından gözlerini ayırmazlardı. Çalışırken, taşın ağırlığına karşı savaşıırken, denge kanunlarını kendiliğinden öğreniyorlardı.

Bir taşı yerinden kıpırdatmak gerektiğinde kaldıracı baş vuruluyor, kaldırmak gerektiğinde de makaralar işletiliyordu.

Ve ustalar, üzerine aldıkları işi başardılar.

Kilise, hiç yangın görmemiş gibi sağlam ve kusursuz olarak onarıldı. Tarihçi, bu olayı başka olaylarla birlikte şöyle anlatır: «Bütün kilise sökülmedi. Yalnız yanmış taşlar değiştirildi. Kemerler onarılıp gereken yapıldı. Ve herkes bu görülmedik işe şaşakaldı...»

İtalyan mimarı Aristotel Fioraventi, Kremlin'de Uspeniya kilisesini eski Rus mimarî tarzında kuruyordu. Rus ve yabancı ustalar, harç ter kibinin, daha sağlam olması için ne yapmak gerektiğini birlikte düşünüyorlardı.

Moskovalılar, ağır taşları kaldıran kocaman çıkırığa şaşıyorlardı.

Uspeniya kilisesinden sonra başka kiliseler de yapıldı. Büyük prens için bir saray da kuruluyordu. Duvarcılar, Büyük prensin elçileri kabul edeceği Granovitaya sarayının duvar kaplamaları için taş yontuyorlardı.

Kremlin'i, geniş ve yüksek taş surlar kuşatıyordu. Üçgen biçimindeki surların köşelerinde birer, kenarlarında da yedişer burç vardı.

Moskova, enine boyuna genişliyordu.

Batı ülkelerinde, kuzey ülkesi hakkında söylentiler

daha çok duyulmaya başladı. Bu güçlü yeni devleti yakından görüp öğrenmek için adamlar gönderiliyordu.

Moskova'ya, Poppel adında bir Alman şövalyesi geldi. Fakat nezaketle geri çevrildi. Çünkü her şeye burnunu sokan bu yabancıya güvenilememiştir.

Poppel, yurduna dönüp gördüklerini anlattı.

Polonya'nın ötesinde, diyordu, Moskova Rusyası alabildiğine uzanıyor. Bu ülke, ne Polonya'ya bağlı, ne de Tatarlara. Hükümdarı Polonya kralından daha zengin.

Alman imparatoru III. Frederik, Poppel'i, bir işle III. İvan'a gerisingeri Moskova'ya gönderdi: Rusya hükümdarı, kızını Baden markisine vermeliydi. Buna karşılık hükümdara kral unvanı bağışlanacaktı.

III. İvan, elçiye şunları söylemelerini emretti: «Krallık konusunda söylenenlere gelince, biz tanrının inayetiyle atadan hükümdarız... Eskiden olduğu gibi, şimdi de kimseden emir kabul etmeyiz...»

Rus halkı, yeniden dünya sahnesine çıkıyor ve bunu anlıyordu.

«Tüm Rusya'nın» hükümdarı, kimsenin kendisini kral tayin etmesini istemiyordu.

Büyük Moskova prensleri, Monomak'ın kalpağını atalarından miras almışlardı. Bu nasıl bir kalpaktı? Bu, Bizans imparatoru tarafından Roma imparatorunun şarap içtiği kırmızı akik bardakla birlikte gönderilen hükümdarlık tacıydı.

Bu efsane bize, üç buçuk yüzyıl önce yaşamış olan Rusların fikirlerini iletiyor. Bunlar, Rus ülkesinin adına, bir zamanlar Roma'yla Bizans'a olduğu gibi, dünya kültürünün siperi olmak yazılı olduğuna inanıyorlardı.

Rus manastırlarından birinde ihtiyar bir keşiş şöyle bir kehanette bulunuyordu: Şimdiye kadar iki Roma vardı. Birincisi, günahları yüzünden mahvoldu. İkinci

Roma da, yani Bizans, Türklerin baskısı altında yıkıldı. Üçüncü Roma, yani Moskova'ysa dimdik ayakta duruyor. Ve bir dördüncü Roma olmayacak artık.

III. İvan devrinin Moskova'sı, Roma'dan gerideydi deha. Fakat artık Moskova, eskisi gibi büyük bir köy değil, gürültülü bir başkentti.

Kremlin önlerindeki çarşıda açığöz tüccarlar, Çin kumaşı ve Venedik kadifesi toplarını bir hamlede yuvarlayıp açıyorlardı.

Attar ve zarzavat çarşısından geçenler, soğuk Moskova havasıyla birlikte, uzak Hindistan'dan getirtilen baharatın buruk kokusunu da duyardı.

Göçebelerin birbirinden ayırıp parçaladıkları dünya yeniden birleşiyordu.

İtalyan tüccarları, Karadeniz yoluyla Moskova'ya giderken, Kırım'daki İtalyan şehirlerinden Kaffa'da mola veriyorlardı. Ruslar, mallarını Türk ve İran pazarlarına götürürdü. O sıralarda Tver tüccarlarından Afanasiy Nikitin, deniz aşırı ülkelere, pek az Avrupalının bulunduğu uzak Hindistan'a gidiyordu.

6

marko polo

İnsan yeryüzünde dolaşıyordu. Beş bin kilometrelik geziler, artık kendisine pek uzun gelmiyordu.

İnsan, bir eski zaman gezgininin yazdığı gibi, «şiddetli soğuklardan ateşin bile başka türlü yapıp, başka renkte olduğu» Dünyanın Damı'na, yani Pamir'e çıkıyordu. Atlıyı atıyla birlikte sürükleyen ve tozu dumana

katan fırtınaların estiği Orta Asya çöllerinden geçiyordu. Gobi çölünü bir uçtan bir uca aşırıyordu. «Çöl o kadar büyük ki, bir yılda bile geçilemezdi. Dağlar, kumlar, ovalar, göz alabildiğine uzardı. Yiyecek hakgetireydi. Su bulmak için gece gündüz yürümek gerekirdi. Su, çok zaman o kadar acıydı ki, çevresinde ne kuş bulunurdu, ne de hayvan. Çünkü yiyecek içecek bir şey yoktu.»

Kuşların uçmadığı, yabanî hayvanların geçmediği yerden insan geçmişti.

İnsan kendi dünyasında misafir gibi dolaşüyor ve her şeye şaşakalıyordu. Bir yerde gördüğü taşkömürünü «odun gibi yanan kara taş» sandı.

Karada gergedan, denizde balina balığı, Sumatra'da tropik ormanlar, Madagaskar'da soyu tükenmiş dev kuşların kemiklerini gördü. Epiornis denilen bu kuşların açık kanatlarının bir ucundan öbürüne on altı adımdı. Çin'deki yaldızlı saraylara, Hindistan'daki dev putlara, insan şaşırmıştı. Ve yurduna döndüğünde, yeryüzünde gördüğü harikaları anlatırdı. Fakat kendisine inanmazlardı: bir zamanlar Fenike ve Yunan denizcilerine inanmadıkları gibi...

XIII. yüzyılın sonlarında Marko Polo adındaki Venedikli tüccar, hemen hemen bütün yeryüzünü dolaşmıştı. Kara yoluyla, Çin kıyılarını yalayan denizlere varmış, sonra da gemiyle Hindistan yakınlarından geçerek yurduna dönmüştü.

Gördüklerini olduğu gibi anlatan bir kitap yazmış, ama yalancılıkla suçlanmıştı.

Ölüm döşeginde papaz, Marko Polo'ya:

— Ölmeden önce bari tövbe et, kitabında yazdığın yalandan vazgeç, diyerek onu kandırmaya çalışmış, ihtiyar:

— Bildiklerimin yarısını bile anlatmadım, diye cevap vermişti.

Bundan otuz kırk yıl sonra Floransa bankasının memurlarından Balduççi Pegolotti adlı bir İtalyan, Marko Polo'nun tasvir ettiği yerleri bir bir görmüştü.

O zamana kadar bu yerlere bir Avrupalının ayağı bile basmamışken, artık oraya Astrahan ve Ürgenç'ten, Issık Göl kıyılarından ve daha ötelerdeki Gobi çölünden geçen işlek yoldan kervanlar gidiyordu...

«üç deniz ötesine gezi»

Doğuya ikinci bir yol da Moskova'dan geçiyordu. Volga'dan Hazer denizine, Hazer yoluyla Derbent'e ve Bakû'ya varılıyordu. Oradan İran'a, İran'dan da Hindistan'a gidiliyordu.

Tver tüccarlarından Afanasiy Nikitin, Hindistan'a işte bu uzun yoldan gidiyordu. İran'da satmak için götürdüğü kürkleri iki gemiye yüklemişti. Yelkenli demek daha doğru olan bu gemilerle, böyle uzak yola çıkmak, o devirde büyük cesaret isterdi. Gemi, bez yelken gerilmiş bir direkten, on altı kürekten, dümen yerine kullanılan uzun bir tahtadan ve geniş güvertenin altındaki ambardan ibaretti.

Nijni Novgorot'ta Nikitin bir yol arkadaşı buldu. Bu, Moskova'dan yurduna dönmekte olan Şamahı elçisiydi. Elçi, Şamahı şahına Moskova prensinin hediye ettiği doksan horozu götürüyordu.

Volga'nın ağzında Tatarlar kervanı basıp gemileri yağma ettiler. Nikitin'in elinde Moskova'ya götürecek bir şey kalmadığı için Şamahı elçisinin gemisiyle Derbent'e, oradan da kara yoluyla İran'a ve Hindistan'a gitti.

Nikitin, Hindistan'da atların pahalı olduğunu işitmişti, elindeki son parayla bir at almıştı. Fakat Hindis-

tan'da da işi rast gitmemişti. Rusya'da geçer mallar satın almayı tasarlamış, ama bulamamıştı.

Nikitin veriştirip duruyordu. «Hıncır kâfirler, beni aldattılar, çeşitli mallarımız var demişlerdi, oysa bize lâzım olan hiç bir şey yok... Biberle boya ucuz, ama neye yarar, gümrük vergisi ağır. Malları deniz yoluyla taşıyanlar gümrük ödemez, ama denizlerde haydut kayıyor, gemileri yağma ediyorlar.»

Nikitin şehir şehir dolaşıyor, bir pazardan öbürüne gidiyordu. Fakat boşuna. Bu yabancı memleket hoşuna gitmemişti. Orada her şey yurdundakinden başkaydı. Halk karaydı, çıplak geziyordu. Yemekler kötüydü. Yemek yerken bıçak kullanmaz, kaşığı bilmezlerdi. Ve hep tek başına yemek yerlerdi.

Hintliler ülkesi kışın bile hamam gibi «sıcak ve boğucu»ydu, ama bu kolay değildi. Çünkü yabancılar arasında yapayalnızdı.

Aradan dört yıl geçmişti. Nikitin hep gurbet ellediydi. Nihayet sabrı tükenerek yurduna dönmek üzere yola çıktı. Yorulmak nedir bilmeyen yolcunun önünde Hindistan'dan Trabzon'a, Trabzon'dan Karadeniz yoluyla Kaffa adlı Ceneviz kalesine, oradan da Tver'e kadar yine binlerce kilometrelik uçsuz bucaksız bir yol uzanıyordu.

Ölüm, Nikitin'in doğup büyüdüğü altın kubbeli Spas şehrine kavuşmasına engel oldu. Daha Smolensk'e varamadan yolda öldü.

Herhalde Nikitin yurduna dönerken, hayatı boşa gittiğini sanıyordu. Üç deniz aşmış, servet bulacağını sanmış, oysa eli boş dönmüştü.

Ne var ki, herkes kaderinden yakınabilirdi Nikitin'den başka. Gerçi ne altın getirmişti, ne de yabancı mallar. Yüğü, belki sırtındaki torbaya sığacak kadar hafifti. Fakat bu, altından bile değerli bir yüküti.

Sizin anlayacağınız, Nikitin öldükten sonra yanında bir defter bulundu. Defteri Moskova'ya prence gönderdiler.

Altın, elden ele geçer, nihayet bir sandığa atılır kılırdı. Oysa bu defter, kendisini ele geçirenlere masaldan daha değerli, büyümlü gerçekler anlatabilirdi. Nikitin, yabancı ülkelerde dikkatini çeken, kendisini şaşırtan ne görmüşse hepsini bu deftere yazmıştı: deniz aşırı ülkelerde yaşayan hayvanları, oradaki sarayları ve tapınakları, her şeyi.

«Sultanın sarayında, her birinde yüzler bekçi duran yedi kapı var... Harika bir saray. Baştan başa nakışlı ve yaldızlı. Her taşı oymalı... Sultan, eğlencelere anne-siyle ve eşiyle birlikte gider. On bin atlı, elli bin yaya ve yaldızlı zırhlar giydirilmiş iki yüz fil onlara refakat eder. Önlerinde yüz borazan, yüz rakkas, altın koşumlu üç yüz at, arkalarından da yüz maymun yürür...»

Rakkaslara, maymunlara, fillere, her şeye şaşırmıştı Nikitin.

«Fillerin hortumlarına ve dişlerinc, iki put ağırlığında kılıçlar bağlanmış, sırtlarına geçirilen zırhlara kulubeler oturtulmuş. Bunların içinde, zırhlar giyinmiş ve yaylarla silâhlı on ikişer kişi...»

«Maymunlara gelince, bunlar ormanda yaşar, padişahları bile vardır. Biri maymunları incitirse, padişahlarına şikâyet ederler, o da suçluyu cezalandırmak için asker gönderir. Askerler şehre girip suçluları döver, evlerini yıkarlar. Maymunlar padişahının büyük ordusu olduğunu ve askerlerin kendi dilerinde konuştuklarını söylüyorlar.»

Fakat Nikitin'i en çok şaşırtan, putperestlerin kut-sal şehirdeki tapınağı olmuştı:

«Tapınak pek büyük: Tver şehrinin yarısı kadar ve tüm taştan. Putun hayatı, mucizeleri, insanların onda

gördükleri çeşitli suretler, taş kabartmalarda canlandırılmış... Kabartmaların birinde Put insan biçiminde, öbüründe, fil hortumlu bir insan, başkasında maymun yüzlü insan, bir başkasında da kuyruğu bir arşın uzunluğunda yabanî bir hayvan biçiminde tasvir edilmiş. Tapınağa bütün Hint ülkesinden ziyaretçiler gelip Put'u seyrederler.

Put taştan yontulmuş ve pek büyüktür, kuyruğu boyunu aşiyor. Sağ elini Konstantinopolis kayseri Ustian gibi ileriye uzatmış. Yüzü maymun yüzü. Put önünde, kara taştan kocaman bir öküz var: tüm yaldızlı. Ziyaretçiler öküzün tırnaklarını öpüyor, üstüne çiçek serpiyorlar. Put'a da çiçek serpiliyor.»

Nikitin, Hindistan'ı işte böyle anlatmıştı.

Böyle harika şeyleri Rusya'da değil, bütün Avrupa'da bile kimse işitmemişti. Çünkü o zamanlar, Vasko de Gama'nın Hindistan seferine çıkacağı gemi, daha kurulmaya bile başlamamıştı.

emek ve bilim

Dünya gittikçe genişliyordu. Artık çocukların bile, **kara derili insanların yaşadığı ülkelerden haberi vardı.**

Deniz kıyısındaki Riga şehrinde, bir öbek, yüzü kömür gibi kara bir insan resmini seyrediyordu. Bu resim bir ticaret şirketinin duvarına çizilmişti.

Denizden rüzgâr esince, şirket binasının sivri damındaki fırıldaklar dönmeye başlardı. Çocuklar gemi, horoz yada atlı bir şövalye şeklinde olup yelin hangi yönden estiğini gösteren bu meraklı oyuncaklara şaşarak bakarlardı. Ama en çok hoşlarına giden duvardaki kara insandı.

Deniz ötesi ülkelerden gelen ve duvardaki gibi kara insanlardan satın alınan mallar Riga limanında gemilerden boşaltılırdı.

Ticaret şirketi, cepheden bir saraya, arkadansa daha çok bir depoya benzerdi. Damın çatısına yerleştirilmiş olan palangalar, sabahtan akşama kadar gıcırdar, mal dolu fıçıları, sandıkları kaldırırlardı. Bunlar ikinci kattaki pencereden içeriye alınıp depo edilirdi. Deniz aşırı ülkelerin servetleri burada korunurdu. Kuzeye gelen Hint mallarıyla, güneye gönderilecek Novgorot kürkleri, depoda dinlenirdi.

Hindistan'dan İtalya'ya, İtalya'dan Kuzey'deki Ranza şehirlerine, oradan da Novgorot'a kadar uzun bir ticaret yolu uzanıyordu.

Novgorot tüccarlarının taş konakları kürk denkleleriyle, çuha toplarıyla, kara biber fıçılarıyla doluydu. Kaleyeye benzerdi konaklar. Duvarları bir arşın kalınlığındaydı. Burada hırsızlardan saklanacak şeyler vardı. Kubbemsi bodrum, mal deposuydu. İlk kat dükkân olarak kullanılırdı. Üst kattaki dayalı döşeli zengin odalarda, ailesiyle birlikte ev sahibi yaşırdı.

Müşteriler yüksekçe bir merdivenden çıkıp, başlarını alçak kapının pervazına çarptırmamak için eğilerek dükkâna girerdi. Dükkânlarda döşemeler değişik yükseklikteydi. Bir odadan öbürüne geçerken tökezlememek için dikkatli olmalıydı. Kalın duvarların içinde geçitler, merdivenler vardı. Küçük pencerelerden pek az ışık sızardı. Dükkânlar kürk, deri ve baharat kokardı.

Binlerce insan elinin yaptığı, elde ettiği eşyalar, bir şehirden öbürüne, arabadan depoya, depodan da gezici tüccarın heybesine geçerdi.

Bu eşyalar ırmağının kaynağı neresiydi? Zanaatçının atelyesi, köylünün kulübesi.

Bu ırmak, yıl geçtikçe genişliyor, doluyordu. Köy, gittikçe daha çok hububat, keten, deri veriyor, şehir de daha çok çizme, bıçak, balta yapıyordu.

Bir yılda insanlığın hayatında pek az şey değişir. Fakat bir yıl değil, yüz yıl yada bin yıllık bir evre alınıp bir orta çağ şehriyle, eski çağın Atina'sı yada Roma'sıyla karşılaştırılırsa, insanın ne kadar ilerlediği hemen göze çarpardı. Eski çağ ustaları, elle işleyen tornalarıyla, dökümhaneleriyle, su değirmenleriyle övünürlerdi. XV. yüzyılda yaşayan bir usta da su çarkını, ayakla işleyen çıkırığı, maden fırınına gösterebilirdi.

Eski çağ ustaları suyu işc koşmuşlardı. Irmağa, suyla dönen bir dolap koymuşlardı. Yeni zaman ustalarıysa ırmağı, çalıştıkları atelyeye getirmişlerdi. Bunun için tahta savaklar, oluklar yapmış, ırmağı bir setle kapamışlardı. Seviyesi yükselince su, oluklardan bir çarka akıp onu döndürüyor, çark da atelyedeki bir mili çeviriyor, çeşitli işler görüyordu: kâğıt yapmaya mahsus paçavra hamuru bir kabı karıştırıyor; körük çekiyor, kocaman bir balyozu kaldırıyordu.

Böylece kâğıt «değirmen»leri, çuha «değirmen»leri doğmuştu. Bu «değirmen»ler öğütmezdi. Eski bir söz, eskiden de olduğu gibi, yeni bir şeye ad olmuştu. İngiltere'de fabrikaya bugün bile değirmen derler.

Su çarkı, eski bir problemin, yani demir cevherini eritip demir elde etme probleminin yeni bir tarzda çözülmesine de yardım etti.

Eskiden, demir küçük fırınlarda elde edilirdi. Bunun için, maden cevheri ve kömür fırına doldurulup el körükleriyle hava verilirdi. Böyle bir fırında ısı derecesi fazla olamadığı için, demir erimez, sadece pişer ve süngerimsi demir molozları elde edilirdi. Doğrudan doğruya cevherden oksitleşme yoluyla demir elde etmeye mahsus fırınlar az demir verirdi. Küçük fırınlardan yüksek fırınlara geçildikçe, el körükleriyle verilen hava az geliyordu. Bir yolu bulunup bol hava sağlandığı zaman fırındaki ısı derecesi artarak, demir eriyip kö-

mürle karışıyor, böylece de font, yani dökme demir elde ediliyordu.

Su çarkının işe koşulup, kocaman bir körüğü işletmesiyle bu mesele kökünden çözülmüştü. Artık yüksek fırınlara yeteri kadar hava sağlanabiliyordu.

Öteden beri birbirine düşman olan ateşle su, el ele vererek birlikte çalışmaya başlamışlardı: su ateşi körüklüyordu.

Ustalar, bildikleri macun kıvamındaki demir yerine, font aktığını ilk defa gördükleri zaman, maden cevherini berbat ettiklerini sanmışlardı. Bunlar için sayı demir olağanüstü bir şeydi. Bir define bulmuşlardı, ama bunun farkında değillerdi. Font, gerçekten bir defineydi. Kalıba dökülüp, hiç bir demircinin çekiçe beceremeyeceği çeşitli şeyler yapılabilirdi.

Böylece su çarkı, küçük fırınların, yüksek maden fırınları haline gelmelerine yardım etmişti.

İlk yüksek fırınlardan, XVI-XVII. yüzyılların ilk demir fabrikalarına doğru bir yol gidiyordu.

Irmaktan, tahta oluklarla fabrikaya getirilen su, çarkları döndürüyor, kocaman demirci körüklerini, bal-
yozları işletiyordu.

Öyle bir gürültü patırtı vardı ki, bu ilk fabrikalarda, zanaatçının ufak atelyeleri bunun yanında hiçti.

Yüksek maden fırını icat edildikten sonra, demir miktarı arttı. Pulluk, top, gemi çanaası, balta, tekerlek ispiti ve çember yapmak için demir gerekti.

Bir icat, peşinden başka bir icadı sürüklüyordu. Su çarkından sonra yüksek maden fırını ortaya çıktı. Yüksek fırının icadıyla demir bollaştı. Demir bollaşınca da demir çemberli, demir ısıtılı tekerlek yapımına geçildi. Demir çemberli tekerleklere taş yollar gerekiyordu. Bunun için yollar taşla kaplanmaya başladı.

Demirhanede su çarkı, güçlü on işçinin bile kaldıramayacağı balyozu kaldırıp indiriyordu. Bu işi başarmada ustaya, kol gücü değil, akıl yardım etmişti. Hızlı adımlarla geleceğin makinelerine, fabrikalarına doğru gidiliyordu. Çünkü su değirmeninde makineye gerekli, motor rolünü oynayan çark, transmisyon, işi gören âlet, yani her şey vardı.

Su dolabı, bin yıl dişlileri, dişli de değirmen taşını çevirmişti. Derken su dolabına yeni bir iş bulundu. Artık bu dolap değirmende un öğütmekten başka, demirhanede, çuha imalâthanesinde, kâğıt «değirmen»lerinde maden cevheri ufalamada kullanılıyor, maden ocaklarındaki suyu çekerek boşaltıyordu. Böylece, motor ödevini gören su dolabı, boynunda bir ağırlık gibi sarkan değirmen taşından kurtulmuştu. Nerde gerekirse orada işe koşuluyordu.

Bir gün gelecek, motor tekerleklerle oturtulup lokomotif olacaktı. Geminin içine girip onu yüzdürecekti. Yeryüzünde yürüyüp toprağı sürecekti, insanı havada taşıyacaktı.

İnsan emeği, bilimi yeni hamlelerle geliştirecek, bilim de insanın çalışmalarına yardım edecekti.

Matematikçilerle fizikçiler, mekanikçilerle el ele verip, bir zamanlar Aristoteles'in tasarladığı otomatik makineleri yapacaklardı. Ve canlı motorlardan başka bir motor olmadığı her âletin, insan eliyle, yada atlarla harekete getirildiği zamanları, ancak eski kelimeler hatırlatacağı mühendislere.

Mühendislerle fizikçiler «insan gücü», «beygir gücü» derken atı değil, lokomotif, insanın gücünü değil, türbini işleten buğunun gücünü düşüneceklerdi.

Ama hikâyemizde pek ilerlere gittik. Geriye, XV. yüzyıla, **teknik okul** yüzü görmemiş mühendislere, mühendisliğin babadan oğula geçtiği zamanlara dönelim.

Bir torna tezgâhı tipi, binlerce yıl değişmezdi. Baba, mesleğini oğluna öğretir, o ilkel torna makinesinde bir elle kalemi tutup öbürüyle yayı nasıl çekmek gerektiğini gösterirdi. Oğlu da, bir ileri bir geri çekilen yay kirişinin, mili yada tornada işlenen parçayı nasıl döndürdüğüne şaşarak bakar, babasının her hareketini özene özene tekrarlardı. Zaman geçip ustalaşınca da, zanaatını kendi çocuklarına öğretirdi.

Derken öyle zamanlar geldi ki, çocuklar babalarının çalıştıkları gibi çalışmaz oldular. Yeni kuşakların yeni problemleri çözmesi gerekmişti.

Eski tip torna tezgâhında, tulumba pistonları, vida, tekerlek poyraları yapmak güçtü. Oysa bunlara ihtiyaç gittikçe artıyordu. Bunun için ağır kalemlili büyük tornalar gerekti. Ağır bir kalem yalnız sağ elle tutulamazdı. Tornacının sol eli de serbest kalmalıydı. Bu problem üzerinde kafa yormak gerekiyordu. Ve kafa, kollara bu problemi çözmede yardım etti.

Tornada mili döndüren ipin bir ucu, ayakla harekete getirilen bir tahtaya, öbür ucu da tavandaki esnek bir değneğe bağlandı. Tahtaya basılınca ip mile sarılarak onu döndürüyor, tavandaki değnek de bir zemberek gibi ipi gerisin geri çekiyordu. Tornacının iki eli de serbest kalmıştı. Artık kalemi iki elle tutabilirdi.

Ayakla işletilen tornayla birlikte ayakla işletilen dokuma tezgâhı da doğmuş, iğn yerini ayakla işletilen çıkırık almıştı.

Yeni âlet, yeni tarzda çalışmayı gerektiriyordu. Artık bir usta aynı zamanda hem iplikçi, hem dokumacı, hem de boyacı olamazdı. Tezgâh başında yalnız dokumayla uğraşan daha çok iş çıkarıyordu.

Biri yapağı yıkar, öbürü tarar, başkası iplik eğirir, bir başkası kumaş dokur, bir başkası da dokunan kumaşı boyarsa, iş daha verimli oluyordu. İş verimi art-

tıkça, tüccarların depolarına daha çok mal giriyordu. Yollarda gittikçe daha çok kervan, denizlerde daha çok ticaret gemileri görülmeye başladı.

Tüccarlar ve lonca ustaları zenginleşiyordu.

Floransa'da zengin bir çuha atelyesi ustasının, artık tezgâhı başında çalışması gerekmiyordu. Çünkü atelyede onlarca ücretli işçi çalıştırıyordu. İşçilere Floransa'da «çompi» yani «baldırı çıplak» derlerdi. İşçiler çalışır, usta kazanırdı. Çünkü atelyedeki pahalı tezgâhlar onun malıydı. Çompilerinse, sabahdan akşama kadar işleyen ellerinden başka bir şeyleri yoktu.

Çompiler açtı. Ayaklanma teşebbüsünde bulundular, ama bir sonuç vermedi. Zengin tüccarlarla ustalar, şehirde iktidarı sağlamca ellerinde tutuyorlardı.

Floransa'da derebeylerin hâkimiyetine çoktan son verilmişti. Burada hükümdar gibi yaşayan, hükümdarların kendileri değil, tüccarlarla bankerlerdi. Zengin bir tüccarın evi saraya benzerdi. İçinde fazla mobilya yoktu: birkaç sandalya, nefis oyma bir masa, değerli ağaçtan bir sandık, hepsi bu kadar. Fakat sessiz, hareketsiz kabul odalarında, insana sanat eserlerinden çıkıyor gibi gelen büyük bir hareket ve gürültü vardı. Tavanlarla duvarlar insan, kanatlı hayvan, balık kuyruklu insan, aşk tanrıçası, rakeden nimfe ve kaval çalan faunus resimleriyle doluydu...

Bütün renklerin fıkır fıkır kaynadığı duvarların fonunda, toprak altından çıkıp yerlerini bulan Roma tanrılarıyla tanrıçalarının beyaz mermerden heykelleri duruyordu.

bir romalı torunlarına misafir oluyor

Barbarların tahrip ettikleri heykeller toprak altında bin yıl yatmıştı.

Bazen bir köylü toprağı sürerken pulluğun, toprak

altından, şafakla canlıymış gibi görünen, mermerden harikulâde bir insan kolu çıkardığı oluyordu. Bir işçinin kazması, sütun başlıklarındaki oymalara çarpıyordu. Çiftçi, cehennemden çıkıyormuş gibi topraktan çıkan herhangi bir heykeli görünce korkuyla haç çıkarır, işçi, yeni bilenmiş kazmasını körleten mermere küfredirdi.

Geçmiş, derin karanlıklardan kendi kendine çıkıyordu da, insanların umurunda değildi.

İşte böylece, eskinin güzellikleri bir kez daha mezarlardan çıkıyordu.

Her heykel parçasındaki topraklar titizlikle temizleniyordu.

İtalyan bankerleri misafirlerine eski şaraptan başka, geçmiş çağların güzellikleriyle felsefesini de ikram ederlerdi. Ziyafetlerde, Platon'un «Şölen» adlı eseri okunur, altın şarap kupalarının yanında, bir Romalı hatibin Toskana bağlarında yeni bulunan, beyaz mermerden başı dururdu.

Bu Romalı, güzel şeylerin değerini anlamaya başlayan torunlarına, taş dudaklarında hafif bir gülümsemeyle bakardı.

Bu heykel, görse ve işitseydi, villanın ardına kadar açık kapılarından, selvileri ve bahar açan meyve ağaçlarını görür, ana dili Latinceyi işitir, Horatius, Ovidio, Virgilius gibi bildik adlar çarpardı kulağına. Burada, hem İsa adına, hem Olimpos tanrıları adına ant içilmesi ona tuhaf gelirdi. Romalı, Platon'un Şölen'ini bile okuduklarını işitseydi, belki de torunlarının bilgisine şaşardı.

Geçmiş geri dönmüş gibi sayılabilir, ama hiç bir zaman dönmemiştir.

Masa başında Yunanca ve Latince konuşmalara, barbarlara özgü kaba şakalar karışırdı. Leziz yemekler-

den sonra acayip bir yemek gelirdi sofraya. Ev sahibi bunu, misafirlerine özel bir ısrarla ikram ederdi. Misafirler de hem yer, hem aşçının marifetini ve ev sahibinin ince zevkini överlerdi. Ve ev sahibi birden kendini tutamayıp kahkahayı basar:

— Yahu, bu yediğiniz kavga kızartmasıydı, derdi.

Misafirler hayal kırıklığına uğrar, ne yapacaklarını şaşırırlardı. Ev sahibiyle birlikte gülmeli mi, yoksa ona gücenmeli miydi? Bazıları tiksintiyle yüzlerini buruşturarak: «tu Allah kahretsin!» diye homurdanırlardı. Ev sahibinin istediği de buydu zaten.

Romalı senato üyeleriyle valiler, şöenlerinde böyle kaba şakalar yapmazlardı. Romalıların şöenlerinde, bir öğünde kimseye otuz piliç, kırk yumurta yedirtilmezdi.

Eski çağ Romalısı, barbarların hayranlıkla anlattıkları başka bir muzipliği de hoş karşılamazdı.

Tam o günlerde, bir villa sahibi, misafirlerinden birini içirip zil zurna sarhoş etmişti. Zavallıyı, o haliyle mezarlığa götürüp bırakmış, yakınlarına da öldüğünü söylemişlerdi. Adamcağız ayılıp kendisini mezarlar arasında bulduğunda ● ne alaydı öyle... Fakat ölü sanılan bu adam, eve dönüp kapıyı çalınca nasıl korkmuştu evdekiler.

Kim ne derse desin, bunlar Aristoteles'le Platon'u okumuş olsalar da, hâlâ barbar oğlu barbardılar.

Bu villanın sahibi kimin nesiydi?

Ne bir beyin oğluydu, ne de Romalı bir soylu. Tüccardı. **Büyük çiftlikleri yoktu, ama altını çoktu. Kendisine otorite sağlayan, itibar kazandıran da buydu zaten.** Krallar onunla konuşurken şapkalarını çıkarır, tüccar başı açık durdukça giymezlerdi. Ona «zat-ı haşmetlileri» diye hitap etmezlerdi ama, saygıda bundan

geri kalmayan bir hitap şekli bulmuşlardı: «zat-ı şahaneleri».

Görünüşte, bu şahane Medici alçakgönüllüydü. Sabahları bahçede çalışır ve bahçıvanıyla teklifsizce konuşuyordu. Sokakta herhangi bir zanaatçı ustayla karşılaştığında, eliyle dostça omuzuna vururdu. Hükümetin işlerine asla karışmıyor gibiydi. Fakat para onun için her şeyi yapıyordu. Armasında hükümdarlık tacı yoktuysa da, kendisine hükümdarmış gibi davranılırdı.

Düşmanlarını zindana attırmaz, başlarını kestiremezdi. Onları sezdirmeden ve nezaketle yokederdi. Nasıl mı? Verdiği ödünç paraya karşılık yüksek faiz alarak batırmak, paraya çok muhtaç oldukları dar zamanlarında borç vermemekle. Şehirde ondan daha zengin kimse yoktu. Çünkü bütün şehir halkının keseleri onun elindeydi.

Fakat Medici'nin hakkını Medici'ye vermek gerekir: tablo satın almak, heykel yaptırmak, kitap yazdırmak için para esirgemezdi.

Medici'nin kitaplığında 46 hattat, eski çağ bilim adamlarının yeni bulunan kitaplarını kopya ederdi. Eski devirlerden kalma en iyi heykel koleksiyonu ondaydı. Bilim adamları, kendisine çeşitli ricalarla baş vurur, onursuzluğun ve alçalmanın yarıştığı mektuplar yazar, ressam, boya satın almak için elli florin isterlerdi.

Medici, kimsenin ricasını reddetmezdi. Ama kime ne verdiğini son florine kadar kaydedirdi. Şövalyelere özgü çılgınca eli açıklık, onun tüccar zihniyetine uygun değildi.

Florinler, bilim ve sanat tarlasını bir altın yağmuru gibi suluyordu; ve ürün masraflara değerdi.

Tantana ve debdebede, Floransa cumhuriyetini bu alçakgönüllü vatandaşın sarayından üstün bir kral sarayı yoktu.

Toskana'da toprak köleliği çoktan kaldırılmış, eski soylular yavaş yavaş bütün imtiyazlarını kaybetmişlerdi.

Pazar meydanıyla derebeyi şatosu arasındaki savaşta, Milas yada Atina'da olduğu gibi, burada da pazar üstün gelmişti.

Floransa'da insanın soylu bir eski aileden olup olmaması önemli değildi; önemli olan kesesiydi.

Burada güya egemenlik ulusundu, ama yalnız görünüşte. Zengin tüccarlarla bankerler, başbaşa kalınca, soyluları altedip şehirde egemenliği ele geçirmede kendilerine yardım eden esnafa, baldırı çıplak diyorlardı...

bir dinsizin hikâyesi

Lozenzo Mediçi adındaki Floransalı bankerin verdiği şölende hazır bulunsaydık, bütün dikkatleri üzerine çeken yakışıklı bir gence rastlardık. Bu, Covanni Piko della Mirandola'ydı. Covanni, Petrarka'nın Laura'ya adadığı şairleri ezbere bilir, kendisi de soneler yazardı. Şölen ve karnavalları da severdi.

Geceleyin Floransa sokaklarından flüt sesleriyle, sırmalı elbiseleri, atların kadife çullarını ve mızrakların altın uçlarını aydınlatan meşalelerle karnaval alayı geçtiği zaman, Covanni Piko della Mirandola hep ileride, ön sıralarda olurdu. Fakat Covanni çapkın bir züppe değildi. Onda şen bir karakterle derin bilgi birleşmişti. Kitaplığı Yunan filozoflarının ve Musevî kabalistlerinin kitaplarıyla doluydu. Covanni'nin ataları, şövalye yarışmalarında hep üstün gelirdi, kendisiyle bilim tartışmalarında rakiplerini yeniyordu.

Düşmanları Covanni hakkında: «bu kadar genç yaşta böyle derin bir bilgi, ancak şeytanla uyuşmak yoluyla elde edilebilir» diyorlardı.

Hayranları, 1463 yılında, Covanni doğduğu zaman, şehrin üzerinde bir parlama olduğunu ve bunun yeni doğana parlak bir gelecek müjdelediğini söylüyorlardı. Ama ışığın parlamasıyla sönmesi bir olmuştu. Bu da, Covanni'nin hayatının, bir yıldız gibi parlayıp söneceğine işaret sayılmıştı.

Piko della Mirandola tuhaf bir insandı. Bazen, gecelerini eğlencelerde yada putperest filozofları okumakla geçirir, bazen de Meryem ananın heykeli önünde diz çökerek sabahlara kadar dua ederdi.

Son yıllarda hayli değiştiğini söylüyorlardı. Yaşı daha otuza varmadığı halde, çile dolduruyor, yaşlı bir münzevi gibi nefsinin körletiyordu. Ruhunda iki kişi çarpışıyordu: sofı bir rahiple, din kurallarından ayrılan dinsiz bir bilgin. Bu ikisi birden aynı cana sığmıyordu. Sofı, tıpkı ataları gibi, düşünmeden, körükörüne inanmak istiyordu. Bilginse, her şeyden şüphe ediyor, her şeye körükörüne inanılamayacağını söylüyordu.

Piko della Mirandola, hep şunu düşünürdü: İnsan nedir? Kaderin çizdiği yoldan, ıstıraplar içinde yürüyen bir yolcu mu, yoksa kaderinin efendisi mi? Topraktan yaratılmış ve yine toprak olacak zavallı bir kul mu, yoksa kendi kendisinin yaratıcısı ve yoğurucusu mu?

Covanni, insan elinin taştan, boya ve tuvalden yaratıldığı büyük sanat eserleri karşısında sonsuz bir sevinç duyardı. Dünyayı değiştiren aklın gücüyle övünürdü. Ama, hayatının bu en iyi dakikaları bile zehirleniyordu. İstirap çeken insanlık, binlerce üzgün gözle her yandan ona bakıyordu. Bu gözler onu, vekarlı ve mutlu olduğu için azarlar gibiydi.

Sokakta dilenciler, yaradan bereden çirkinleşmiş ellerini uzatıp onu durdurur, ezile büzüle yalvararak sadaka isterlerdi. Ne de çok dilenci ve aç vardı bu muhteşem Floransa'da.

Kesesinde olan altınları, dilencilerin titreyen kuru avuçlarına kaşla göz arasında boşaltıverirdi. Fakat mutsuzluk denen dinsiz uçurumun, bir avuç altında durulduğu nerede görülmüştü?

Bir gün Covanni koşarak eve dönmüştü. Dostları saydığı kitaplarının kendisini beklediklerini unutmuştu. Ve odasının kapısını kilitleyip, çarmıha gerilmiş İsa'nın önünde, soğuk taş döşemeye diz çöktü.

Bu kez fakir olan kendisiydi: ama ruh bakımından; sadaka için el uzatıyordu. Ama dua ve göz yaşları kalbindeki acıyı hafifletmiyordu. O her zamanki duaları fısıldarken, aklı öfkeyle kendisine vekarlı olmayı, insanı küçük düşüren yakarışların anlamsızlığını hatırlıyordu.

Covanni duayı bitirmeden doğruldu. Eski dostlarında, eski çağ filozoflarında destek bulmak üzere, arkasına bakmadan odadan çıkıp kitaplığına gitti. Bu filozoflar, tükenmez servetlerini kendisiyle paylaşmaya hazır, onu bekliyorlardı.

Covanni kitaplara daldı. Ruhunda akla, insana ve onun geleceğine inanç yeniden kuvvetleniyordu. Masasının başına geçip yazmaya başladı.

Piko della Mirandola, «İnsan Haysiyeti» konusunda eser yazıyordu. İşte yazdıkları:

«Tanrı, insanı evrenin yasalarını öğrensin, onun güzelliklerini sevsin, ihtişamı karşısında şaşıp kalsın diye oluşumun son gününde yarattı.

Tanrı, insanı belli bir yere bağlamadı, ona belil bir iş vermedi, hiç bir zorunluluk karşısında bırakmadı. Ona hareket yeteneği ve özgür bir irade bağışladı.

Yaratan, Adem'e şöyle dedi:

— Çevrene kolayca bakabilmen ve dünyada her şeyi görebilmen için seni dünyanın ortasına koydum. Sen ne ölümsüzsün, ne de ölümlü. Ne yer yaratırsın, ne de

gök yaratığı. İstedığım şekil ve varlığa girebilmen, kendi kendini yoğurman için seni böyle yarattım. Hayvan haline düşüp soysuzlaşabileceğin gibi, bir tanrı derecesine de yükselebilirsin. Hayvanlar, nasıl olmaları gerekirse öyle doğarlar. Melekler, daha başlangıçta ilelebet olacakları gibidirler. Bir sen, özgür iradenle gelişiyor, büyüyorsun... Sen kendi kaderini kendin yoğuracaksın.»

Covanni, kalemi bırakıp, yazdıklarını bir daha okudu. Bunlar, bir tartışmada yapacağı büyük konuşmanın son sözleriydi. Bütün dünyadan bilim adamlarını bir tartışmaya çağıran, yobazlara, insanı alçaltanlara meydan okumak istiyordu.

Tanrının adını ağızlarından düşürmeyen yobazlar, insanın tanrı karşısında bir hiç olup, bizzat tanrının insanı kul olarak yarattığını söylüyorlardı. Öyle ki, varsın bizzat yaratan, en iyi eserini kendisi savunsundu.

Muarızları, Covanni'ye itirazlarında ne demişlerdi? Onun delillerine karşı koyacak delil bulabilmişler miydi?

Ne itiraf etmiş, ne de delil göstermişlerdi. Kendisiyle yüzyüze gelmekten korkmuş, çeşitli dolaplar çevirerek, papaya tartışmayı yasaklatmışlardı.

Piko della Mirandola, düşmanlarından yılmamıştı. En tehlikeli düşman kalbindekiydi ve durmadan kendisini acı acı kınıyordu. Ruhunda, köhne inanışlarla yeni fikirler arasındaki tartışma, gece gündüz dinmiyor ve halk arasındayken de, herkes uyurken de sürüp gidiyordu. Eski inanışlar üstün geliyordu. Her şey onlardan yanaydı. Meryem ananın, küçük yaştan beri sevdiği kederli yüzü, Covanni'ye sitemle bakıyordu. Çanlar, ataların dinine dönmeye çağırıyordu bakır dilleriyle. Covanni'nin kilisede bir duvardan öbürüne kayan bakışları, günahkâr insan resimlerine ve ceza gününü tasvir

eden sahnelere ilişiyordu. Öfkeli bir papaz, verdiği vazla, diz çökmüş insanların kalplerini dağlıyor gibiydi.

Eski fikirlere karşı ne teklif edilebilirdi?

Kendi yolunda yürüyen yeni insanın cesareti mi?

Ama onun ruhunda, yeniyle eski daha birbirinden tün ayrılmamıştı.

Takati tükeniyor, kalbindeki sıkıntıyla baba çıkmak günden güne zorlaşıyordu.

Falı gerçekleşiyordu. Ölüm, kapısına dikilmiş bekliyordu. Oysa Covanni, ancak otuz iki yaşındaydı. Ve ölümünden birkaç gün önce, o çılgınca savunduğu davadan vazgeçti.

Dominiken keşişleri bayram ediyorlardı. Sürüden ayrılıp yolunu şaşırmış bir canı, katolik kilisesine kazanabilmişlerdi. Bir dinsiz gibi yaşayan Piko della Mirandola, bir Dominiken keşişi olarak öldü. Kader ona kötü bir oyun oynamıştı: Dinsiz ölümünden önce, dinsizleri diri diri yakan bir tarikata girmişti.

leonardo da vinçi

Eski çağ Yunanistan'ında, küçük eski dünyanın insanlarıyla onun sınırlarını genişletmek isteyenlerin savastıkları zamanların üstünden yirmi yüzyıl geçmişti. Fakat eskiyle yeni arasında hiç bir zaman dinmeyen savaş, daha büyük bir şiddetle alevlenmişti.

O zaman Yunanistan'da ilkel toplum düzeni yıkılmıştı. **Bu** defa derebeylik düzeni çöküyordu.

İnsanlar, ataları gibi değil, başka türlü düşünmeyi öğreniyorlardı. Dünya değişiyor, başkalaşıyordu. Artık eski gerçekler, gözün gördükleriyle uzlaşmıyor, ama savasız çekilip gitmek de istemiyorlardı.

Tarih bir tekrardır sanılabilir, oysa hiç bir zaman tekrar etmemiştir.

Bir zamanlar Yunan filozofları, eski tanrıları inkâr edip dünyaya yeni gözle bakmayı denemiş, onu başka türlü açıklamaya çabalamışlardı.

Ve işte akıl, yine kendisini savunmaya başlıyor.

Bilim adamlarıyla filozoflar, evrenin krokisini, okulda öğrendikleri gibi değil, yenibaştan çiziyorlardı. **Bu başka bir krokiydi.**

Bir zamanlar Anaksagoras'ı tehdit eden ölüm, şimdi yeniyi savunanları yine tehdit ediyordu.

Savaş, yalnız bilim tartışmalarında ve engizisyon mahkemelerinde değil, iki şıktan birini seçmek zorunda kalan bütün kalplerde oluyordu. Bazen, insanın, kendi kendisiyle savaşın ağırlığına dayanamayıp yıprandığı oluyordu. Piko della Mirandola'yı yıpratana da bu savaş olmuştu.

Öte yandan, aynı Floransa'da Mirandola'yla aynı zamanda yaşayan güçlü bir adam vardı ki, kendi kendisiyle savaşmak için kuvvet harcamıyordu, ruhunda tereddüt ve ikilik yoktu.

Piko della Mirandola, iki çağı birbirinden ayıran sınırdaki kararsızlık içinde duraklayıp kalmıştı. Leonardo da Vinçi'ye bu sınırı aştı.

Leonardo da Vinçi'yi düşünürken, eski çağ Yunan düşünürleriyle sanatçılarını hatırlarız. İlkin, Leonardo gibi hem ressam, hem heykeltıraş, hem mimar, hem de müzisyen olan Atinalı büyük Fidyas gelir akla. Sonra Milashlı Tales'i hatırlarız. O da, Leonardo da Vinçi gibi, bilim adamı, mühendis, filozof ve mucitti.

İki çağ arasındaki evrede yaşayan insanlar, dünyanın genişliğini iyice duyuyorlardı. Ruhları da dünya gibi geniş olup, her şeyi içine almıştı.

Tales yıldızları incelemiş, köprüler kurmuş, fırtınaları önceden haber vermişti. Su saatini icat eden, güneşin tutulmasını ilk hesaplayan da oydu.

Tales, karanlık mağaralardan, gökyüzünün ışıklı derinliklerine, gelecek zamanlardan başlangıçların başlangıcına kadar bütün evreni kucaklamaya çabalamıştı.

Fakat Floransalı Leonardo'nun dehası daha genişti. Onda bilim adamının akıyla sanatçının ustalığı, mühendis ve icatçının cesaretiyle birleşiyordu. «Jokond» ve «Akşam Yemeği» adlı tabloları çizmiş olan Leonardo'nun soyu, Floransa lonca başlarından geliyordu. Çıraklık yılları bir heykeltraşın ve kuyumcunun atelyesinde geçmişti... Da Vinçi'nin defterlerinde mühendis resimleri, ressam eskizleriyle yanyanadır.

İşte bir dilberin düşünceye dalmış yüzü. Dudaklarında esrarengiz bir gülümseme. Yanında da aynı elin, aynı kâğıda çizdiği bir torna krokisi. Krank mili, manivelâ, volan, kaba taslak çizilmiş. Atelyelerde böyle aralıksız dönen torna tezgâhları o zaman daha yoktu.

Torna tezgâhı, «kamera obskura» gözün yapılışı, yada devridaim makinesi, kalelerin muhasarası, lâmba şişesi, mumun yanması yada gökteki yıldızların sırları, yada başka herhangi bir şey söz konusu olduğunda, Leonardo da Vinçi'yi anmadan geçemeyiz.

Her meslekten insanlar, Leonardo'yu kendi meslektaşları sayarlardı. Ressamlar, onun ressam olduğunu söyler, mühendisler onun şahsında büyük bir meslektaşını görür, müzisyenler, müzisyen oluşuyla övünür, şairler de şair olduğunu hatırlatırlardı.

Yol, dağlar arasında binlerce yıl dönüp dolaştıktan sonra yeni bir tepeye çıkmıştı.

Tales, çok uzakları görmüştü. Leonardo'nun gözleri önünde açılan ufuklar daha da genişti.

Tales dünyayı, okyanusun ortasında yuvarlak bir ada gibi düşünürdü. Bu adanın uzak kenar bölgelerinde bilinmeyen halklar: Hintliler, cüceler yaşırdı. Amerika şöyle dursun, Britanya adaları bile bilinmiyordu. Avru-

pa'nın, ancak Alp dağlarına kadar olan kısmı görülüyordu. Ufukta hayal meyal sezilen ve karşı yakası hâlâ sisler içinde olan Hazer denizi, okyanusun bir körfezi sayılıyordu.

Zamanının yüksekliğinden, daha uzakları gören Leonardo da Vinçi, artık Hindistan'la Çin'i iyice ayırdediyor, Kolomb'un, okyanusta ilerleyen gemilerini izliyordu. Amerika kıtasının kıyıları sisten sıyrılmaya başlamıştı. Amerika'nın ötesinde, eski çağ insanların bilmedikleri başka bir okyanus, gözün alabildiğine uzanıyordu.

Dünyanın, tepsi gibi yuvarlak olmayıp, küre biçiminde olduğu artık gün gibi aydındı. Leonardo'nun çağdaşları, evrenin merkezinde bu kürenin hareketsiz durduğunu sanıyorlardı. Çağının ilerisinde yürüyen ve çağdaşlarından daha yükseklerle çıkmış olan Leonardo'ysa, dünyamızın öbür yıldızlar arasında bir yıldız olduğunu görüyordu.

Tales, tarihin o erken devirlerinde, bir sis perdesiyle örtülü eşyaları, ancak ana çizgileriyle görebilmiş, gözün âciz olduğu yerde de hayali işlemiş, tahminlerde bulunmuştu.

Leonardo'nunsa tahmine ihtiyacı yoktu ve buna inanmıyordu. Leonardo, «Gerçek öğretmen, yani doğru bilginin babası olan tecrübe konuşurken, tahminler susmalıdır» der ve yanılanın tecrübe değil, yargılarımız olduğunu belirttikten sonra şöyle devam eder: «Beş duyardan biri yoluyla elde edilmeyen bilim, anlamsız ve yanlışır.»

Eski çağ düşünürleri, doğanın sesine kulak vermesine verirlerdi ama, doğaya pek az soru sorup cevap ister, tahminlerini tecrübeye pek seyrek yoklardı.

Aristoteles, gözsüz bırakılan bir kuş yavrusunun gözlerinin yine büyüyeceğine inanırdı da, bu tahminini

tecrübeyle yoklamak aklına gelmezdi. Fakat Aristoteles yine de gözetlemeyi bilirdi. Oysa dünyaya bakmadan dünya üzerine kafa yoran filozoflar da vardı.

Leonardo bunlardan değildi. O, her şeyi bilmek isteyen bir sanatçının gözüyle bakıyordu çevresine. Gözleri aklını yokluyor, elleri gözlerini denetliyordu.

Ateş hakkında sadece fikir yürütmekle yetinmiyor, lambanın alevi üzerine, tepesine doğru daralan bir boru koyup deneme yapıyor ve sonucu: «alev olan yerin çevresinde, onu koruyan bir hava akımı meydana gelir» şeklinde özetliyordu.

Leonardo, tecrübenin önemini anlamış olan eski çağ bilim adamlarının eserlerini dikkatle okur, tapınakların kapılarını kendi kendine açan bir otomat ve buharla işleyen bir tekerlek icat etmiş olan Heron adındaki İskenderiyeli mekanikçinin eserlerini bilirdi.

Heron'un başladığı çalışmalar yüzyıllar boyunca yüzüstü kalmıştı. İşte yine, akıllı eller, canlıymış gibi görünen akıllı şeyler yapıyordu.

İçine sıcak hava doldurulmuş bir yapma kuş, odanın tavanına doğru uçuyordu. Kuş bir oyuncağa benziyordu ama, balona doğru giden yol bu kuştan geçiyordu.

Leonardo, uçmaya yarayan başka bir cihaz daha yapmayı denemiş, bunun hesaplarını yapıp krokilerini çizmişti. Bu pervaneli bir makineydi. Pervane döndürülünce makine havalanırdı.

Leonardo, pencerenin önünde durup saatlerce güvercinlerin uçuşunu seyrederdi. İşte bir güvercin, ince ayakları üzerinde yaylana yaylana kornişin kenarına kondu, sonra birkaç kanat çırpışıyla havalandı. Uçmayı yürümekten daha iyi becerdiği belliydi. Kanatlarıyla, kürekmiş gibi havayı geriye atarak, damların üzerinde

uçuyor, kendisini hava akımına bırakarak süzülüyor, kınuldamayan açık kanatlarla dinleniyor.

Güvercin alanın, evlerin, kulelerin, köprülerin üzerinde iki daire zp, ağırlığının etkisiyle yere doğru süzülüyor, yere yaklaşınca da kanatlarını açarak uçuş hızını yavaşlatıyor ve inişi kolaylaştıran birkaç kanat çırpışıyla yere konuyor.

Bu ahmak kuşun bilmediği uçuş usulü yoktu. Öte yandan akıllı sayılan insanınsa ayağı daha yerden kesilmemişti.

Leonardo, pencereyle kaldırım arasındaki yüksekliği göz kararıyla lt. Buradan düşen bir kimse taşlara çarpıp sakatlanırdı. Acaba düşenin havada tutunmasını, yada hiç olmazsa düşüşünü yavaşlatmak mümkün değil miydi? Bu soru üzerinde hayli kafa yorup modeller yaptıktan sonra defterinde: «İnsanın, her yükseklikten yere inmesine yardım edebilen bir usul» hakkında bir yazı belirdi. Paraşüt fikri işte böyle doğmuştu. Bu, ilk havacıların, paraşüt kullanmaya başlamalarından  yüz yıl önceydi. Leonardo, insanlığın çok ilerisindeydi.

Leonardo'nun on iki not defteri, Milano kitaplığında unutulup tozla kaplı el yazılar ve kitaplar arasında üç yüz yıl kadar yatmıştı. Leonardo 1519'da ölmüş, not defteriyse ancak XVIII. yüzyılın sonlarında bulunmuştu...

Kalemin çizdiği sayısız çizgilerden bir insanın çehresi canlanıyordu. Bir birleşip bir ayrılan, kimi bir yana sapıp sonra yine ileriye doğru yönelen birçok yoldan bir yol belirliyordu: insanın yolu. Yüzyılların karanlıklarından canlı bir dev çıkıyordu. Bu devı hayalde değil, gerçekte görmüş myzdr?

Leonardo da 'Vini'nin atelyesinde büyük usta, çizgi, boya ve gölgeler kaosuyla, bir fırtına gibi kopan im-

ge, tasarı ve hayallerle tekbaşına savaştığı dakikalarda bu devî görebilirdik. Çevresinde kaynaşan çizgiler, boyalar, imge ve tasarılar, sanatçıdan kendilerini dört başı mamur bir düzene sokup elle tutulur gözle görülür en iyi biçime dökmesini istiyorlardı. Bunu başarabilmek için sanatçı, önce kendisine hâkim olmalı, heyecanını, coşkunu yaratıcı iradesine tâbi kılmalıydı.

Sanatçının eli, kendinden emin olmalı, titrememeliydi. Aklında tasarladığı şey apaçık belirmiş olmalıydı.

Ve işte sözü geçen sanatçı kendisine ve tüm güçlerine egemen olabilmisti.

Sakin bir yüzü vardı. Beyaz sakalın ve bıyıkların çevrelediği sımsıkı kapalı dudaklar, akıllı bir iradenin ifadesiydi. Kır kaşları çatıktı. Fakat bu çatıklıkta bir öfke değil, dikkat vardı.

Açık alnın siperlediği ve ileriye bakan gözleri birer pencereydi. Sınırlarını genişleten ruh, bu ışıklı pencereden dünyanın sonsuzluğunu seyrederdi.

7

dante'nin bildiği

Leonardo hava okyanusunu fethetmeyi düşünürken, çağının insanları, dünya okyanuslarının fethiyle uğraşıyorlardı.

İnsan, yeryüzünde kendisini şaşırtan birçok yeni şeyler görmüş, soğuk kuzey denizlerinden Madagaskar'a Cebelitarık'tan Sumatra'ya kadar birçok ülkeyi dolaşmıştı ama, önünde okyanus alabildiğine uzanıyordu.

Okyanus, eski zamanlardan beri insana dünyanın

sonu, yeryüzünü çepeçevre saran bir su duvarı gibi geliyordu.

Arap denizcileri, bir zamanlar Herakles adında bir devin yaşadığını, okyanusa açılan kapıların önüne bir direk dikip, üzerine: «ötelere açılmak yasak» sözlerini yazdığını anlatırlardı. Bu, Fenikeli denizcilerden Yunanlılara, onlardan da Araplara geçmiş eski bir efsaneydi.

Okyanusun kıyısında bir direğin değil, bizzat Herakles'in taştan yontulmuş bir heykelinin bulunduğunu söyleyenler de vardı. Güya Herakles, Akdeniz'e doğru uzattığı sağ eliyle, oralara kadar gelmeye cesaret edenlere: «dur yerinde, bir adım bile atma» der gibiymiş. Devin öbür elinde, okyanusun kapılarını kilitleyen büyük bir anahtar varmış.

Eskiden haritaları hep böyle çizerlerdi: yani üzerlerinde muhakkak Cebelitarık'ta durup elinde anahtar tutan bir dev bulunurdu.

Böylece taş dev, canlı devin yolunu kapıyordu.

İnsan daha kendi gücünü bilmiyor, kendisine güvenmiyordu.

İtalyan şairi Dante'nin XIV. yüzyılın başlarında yazdığı bir şaheser vardır: İlâhi Komediya. Dante, bu eserinde dünyayı şöyle tasvir eder: yeryüzündeki küçük dağların üzerinde, gök kubbelerine, ermişlerle meleklerin yaşadığı cennete doğru kocaman bir dağ yükseliyor. Dünyanın öbür yarısında, yerin merkezine doğru, cennetin bulunduğu dağ kadar kocaman, karanlık bir uçurum uzanıyor. Bu uçurumu, cehennemın katları kuşatıyor. Cehennemde, azap çeken ve kaderlerine lânet eden günahkâr ruhlar, rahat yüzü görmüyorlar. Kasırga, bunlardan bazılarını, dallarından kopmuş yapraklar gibi önüne katmış sürüklüyor. Bazıları da, cehennem ateşinde ebediyen yanmaya mahkûm. Dünyanın ta merkezindeki buzlar arasında, alçakların en alçağı olan hain-

ler acı içinde kıvranıyorlar. Cehennemin katları derinleştikçe, ceza ağırlaşıyor.

Dante, Odiseüs'ü cehennemin üst katına koymuştu. Kurnaz Odiseüs,

*Daha ötelere kimse geçmesin diye
Herakles'in bir direk çaktığı
Dar boğaza kadar gidip*

okyanusun eşiğini aşmak cesaretini gösterdiği için ıstırap çekiyordu.

Dante, insan ruhunu iyi biliyordu.

Fakat Dante çağının çocuğuydu. Defne dalarıyla süslü vekarlı başını bilinemeyenin önünde eğiyordu. İnsanın imkânlarının bir sınırı olduğuna, Herakles'in kilit vurduğu kapıların insan oğluna hiç bir zaman açılmayacağına inanıyordu. Nasıl inanmasıydı. Denizciler okyanusa Karanlık Deniz diyordu. Orada suyun buğulanıp koyu bir sis halinde güneşi örttüğünü anlatıyorlardı. Su üzerinde buğu bulutları yüzüyordu. Fırtına, bulutları hortumlaştırıp dalgaların üzerinde kovalıyordu. Okyanus suyu o kadar yapışkandı ki, gemiler katrandaymış gibi saplanıp kahr, yerinde sayarlardı.

Dante'nin zamanında dünyayı işte böyle sanırlardı.

Gerçekte, devin aşır geçemeyeceği bir duvar var mıydı?

Bir zamanlar gemiciler bir denizden öbürüne geçmeye korkarlardı. Kızıl denizi Umman denizine bağlayan boğaza Araplar «Ölüm Kapıları» anlamına gelen «Bab-ül-Mendep» adını vermişlerdi.

Fakat Araplar arasında da, bu kapılardan geçecek cesur insanlar bulundu. Sonraları, daha az cesur olanlar da bunların izinden yürüdü. Ve zamanı gelince, Atlantik okyanusunun eşiğini geçmekten korkmayacak kadar cesur insanlar da çıktı.

Bunları okyanusa çeken neydi?

Hindistan'a doğru yeni bir yol bulmak isteği.

Fakat öteden beri bilinen daha kısa yollar vardı: biri karadan, Bağdat yoluyla Basra körfezine gider, daha elverişli olan ikincisi de, deniz yoluyla İskenderiye ve Kızıl denizden geçerdi. Bu yol çok işlekti. O kadar ki, gemiler iz bıraksaydı, denizde binlerce köpüklü çığır uzanırdı.

Ama artık bu yoldan gidilmiyordu, çünkü kapanmıştı.

yeryüzü müslümanların, denizler kâfirlerin

Yüzyıllar boyunca bir yandan Batı'ya, öbür yandan da Doğu'ya uzanmış olan İskenderiye'nin rıhtımlarını neden ot bürümüş, boş kalan depolarda neden kuşlar yuva yapmıştı?

İskelelerde bırakılmış palamarlar çürüyor, artık gemi uğramaz olan limana dalgalar çarpıyordu.

Denizde tek tük yelkenli görülebilirdi. Oysa uzak olmayan bir geçmişte, Akdeniz'de hemen hemen bütün devletlerin bandıralarını taşıyan gemilere rastlanırdı.

Gemileri batıran, İskenderiye rıhtımlarındaki gü-rültülü kalabalığı dağıtan hangi fırtınalardı?

Bunu yapan deniz fırtınaları değil, tarihin fırtınalarıydı...

Tarih kitaplarında 1453 yılı olaylarını anlatan sayfaları açalım. Büyük felâketler ve savaşlar yılıydı o yıl. Asya'dan yine istilâ orduları ilerliyordu.

Konstantinopolis'in sokaklarında Türk atlıları cirit oynuyor, Fatih Sultan Mehmet, Bizans'a karşı kazandığı zaferi kutluyordu.

Batı'ya giden yollar, kucaklarında çocukları, sırtlarında öteberileriyle Bizans'tan kaçan insanlarla dolup taşıyordu.

Yuvaları bozulan karıncalar yumurtacıklarını kurtardıkları gibi, bilim adamları da, en değerli saydıkları şeyleri, yani kitapları alelacele kurtarmaya çalışıyorlardı. Yunan filozoflarının eserleri, komşu İtalya'da sığınak bulmak üzere yollara düşmüştü.

Türklerse, Karadeniz kıyılarınca kuzeye, Suriye ve Mısır üzerinden de güneye doğru durmadan ilerliyorlardı.

Kırım'daki Kaffa adlı Ceneviz kalesi teslim olmuştu. Ne hendekler ne de yüksek duvarlar kurtarmıştı şehri. Tüm Kaffa halkı esir pazarlarında satılmıştı.

Avrupa gemileri üç yüz yıl için Karadeniz'den uzaklaştırıldı. XVIII. yüzyılda Rus denizcileri Karadeniz'e yeniden çıktıkları zaman, hiç biri deniz yollarını bilmiyordu. Haritaları yeniden çizmek gerekiyordu. Kılavuzlar gemileri körükörüne sürüyordu. Denizi yeniden öğrenmek pahalıya mal oluyordu: gemiler batıyor, insanlar boğuluyordu. Oysa Yunan ve Rus gemilerinin Karadeniz'de dolaştıkları o uzak devirlerde deniz, kurbanlarını fazlasıyla almıştı zaten.

Türkler denizlerin kıyılarını izleyerek ilerledikçe, doğruya giden yol sınıksız kapanıyordu.

Türk orduları, Suriye'nin büyük şehirlerini ele geçirmiş, Mısır'daki piramitlere kadar varmışlardı.

İskenderiye ıssızlaşmış, sönmüştü.

Gerçi İskenderiye bundan çok daha önce, Roma papasının Hristiyanlara, Müslümanlarla alışveriş etmeyi yasaklaması, Mısır sultanının da kâfirlerden alınan mallara büyük gümrük vergisi koymasıyla sönmeye başlamıştı.

Fakat denizlerin başşehri sayılan İskenderiye'ye en ağır darbeyi Osmanlı Türkleri indirmişlerdi.

Osmanlılar, «tanrı yeryüzünü Müslümanlara, denizleri de kâfirlere verdi» derlerdi. Ve bu sebepsiz değildi:

onlar kendilerini atın sırtında, geminin güvertesindekinden daha rahat hissederlerdi.

Öte yandan, Batı'yı Doğu'ya bağlayan yollar birer birer kapanıyordu. Ama tüccarlar için Doğu'nun servetlerinden vazgeçmek kolay değildi.

İtalya'nın kıyı şehirlerinden Venedik'le Cenova'da iki ırmak karşılaşıyordu. Doğu'dan Batı'ya mücevher, inci, baharat geliyor, buna karşılık da dükalardan, florinlerden, reallardan meydana gelen bir altın para ırmağı akıyordu. Doğu'dan Çin ipeklileri alınıyor, Batı'dan Floransa çuhaları gönderiliyordu.

Yorulmak bilmeyen insan elleri, her geçen yıl daha çabuk işliyordu. İğ, yerini ayakla işletilen çıkırığa bırakmış; ayaklar, yeni dokuma tezgâhının pedaline basarak ele yardım etmeye başlamıştı.

Mal ve altın ırmakları, gittikçe daha hızla akıyordu.

İnsanlar, «bu ırmakların en çok mal ve altın getiren kolları kapanırsa, halimiz ne olur?» diye endişe ediyorlardı. Çünkü korktukları başlarına gelirse, Akdeniz şehirlerinde tezgâhlar duracak, binlerce usta, kalfa işsiz kalacak, pazarlar, panayırlar ıssızlaşacak, hayat sönecekti. Birer hükümdar kadar güçlü olan ünlü tüccarlar iflâs edecekti. Ünlü ustaların fırçasından çıkmış Meryem ana tabloları, altın kupalar, Venedik camından kadehler, eski çağlardan kalma seyrek el yazmaları, tüccarların muhteşem saraylarından, hasis komisyonculara geçecekti. Vergi ve gümrük vergisi kaynakları tükeneceği için, hükümdarların kasaları da boşalacaktı.

Bu durum karşısında, taçlı taçsız krallar, gemiler yaptırıp okyanusötesine gönderiyor, kaptanlara: «gidin yeni yollar açın; deniz kıyısınca mı gideceksiniz, kestirme yoldan mı, orası sizin bileceğiniz iş, gerekirse fırtınalara, kasırgalara göğüs gerin, yapışkan Karanlık De-

niz'den, kızgın ekvatorndan, hattâ cehennemden bile ge-
çin» diyorlardı.

Denizciler de gidiyordu. Fırtınalar gemileri batırı-
yor, boğulanların, kaybolanların eşleri yasa giriyordu.
Öte yandan tersanelerde yapılan yeni gemiler suya indi-
riliyordu.

Gemi yaptırıp sefere gönderebilmek için, krallar el-
maslarını rehine koymaya, tüccarlar varını yoğunu sat-
maya hazırdılar. Uzak seferlere çıkmaya hevesliler de
eksik değildi. Hattâ çocukların bile evden kaçıp, masal
ülkelerine gidebilmek için, gemi ambarındaki çuval ve
fıçıların arasında gizlendikleri oluyordu.

Okyanusa, Venedik'e, Cenova'dan daha yakın şehir-
ler vardı. Okyanusa açılma hevesi bunları, sarmıştı.

Okyanus, insanları kendisine çekiyor gibiydi. Gemi
dümencileri, demir âletler kullanılmadan yapılmış, ince
oyma nakışlı ağaç parçaları çıkarıyorlardı denizden. De-
nizdeki akıntılar, görülmedik büyüklükte ağaç gövdele-
ri getiriyordu. Deniz, Azor adalarına, içinde dövmeli in-
san cesetleri bulunan kayıklar atıyordu.

Her şey, uçsuz bucaksız okyanusun ötesinde kara
olduğunu gösteriyordu. Denizciler, arkasında Hindis-
tan'ın tapınaklarını, Çin'in yaldızlı saraylarını görür gi-
bi oldukları okyanus ufuklarından gözlerini ayıramı-
yorlardı.. Ve birbiri arkasından gemilerle Cebelitarık
boğazından geçip okyanusa açılıyorlardı.

üç buruna dair

Gemiler, Cebelitarık'tan geçtikten sonra kimi sağa,
kimi sola gidiyor, kimi de okyanusa açılıyordu.

Sağa sapan Cenova gemileri, Avrupa kıyıları boyun-
ca Anvers'e varıp panayırda mallarını sattıktan sonra
yurtlarına döndüler.

Yine Cenovalı Vivaldi kardeşler, iki gemiyle okyanusa açıldılar. Kestirme yoldan okyanusu aşıp Hindistan'a ulaşmak istiyorlardı. Fakat Karanlık Deniz, gemileriyle birlikte denizcileri yuttu.

Portekizliler, Cebelitarık geçidinden sola sapmışlardı. Bunlar daha dikkatliydi. Batı Afrika kıyılarını izleyerek ilerliyorlardı. Fakat Boyador burnuna varınca fırtınadan korkup durdular. Okyanus kendilerine: «dur yerinde, buradan geçilmez» der gibiydi. Bunun için Portekizliler Boyador burnuna «Hayır Burnu» adını verdiler.

İleriye, durmadan ileriye gitmeye değer miydi?

Ptolemeus zamanından beri bilim adamları, buradan gemilerle Güney'e doğru gitmenin imkânsız olduğunu söylüyorlardı. Bunlara göre Güney çok sıcak olduğu için, orada hayat yoktu: ne bitki vardı, ne de hayvan. Üstelik Afrika bir duvar gibi ta kutba kadar uzanıyordu. Bu duvar Güney'den aşılabilir, bunun için de bu yoldan Hindistan'a varılamazdı. Hindistan'a varmak imkânsız olduğuna göre de, yola devam etmek anlamsızdı. Afrika'ysa, hayatı tehlikeye sokmaya değmezdi.

Bilim adamları işte böyle düşünüyorlardı. O zaman Afrika'ya, Hindistan yolunda bir engel gözüyle bakılıyordu.

Yine de, yola devam edip, geçit vermek istemeyen «Hayır Burnu»na «evet» dedirten cesur insanlar bulundular. Bunlar en sıcak yerlere, hemen hemen ekvatora vardılar. Ve Ptolemeus'un yanlışlığı anlaşıldı.

Ekvatorun harikalarını anlatırken Portekizliler şakayla: «bunları Ptolemeus hazretlerinin müsaadesiyle söylüyoruz. Onun ıssız sandığı ülkelerde kalabalık kara derili kabileler yaşıyor. Ağaçlar, sıcaklık yüzünden, inanılmayacak büyüklüklerde» diyorlardı.

Haritada yeni bir yer adı belirdi: «Yeşil Burun».

Portekizlilerin, güneşin kasıp kavurduğu topraklar bulacaklarını sandıkları yerler yemyeşildi. Her yer palmyelik ve fundalıktı. Ağaçlar arasında, derileri ağaç kabuğu gibi buruşuk, kulakları kocaman yaprakları andıran filler geziniyordu...

Cesaretleri gittikçe artan denizciler, kıyı boyunca üzerlerine Portekiz arması oyulmuş taşlar dikip yerlerini haç ve flamalarla harita üzerinden işaretleyerek güneye doğru ilerliyorlardı. Derken, bir duvar gibi kutba kadar uzandığı sanılan Afrika kıyıları, kutba binlerce kilometre kala, doğuya dönüverdi. Artık Afrika'yı dolaşmak kalıyordu. Fakat bu kolay değildi. Fırtınalar ve aksi yönden esen rüzgârlar engel oluyordu.

Portekizli denizciler, Afrika'nın güneyindeki burnu haritaya işaretlediler: Fırtınalar Burnu. Sonra burnu dolaşıp Afrika'nın Doğu kıyıları boyunca Kuzey'e çıktılar. Ama bilmedikleri sularda yüzmeye cesaret edemeyerek gemilerini yine Fırtınalar Burnu'na çevirdiler. Fırtınalar Burnu'ndan ayrılmadan önce, filo komutanı Bartolomeo Dias, kıyıya diktikleri armalı taş sütuna dayanıp bir süre durdu. Sütundan, öz oğluyla vedalaşıyormuş gibi bir türlü ayrılamıyordu.

Gemileri Doğu'ya, Hindistan kıyılarına doğru sürmek başka bir amirale nasip oldu.

Portekiz kralı, Fırtınalar Burnu'nun adının değiştirilip «Umut Burnu» olmasını emretmişti. Böylece Portekizliler, artık bu burnun da, daha ilerilere gitmelerine engel olmayacağını umuyorlardı. Birkaç yıl sonra umutları gerçekleşti. Vasco de Gama'nın idaresindeki gemiler, Afrika'yı dolaşıp, karşı yönden eser rüzgârlarla ve hızlı akıntılarla savaşa savaşa, Doğu'ya yöneldiler. Afrika kıyılarından Hindistan'a doğru gemilere, «denizlerin arslanı» olarak bilinen Ahmet ibni Mecit adındaki Arap kılavuzluk etmişti.

Derken ufukta Malabar kıyılarındaki yüksek dağlar görüldü. Portekiz gemileri, Kalikut adlı Hint şehri açıklarında demir attılar.

Vasco de Gama'nın arkadaşlarından biri bu yolculuğu şöyle anlatır:

«1497 yılında Portekiz kralı Manuil, baharat aramak için, Vasco de Gama'nın emrinde, dört gemi göndermişti. 1497 yılının 8 Temmuz pazar günü Rastello'da demir aldık. Tanrının adıyla çıktığımız bu seferi, tanrı hayırlı bir sonuca bağlaya...

1498 yılının 17 Mayıs günü karayı gördük, sonra da Kalikut şehrine yanaştık. Kaptanımız şehre bir adam yolladı. Şehirde onu, hem İspanyolca, hem de İtalyanca konuşan, Tunuslu iki Arap'ın yanına götürmüşler. Bunların ilk sözleri: «hangi şeytan attı sizi buraya?» olmuş. Sonra da böyle uzak yerlerde ne aradığımızı sormuşlar. Bizimki de: «baharat» demiş...

Sonra karaya çıkan kaptanımızı hükümdar kabul etti. Üzerinde harika birçok yastık bulunan muhteşem bir sedire uzanmıştı. Hükümdar, bizim krala sunulmak üzere, palmiye yaprağına yazılmış bir mektup verdi. Mektup şöyleydi: «Ülkenizin soylularından Vasco de Gama bizlere geldi. Buna çok sevindik. Memleketimizde çok tarçın, karanfil, zencefil, biber, değerli taşlar var. Sizden altın, gümüş, mercan ve kırmızı çuha istiyorum.»

Bulmamız gereken her şeyi bulduğumuz için, 29 Ağustosta amiralimiz geriye dönmeyi kararlaştırdı. Bunu hepimiz büyük bir sevinçle karşıladık. Çünkü birçok büyük keşifler yapmıştık. Batı'da olsun, Doğu'da olsun, Portekiz'de yada öbür bütün ülkelerde kullanılan baharat, hep Kalikut ülkesinden geliyor. Rüzgârsızlık ve ters yönden esen yeller yüzünden iki ay yirmi yedi gün deniz-

de kaldık. Denizcilerin hepsi ağır hastalandı. Diş etlerimiz şişerek dişlerimizi kapladı. Bu yüzden yemek yiyemez olduk...

Bu zaman içinde otuz kişi öldü. Bir o kadar da önceleri ölmüştü. Eninde sonunda iş görebilecek yedi - sekiz kişi kaldı her gemide. Onlar da sağlam değildi. Melinda'da beş gün kalarak, hepimize ecel terleri döktüren son yolculuktan sonra biraz dinlendik.

Ermiş Rafail körfezinde demir atıp, bütün gemilere tayfa yetmediği için, sözü geçen ermişin adını taşıyan gemiyi yaktık...»

Notlar burada bitiyor. Bunları yazan da herhalde yurdundan uzaklarda ölmüş olsa gerek.

Portekizliler Hindistan yolunu buldular. Fakat Atlantik Okyanusu'nu ilk geçen İspanyollar ve İngilizler oldu.

Portekizliler Afrika'yı yavaş yavaş dolaşırken İspanyollar ve İngilizler, Hindistan'a «kestirme yoldan» korkunç Karanlık Deniz'den geçen Batı yönde gidiyorlardı. Gemileri, Cenovalı ve Venedikli tecrübeli denizciler yönetiyordu. Okyanus fatihleri için Akdeniz iyi bir okul olmuştu.

Ve işte Cenovalı denizci Kristof Kolomp İspanya'ya gitmiş, Venedikli Covanni Kabotto da Bristol'da bir gemi kumpanyası kurmuştu. Kolomp, amiral olarak İspanyolların hizmetine girip don Kristobal Kolon adını almış, Kabotto'ysa, kendisine Con Kabot demeye başlamıştı. Biri, okyanustan geçip West - Indies adalarına kadar varmış, öbürüyse birkaç yıl sonra Kuzey Amerika'yı bulmuştu.

İnsanlık, şu iki tarihi unutmayacaktı: 1492 ve 1497.

Ve bu ilk cesur denizcilerin ardından yüzlerce denizci Yeni Dünya'ya akın etmişti.

İnsan, Amerika kıyılarındaki adalara ayak basmıştı. Sonra bir adadan ötekine geçerek kıtaya çıkıp kıyılarında gezinmiş, ormanlara ve steplere dalmıştı.

Karşısında bir Yeni Dünya, geldiği dünyaya benzemeyen bambaşka bir dünya duruyordu.

Bol sulu ırmaklar, balta girmemiş ormanlar arasından akıp gidiyordu. Bazen ırmak, ağaçlarla sarmaşıkların meydana getirdikleri yeşil bir tünelden geçiyor, ormanın kucağında boğuluyordu. Fakat eninde sonunda, ırmak üstün geliyordu. Bardaktan boşanırcasına yağmur yağdığı zaman taşıp deniz gibi yayılıyor, ormanı basıyordu. Yüzyıllık kocaman ağaçları devirip önüne katarak, zaferinin tadını çıkarıyormuş gibi oynuyordu onlarla.

Ağızına kadar yüzlerce kilometre olduğu halde, ırmaktaki su seviyesi bir yükseliyor, bir düşüyordu. Buna, yükselme saatlerinde dalgalarını ırmağın içerlerine kadar gönderen okyanus sebep oluyordu. Ama ırmak da okyanustan geri kalmıyordu. Kıyılarını aştıktan sonra da, deniz açıklarında, deniz suyuna tüm karışmaksızın akıyordu. Kıtadan uzaklarda, tuzlu denizin ortasında tatlı su doldurulabilirdi bir fıçıya.

Kuzeyde büyük göller vardı. Bunlar devasa bitişik kaplar gibi kademe kademe uzanıyordu. Sular, dünyanın en büyük şelâlesini meydana getirerek bir gölden öbürüne gürültüyle akıyordu.

Kıtada dolaşan insan, başları bulutlara değen dağlar görüyordu. Dağların eteklerinde, en ulu meşe ağacından bile dört misli yüksek bin yıllık ağaçlar vardı. Bunların en yaşlısı fidanken, dünyada tek bir balta yoktu, insan daha demir elde etmesini bilmiyordu.

İnsan, yoluna devam ediyordu. Karşısına, dev bir

pulluğun açtığı hemen hemen iki kilometre derinliğindeki bir çukur çıktı. Dibinde akan ırmak, yukarıdan güç görünüyordu.

İnsanın her adımı, o zamana kadar kimsenin ürkütmediği kuşları ürkütüyordu.

İnsan, bu yeni kıtayı adım adım fethederek ilerliyordu.

ilk sömürge

Consalo Pizarro, müfrezesiyle birlikte karlı And dağlarından geçiyordu. Düşmemek için, çıkıntılara dikkatle basarak, dengeyi kaybetmemek için de kollarını açarak yürüyorlardı. Öyle yüksekti ki burası, solumak zordu. İnsanlar havasızlıktan boğuluyor, güçten düşüyorlardı. Pizarro, arkadaşlarından birinin, sonra da öbürünün uçuşuna yuvarlandığını görmüştü...

Başka bir yerde, Kesada'yla arkadaşları, balta ve bıçaklarla Güney Amerika cengellerinde kendilerine yol açıyorlardı. Orman yol vermek istemiyordu. Sarmaşıklar ellerine sarılıyor, ayaklarına dolaşıyordu. İnsanı sokan binlerce iğnesi vardı ormanın. Karıncalar, eşek arıları, yılanlar, gece gündüz aman vermiyorlardı insana. İleriye doğru atılan her adım, insanüstü emek ve ıstıraplara mal oluyordu.

Ağaçların altından emekleye emekleye geçen, dağların yamaçlarında sürüne sürüne ilerleyen bu insanlar ne ufak görünüyorlardı. Ama bir dev gibi güçlüydüler. Bunların yaptıklarını başarabilmek için, ne büyük cesaret, azim ve sebat gerekti.

Narvaes'in ve Kavesa da Vaka'nın denizcileri, Florida kıyılarına döndüklerinde, gemilerini bulamamışlardı. Filo, bunların dönmesini beklemeyerek çekilip gitmişti. Bu, gemicileri umutsuzluğa düşürmedi. Gemi olmazsa yelkenli yapmayı kararlaştırdılar. Ve denilebi-

lir ki, çıplak ellerle işe sarıldılar. Ne balta vardı, ne çekiç, ne de çivi. Çizmelerden mahmuzlar, eyerlerden üzen-giler çıkarıldı. Demirden ne varsa eritildi. Geyik deri-sinden yapılan körükle ocak körüklendi. Çekiç dökülüp, onunla çengel ve çivi yapıldı. Kayıklara gerekli yelken-leri kendi gömleklerinden diktiler, sarmaşıklardan ip ördüler. Böylece, mahmuz ve üzen-giden çivilerle yapı-lıp tamamlanan ufacak yelkenli kayıklarla denize açıl-mışlardı.

Robenson Kruzoe, beceriklilik ve sebatı, işte bu gi-bi insanlardan öğrenenecekti.

İnsan, yeni kıtada zaferden zafere koşuyordu. Ama bu, ayrı ayrı herkese ne zorluklara mal oluyordu.

Tropik çengellerde, askerlerin zırhları, nemden, ba-taklıklardaki buğulanmadan küfleniyor, elbiseleri çü-rüyüp lime lime oluyordu.

Ormanlarda insanları yılanlar sokuyordu. Irmağa düşenleri timsahlar yutuyordu. Yabanî hayvanlardan kurtulmak için, yüksekçe bir yere gerilmiş hamaklarda geceliyorlardı. Burada da kendilerine yaban kedileri sal-dırıyordu.

Yolcular çoğu zaman aç kalıyordu. Kayışlarını, ke-merlerini, ayakkaplarının tabanlarını haşlayıp yedikleri oluyordu.

Üstelik yeni kıta boş değildi. Sahipleri vardı. Ve çok geçmeden, yerli halkla, yeni gelenler arasında barış bozuldu. Yeni kıtanın kıyılarında toplar güremeye baş-ladı. Karşılık olarak da zehirli ok yağmuru yağdırıldı.

Yeni Dünya'nın bulunuşu, misafirlere de, ev sahiplerine de, pahalıya mal olmuştu. Hele ev sahiplerinin durumu çok kötüleşmişti.

İspanyollar, Kızılderilileri insandan saymıyorlardı. Amerika'da o zaman at az olduğu için, Kızılderili hamal-lar, İspanyollara yük hayvanı işini görüyorlardı. Uzak

seferlerde, top kundakları, ağır gemi demirleri, gemiler için gerekli her şey hamallara taşınılıyordu. Maden ocaklarında gümüş elde eden İspanyolların çiftliklerinde tarlaları işleyen hep Kızılderililerdi. En ufak bir itaatsizlik bile gösterdiklerinde, kendilerine insanlık dışı muamele ediliyor, evleriyle birlikte yakılıyor, üzerlerine köpekler saldırılıyordu.

köpeklerle parçalatılan kızılderililer

İspanyollar birlikte azgın köpekler getirmiş, bunları insan avına alıştırmışlardı. Mastif denilen bu köpekler, «tomalo», yani «tut» emrini işitince Kızılderililere saldırıp gırtlaklarına yapışırlardı. Zavallılar kendilerini el ve ayakla savunmaya çabalar, yürekleri paralayarak çığlıklar çıkarırlardı. Bu ölüm feryatları İspanyolları güldürürdü. Gerçi bunda yeni bir şey yoktu. Daha Romalılar, Korsika adasında köpeklerle insan avlamamışlardı. Ama gaddarlıkta İspanyollar, Romalıları bile geride bırakmışlardı.

Ele geçen ganimet paylaşılırken, köpeklerin payı askerlerinkine eşitti. Leonsiko adında ünlü bir köpek, sahibine bin filorin kazandırmıştı. En keskin nişancı bile bu kadar kazanamazdı.

Böylece, tarihin en şanlı sayfalarından biri, köpeklerle parçalatılan Kızılderililerin kanıyla lekelenmişti. Bereket versin kıtaya ilk çıkanlar arasında bu rezalete dayanamayıp ihsanlığın yüzünü ağartan da vardı. Antonio Montesino adındaki papaz verdiği her vaızda, yabani hayvanlara dönen insanları yeriordu. Hiç bir tehdit kendisini susturamamıştı. Asil Las Kasas da, bütün hayatını Kızılderilileri savunma davasına vermişti.

Yeni Dünya'nın bulunuşu insanlara çok pahalıya mal oluyordu. Hayat o kadar dayanılmaz olmuştu ki, Kızılderililer köyde intihar ediyorlardı.

Beyazların hayatı da imrenilecek gibi değildi. Tropik sıtmasından kırılıyor, Kızılderililerin zehirli oklarına kurban gidiyorlardı. Bir çoğu da cellâdın baltası altında, yada darağacında can veriyordu.

Beyazlar kendi aralarında da anlaşıyorlardı. Gemilerde denizciler, kurtlanmış galeta yemekten ve fırtınalarla boğuşmaktan bıkmış usanmışlardı. Evlerini, yurtlarını özlüyorlardı. Ayaklanıp kaptanlarını ambara hapsediyorlardı. Kaptanlar da ayaklanmayı bastırınca, elebaşılarını gemi direğine astırıyor, yada ıssız adalara çıkarıp bırakıyorlardı.

İstilâcıların kurdukları şehirlerde, iktidar için ve ele geçen ganimetten pay almak uğruna, kıyasıya bir savaş yürütülüyordu.

Kristof Kolomp zincire vurulup, bulmuş olduğu yoldan gerisin geri İspanya'ya götürülmüştü. Pasifik okyanusunu ilk gören Vasko Nunyes de Balboa, ölüne mahkûm edilmişti. Bu ünlü İspanyolun kellesi, yine İspanyollar tarafından keşfedilen topraklara atılıp yuvarlanmıştı.

Başlarına gelen belâlara ve binbir tehlikeye rağmen, insanı Yeni Dünya'nın içerilerine çeken neydi?

Güneyde İspanyolları altın çekiyordu. Bunlar, altın olmayan yerleri, haritalara, «gereksiz topraklar» diye işaret ediyorlardı. Kuzeydeyse İngilizlerle Fransızlar, bu «gereksiz topraklar»ı zapt ediyorlardı. Oradaki ormanlarda elde edilen değerli kürkler de Avrupa panayırlarında altın ediyordu.

İnsanlar, bazen hayal peşinde binlerce kilometre geçiyordu.

Gonsalo Pizarro, Kesada, Orellyana; yaldızlı insanın ülkesini, Eldorado'yu arıyorlardı. Bir gezgin ve şair olan Volter Relli adındaki İngiliz de böyle bir ülkenin peşindeydi.

Kızılderililer bunları önderi güneş gibi parlayan bir ülke olduğunu, sabahleyin hükümdarın üstüne, tepeden tırnağa altın tozu serpildiğini, akşamleyin ırmakta yıkanıp bu tozdan sıyrıldığını anlatmışlardı. Buna inanan Avrupalılar, Amerika dağlarıyla ormanlarını dolaşarak Eldorado'yu arıyorlardı.

Ponse de Leon adında bir başka gezginse Gençlik Irmağı'nı bulmak istiyordu. Kızılderililer, bu ırmağa girenin, gençlik yıllarındaki gibi sağlam ve dinç olduğunu söylemişlerdi. Oysa yeryüzünde ne Eldorado ülkesi, ne de Gençlik Irmağı vardı. Fakat insanlar bunları ararken, uydurma değil, gerçek ırmaklar, gerçek ülkeler buluyorlardı. Pissarro'yla Orélyana, büyük bir ırmak olan Amazon'u incelediler. Kesada, Orinoko'nun kaynaklarını buldu. Ponse de Leon, Florida'yı keşfetti. Volter Reli'ye Guiana'yı bulup, gelecekte Amerika Birleşik Devletleri olarak topraklarında ilk İngiliz sömürgesini, yani Virjinya'yı kurdu.

yeni çağın en büyük adamı kolomp

İnsan yeni bir dünya bulmuş, fakat daha önce de defalarca olduğu gibi, yeni bir dünyaya düştüğünü hemen anlayamamıştı.

Yeni bir şey bulup görmek kolay değildi ama, insanın gördüğünü anlaması daha da güçtü.

Denizciler, Hindistan'a ve Çin'e giden yeni bir yol bulmak umuduyla okyanus ötelere açılıyorlardı. Okyanusta karşılarına görülmedik bir kıta çıktığı zaman, nerede bulunduklarına akıl erdirememişlerdi. Hindistan'a gidelim derken Amerika yakınlarındaki adalara çıkmışlardı.

Kolomp, gemisinin güvertesinde geçirdiği uykusuz gecelerde, gözü açık düşler görüyordu. Gemilerinin Hint

limanından birine varacakları anı, belki yüzlerce defa gözüünün önüne getirmişti.

Örneğin gemiler bir koya girip demir atıyor, içinde sarıklı insanlar bulunan kayıklar gemileri sarıyordu. Et-rafta, hasır yelkenli, kürekleri gemi direği gibi uzun, hantal Çin kayıkları dalgalarda sallanıyordu. Kıyıda gürültülü bir kalabalık, tüccar, denizci, hamal, büyücüler toplanmışlar. Kalabalık, Arap atına binmiş birine, yada boynuna altın zincir takılmış bir file yol veriyordu.

Kolomp mihracenin sarayına gidiyor, elmaslarla süslü tahtına oturmuş mihrace onu kabul ediyordu. Arap tüccarları, her zaman olduğu gibi çeşitli dolaplar çeviriyorlardı. Bunlar gemilere bile saldırabilirdi, ama akıllarını başlarına getirmek için bir top güllesi yeterdi.

Derken, ambarları ağzına kadar altın, inci, kokulu sandal ağacı, karanfil, tarçın gibi değerli yüklerle dolu gemiler geriye dönüyorlardı.

Kolomp'un gördüğü düşler işte böyleydi. Ya gerçek?

Bunlar, zengin giyimli insanlar görececeklerini sanıyorlardı. Buradakilerinse ne zengininin, ne de fakirinin üstünde hiç bir giyim yoktu. Muhteşem saraylar yerine kulübeler gördüler. Ne altın zincirli filler, ne de altın gemli atlar vardı. Kıyılar tüm ıssızdı. Koyda demir atmış kayıkları falan yoktu.

Aradığı yerlerin burası olmadığını Kolomp'un anlaması gerekirdi ama, Hindistan'ı öylesine görmek istiyordu ki, onu olmadığı yerde bile görüyordu. Hattâ bir dakika bile düşünmeden, yerli halka, Hindistanlı anlamına gelen «İndios» deyiverdi. Kolomp'un bu hatası, bugüne kadar birçok dillerde tekrar edilip durur.

Kolomp, ıssız kıyılarda gördüğü yoksul kulübeleri, zengin bir ülkenin fakir bir kenar bölgesi sanmıştı. Yerlilerden bazılarının burunlarında altın iğneler görünce

de, Doğu servetinin yakın bir yerde olması gerektiğine artık tüm inanmıştı.

Nemli tropik ormandan gelen çiçek kokularını Kolomp Hint baharatı ve ıtırılı ağaç kokuları sanmıştı.

Kızılderililer, Batı'yı göstererek, «Taşlı Toprak» anlamına gelen «Sibao» diyorlardı. Kolomp, bu sözü «Sipango» sanmıştı. O zaman Japonya'ya böyle derlerdi.

Kızılderililer, «karaib», diyordu; Kolomp'sa bunu, Moğol kabilelerinden birinin adı olan «Kaniba» şeklinde anladı ve akşamleyin gemi defterine, ulu hanın başkenti Kvinsaya yakınlarında bulunduğunu yazdı.

Küba adasına çıkınca, hükümdarına elçiler gönderdi. Arapça bilenleri seçip, memlekette baharat olup olmadığını öğrenmeleri için, kendilerine tarçın ve biber örnekleri verdi. Bundan başka elçileri, adanın hükümdarıyla, Bastilya kraliçesi arasında bir ittifak bağlamak için görüşmelere başlamakla görevlendirdi.

Elçiler, adanın içerilerinde, büyük şehir yerine, elli kulübelik bir köy buldular. Hükümdar, elçileri çıplak toprak üzerinde oturmuş kabul etti. Hükümdar Arapça bilmediği için, el işaretleriyle anlaşmak gerekmişti. Baharat örneklerini görünce pek şaşmış ve ömründe böyle şeyler görmediğini söylemişti.

Şaşılacak şeydi. Fakat Kolomp, her çeşit şüpheyi kovuyordu. Küba adasının, Çin'in eyaletlerinden biri olduğuna inanmış, denizcilerine de bunda şüpheleri olmadığına yemin ettirmişti. Bununla ilgili protokole şunlar yazılmıştı: «sözünden dönen, subaysa, dili kesilip bin maravedis para cezasına çarptırılacak. Tayfadansa, yüz kamçı vurulacak.»

Gemileri Karayip denizinde yüzerken Kolomp, Hint okyanusunda bulunduğunu sanıyordu, Kızıl deniz ve İskenderiye yoluyla yurduna dönmeye hazırlanıyordu.

Panama berzahı bölgesinde, Ganj ırmağının okyanusa döküldüğü yeri arıyordu.

Kolomp, okyanus ötesine dört defa gitmiş, fakat Hindistan dolaylarını gördüğüne ve Espanyola adasının Japonya olduğuna hayatının sonuna kadar inanmıştı.

Tarih, büyük denizciyle böyle alay etmişti.

Kolomp, Yeni Dünya'ya eski görüşlerle çıkmış, bu da kendi yararlılığının önemini anlamasına engel olmuştu. Yeni çağın en büyük adamlarından biri olan Kolomp, eski kafayla düşünüyordu. Dünyanın küçük ve dar olduğuna, Doğu ülkelerine, okyanus yoluyla birkaç günde gidildiğine inanıyordu. Çünkü kutsal kitapta, kahrararın denizden altı misli geniş olduğu yazılıydı.

Kolomp, dünyayı bir küre gibi toparlak sanıyordu ama, ona göre, dünyanın şekli bir elmadan çok, armuda benzemeliydi. Bu armutta sapın bulunduğu yerde, göklere değen dağlar yükseliyor ve cennet işte orada bulunuyordu. Kolomp, cennete yakın bir yerde bulunduğunu defalarca aklından geçirmişti.

Koyun berrak sularında yansıyan palmyelere bakıyordu. Hava ılık ve hoş kokularla doluydu. Ağaçların üzerinde alacalı papağanlar uçuşuyor, altında da Adem'le Havva gibi çıplak insanlar dolaşıyordu. Kolomp, kendisini yeryüzü cennetine düşürdüğü için, tanrıya içten şükrediyordu.

Kolomp'un hayatı, büyük bir buluşun, aynı zamanda büyük bir yanlışlığın tarihidir.

Bu yanlış ona çok pahalıya mal oldu. Bulduğu kıtaya, Kolomp'un değil, Americo Vespuçi'nin adı verildi. Oysa Americo, hiç bir şey bulnamış, ama Amerika'nın bir Yeni Dünya olduğunu sezmişti.

Kolomp'tan sonra Amerika'ya gidenler, orada ilkel insanla taş âletlerden başka Meksika'da, Peru'da, kanal-

lar, barajlar, köprüler, yollar, saraylar ve tapınaklar gördüler. Yabanî hayvanlarla kuşların, altın heykellerine, renk renk kumaşlara, hiyeroglif ve resimlerle süslü vazolara şaşıp kalmışlardı.

İnsanlığın geçmişi, Amerika yerlilerinin o günkü haliydi. Kuzey Amerika ormanlarında yaşayan ilkel avcılar, bizonu, etini kendilerine versin diye, sihirli rakslarla merhamete getirmek istiyorlardı.

Meksika'da köyler, Ege denizi adalarındaki büyük kılan evlerini andırıyordu. Askerî şef Montesuma da, masal kahramanı Giritli çar Minos gibi, sarayında tahtta oturuyordu.

Güney Amerika çiftçileri, eski Mısır'dakileri andıran tapınaklarda güneşe tapıyor, İnkalar da, firavunlar gibi mutî tebalarını, keyflerine göre, ya yaşıyor, yada öldürüyorlardı.

Tarihin üç büyük aşamasıydı bunlar. Fakat okyanusun arkasından gelen fatihler tarihi bilmedikleri için, gördüklerini anlamıyorlardı. Kabile şeflerini derebeyi, Kızılderili kadınların sihirli tören rakslarını, saray kadınlarının dansları sanıyorlardı. Altın ve gümüş heykellerle kapların, onlar için değeri yalnız ağırlığındaydı. Bugün olsaydı, bu eşyalar müzelerde camekânda korunurdu.

Fatihler, eski dünyada çoktan unutulmuş olan eski kültürün hâlâ yaşadığı yeni dünya şehirlerini, kıyasıya tahrip ediyorlardı.

ilk dünya turu

Haiti adasına çıkan Kolomp'un gemicileri, Kızılderililere:

- Ülkenizin adı ne? diye sordukları zaman:
- Kiseyya, cevabını almışlardı.

«Kisseyya», Kızılderililerin dilinde «dünya» demekti. Kızılderililer, adalarını, başlıbaşına bir dünya sayıyorlardı.

Öte yandan Kızılderililer de İspanyollara:

— Ya siz nereden geldiniz? Gökten nasıl indiniz? diye sormuşlardı.

Kokulu ağaçlar ülkesi Punt'ta yaşayan insanlar da bir zamanlar Mısırlı gemicilere aynı soruyu sormuşlardı. Vaktiyle Mısırlıların yaptığı gibi, İspanyollar da, böyle saf konuşmaları işitince az gülmemişlerdi. İspanyollar, dünyanın büyük olduğunu biliyorlardı. Birçok ülke ve halk görmüşlerdi. Haiti'ye ulaşıncaya kadar, günlerce okyanusta dolaşmışlardı. Kızılderililere, başlıbaşına bir dünya gibi gelen bu adaya, mütevazı bir ad ıakmışlardı: «Espanyola», yani Küçük İspanya.

Fakat çok geçmeden dünya daha da genişledi. Eski çağlarda Eratosten'in tahmin ettikleri gerçekleşmiş, insan ilk kez olarak dünyanın çevresinde bir tur yapmıştı.

Hindistan'a giden Batı yolunu arayan Macellan'ın gemileri, güneyden Amerika'yı dolaşıp Pasifik okyanusunu aşmışlardı. Ama Macellan'a, başladığı işi tamamlamak kısmet olmadı. Asya'nın doğu kıyılarında, adı sanı bilinmeyen ufakık bir adanın halkıyla rasgele çıkan çarpışmada yediği kılıç darbesinden öldü.

Ama devleşen insan öldürülemezdi.

Bir bilim adamının elinden düşen kalemi bir başkası devralıp, yarıda kalan sayfayı nasıl tamamlarsa, ölen bir denizcinin yerine, dümenc bir başkası geçiyordu.

Macellan'ın ölümünden sonra da böyle oldu. Yerine geçen arkadaşı El Kano, beş tekneden kurulu filonun son gemisini ana yurda getirebildi.

Akşamleyin, Batı'da okyanusun ardında düşüp, sa-

bahleyin Doğu'dan yine yükselen güneşi gibi, bu gemi de hep Batı'ya gitmiş ve Doğu'dan geri dönmüştü.

El Kano, üzerine yer küresi resmedilmiş ve «Çevremde ilk kez dolaşana» sözleri yazılı bir armayla taltif edilmişti.

Dünyanın sonuna varmak, insanın ezeli emeliydi. İşte insan, dünyanın çevresinde bir tur yapmış ve onun hiç de bir zamanlar sanıldığı gibi olmadığını anlamıştı. Bir şehrin kenarı, bir adanın kıyısı vardı. Dünyanınsa kenarı, sonu yoktu; yasaları başkaydı.

Kolomp'la Macellan'ın seferlerinden sonra, yeryüzünde yeni zaman başladı.

Okyanus yoluyla Amerika'dan altın ve gümüş yüklü gemiler geliyor, bunlar denizde, Afrika'dan Amerika'ya canlı yük yani kara köleler götüren gemilerle karşılaşıyorlardı. Hindistan'dan da Afrika'yı dolaşarak, baharat yüklü gemiler geliyordu.

Atlantik okyanusu, dünyanın merkezi olmuştu.

İtalyan şehirleri, ülkeleri birleştiren denize egemen olmak için Türklerle savaşmaya devam ediyordu. Oysa Akdeniz, dünyanın merkez denizi olmaktan çıkmıştı.

Bir zamanlar yeryüzünde IRMAK devri vardı. O devirde, bir kabileden öbürüne, ırmak yoluyla gidilirdi. Sonraları denizlerin fethedilmesiyle, DENİZ devri başladı. Deniz devrini, kıtaları birleştiren OKYANUS devri izlemişti. Bundan sonraki devir ne devri olacaktı? Pencereden kuşların uçuşunu izleyen Leonardo da Vinci, bunu artık seziyordu.

ekonomi savaşı başlıyor

Hindistan'a yeni bir yol bulunduğu haberi, Akdeniz şehirlerini büyük bir felâket haberi gibi sarsmıştı.

Venedik'te tüccarlar acele acele Rialto'ya gidiyorlardı. Oradaki pazarda ve köprüde, sabahın erken saat-

lerinde alışverişe başlayanların gürültüsü akşama kadar dinmezdi. Baharat fiyatları, bir florinin kaç düka ettiği, dünkü günün olayları ve yabancı tüccarların getirdiği haberler orada öğrenilebilirdi.

Rialto'da, bir yanda hamallar sırtlarındaki ağır çuvalları rıhtıma atıyor, öte yanda ayak satıcıları avazları çıktığı kadar bağılıyor, kadınlar canlı midye ve balık yığınlarını karıştırıyor tüccarlar faizi ve alışveriş şartlarını görüşüyorlardı. Tüccarların yanında ne mal dolu fıçılar, ne de çuvalar vardı. Malın adını, fiyatını ve miktarını söylemek yetiyordu. Burada söz konusu olan rakamları işitenin başı dönerdi.

İşte rıhtıma bir gondol yanaştı. Tüccar yol ücretini gondolcunun şapkasına atıp, kanalın iki yakasını birleştiren kemerli köprünün kapalı galerisine doğru yürüdü. Dost olana da, olmayana da selâm veriyordu. Eski düşmanlıkların sırası değildi şimdi. Herkesi üzen aynı dert, aynı endişeydi.

Tüccar, her rastladığına:

— Ne haber? diye soruyordu.

Biri:

— Kötü, dedi. Karanfiller hâlâ duruyor, müşteri yok.

Başka biri de:

— Hindistan cevizi çiçeği de aynı durumda, diye ekledi. Kalikut'tan gelecek maldan korkuyorlar.

— Ya bizim hükümetin elçisi ne güne duruyor? Yazmıyor mu?

— Yazıyor ama, haberler kötü...

Uğursuz geçen günün başarısızlık ve endişeleriyle üzülen tüccar, gecenin bir saatinde kalın not defterini alıp yazmaya başladı:

«Aynı yirmi dördünde, Portekiz'deki Venedik elçisinden mektup geldi. Venedik elçisi, Portekiz kralının

girişimiyle başlayan ve Venedik devleti için Türklerle savaştan daha önemli olan Hindistan seferiyle ilgili gerçeği öğrenmek için gönderilmişti.

Elçi, yedi geminin battığını, fakat kalan altı geminin getirdiği malların miktarı çok ve değeri yüksek olup, bunlara paha biçmenin bile güç olduğunu yazıyor. Gemiler böyle bir sefer daha yaparlarsa, Portekiz kralı «para kralı» adını alabilir. Çünkü baharat almak için herkes onun ülkesine gidecek ve paralar Portekiz'e akacak.

Bu haber Venedik'e geldiği zaman, ne eski devirlerde, ne de dedelerimiz zamanında kimsenin bilmediği bir yolun bulunmuş olması, herkesi şaşırttı. Bu haberin, özgürlüğün yitirilmesi dışında, Venedik Cumhuriyeti için haberlerin en kötüsü olduğunu Senato üyeleri de kabul ettiler. Çünkü Venedik Cumhuriyeti'nin bugünkü ün ve şana, ancak deniz, devamlı ticaret ve seferler sayesinde ulaştığına hiç şüphe yoktu.

Lizbon'la Kalikut arasında gemiler işlemeye başlarsa, Venedik gemilerine ve Venedikli tüccarlara baharat yetmeyecek. Baharat ticaretinin kesilmesiyle, Venedik için, emzikteki çocuğun ana sütünden olması demektir...»

İtalyan şehirlerine ağır bir darbe indirilmişti. Mutluluk güneşi, okyanus kıyılarında bulunan, uzak batıdaki başka şehirlere doğmaya başlamıştı.

Ve denizlerde egemenlik için başka ülkeler mücadeleye girişiyorlardı...

Büyük denizcilerin keşifleri, en güç inananları bile, dünyanın bir elma gibi yuvarlak olduğuna inandırmıştı.

Nürenbergli tüccar ve coğrafyacı Martin Behaym'ın yaptığı ilk yer yuvarlağı maketini, krallar, bakanlar, papalar ve kardinallar merakla seyrediyorlardı.

Martin Behaym, bu yuvarlak makete kıtaları, okyanusları, denizleri ve dağları çizmiş ve şöyle bir not yazmıştı:

«Dünyanın basit olduğuna ve burada gösterildiği gibi, gemiyle, yada yaya olarak her yere gidilebileceğine kimsenin şüphesi olmaması için, yeryuvarlağı orantılı bir şekilde, elma biçimindeki bu makete sığdırıldı. Bu böyle biline.»

İyi bir coğrafyacı olan Behaym, kötü bir politikacıydı. Yeryüzünde artık ne engel, ne duvar kaldığını, her yere gidilebileceğini, bunun için yalnız istek gerektiğini sanıyordu. Fakat dünya hiç de Behaym'ın sandığı kadar basit değildi. Behaym, elma biçimindeki yeryuvarlağı hazırlar hazırlamaz bunda, dünyayı yeniden ayıran bir sınır, bir çizgi belirdi.

Roma papazı Aleksandır Borgia, İspanyollarla Portekizlileri barıştırmak için, yer yuvarlağı maketi üzerinde, okyanustan geçip iki kutbu birleştiren bir çizgi çekmiş ve batı yarısını Kastilya kralına, doğu yarısını da Hindistan'la birlikte, Portekiz kralına vermişti.

Papa memnundu. İyi bir baba gibi, elmayı, kavga etmemeleri için iki oğlu arasında kardeş payı yapmıştı. Ama akıllı bir politikacı olan Aleksandır Borgia, kötü bir coğrafyacıydı. Dünyanın bir elma gibi kolayca bölünemeyeceğini anlamıyordu.

Yeryuvarlağı maketi üzerine çizgi çizip sınır çekmek kolaydı. Ama sınır taşı ve karakol koymanın imkânsız olduğu okyanusta çizgi nasıl çekilebilirdi?

Bu gözle görülmez çizgi, okyanusta, ancak âletler ve hesaplar yardımıyla bulunabilirdi. Bunun için enlemi tayin etmeyi bilmeliydi. Buysa güç ve karışık bir işti.

Bugün enlem, zaman farkına göre, en hassas kronometrelerle tayin edilir. Söz konusu zamanlardaysa, en

büyük kule saatlerinde bile yalnız bir akrep vardı, o da saati gösterirdi. Gemilerde zaman, ya kum saatleriyle, yada su saatleriyle ölçülürdü. Hal böyleyken, zaman elifi elifine ölçülemezdi.

Bazen denizciler enlemi, gök saatinden faydalana-rak tayin ederlerdi. Gökyüzü kadranında, takımyıldızlar rakam, ay da saati gösteren akrep vazifesini görürdü. Fakat ay, gökyüzünde kimi hızlı, kimi yavaş hareket ettiği için, gök saati de bir ileri gider, bir geri kalırdı. Yanlış, özel cetvellere bakarak bulmak gerekirdi. Ama cetveller de tam olmadığından iş büsbütün güçleşirdi.

Denizciler denizlerde dolaşüyor, fakat nerede bulunduklarını bilmiyorlardı. Bunun için gemilerin ikide bir, yabancı sulara girdiği oluyordu. Gerçi bunu çoğu hallerde bilerek yapıyorlardı. O zaman okyanusta toplar gürlemeye başlıyordu. Gülleler namlulara yerleştirilip falyalar ateşleniyor, gülleler düşman gemisinin yakınlarına düşüp suları köpürtüyordu. Coğrafya enlemini tayin etmek gibi karışık mesele, eninde sonunda, güçlü olanın yararına çözülmüyordu. Kimin çok topu ve çok gemisi varsa denizde o güçlüydü...

Böylece, tersanelerde, gittikçe artan çekiç sesleri duyulmaya başladı. İspanyollar gemiler kurup birbiri ardından suya indiriyorlardı. Portekizliler de geri kalmamaya çalışıyordu. Kuzeydeki İngiltere'de, Fransa'da, Hollanda'da da dülgerler boş durmuyorlardı.

Gemi yapmak için kereste lâzımdı. Gemilere direk olacak çamlar kesilip devriliyor, yüzyıllık ağaçlardan kala kala bir kütük, bir de iğneli kuru yapraklar kalıyordu.

Gemi çapaları, çivi yapmak, top dökmek için demir lâzımdı. Madenciler, demir cevheri çıkarmak için, yerin gittikçe daha derinlerine sokuluyorlardı. Su çarkları, maden ocaklarını basan suları güç çıkarabiliyordu.

Kralın adamları, ülkeyi dolaşüyor ve atlarından inip, demirhanelerin isli kapılarını çalarak:

— Krala top, gülle, zırh, kılıç lâzım. Haydi iş başına, çabuk olun, diyorlardı.

Ocaklar, geceli gündüzlü alev saçıyor, ağır çekiçler gürültüyle iniyordu örse.

Gemilere yelken gerekiyordu, yani binlerce arşın yelken bezi... Orduyu giydirmek için binlerce metre çuha lâzımdı. Her yerde iplik eğiriliyor, kumaş dokunuyordu. Ustalar yeni çıraklar tutuyor, atelyede bir düzine kalfa çalıştığı halde işçi yetmiyordu.

Her evde iğler ve ayaklı çıkırıklar dönüp duruyordu. Köylerde kadınlar, gemicilerin eşleri, hatta küçük çocuklar bile, tokmakla keten, kenevir dövüyor, yapağı diyor, iplik eğiriyorlardı.

Bez ve yünlü kumaşlar, gittikçe bollaşıyordu. Tüccarların, müteahhitlerin, vurguncuların sandıklarında gittikçe daha çok altın birikiyordu.

Kralın ordusuna yeni alınmış askerler ve denizciler, meyhanelerde yeni üniformalarıyla çalım satıyorlardı. Suya yeni indirilmiş, reçina kokan gemiler yelken açıyordu. Denizden çürük kokusu getiren, tuzlu serin rüzgâr, yeni yelken bezinin sağlamlığını sınıyordu. Filolar birbiri ardından denize açılıyordu. Gemilerin dört köşe lumbozlarından, topların korkunç namluları görünüyordu. Denizde hepsini, her şeyi, yani denizcileri, topları, yelkenleri hep iş bekliyordu.

Mesele ciddileşiyordu. Artık gemi gemiyle değil, donanma donanmayla, ülke ülkeyle savaşıyordu.

Niçin kavga ediliyordu?

Okyanus yolları ve okyanus ötesi ülkelerin servetleri için.

Atlantik okyanusuna İspanyollar, Hint okyanusuna Portekizliler egemendiler. Elma biçimindeki dünyanın

yarısı, Hindistan'la birlikte, Portekizlilere düşmüştü.

Seylân'da, Sumatra'da, Cava'da, Portekiz ticaret merkezleri kuruldu. Lizbonlu tüccarlar, tahtırahanları-na kurulmuş, karanfil bahçelerini ve Hindistan cevizi ormanlarını dolaşıyorlardı. Portekiz gemileri Avrupa'ya baharat taşıyordu.

Portekizli tüccarlar ve memurlar, yerli halkı kıyasıya sömürüyorlardı. Bunlar hakkında Hintliler şöyle diyorlardı: «Ne mutlu ki, tanrı onların kaplan ve arslanlar kadar az olmalarını istemiş, yoksa bütün insan soyunu tüketirlerdi.»

Sömürücülerin tehlikeli bir düşmanı vardı. Hollandalı tüccarlar, baharatı Lizbon'daki araçlardan ateş pahasına satın almak istemiyorlardı. Hollanda gemileri, Hint okyanusunda sık sık görülmeye başladı. Hollandalıların Doğu Hindistan kumpanyası, adalarda ticaret merkezlerinden başka kaleler de kuruyordu. Hollandalı tüccarlar topraklara ateş etmeyi, para saymasını bildikleri kadar iyi biliyorlardı. Bunlar savaşta Portekiz gemilerini ikide bir ele geçiriyorlardı. Çok geçmeden bütün karanfil, bütün Hindistan cevizi, bir devlet kadar güçlü olan Doğu Hindistan kumpanyasının eline geçti. Kumpanyanın Amsterdam'daki depoları tıklım tıklım baharat doldu. Tüccarlar, baharat fiyatını yükseltmek için, Hindistan cevizi ormanlarını, karanfil bahçelerini imha ediyorlardı. «Tanrının yarattığı şekilde, bütün dünya, beş yüz funttan fazla karanfil alacak durumda değildir» diyorlardı. Ve karanfil ürününü, beş yüz funtu aşmaması için yakıyorlardı. Dolaylarındaki hava karanfil kokuyordu...

Hollandalılar, elma biçimindeki dünyanın, Portekizlilerin payına düşen yarısını var güçleriyle zaptetmeye çalışıyorlardı.

Öte yandan İspanyollar da kendi paylarını güç el-

lerinde tutabiliyorlardı. Bunlar çok açgözlüydü. Mükün olsa dünyanın tüm altınlarını ele geçirmek istiyorlardı. Ama çalışmadan. Çünkü çalışmayı sevmezlerdi.

Eski zaman şövalyelerinin torunları olan Kastilya soyluları, çalışıp çabalamanın, yarını düşünmenin, bir İspanyola lâıyk olmadığını söylerlerdi. Çalışkan Arapları ve Musevîleri yurtlarından kovan İspanyollar, yağmayla ele geçirdikleri Amerika altınıyla, alın teri dökmeden zenginleşeceklerini ummuşlardı. Fakat altınlar, aldıkları Hollanda, Fransız, İngiliz mallarına karşılık, tembel ellerinden akıp gidiyordu. İspanya gümrüklerinde, hattâ Madrit'teki Hindistan konseyinde güvenilir adamları olan yabancı kaçakçılar Amerika'yla ticaretten para kırıyorlardı.

Üstelik, dünyanın yarısının İspanyollara ait olmasını tanımak istemeyen İngilizler de, Amerika'ya gemi göndermeye başlamışlardı.

İspanyol soyluları paralarını eğlenceye ve giyime harcarken, İngiliz tüccarlarıyla zanaatçıları, çalışıp çabalayıp gemi yapıyor, koloniler kuruyorlardı.

İspanyol kralı, okyanus ötesindeki topraklarına İngiltere'nin karışmamasını istiyordu. İngilizler de cevap olarak, Yeni Dünya'ya sahip olmak hakkını İspanya kralına kimsenin vermediğini söylüyorlardı. Mescleyi yine toplar ve gemiler çözdü. Büyük Armada denen İspanyol donanması batırılıp yok edildi. Ama iş bununla bitmedi. İngilizlerin başka rakipleri de vardı: Hollandalılar. Okyanusu ele geçirmek için savaş devam ediyordu...

Böylece, elma biçimindeki yeryuvarlağı, anlaşmazlık konusu olmuştu.

üç gemi

Kaptanların bir kısmı Hindistan'a ve Çin'e giden batı yolunu açarken, başka denizciler de, bu uzak ülke-

lerc doğudan ulaşmanın mümkün olup olmadığı üzerinde kafa yoruyorlardı.

1548'de Londra'da, «bilinmeyen ve hattâ bugüne kadar deniz yoluyla gidilmeyen ülkelerin, adaların, devlet ve sömürgelerin keşfi için müteahhit tüccarlar kumpanyası» gibi acayip bir ad altında bir şirket kurulmuş, başkanlığına da, Kuzey Amerika'yı bulan Con Kabot'un oğlu, ünlü denizci Sebastiyân Kabot seçilmişti.

Can Kabot çoktan ölmüştü. Oğlu da artık yaşlıydı. Sebastiyân, geminin güvertesine son defa çıkmalı onlarca yıl olduğu halde, gençliğindeki umutlarını bırakmamış, baharat ülkesine yeni bir yol bulma hayalinden hâlâ vazgeçmemişti.

İşte Sebastiyân Kabot, Londra'daki evinin penceresi önünde duruyor. Boylu boslu, kır sakallı bir adam. Göğsünde altın bir zincir, başında kara bir kalpak, sırtında, kenarları kürklü bir elbise var. Ressam Holbayn, Sebastiyân'ı işte böyle resmetmiş. Bir elinde yeryuvarlağı maketi, öbüründe pergel. Çatık kaşları altındaki gözleri, ileriye bakıyor. Karşısında Temza'daki kayıklarla mavnaları değil, Buz okyanusunda ilerleyen gemileri görüyor. Bir zamanlar, keşfetmiş olduğu Nyüfaundlend adası yakınlarından geçerek, kuzey batı yoluyla Hindistan'a gitmeyi denemişti. Şimdi kuzey batıdan değil, kuzey doğudan yeni bir yol tasarlıyordu. Yolculuk için gemiler hazır. Bunlar özel bir şekilde hazırlanmış sağlam **keresteden** yapıp, on sekiz aylık erzak almış, korsanlardan **korunmak** için de toplanmış silâhlanmıştı.

Sebastiyân Kabot, bu sefere çıkacak gemilerin idaresini seve seve üzerine alırdı ama, artık ihtiyarlamıştı. Gemileri, **ancak** uzaktan, zihnen izleyebilirdi. Fakat Kabot bununla yetinmeyip, yine zihnen de olsa, gemilerin önündeydi. **Gemiler** daha demir almamışken o, ilerde, barbarların yaşadığı, insanları da doğası da sert

olan ıssız diyarlar görüyordu. Hayalinde, denizcileri bekleyen binbir tehlike: fırtınalar, kör kayalar, savaşlar, zehirli oklar canlanıyordu.

Gemilere yeteri kadar silâh ve erzak alınmıştı ama, bu azdı. Gemicilere her ihtimale karşı, yararlı olabilecek öğütler de gerekti.

Sebastiyan Kabot, masa başına geçip kalemı aldı ve başladığı yazıya devam etti:

«Madde 28 : Kıyıdaki kumlarda taş, altın, maden yada benzeri şeyler toplayan insanlar görürseniz, gemilerinizle yaklaşp, ne topladıklarını seyredebilirsiniz. Böyle hallerde trampet yada kıyıdakilerin dikkatini çekecek, muhayyilelerini tahrik edecek, bir şeyler çalı ki, onlarda sizi görme ve dinleme merakı uyansın. Tehlikeden uzak durun, kıyıdakilere karşı, hiç bir şeyle gaddarlık ve düşmanlık göstermeyin...»

Madde 30 : Halkın, arslan yada ayı derisi giydiğini, uzun yayları ve okları olduğunu görürseniz korkmayın. Çünkü bunları, başka sebeplerden çok, yabancılar karşısında duydukları korkudan taşırlar...»

Kumpanyaya ait gemilerin kaptanları için yazdığı bu talimatnamede bütün denizcilik tecrübelerini toplayan Sebastiyan Kabot, Kolomp'un düştüğü hatâlardan kaçınmak istiyordu.

Kolomp, okyanus ötesinde zengin ve güçlü hükümdarlar tarafından idare edilen devletler bulacağını sanmış, oysa yabanî insanların yaşadığı adalar bulmuştu.

Sebastiyan Kabot daha gerçekçiydi. Kendisini boş umutlarla avutmuyordu. Gemilerin, vahşî ve ıssız yerlerden geçeceğini biliyordu. Uzun ve teklikeli yolda, gemilerin karşılaşabileceği her şeyi, önceden görmeye çalışıyordu.

Talimatı bitirirken, seferin çok başarılı olması, Doğu ve Batı Hindistan'ın, İspanya ve Portekiz krallarına

sağladığı başarılarından ve getirdiği kârdan geri kalmaması dileğini belirtiyordu. Tanrıdan, yolculara yardımını esirgememesini dileyerek, titrek eliyle son maddenin altına imzasını atıp mühürünü bastı...

1553 yılı Mayısının on birinde, yani İngiliz kralı IV. Edvard'ın tahta çıkışının yedinci yılında, şövalye sör Hü Villoubi'nin komutasındaki filo, demir alıp, kıyı boyunca yavaş yavaş ilerlemeye başladı.

Görenlerin anlattıklarına göre, kıyıda binlerce seyirci toplanmıştı. Griniç sarayının pencerelerinden ve kulelerden saraylılar bakıyordu. Kralı selâmlayan gemilerin bütün toplardan açtıkları ateşle, dereler tepeler inledi, top sesleri vadilerde yankılandı. Gök mavisi üniformalarıyla güvertelere sıralanmış gemicilerin selâm nidalarından gök gürler gibi olmuştu.

Filo üç gemiden ibaretti: «İyi Umut, «İyi Güven» ve «Edvard - İyi Teşebbüs».

Gemiler kuzeye, Norveç kıyılarına doğru ilerliyordu. Karşıdan esen rüzgâr gemileri defalarca durdurmuş, fırtına yüzünden yelkenler defalarca indirilmişti.

Finmarken dolaylarında başlayan şiddetli fırtınayla deniz kükrediği için gemiler tespit edilen rotayı tutamayıp, her biri ayrı bir rota izlemek zorunda kaldı. «İyi Umut»la «İyi Güven», uzun süre buzlar arasında dolaştıktan sonra, bir ırmağın ağzına sığındılar. Amiral gemisinde bulunan sör Hü Villoubi, kışı orada geçirmeyi kararlaştırıp, dört bir yana keşifçiler gönderdi. Bunlar geri döndüklerinde ne bir konut bulduklarını, ne de bir insana rastladıklarını söylediler.

«Edvard - İyi Teşebbüs» adlı üçüncü gemi, tek başına bilinmeyen ülkelere doğru yoluna devam ediyordu.

Bu gemi, ne gibi ülkeler keşfetmişti?

Kliment Adams adında bir İngiliz şunları anlatıyor:

«Tanrı onları, uzunluğu yüz kilometre, hattâ daha

fazla olan bir körfeze ulaştırmak lütfunda bulunmuştu. Körfeze girip demir attılar. Çevrelerine bakıp yol ararlarken, gözlerine uzaklarda bir balıkçı kayığı ilişti.

Kaptan Çenslor, yanına aldığı birkaç kişiyle birlikte, balıkçılarla bağ kurmak ve bulundukları ülke, halkı ve yaşayış tarzı hakkında bilgi edinmek için kayığa doğru yollandı.

Fakat, geminin acayip görünüşü ve büyüklüğü karşısında şaşakalan balıkçılar kaçıp gittiler...»

O zamana kadar her şey yönetmeliğe göre gidiyordu. Ve Sebastiyân Kabot'un tavsiyelerine uyarak, halkın dikkatini çekmek için trampet çalmak kalıyordu. Fakat mesele trampetsiz de çözüldü.

Balıkçılar, bilinmeyen insanların gelişini bütün do-laylara yaymışlardı. Yerli halk, kayıklarla gemiye gel-meye başlamıştı. Gelenler arasında o yerlerin «valisi» de vardı.

Kliment Adams hikâyesine şöyle devam ediyor:

«Bizimkiler, bu ülkeye Rusya yada Moskof ülkesi dendiğini ve İvan Vasileviç adını taşıyan o zamanki krallarının, uçsuz bucaksız toprakları idare ettiğini öğ-rendiler...»

Kaptan Çenslor, memleketin içerilerine doğru iler-ledikçe, Moskof ülkesinin, Kabot'un yönetmeliğinde uyardığı, ıssız doğu ülkelerine benzemediğini açıkça gö-rüyordu.

Çenslor, not defterine şunları yazmıştı:

«Bütün topraklar iyice işlenip buğday ekilmiş. Her gün, buğday, yada balık yüklü 700 - 800 kızağa rastlaya-bilirsiniz. Moskova çok büyük. Bence bütün şehir, do-laylarıyla birlikte Londra'dan büyük...»

Çenslor, Moskova'da yüksek duvarlarla kuşatılmış mükemmel bir şato gördü. Şatoda dokuz muhteşem ki-lise vardı. Çarın sarayı, eski zaman İngiliz binalarına

benziyordu. Bilinmeyen ülkelere giderken Çenslor, çok altın bulacağını umuyordu. Ve umduğunu buldu. Çok altın gördü. İngilizleri, Altın Salon denilen bir salona aldılar. Salondaki masalar, altın kaplarla doluydu. Sonra Ziyafet Salonuna geçtiler. Orada da pek çok altın kupalar, 1 - 1,5 yarda boyunda altın testiler vardı. Bir masanın başında, omuzlarında peçetelerle iki soylu kişi duruyor, ellerinde inci ve değerli taşlarla süslü altın bardaklar tutuyorlardı. Bunlar çarın bardaklarıydı. Yemekler yalnız çara değil, bütün davetlilere altın kaplarla veriliyordu. Şarap kupaları som altındandı. Yemeğe davetli iki yüz kişi yemeklerini altın kaplardan yiyordu. Hizmet eden soylu kişiler sırnalı elbiseler giymişlerdi.

Yabancılar, çar saraylarını işte böyle anlatıyorlardı.

Elimizde yabancıların notlarından başka, Rusların bıraktıkları tanıtılar da olmasaydı, o devir Moskova'sı hakkında pek az şey bilebilirdik.

Çar sarayının, yalnız altınlarıyla ünlü olmadığını biliyoruz. Altın Salonun duvarları, ünlü ressamlar tarafından resimlenmişti. Holdeki on tabloda, eski çağ komutanlarından İsus Navin'in savaş ve zaferleri tasvir edilmişti. Bu tabloların görevi, uzak olmayan bir geçmişte çarın Tatarlara karşı kazandığı zaferleri herkese hatırlatmaktı. Tavana, gök kubbeleri ve İsa resimleri, çevresine de, deliliğin yanında aklı, sonra, tabiat güçlerini, yani havayla ateşi, rüzgârları ve yılın dört mevsimini temsil eden çıplak ve yarı çıplak şekiller çizilmişti.

Duvarlarda ve kemerlerde, yabancı misafirler Rus tarihinden **sahneler** canlandıran tablolar ve Vladimir'den başlayarak, **prenslerin** portrelerini görüyorlardı.

Rus papazlarıyla boyarları, yeni tarzda çizilmiş olup, eskilere benzemeyen bu tablolara bakmaktan çekinirlerdi.

Eskiden duvarlara yalnız aziz resimleri çizilirdi. Buradaysa İsa'nın hemen yanı başına, raks eden bir kadın resmi yapılmıştı.

Bunlar dine aykırıydı ve çarın kabul ettiği tanrı düşmanı bilime göre, kitaplara uyularak yapılıyordu.

Boyarlar, sakallarını sıvazlayıp, uzun kalpaklarını sallayarak, gizlice kitapların eski dine getirdiği zararı anlatırlardı. Ama yabancı misafirler bu gizli konuşmaları işitmezdi. Çünkü boyarlar çarı yüksek sesle över, onun mükemmel tanrı gücünde bir zat, bilgili ve hatip olduğunu söylerlerdi.

Çar Korkunç İvan, gerçekten okumuş bir insandı. Kutsal kitaptan ve kilise büyüklerinin eserlerinden bazı parçaları ezbere bilirdi. Konuşmalarını Musevî, Yunan, Roma, Got, Fransız tarihlerinden ibretli örneklerle beslerdi. Mektuplarında, Tevrat'ta adları geçen Davut, Süleyman, İsus, Navin gibi hükümdar ve kahramanlardan başka Zeus, Apollon, Eneas gibi putperest tanrı ve kahramanların adlarına da rastlanırdı.

Çarın emriyle Moskova'da, Nikolski manastırıyla Belodorod adlı bir yabancı'nın evi arasında bir matbaa kurulmuştu.

Usta bir matbaacı olan İvan Födorof, baskı makinesi için gerekli her şeyi kendisi yapmış, harf kalıplarını kendisi dökmüş, süslü kitap başlıklarını ve satır başlarındaki majüskül harfleri kendisi oymuştu.

Henüz yapı iskeleleri içinde olan matbaanın yanından geçen boyarlar, parmaklıklı kapılara, yüksek kuleye kaşlarını çatarak bakıyorlardı. Yeni her şey, ne boyarların hoşuna gidiyordu, ne prenslerin. Bunlar, her boyarın kendi malikânesinde başına buyruk birer hükümdar olduğu eski zamanları unutamıyorlardı. Çar her şeyi kendi eline almıştı. Eski Rus prenslerinin torunlarına yüz vermiyordu.

Bir zamanlar tarihçinin biri, halkın kalbinin bir olması gerektiğinden söz ediyordu. «İgor'un Alayı Destanı»nı yazan ozan kavgalarıyla düşmanı Rus topraklarına çektikleri için prensleri azarlıyordu.

İşte, prensler arasındaki kavgalara, geçimsizliklere son verilmişti. Çar Korkunç İvan, Rusya'da birçok hükümdar bulunmaması ve tüm Rusya'nın tek hâkimi olmak için, keyfine göre hareket eden derebeylerini merhametsizce eziyordu.

Savaş yalnız ateş ve kılıçla değil, kalemle yapılıyordu. O zamandan kalma kitap ve mektupları okurken bu apaçık görülür. Meselâ İvan Peresvetof'un kitaplarını alalım. Bunlar, iktidar daha boyarların elindeyken, yani Korkunç İvan'ın çarlığının ilk yıllarında yazılmıştı.

Memur kısmından olan Peresvetof, yalan dolanla servet sahibi olan, «tembel zenginler» dediği boyarların foyasını açığa vuruyor, bunların, soyluları kendilerine uşak yapmalarına öfkeleniyor. Kitaplarından birinde şunları yazıyor: «insanların köleleştirildiği bir ülkede, cesur kimseler olamaz ve düşmana karşı korkusuzca savaşamaz. Çünkü köleleştirilmiş insana, rezil olmak vız gelir ve böyleleri, gücü yetse de, yetmese de, şeref peşinde koşmaz ve nasıl olsa köleyim, köle kalacağım, der.»

İşte o zamanın kitaplarından ikisi daha: «Dereceler Kitabı», «Resimli Tarih Kitabı».

Bunlar, çarı ve iktidarını övmek için yazılmış tantanalı kitaplardan; çar şerefine dikilmiş birer anıt sanki. «Dereceler Kitabı», çarın en yakın adamlarından biri olan metropolit Makariy'in siparişi üzerine yazılmıştır. Kitapta, Vladimir Svatoslavoviç'ten «tüm Rusya'nın mutlak hükümdarı ve birçok halk ve ülkelerin galibi» dedikleri IV. İvan'a kadar büyük prenslerin sayısına göre 17 kademe, 17 bölüm vardı. Bu 17 kademeli anıtın en

üstünde. Vladimir'den sonra on yedinci, Rürik'ten sonra da yirminci hükümdar olan Korkunç İvan'ın resmi duruyordu.

«Resimli Tarih Kitabı» da, öbürü gibi, bir övgü kitabıydı. Çar kâtipleriyle ressamlarının binlerce minyatür resmiyle doluydu. Bu kitapta, tarih olaylarına dair hikâyelerden sonra, Moskova hükümdarlarını, ayrıca Korkunç İvan'ı göklere çıkarmak amacıyla uzun uzadıya açıklanmış fikirler geliyordu. Bunda şaşılacak bir şey yoktu. Çünkü kitabın redaktörü bizzat Korkunç İvan'dı.

Fakat, eski soyluların kendi haklarını savunduğu, eserler de vardı: Prens Kurbski'nin Korkunç İvan'a yazdığı mektuplar gibi.

Prens Kurbski, Yaroslav prenslerinin torunlarındandı. Onun soyu da Rüriklere kadar varıyordu. Prens, tüm iktidarın Moskova çarına geçmiş olmasıyla bağdaşmak istemiyordu. Kaçmış olduğu Litvanya'dan yazdığı mektupta, çarın gaddarlığını ve despotizmini açığa vuruyor, onu keyfi yönetim ve kana susamışlıkla suçluyordu. Çar buna, genişçe propaganda edilip etrafında çok gürültü koparılan büyük bir mektupla cevap verdi. Korkunç İvan Kurbski'yi ihanetle suçluyor, idam ve affetme hakkının, Rusya'nın tek hükümdarı olma hakkının kendisinde olduğunu ispata çalışıyordu.

Çar kalemde ustaydı, fakat muarızı da zamanının en okumuş adamlarındandı. Kurbski, Aristoteles'i biliyor, Çiçeron'u Rusçaya çeviriyordu.

Çar İvan'a «Korkunç lâkabını vermişlerdi. Gerçekten de korkunçtu. Hem yalnız Ruslar için değil, yabancılar için de. Oysa Rus devletinin düşmanları az değildi.

Bir zamanlar Rus topraklarından hem Batı'ya hem Doğu'ya giden yollar ardına kadar açıktı. İskandinavya'dan Yunanistan'a giden yol da Rusya'dan geçiyordu.

Şimdi bu kapılar kapalıydı. Doğuda ve Güneyde yolu Tatarlar tıkamıştı. Batı Rus topraklarını komşuları zaptetmişti. Baltık kıyılarında Livon şövalyelerinin kaleleri vardı. Hanza tüccarları, yabancı tüccarları ve ustaları Moskova'ya sokmuyorlardı.

Bir defa Korkunç İvan, yabancı ülkelerden yüzden fazla usta çağırmıştı. Bu demirci, dökmeci, topçu, hekim, eczacı ve matbaacılar, aile ve ev eşyalarıyla birlikte bu uzak yola çıkmışlardı. Fakat Hanza tüccarları, kendilerini Moskova'ya bırakmadılar. Lübek şehri Senato üyeleri, çar elçisinin hapse atılmasını, ustaların da kovulmalarını emrettiler.

Böylece, batı, güney ve doğu kapıları kilitliydi. Bunları açmaya çabalayan Ruslar, biryandan Tatarlarla, öte yandan Livonyalılarla savaşıyorlardı.

Doğu kapıları, batıdakilerden önce açıldı. Rus ordusu Kazan'ı zaptedip Volga'yı ele geçirdi. Böylece de, bir zamanlar Afanasiy Nikitin'in mal götürdüğü uzak ülkelere giden ve Moskova'dan geçen yol, yeniden açılmış oldu.

Bu zaferin bir hatırası olarak çar, Kremlin önlerinde, Rus devletinin gücünü ebedileştirmek için yedi kâgir kilise kurulmasını emretti. Bu işi tecrübeli ustalar olan Postnik'le Barma üzerine aldılar ve meseleyi şöyle çözdüler: Bir temel üzerine, yedi yerine dokuz kilise kurdular. Bunlar muazzam bir tapınak meydana getirmişlerdi.

Bu tapınağın ortadaki sivri uçlu çadırımsı kulesi kırk yedi metreye yükseliyordu. Bunu, daha küçük sekiz kule çevreliyordu.

Ustalar, tuğla duvarları yavaş yavaş daraltıp incelterek çıkıyorlardı. Dayandığı duvarları çökertip ezmesi için, muazzam kulenin ağırlığını, orantılı olarak

bütün duvarlara dağıtmak, bunun için de her bir kemeri akıllica kurmak gerekiyordu.

Mühendisler bugün böyle bir bina kurmaya kalksalar, ilk işleri tüm yapı kurallarına uyarak hesaplarını yapmak olur.

Postnik'le Barma, bu işi hiç hesapsız başarabilirler miydi? Elbette başaramazlardı. Fakat onların zamanında mekaniğin kanunları, yapı kuralları pek az biliniyordu. Ustalar bina işlerinde hesaptan fazla sezgilerine dayanarak, meseleleri göz kararıyla çözüyorlardı. Şimdi benim diyen bir mühendis Postnik ve Barma'nın göz kararıyla yarışamaz.

Bu iki usta, üzerlerine aldıkları güç görevi öyle ustacasına başarmışlardı ki, kurdukları kiliseye bugüne kadar inşaatçılar parmak ısırır.

Kilise tamamlandıktan sonra bir tarihçi: «kâgir bir tapınak yapıp birçok harika resimlerle süslendi» diye yazmıştı.

Fakat Sen Bazil adını alan bu tapınağın en şaşırtıcı yanı, ilk bakışta göze çarpmaz. İnsanı şaşırtan düz tuğla tavanları görmek için ikinci kattaki geçitlerden birine çıkmalı.

Bir kemerde, tuğlaların duvara dayanarak tutunduğunu herkes bilir. Ya düz bir tavanda neye dayanır bunlar?

Bir yerde tuğlalar söküldüğü zaman, tavanın sağlam kalması için demir çubuklarla desteklendiği anlaşılmıştır. Kiliseyi XVII. yüzyılda tamamlayan ustalar, demir taşın ve tuğlanın hizmetine koşmuşlardı. Yani bunlar, zamanın üç yüz yıl ilerisindeydiler.

Rusya'da böyle hünerli ustalar az değildi. Şehirlerde, manastırlarda, çarın çiftliklerinde, büyük demirhaneler vardı. Yalnız Kiril - Belozersk manastırının demirhanesinde yedi ocak, yedi körük ve yedi örs vardı.

Tula'daki, Novgorot'taki «tophane»lerde çalışan tecrübeli topçular, eski dövme usulüyle top yaptıkları gibi, dökme usulle de top yaparlardı. Toplardan bazılarının ağırlığı yüzlerce, hattâ binlerce pudu bulurdu. Top dökme kolay bir iş değildi. Toplar için yusuvarlak güller yapıyordu. Ağızdan dolma tüfekler için de namlu yapıyor ve bunları çemberle pekiştiriyorlardı. Bu da tecrübe ve bilgi isterdi.

Rus top ustaları ve demircileri, madenlerin niteliklerini iyi bilirlerdi. Üniversite yüzü görmemişlerse de fizikçi ve madenciydiler. Stroganoflar ailesine ait tuzlalarda bir çeşit aşçı gibi suları buharlaştırıp tuzunu çıkaranlarsa kimyacılardı. Bu «aşçılar», «sert» ve «yumuşak» suların tüm niteliklerini bilir, bunlardan tuz çıkarırlardı.

Ordu için barut yapan ustalar da kimyacıydı.

Finlandiya körfezi kıyısında, Beyaz deniz kıyılarındaki, eski Ustyug maden ocaklarında, madenciler demir cevheri çıkarırlardı. Kuzey Divana ırmağında ve Onega gölünde akmadan taşı, Volga boyunda kükürt elde ediliyordu.

Maden uzmanları, yeni maden yatakları arıyordu. Doğaya karşı büyük bir savaş yürütülüyordu. Güçlü bir devlet olan Rusya, uçsuz bucaksız topraklarında neler olduğunu tespitte çalışıyordu. Böyle geniş bir ülkede usta ve âlet sıkıntısı vardı. Bunlar Batı ülkelerinden getirilebilirdi ama, Livonyalıların kaleleri Batı yolunu tıkıyordu. Ancak Kuzeyde, Dvina ırmağının ağzında bulunan küçük kapı kalıyordu. Rus balıkçılarıyla tüccarları, öteden beri kayıklarla Murmansk kıyılarına izleyerek Norveç'e giderlerdi. Hikâyelerini Çenslor'dan dinlediğimiz İngiliz misafirleri de bu kuzey kapısından gelmişlerdi...

Bebastiyan Kabot'un üç gemisinden, ancak biri

Rusya'ya sağ selâmet ulaşabilmişti. Öteki gemilere, yani «İyi Umut»la «İyi Güven»e bağlanan umut ve güven boşa çıkmıştı.

Bir Rus tarih kitabı, 1555 yılı kışında, Karelyalıların Murmansk kıyılarında iki gemi bulduklarını yazar ve: «bu gemiler limanda demir atmışlardı. İçindeki bütün insanlar ölmüştü. Gemiler mal doluydu» der.

Galiba İngilizler, daha tecrübesiz kutup kâşifleriydi ve karlar arasında donmuşlardı.

Edvard — İyi Teşebbüs» adlı üçüncü gemi hakkınca Rus tarihçisi şöyle der: «Denizden Dvina ırmağına giren bir gemi, İngiliz kralı Edvard'ın elçisi Rıtsart'ın (Tarihçi Riçard'a Rıtsart diyor) ve beraberindeki misafirlerin, küçük gemilerle Holmogor'a geldiklerini bildir-di...»

Rıcart Çenslor, kendisini kral Edvard'ın elçisi olarak takdim etmişti. Çar Korkunç İvan da «Kralın elçisi Rıtsart'ı ve İngiliz ülkesinden gelen öbür misafirleri iyi kabul edip, Rusya'ya ticaret için korkmadan gelmelerini, mülk edinip bina kurmalarına engel olunmamasını buyurdu.»

İngiliz tüccarlarına, Moskova'da Aziz Maksim kilisesi yakınlarında yer verildi. Ondan sonra İngiliz gemileri her yıl Dvina'ya girmeye başladılar.

Rıcart Çenslor'la «İyi Teşebbüs» gemisinin sonu ne olmuştu? Rus tarihi bu konuda susuyor.

Yüzyıllarda yaptığımız gezilerde, kılavuzumuzu yeniden değiştirmek zorundayız. Henri Leyn adlı bir İngiliz, dostlarından birine yazdığı mektupta, Çenslor'un Moskova'ya bir gezi daha yaptığını bildirir. Çenslor, İngiltere'ye dönerek, Yosif Nepeya adındaki Rus elçisini de beraberinde almış. İskoçya kıyılarında «İyi Teşebbüs» gemisi kayalara çarparak batmış, Çenslor ölmüş,

Rus elçisi de güç kurtulmuş. Kraliçe Mariya ve İngiliz tüccarları, adam gönderip, elçiyi davet etmiş ve kendisini Londra'da ağırlamışlar.

Peçenga ve oradaki Rus manastırı yakınlarındaki Murmunda, buzlar arasında duran «İyi Güven» ve «İyi Umut» gemilerini almak için, İngiltere'den kaptan ve gemiciler gönderilmişti. Fakat buzlar arasında geçirdikleri iki kışta eskimiş olan bu gemiler, yolda batmıştı.

«büyük kroki kitabı»

Ruslar yalnız Batı'ya değil, Doğu'ya da yol açıyorlardı.

Doğu ülkesi Sibiry'a dair o zaman anlatılan birçok efsanelere göre, Büyük Taş denen Uralların ötesinde dokuz halk yaşırdı. Orada ağızları tepelerinde bulunan ucubeler vardı. Bundan başka, gözleri göğüslerinde, ağızları omuzları arasında başsızlar vardı. Bunlar insan yiyen kılı yaratıklardı.

Bu ucubelere Herodot'un «Tarih»inde, Makedonyalı Büyük İskender'e dair uzun hikâyede ve bilinmeyen ülkeler üstüne birçok kitaplarda defalarca rastlamıştık. İsmi var, cismi yok bu ucubeler, ne de uzun ömürlüymüş meğer! Ve bu gidişle bunlar yeryüzünden kovulsa bile, Mars'ta sözleri edilecek galiba.

Efsane civa gibi bir şey: tarihlerdeki boşlukları, coğrafya haritalarındaki «bilinmeyen yerleri» illâki gidip dolduracak. Örneğin, Rusya'nın XVI. yüzyılda bir yabancı **gezgin** tarafından yapılmış haritasını alalım. Bu haritanın batı kısmı şehir, ırmak, göl adalarıyla dolu. Burası, **şehir** ve kaleleri işaret etmek için kullanılmış ufacık **kiliselerle**, evlerle, kulübelerle o kadar dolu ki, yenilerini koymaya yer kalmamış. Haritanın doğu yarısında **bu işaretlere** rastlanmıyor. Fakat burada da boş

yer yok. «Bilinmeyen yerler», resim ve yazılarla doldurulmuş, ama bu resimler, olanı değil, olmayanı tasvir ediyor. Süslü bir çerçeve içine alınmış yazılar küçük birer efsanedir. İşte, Uralların ötesindeki Obi ırmağı, onun arkasında da, kucağı çocuklu bir kadın heykeli. Yazıda şunlar yazılı: «bu altın kadına Yugorlarla Obdorlar taparlar. Kâhin, yapılacak işi, göçülecek yeri hep bu kadına sorar. Put da (şaşıllacak şey) karşılık verir ve her şey dediği gibi çıkar.»

Kazakistan steplerine atlılar, develer, koyunlar çizilmiş ve altına şöyle bir yazı eklenmiş: «bunlar insan, deve, at ve koyun biçiminde kayalardır ki, anlaşılmayan bir değişiklik sonucunda oldukları gibi taşlaşan insan topluluğunu, koyun ve at sürülerini ifade eder. Bu mucize, üç yüz yıl kadar önce olmuştur.»

Resim ve efsane alabildiğine ama, gerçekte Obi'nin doğusunda ne bir ırmak, ne bir dağ, ne de bir şehir var.

Obi, o zaman Avrupalıların bildikleri dünyanın doğu sınırıydı. Bu sınıra varıncaya kadar karanlık ormanlarda aylarca dolaşmak, soğuk sulu geniş ırmaklarda kayıklarla yolculuk etmek gerekirdi. Yolcuları, Kama ırmağında pusu kurmuş Volga Tatarları beklerdi. Sibiryaya giden her yüz kişiden, çoğu zaman on kişi ya döner, ya dönmezdi. Fakat cesur ve şanslı olanlar, değerli kürkler, ayıbalığı dişleri, gümüş ve süs eşyaları getirirlerdi. Mine, inci ve boncuktan işlenmiş bu süs eşyaları, Buhara ve Ürgenç ustalarının eseri idi. Buharalı tüccarlar bunları kürkle değiştirmek için Altay'a ve Sibiryaya götürür, böylece Sibiryalı avcılarının eline geçen bu eşyaları, Ostiyaklarla Vogullardan vergi toplamak için Sibiryaya giden Moskovalı voyvodaların eline geçerdi.

Ruslar, doğuya doğru durmadan ilerliyordu. Stroganof adındaki tüccarlar, Kama ırmağıyla kollarında şehirler kurup bunlara avcılar yerleştiriyor, tuz çıkarı-

yor, orman köklüyor, ham toprakları tarıma elverişli hale getiriyorlardı. Boyarlardan, toprak ağalarından kaçan kazaklar, Stroganofların hizmetine giriyordu. O devirde köylünün yaşayışı ağırlaştıkça ağırlaşıyordu. Köylü hem çara vergi ödemek, hem de toprak ağasına ürünün bir kısmını vermek zorundaydı. Vergiler gitgide artıyordu. Çara, orduyu beslemek, silâhla donatmak, memur tutmak için para gerekti. Çar, soylulara hizmetleri için çiftlikler bağışlardı. Birer toprak ağası olan bunlar, çiftliklerindeki köylüleri öyle gaddarca soyup soğana çevirirlerdi ki, sömürülecek bir şey kalmadığı için kendilerine başka çiftlikler verilir di.

Korkunç İvan, hizmetindeki adamlara, nerede bir fesatçılık, bir ayaklanma olursa bulup kökünü kazımayı emretmişti. Ve bunlar, olan yerde de, olmayan yerde de ille bir ayaklanma bulurlardı. Baş eğmeyen boyarlardan malikâneleri yakılıp yıkılır, sonunda kabak köylülerin başında patlardı. Köylü tarlaları atlara çiğnetilir, evleri yıkılırdı. Tozu dumana katarak geçip giden yağız atlı bir asker kafilesinin arkasından korkuyla bakarlardı. Kimsenin hayatı emniyette değildi. Köylüler, hamam böceklerinin bile yiyecek bulamadıkları isli evlerinden, steplere, ormanlara, Don, Yayık, Volga ve Kama taraflarına kaçıp özgür insanlar oluyorlardı. Bunlar geçimlerini avcılıkla, balıkçılıkla, haydutlukla sağlar, Tatar köylerini basar, Rus kervanlarını soyarlardı. Çarın voyvodaları, bu haydut Kazak şebekelerini cezasız bırakmazlardı. Bazen Kazakların pişman olup, Rus devletinin sınırlarını Tatarlara karşı savunmak için çarın hizmetine girdikleri de olurdu. Kazak taburları, Kama boyundaki şehirleri Tatarlardan savunur, Uralları aşır Tatarlara ve Yugorlara saldırırlardı. Stroganoflar artık İrtiş ve Tobol ırmaqlarında şehirler kurmayı tasarlıyorlardı. Çar Korkunç İvan, kendisine «tüm Sibirya'nın hâ-

kimi» diyorduydu da, Sibirya daha Rusya'ya katılmamıştı.

Rusya'da, Yermak Timofeyeviç'i bilmeyen zor bulunur. Bir avuç Kazak ve birkaç kayıkla, Sibirya'yı fethetmeye girişen bu insanın, ne kadar cesur ve azimli olması gerekti.

Tren, dümdüz Sibirya steplerinde günlerce ilerlerken, büyük Sibirya'nın ırmakları köprülerin altından akarken, yolcu pencereden bu engin topraklara bakıp Yermak'ı hatırlar. Bir avuç insanın, bu kadar geniş bir ülkeyi nasıl fethedebildiği, kendisine bilmece gibi gelir, Yermak'ın müfrezesi, step okyanusunda bir kum tanesi gibiydi. Fakat bu kum tanesi tüm stepleri fethetmişti.

Kaldı ki, mesele yalnız uçsuz bucaksız mesafelerde değildi. Sibirya'nın sert tabiatı, yarı belı bulan karları, kara kışları ve fırtınaları hep Kazaklara karşıydı. Kalabalık Tatar müfrezeleri de Kazaklara göz açtırmıyordu. Rusların sayısı bini bile bulmamışken, Tatarlar onbinlerceydi. Gerçi Rusların ateşli silâhları vardı.

Tatarlar şöyle derdi:

«Yayları ateş püsküren askerler geldi. Patlayışları gök gürlemesi gibi. Attıkları oklar görünmüyor ama, insan yaralayıp öldürüyor, zırhlı elbiselerimizi delip geçiriyor.»

Yermak'ın müfrezesi, saldıran Tatarları püskürte püskürte ırmaklardan ilerliyordu. Düşman, ansızın saldırıyordu. Kazaklar, gece gündüz rahat yüzü görmüyordu. Anayurt uzaktaydı. Ve her gün biraz daha uzaklaşıyordu.

Yermak bir defa Kazakları toplayıp kendilerine şöyle seslendi:

«Nereye kaçalım? Artık güz. Irmaklar buz tutmaya başlıyor. Adımızı kötüye çıkarmayalım... Geri dönersek

ayıp ederiz ve sözümüzde durmamış oluruz. Her şeye gücü yeten tanrı yardımını esirgemezse, bu ülkede adımız unutulmayacak, şanımız ebedileşecek.»

Kazaklar ileri gitmeyi kararlaştırdı.

Ruslar, Tatar kasabalarını birer birer zaptederek ilerliyorlardı. Çok Rus, Tatar, Ostiyak ve Vogul kanı dö-küldü.

Sonunda Kazaklar, en büyük Tatar kalesine dayan-dılar. Tatarlar, İrtiş ırmağının dik kıyısında mevzi al-mışlardı. Han Küçüm, tüm ordusuyla buradaydı.

Ruslar İrtiş'i yüzerek geçip Tatarların ağaç kütük-lerinden yaptıkları istihkâmlara saldırdılar. Bu savaşta yüzden fazla kurban verdiler. Oysa hepsi birkaç yüz ki-şiydi. Ama kaleyi aldılar. Han Küçüm kaçtı.

Kazakların eline pek çok altın, gümüş, değerli taş-lar, binlerce değerli kürk geçti.

Yermak, Sibirya'nın egemeni olmuştu. Basbayağı bir «hükümdar kulu» olduğunu biliyordu. Yeni fethedi-len Sibirya ülkesini Korkunç İvan'a sunmak için, arka-daşı İvan Koltso'yu Moskova'ya gönderdi.

Atasözü «duvarın kulağı var» der. İvan Koltso da-ha Moskova'ya gelmeden, çara «Yermak'ın haydutları-nın» Sibirya'da astığı astık, kestiği kestik kişiler olduk-larını jurnalladılar. Boyarlar, toprak köleliğinden ka-çıp özgür hayatı seçenlere hırsız ve haydut diyorlardı. Çar Stroganoflara sert bir ferman gönderdi. Yermak'ın elçisi tam o sırada yetişti.

Çar, elçileri çok iyi kabul edip, Komutanları Yer-mak'a kendi **kürkünü bağışladı** ve voyvodalarını onun yardımına gönderdi. Başı darda olan Yermak bu yardı-ma pek muhtaçtı. Tatarlar ikide bir saldırıyorlardı. Bir gece, İrtiş kıyısında uyuyan Kazak müfrezesini basıp kırmışlardı. Tek başına kalan Yermak, ırmağı yüzerek

geçip kurtulmaya çabalamış, fakat ağır zırhları kendisini ırmağın dibine batırmıştı.

Yermak boğulmuştu. Ama ilk müfrezelerin peşinden yenileri gidiyordu. Bunlar tayga ormanlarında kendilerine yol açıyor, bilinmeyen ırmaklarda kayıklarla ilerliyorlardı. Bazen ırmakların bunları Kuzeye, Buz okyanusu kıyılarına götürdüğü oluyordu. Kışın kar fırtınalarına, yazın bunaltıcı sıcaklarına dayanmak gerekiyordu. Yolları, sık ormanlardan, bataklık tunduralardan, yüzer buzlardan geçiyordu. Fakat Pasifik ve Buz okyanuslarına doğru bu akını hiç bir kuvvet durduramazdı.

Rusya'ya katılış, Yakutlara, Buryatlara, Evenklere çok pahalıya mal olmuştu. Bunlara hem çarın voyvodaları, hem tüccarlarla zanaatçılar zulmedip, soymaya başlamışlardı. Fakat yine de bu ağır yol, ileriyle doğru giden bir yoldu. Çünkü Sibirya halkları, Rus halkından yüzyıllarca gerideydiler. Kuzeyde avcılar daha demiri bilmiyor, ok uçlarını taştan yapıyorlardı.

Rus halkıyla temas kuran Sibirya halkları, tarihsel gelişme yolunda daha hızla yürümeye başladılar.

Bilinen meskûn dünyaya bazı yüzlerce kilometre mesafede tek bir insanî konutunun bulunmadığı geniş, boş topraklar eklendi. Bu topraklar, yalnız haritada değil, dünyada da alabildiğine geniş «bilinmeyen yerlerdi».

Ve Ruslar bu «bilinmeyen yerleri» doldurmaya başladılar: şehirler kuruyor, stepleri sürüyor, tayga ormanlarında yol açıyor, ırmaklarda köprüler kuruyorlardı...

Moskova'da devletin kâtipleri, «Büyük Kroki Kitabı»nı kopya ediyorlardı. Moskova'ya giden bütün yollar bu kitapta işaret edilmişti. Şimdi Tümen ve Tobolsk gibi yeni kurulan şehirlere giden yollar da kitaba alınmıştı. Büyük Obi ırmağı, dünyanın kenarı olmaktan çıkmıştı.

Öte yandan Kremlin'deki çar saraylarından birinde, Rusya'nın haritası çiziliyordu. Rus toprakları, Kuzey denizinden, Hazer denizine, Aral denizinden Dniyester'e kadar geniş alanları kaplıyordu. Çarın oğlu, kalemini haritanın üzerinde gezdirirken hayali uzaklara, Taş çember denen Uralların arkasına, büyük Obi ırmağının öte-lerine, Sibirya'nın orman ve steplerine uçup gidiyordu...

Böylece, Moskova'da Londra'da, Madrit'te ve Lizbon'da, ortak gayretlerle, gezegenin büyük krokisi, yani yeryuvarlağının haritası doğuyordu.

8

tarihin sayfaları

Bir zamanlar Yunanlılar, Persler, Romalılar, Kartacalılar, Bizanslılar, Araplar, Venedikliler, Türkler sırayla denizlere hâkim olmak için savaşa girişmişlerdi. Bu savaşlarda gemiler batıyor, dalgalar kana boyanıyordu. Fakat deniz, halkları yalnız ayırmakla kalmıyor, birleştiriyordu da. Deniz kıyısındaki şehirlerde diller, töreler, inançlar birbirine karışıyordu. Gemiler sadece hünerli ellerden çıkmış eşyaları değil, bunları yapma sanatını da bir ülkeden öbürüne götürüyorlardı. Ülke ülke dolaşan bilim adamları, çeşitli halkların tecrübelerini bir araya topluyor, birçok kültürden bir kültür meydana geliyordu.

Derken Deniz devrinin yerini Okyanus devri almış, denizlere hâkim olmak uğrunda eski kavga daha büyük bir şiddetle alevlenmişti.

Okyanusta karşılaştıklarında savaşmak fırsatını ka-

çırmayan gemiler, bir kıtadan öbürüne hayvan, töre, ağaç, maden ve yabancı dillerden kelimeler de taşıyordu.

Ömürlerinde Kongo, yada Nijer ırmaklarından başka bir şey görmemiş olan zenciler, Mississippi'ye göçürülüyordu.

Amerika'dan getirilen patates, Avrupa tarlalarında buğdayla yanyana bitiyordu.

Kızılderililerin dilinden kakao, tütün, mısır gibi sözler Avrupa dillerine giriyordu.

Limanlarda tüccar ve denizciler, eskiden kimsenin bilmediği iğrenç kokulu bir bitkinin dumanını içlerine çekiyor, sonra tükürüyorlardı. Paris kahvelerinde, biberli Meksika kakaosu ikram ediliyordu. Müşteriler, okyanus ötesinden gelen bu buruk içkiyi, midelerini yakmasın diye, yudum yudum içiyorlardı.

Amerika steplerinde, Avrupa'dan getirilip yabanileşmiş at sürüleri otliyordu. Oysa eskiden Kızılderililer atın ne olduğunu bilmez ve ilk defa gördüklerinde ona bir harika gözüyle bakarlardı. İki başlı canavar dedikleri ata binmiş insanı görünce, binlerce cesur Kızılderili korkarak kaçardı. İnsanın attan inmesiyle, canavar birken ikiye ayrılınca da korkudan ödleri kopardı.

Binlerce kilometre suyun ve toprağın ayırdığı şeyler hızla birbirine karışmaya başlamıştı.

Yeni dünyada, milletler, diller, töreler, bitkiler, hayvanlar yeniden karışıyordu.

Okyanus kıyısındaki Amerika şehirlerinde, eski İskenderiye'de olduğu gibi, derilerinin rengi çeşitli insanlara rastlanabilir, birçok dilden sözler işitilebilirdi.

Tarihte yeni bir bölüm başlamıştı...

Tarihe, ta başından şöyle bir göz atalım: işte bir grup ilkel avcı, bıçak ve mızrak ucu yapmak için, çakmaktaşı aramak üzere bir ırmağa doğru gidiyor.

Birkaç bin yıl sonra, aynı ırmakta kayıklar dolaş-
yor. Komşu kabilelerle değiş tokuş için götürdüğü kaba
nakışlı çanak çömleği kayığa yükleyen insan, artık dün-
yada yalnız olmadığını biliyordu.

Sayfalar birer birer gözlerimizin önünde canlanma-
ya devam ediyor: deniz kıyısında bir şehir meydana ge-
liyor, limanda başka şehir ve ülkelerden gelen gemiler
duruyor. Artık halkları birleştiren ırmak değil, deniz.
Fakat deniz bunları aynı zamanda ayırıyor da. Çünkü
deniz yolları için şehirler arasında savaş başlıyor.

Tarihin sayfaları savaş, zafer, yenilgi ve buluşlarla
dolu.

Ve işte Kolomp'un gemileri Atlantik okyanusunu
aşıyor, Ruslar, müfreze müfreze Pasifik okyanusuna
doğru ilerliyorlar...

Aradan birkaç yüzyıl daha geçiyor. İnsan uçmaya
başlıyor. Hava okyanusu devri başlıyor. Artık yalnız de-
nizde ve karada değil, havada da geçmiş zamanların bü-
tün savaşlarını gölgede bırakan şiddetli savaşlar oluyor.

Fakat, öte yandan, hangi deniz, hangi okyanus,
halkları hava okyanusunun birleştirdiği gibi birleştire-
bilir? Her şehir, kıyıları her yerde olan bu okyanusun
bir limanı olabilirdi...

Ama pek ilerilere gittik yine. Şimdi önümüzde açık
duran sayfalarda söz konusu insanlar, uçak şöyle dur-
sun, lokomotif bile akıllarından geçirmiyor ve at üze-
rinde **karada**, yelkenli gemilerle de okyanuslarda dola-
şıyorlardı.

dünyayı tanımak güç

İnsanların, doğup büyüdükları köylerde yaşayıp
dünyada olup bitenlerden habersiz oldukları eski za-
manlar, ağır aksak akan hayat nerede kalmıştı?

İnsanlar bir yerde duramaz olmuşlardı. Yollardan mal yüklü araba kabileleri gidip geliyor, birkaç çift at koşulmuş kupa arabaları, yalpalya yalpalya çukurlardan geçiyordu.

Yollar kötü mü, kötüydü. Üç çift at koşulurdu bu arabaya. Ama bunu çalım satmak için yapmazlardı. Bu bir zorunluktu. Ağır kupa arabası çamura saplanıp kaldığında onu çıkarabilmek için en yakın köyden at getirmek gerekiyordu. Büyük toprak ağalarının yulafla beslenmiş atlarıyla yanyana koşulan, samana da, ağır işe de alışık arık köylü atları, kocaman tekerlekleri yapaşkan koyu çamurdan çıkarmaya çabalarlardı.

Bazı yerlerde yollara taş döşenmeye başlamıştı. Böyle yollarda yolcu dinlenebilir, arabacı da sarsıntıdan düşme korkusu duymadan uyuklayabilirdi.

Acele işi olan dört nala giderdi. Tüccarlar, heybele-
rindeki mal örnekleriyle rahvan giderlerdi. Dünyanın ilk postacıları da, çantalarındaki mektup ve paketlerle yine dört nala koşarlardı. Mektup olağan bir şey olmuştu. Postacı, yada bu şerefli görevi üzerine alan bir arabacı, kapılarını çaldığında, insanlar artık korkmazdı. Tüccarlar, başka bir şehirdeki fiyatları ve haberleri mektuplardan öğrenirlerdi.

Eskiden insanlar, bazen komşu köyde bile olup bitenlerden habersiz yaşarken, artık küçük bir kasabada bile, İspanya kralının, limanlardaki Hollanda gemilerini tutuklama emrini niçin verdiği ve bu yüzden karanfil fiyatlarının artıp artmayacağı üstüne kafa yoruyorlardı.

Haberler hem mektuplardan, hem de hanlara yeni inenlerden öğrenilirdi. Hanları tanımak kolaydı. Avlusunda bir yanda yorgun, terli atlar arabalardan çözülür, öte yanda yeni yemlenip sulanmış atlar koşulurdu. Ardına kadar açık kapılardan, gülüşmeler, şişe sesleri işi-

tilir, tok bir insanın bile iştahını açan kızartma et kokusu gelirdi. Salonda, üst başlarından atla yolculuk yaptıkları belli olan insanlar, sırtlarını ocağa vermiş ısınırlardı. Hanın önündeki direkte, üzerinde altın arslan, yada kır at resmi bulunan kalkan biçiminde bir tabela dururdu. Bu tabelanın ne ifade ettiğini anlamak için insanın okumuş olması gerekmezdi.

Şehirdeki tabela sayısı gittikçe artıyordu.

Bir berber dükkânında asılı pırıl pırıl tasın yanında, fırıncının yaldızlı simiti sallanırdı.

İlk küçük bakkal dükkânları da belirmişti. Bunlarda toplu iğneden ringa balığına, çoraptan çiviye kadar her şey satılırdı.

Toptancı zengin tüccarlar, ufak dükkân sahiplerine tepeden bakarlardı. Çünkü kendileri binlerce markla, sterlinle, şilingle, rubleyle oynarlardı. Bürolarında kâtipler, gece yarısına kadar muhasebe defterlerini rakamlarla doldururlardı. Bu kocaman, ağır defterler eski tüccarların hesap defterlerine benzemezdi.

Dedelerin zamanında şöyle yazılara rastlanırdı herhangi bir tüccarın defterinde: «bir düzine eldiven sattım. Fiyatını hatırlamıyorum. Bundan başka iki parça al çuha satmıştım, ama kime sattığımı unuttum... Gent kadifesinden **bizim karıya** şu kadar arşın elbiselik verildi.»

Bazen de deftere not bile etmez, mendilde yapılan bir düğümle yetinirlerdi. Çünkü eli kalem tutan azdı.

Artık hâkim olan kaniya göreyse, okuma yazma bilmeyen tüccar olamazdı.

Hindistan'dan, yada Amerika'dan gelen mal yüklü gemi kafileleri **söz** konusuyken, bu alışveriş muameleleri ve ortada dönen sermaye akılda nasıl tutulabilirdi.

Hesaplar düğümle yürütülecek olursa, binlerce mendil bile az gelirdi buna.

Eskiden yalnız rahipler, üniversiteliler, liseliler, bir de ilâhiyat hocaları okuma yazma bilirken, artık her zümreden insanlar kitap okuyordu.

Kitaplar ucuzlamıştı. Çünkü artık yazılmıyor, Gutenberg'in icadı matbaa makinelerinde yüzlercesi birden basılıyordu.

Parşömen kullanılmaz olup, yerini kâğıt «değirmen»lerinde yapılan kâğıda bırakmıştı. Kâğıt, parşömen kadar sağlam değilse de, daha ucuzdu.

Kitapçı dükkânlarının kapılarına, yeni çıkan kitapların reklamları yerine, bunların kapakları asılırdı. Maksat, müşteriye teklif edilen mal hakkında fikir vermektir.

Yunan ve Roma yazarlarının eserleri, okyanus ötesi ülkeler hakkındaki hikâyeler, eski ortaçağ düzeniyle alay eden kitaplar hemen kapışılırdı.

Obur Pantagruel'in sucukları nasıl yuttuğunu, yada Gargantua'nın, daha beş yaşındayken tahta bir at üzerinde, şövalyelerin düellosuna katılışını okuyanlar gilmekten katılırlardı.

Kitaplarda şövalyeler, papazlar, sahte bilim adamları yeriliyor, yerin dibine batırılıyordu. Şövalyelerin işi gücü yiyip içmek, sonra kavga etmektir. Oruç tutup dine uymayı salık veren papazlar, kendileri kilisenin semtine bile uğramaz, manastır mutfağında geçirirlerdi günlerini. Sahte bilim adamları, düşüncelerini, kendilerinin bile anlamadıkları esrarengiz işaretlerle ifade etme sanatında birbirleriyle yarışılırdı.

İlâhiyat hocası Ortuin Gratsiya'ya yazılmış «Cahil İnsanların Mektupları» adlı eserin ne içnelli bir dili, ne akıcı bir üslubu vardı!

Bu ilâhiyat hocasının yenilik düşmanı olduğunu bilmeyen yoktu. Dostları ona yazdıkları mektuplarda, kendi cahilliklerini öyle içtenlikle överlerdi ki, okuyan bunların alay niyetiyle yazılmış olduğunu hemen sezer ve kitabı bitirince sezişinde yanılmadığını anlardı. Ortuin'e son mektup, merhum bir dostu tarafından cennetten gönderilmiştir. Mektubu yazan, Ortuin Gratsiya'ya ve onun gibi düşünenlere, sözünü esirgmeden «okumuş eşekler» der.

Bu kitabın, cahillere dost olanlar tarafından değil, onlara düşman olanlar tarafından yazıldığını anlamamak için, insanın gerçekten ahmak olması gerekti.

Küplere binen cahiller, böyle kitapların hemen yakılmasını ister, çoğu zaman da istekleri olurdu. Bu hallerde kilise önündeki bir meydanda hemen ateşler yakılırdı. Üniversite kapılarından, öğretmenler, ilâhiyat hocaları, öğrenciler kafilesi çıkardı. Kafilenin önünde yürüyen müzik takımı, bakır boruları var gücüyle üflerdi. Kitapların nasıl yakılacağını seyretmek için halk meydana üşüşürdü.

Fakat bütün kitaplar yakılamazdı ya. Artık bunlar yüzlerce, binlerce nüsha basılıyordu. Ateşten kurtulan nüshalar, elden ele geçerek evlerde saklanıyordu.

İnsanlar, dedelerinin düşündüğü ve ilâhiyat hocalarının **öğrettiği** gibi değil, yeni bir yönde düşünmeyi öğreniyorlardı.

Dünya başkalaşmıştı ve eskiden gerçek sanılanlar, gözün **gördükleriyle** uzlaşamıyordu. Ama bunlar, savaşız teslim **olmak**, çekilip gitmek de istemiyordu.

bir kitabın başına gelenler

Gerçeklere dayanan bir hikâyemizde, kahramanın adı, neredeyse her bölümde değişiyor. Bizim de ikide bir, bir şehirden öbürüne, bir ülkeden ötekine gitmemiz gerekiyor.

Baltık denizinin sisli kıyılarına doğru yürüyelim bakalım. Denize uzanan dar bir kara parçasının meydana getirdiği körfezde Frauenburg adındaki Polonya şehrini bulalım. Şehirde yamaçtaki şatoyu çeviren kırmızı kiremitli, sivri damlı evler bu şatoda sığınak arıyor gibiydiler.

Şatoyu dört köşe surlar çevreliyordu. Köşelerdeki yüksek kuleler, birer bekçi gibi kuzeye, güneye, doğuya ve batıya bakıyordu. Şatoya defalarca saldıran Töton şövalyeleri, dolaylardaki köyleri yakmış, bahçe ve tarlaları çiğnemiş, fakat şatoyu ele geçirememişlerdi.

Ama burası gerçekten bir şato muydu?

Surların üzerinde, bir kilisenin sivri kuleleri göklerle doğru yükseliyordu. Tören saatlerinde, kulelerdeki çanların sesleri ta uzaklardan işitilirdi.

Beyaz duvarlarla çevrili bahçenin gölgeli yollarında, kenarları kürklü şapkalar ve geniş yenli elbiseler giymiş insanlar dolaşırdı. Bunların din adamı oldukları hemen göze çarpardı.

Sakın bir manastır olmasındı burası?

O da değildi. Bu cübbeli insanların yaşayışı, rahiplerinkine benzemezdi. Çoğu, dua okuma sırası kendisine geldiği zaman, parayla bir papaz tutup okutur ve sırasını savardı. Geniş tarlaların getirdiği gelir, dolaylardaki şehir ve köylerden alınan vergi, bunlara iyi bir hayat sağlardı. Bunlar şövalye değildi, kanonikus'tular

ama, başları olan Varma piskoposu hiç bir hükümdara boyun eğmezdi. Kanonikus'lar piskoposa bağlı olup, onun güruhuydular.

Fakat biz, Avrupa şehirleri arasında Frauenburg'u, bu arı beyi gibi tembel parazitlerden bahsetmek için seçmedik. Bu arı kovanında, sıradan arı gibi çalışan bir insan da vardı.

Kuzey batıya bakan kulenin üst penceresinden gece yarılarına kadar mum yanardı. Bulutsuz gecelerde kule kapısı açılır, geniş kale duvarına bir ihtiyar çıkarıldı. Bir elinde fener, öbür elinde de gönyeyi andıran acayip bir âlet olurdu. Feneri yere bırakıp âleti bir yere yerleştirip bağladıktan sonra, kale duvarındaki korkuluğa dayanarak gökyüzünü dikkatle seyre daldardı. Yıldızları eski tanıdıklarımı gibi selâmlar, onlar da kendisine «iyi geceler» dercesine karşılık verir gibiydi. Sonra ihtiyar, âletine dönerdi. Gönyenin kenarlarından biri boru görevini görürdü. Buna, delikli iki ufacık tahta bağlanmıştı. Âleti bir yıldızla yöneltebilmek için, yıldızı bu iki delikten görmek şarttı. Bir gün ihtiyar, gönyeyi ekseni çevresinde döndürerek, titreşen yıldızlar arasında bir damla şarap gibi yanan sabit bir kıızıl noktaya çevirmişti: Mars'tı bu. Sonra feneri kaldırıp, gönyenin üzerine mürekkeple işaretlenmiş çizgileri saymıştı. Böylece, gezegenin yüksekliği bulunmuştu.

Gökyüzü bulutsuz olduğu için ihtiyar memnundu. Kuzeyde böyle geceler seyrek. Yıllarca önce, yıldızları incelemeyi yeni öğrenirken kendisine alfabe işini gören İtalyan gökyüzünü hatırladı. Sonra ilk öğretmeni, müneccim Dominiko di Novara geldi gözlerinin önüne. Çok güç şartlarda çalışmak zorundaydı profesör Novara. Takvimler tertipler, fal kitapları yazar, güneş ve ay tutulmalarını hesaplar, uğurlu ve uğursuz günleri belirlerdi. Hiç sevmediği bu işlerle, ancak hayatını kazan-

mak için uğraşırdı. Yıldızları gözlemek için ilkin yaşamak gerekti.

Hey gidi günler...

İhtiyar, cübbesini ilikleyerek odasına döndü. Masanın üstünde elle yazılmış bir kitap duruyordu. Bu onun çocuğuydu. Bir çocuk, annesi için neyse, bu kitap da ihtiyar için oydu. Gerçi ihtiyarın çocuğu artık otuzunu aşkındı.

İhtiyar, «yazdıklarını dokuz yıl sonra yayımla» diyen Horatius'un tavsiyesini hatırladı. Artık hemen hemen dört kere dokuz yıl geçmişti, kitapsa hep el yazısında kalmış, masada duruyordu.

İhtiyar, büyük sayfaları karıştırdı. İlk sayfada Latince:

«Torn'lu Nikola Kopernik'in

Gök kubbelerinin dönmesine dair altı kitabı» diye yazılıydı.

Kitabı bir defa daha bölüm bölüm gözden geçirdi. Kaçınıcı göz gezdirişti bu Allah bilir!

Altı kitaptan ilkinde, dünyanın biçimi söz konusuydu. Dünyanın küre biçiminde olduğunu insanların kafalarına sokmak ne güçmüş meğer!

Kopernik, Laktansius adındaki filozofun şu sözlerini hatırladı: «güya dünyanın öte yanında, ot ve ağaçların kökleri yukarıya doğru büyüdüğüne, insanların da ayakları yukarıda, başları aşağıda olduğuna, ancak bir deli inanabilir.»

Hıristiyan olan bu Romalı hatip, bu güzel konuşma öğretmeni, bilimden yana yayaydı. Ama cahilliği, kendisinden daha bilgililerle alay etmesine engel olmamıştı. Oysa, çocukça düşünceleriyle asıl kendisi alay konusu olabilirdi.

Kopernik şöyle düşündü üzülerək:

«Aradan yüzlerce yıl geçtiği halde, daha Laktansius

gibileri yok değil. Bir Şeyi anlamak istemeyen insanları ona inandıramazsın. Cahil bilim adamları, bu kitabı okudukları zaman ne diyecekler? Dünyanın hareketsiz olduğuna inanmışken, birdenbire, ortadaki tahtta dünyanın değil, güneşin bulunduğu Şu evren tablosunu görecekler. Güneş, bir hükümdar gibi gezegenler ailesini yönetiyor. Dünya, sadece bu altı üyeli gezegen ailesinden biri olup, Venüs'le Mars arasında kendisine ayrılan dairede dönüyor.»

Kopernik, düşmanlarını unutmuş, eserine, tablosuna imrenerek bakıyordu.

Gezegenlerin bu biçimde yerleştirilişı, Aristoteles'le Prolemeus'tan beri herkesçe kabul edilmiş olandan daha doğrudu. Bu tabloda, gezegenlerin geriye dönüşlerini açıklamak için birçok daire çizmek gerekmemiştii. Az buçuk matematik bilen, bu tabloya bakınca, örneğın Mars'ın niçin bazen küçük, bazen de büyük göründüğünü hemen anlar. Çünkü Mars, dünyadan bir uzaklaşır, bir de yaklaşır.

Gezegenlerin bu biçimde yerleştirilişinde, başka hiç bir yerde bulunamayan bir âhenk, aralarında sağlam bir bağlılık vardı ve astronomları rahatsız eden tüm çelişkileri, tüm uyuşmazlıkları bir çırpıda görüyordu. Astronomlar, yılın uzunluğunu tam olarak hesaplayacak durumda değillerdi. Az çok işe yarayacak bir takvim bile yapamamışlardı. Yıldızların hareketini hesaplarken, evren üstüne kurulmuş çeşitli nazariyelerden faydalanıyorlardı. Bu, bir ressamın, çeşitli tablolardan aldığı kol, bacak ve başlardan ucubeler yapması gibi bir şeydi.

Kopernik kendi hayatının sayfalarını çeviriyormuş gibi, kitabın sayfalarını çevirmeye devam ediyordu. Bu düzgün satırlarda ne büyük endişe ve şüpheler, ne çok uykusuz geceler gizliydi. Tek başına herkese karşı çıkmak kolay mıydı?

Kitap daha yayımlanmamıştı, hakkında sadece söylentiler dolaşıyordu ama, zaten düşmanları çıkmıştı ortaya. «Küstaha bak hele, demek dönen güneş değil, dünya ha? Ya kutsal kitap ne diyor? İsa, güneşe emretti durması için, dünyaya değil. Yöneticiler ne güne duruyor, niye tedbir almıyorlar? Kitap bir çıksın, gösteririz biz ona» diyordu Kopernik'in düşmanları.

Demek, kitabın masada biraz daha durması, daha iyi zamanlar beklemesi gerekiyordu. Kitabın dostları da vardı. Bunlar azdı ama, bilgili, aydın kimselerdi.

Kopernik yine gençlik yıllarını, İtalyan bilim adamlarıyla sohbetlerini hatırladı. Konuştukları meseleler, hep kilisenin yasakladığı meselelerdi, bir dindarın şüphelenmesi gerekmeyen şeylerde şüphe ederlerdi. O zaman da akıldan geçen her şey yazılmaz ve her yazılan basılmazdı. Sohbeta başlamadan önce kapılar sımsıkı kapanırdı. Çünkü engizisyonun her yerde kulakları vardı.

Yine de, yeni düşünceler rollerini oynuyordu. İtalyan bilim adamlarıyla konuşmalar olmasaydı, kim bilir, belki bu kitap da yazılmazdı.

Kopernik kitabı kapadı ve mumu alıp küçük yatak odasına geçti. Burada dar yatağın üstündeki rafta, sıra sıra deri ciltli kitaplar duruyordu. Kopernik'in sevdiği şairlerle filozofların kitaplarıydı bunlar. Düşüncelerindeki heyecanı, isyan eden kalbini hekzametron vezniyle yazılmış şiirlerle yatıştırmak için raftan Virjilius'u alıp okumaya daldı.

kitabın dostları

Yıllar birbirini izliyordu. Yeryuvarlağı, üzerinde yaşayanlardan pek azının bunu bildiğine aldırış etmeden daireler çizerek dönüyordu.

Daha iyi zamanlar bekleyen Kopernik'in kitabıysa

hep masanın üzerlerinde duruyordu. Zamansa iyileşmek şöyle dursun, tam tersine kötüleşiyordu.

Franenburg'a, dostor Gozius adında yeni bir kanonikus gelmişti. «Zındıkların çekici» diyorlardı buna. Her şeyde zındıklık, dinden sapma görüyordu Gozius. Kopernik'in her adımını izliyor, öğrendiklerini piskoposa yetiştiriyordu. Kopernik gözden düşmüştü. Genç kanonikuslar, kendisiyle temastan çekiniyorlardı. Kopernik'le konuşmak bile, şüphe çekebilirdi.

Kopernik'in başından belâ eksik olmuyordu. Şato da yalnız bir dostu vardı, onu da tanrısızlıkla suçlayıp kovdular.

İhtiyar astronom, kulesinden hemen hemen hiç çıkmıyordu. Güçten düşmeye başlamıştı. Uzak akrabalarından bir kadın hizmet ediyordu kendisine. Yıllar boyunca onun ev işlerini görmüş, yemeğini pişirmişti bu kadın. Kopernik'in ondan da ayrılması gerekti; bir kanonikusun evinde kadın bulunamayacağı kendisine duyurulmuştu.

Kopernik'e, «bunu yapma, şunu yap» demiyorlardı. Yalnız «babaca» uyarıyor, «kardeşçe» tavsiyelerde bulunuyorlardı. Fakat o, kendisini «sevdiklerini» söyleyen kanonikus kardeşler arasında, piskoposun babaca vasiliği altında öyle yalnızdı ki...

Derken, Kopernik'e önceki dinçliğini, insana inancını geri getiren bir olay oldu. Genç matematik profesörü George Yoakim Retik, Kopernik'e misafir geldi. Kitabın çıkmasını bekleyemeyip el yazılarını okumaya gelen sabırsız bir okuyucuydu bu.

Yeni bir hayata kavuşan eski kulede yüksek sesle konuşmalar işitilmeye başladı.

Kitap, profesör Retik'i sarsmıştı. Bunun basılmasını daha fazla ertelememesi için Kopernik'i ikna etmeye uğraşıyordu. «Bu kitabı Aristoteles okusaydı, diyordu,

görüşlerinden vazgeçerdi, kitap bu kadar gerekliyken, onu saklamakta ne anlam var?»

Kopernik daha düşünüyordu: «yalnız cetveller yayımlansa daha iyi olmaz mı?» diye soruyordu. «Sıradan astronomlar, hazır hesaplardan faydalanabilirler ve akıllı olan, bu cetvellerden dünyanın yeni düzenini bulup çıkarır.»

Genç dostu, Kopernik'le aynı kanıda değildi.

Ve işte kitapçı dükkânlarında küçük bir kitap belirdi. Kapağında şunlar yazılıydı:

*Çok bilgili bir adam
ve mükemmel bir matematikçi olan
Varma kanonikusu,
Sayın doktor TORNLU BAY NİKOLA'nın yıldızların
dönüşleriyle ilgili kitapları üstüne
genç bir matematik öğrencisinin
birinci yazısı.*

Bu «genç öğrenci», Kopernik'in yeni dostu profesör Retik'ti. Retik'in küçük kitabı, bir tellâl gibi önde yürüyerek, dünyaya, pek yakında çıkacak büyük kitabı müjdeliyordu.

Retik, gençliğe özgü bir heyecanla, cahiller, kışkançlar, entrikacılar kalabalığı arasında öğretmenine yol açıyordu. Bu kalabalıkta, kendi öz fikri olmayan ne ahmaklar vardı! Bir otoritenin fikrini, gerçeğin kendisinden üstün tutan ne kara cahiller vardı. Baykuş, güneşten nasıl korkarsa, bunlar da yeniden öyle korkuyorlardı. Sahte bilimlerine dört elle sarılmışlardı. Çünkü foyaları meydana çıkarsa açıkta kalırlardı.

Kopernik'in genç arkadaşı, bunların saflarına fırtına gibi saldırıyordu.

«Filozof olmak isteyende özgür bir akıl olmalı» diyordu Retik. Eskiden gerçek sanılanların, yalnız eski ol-

dukları için doğru bulanlarla alay ediyordu. Gök olaylarının, astronomların isteklerine değil, astronomların gök olaylarına uymaları gerektiğini hatırlatıyordu. «Ptolemeus mezarından çıksaydı, kendi sisteminden vazgeçerdi», diyordu.

kitap savaşa gidiyor

Ve nihayet Kopernik'in el yazısı, kanıtlarla, hesaplarla, cetvellerle iyice desteklenmiş olarak yola çıktı. El yazısını, Nürenberg'de, Petreus'un matbaasında bekliyorlardı.

Kopernik, çocuğu saydığı kitabından ayrılıp, onu bastırmaya razı olmuştu. Varsın başına buyruk yaşasın, cahillerle savaşsın, doğruyu savunsundu.

Beklenen iyi zamanlar gelmiş miydi?

Hayır, gelmemişti. Kopernik o iyi günleri görmeyecekti. Pek az ömrü kalmıştı. Ölmeden, bütün hayatını verdiği eseri tamamlanmış görmek istiyordu. El yazısı mahvolabilirdi. Ama kitap basılırsa, birçok nüshadan hiç olmazsa bir tanesi kalırdı...

Kitap daha okuyucuya ulaşmadan, savaşa atılmadan, birçok engel çıktı karşısına.

Redaktör, kendi deyişiyse Kopernik'i, «din bilginlerinin gönlünü hoş etmek için kitaba bir şeyler eklemeye» ikna etmeye çalışıyordu. Fakat Kopernik, redaktörün aldatıcı sözlerine kulak asmadı. Bu meselede uzlaşma olamayacağını, bir şeyler eklemenin her şeyi mahvetmek demek olduğunu bildiği için buna razı olamazdı.

Peki kitabı nasıl kurtarmalıydı?

Kopernik çevresine bakınıyordu. Batı Avrupa'da Hristiyanlar ikiye ayrılmışlardı. Birinin başında papa, öbürünün de Lüter bulunuyordu. Tüvingiyalı bir madencinin oğlu olan Lüter, papaya başkaldırmıştı. Sözü nü esirgemedi katolik ilâhiyatçılara şiddetle saldırı-

yordu. Öte yandan, Kopernik'in yeni teorileriyle ilgili söylentileri işittiği zaman, ona ahmak demekten geri kalmamıştı.

Kopernik: «kitabı papaya mı adasam acaba, diye düşündü. Lüter kitabı yerdiği için, belki papa onu savunur.»

Ve şayet bu kitabı yazdığım için mahkemeye düşersem, kitabı, ne idiği belirsiz bir Varma piskoposu yargılayacağına, papanın kendisi yargılasın.

Ve Kopernik kitabını papaya şöyle adadı:

«Kutsal peder, bu kitapta dünyanın hareket ettiğini söylediğim öğrenilince, bazı kimselerin yerilmemi isteyeceklerini biliyorum... Fikrimin yeni ve ilk bakışta sağduyuya aykırı gibi görünüşünün, bana karşı nefret doğurmasından sakındığım için, neredeyse, hazır eserimi bir kenara atmaya karar vermiştim. Fakat dostlarım, beni kitabı yayımlamaya ikna ettiler... Başka birçok bilim adamlarıyla ünlü kimseler de benden bunu istedi, böyle düşüncelerle üzülmemem gerektiğinde ısrar ettiler ve tam tersine, eserlerimi matematikçilerin hizmetine sunmak zorunda olduğumu söylediler.

Kutsal papa hazretleri, birçok gecenin meyvelerini yayımlamak cesaretini göstermemden fazla, bütün matematikçilerin tersini iddia ettikleri ve genel olacak sağduyuya aykırı gibi görüldüğü halde, dünyanın döndüğü fikrinin nasıl aklıma geldiğine şaşacaksınız herhalde...»

Kopernik yazısının daha ilerisinde, kendisini herkeşe karşı, sağduyu sanılana karşı çıkmaya zorlayan sebebi anlatıyor ve «iftiraya karşı ilâç yoktur» diyen bir atasözüne rağmen papanın kendisini iftiracılarıdan koruyacağı umudunu belirtiyordu. Cahiller kendisini daha suçlamadan, bu suçlamaları nefretle reddediyor ve şöyle devam ediyordu:

dur.

«Matematik bilimlerinden habersiz oldukları halde, kutsal kitabın herhangi bir yerini bile bile tahrif ederek, girişimini yerecek yada çürütmeye kalkacak boş-boğazlar bulunursa, bunlara önem vermeyecek, tam tersine, böyle akıl dışı yargılamaları işitmemezlikten geleceğim...»

Aradan aylar geçmiş, kışın fırtınalarından sonra ilkbahar gelmişti. Frauenburg üzerinde yıldızlar daha sık görünmeye başladı. Fakat ihtiyar kanonikus, artık geceleyin kulesinden çıkmıyor, daracık yatağında hasta yatıyordu.

Rafta, astronomi ve matematik kitaplarıyla birlikte, «Sağlık Bahçesi», «Tıbbın Gülü» gibi hekimlik kitapları da vardı. Kopernik yalnız bir astronom değil, aynı zamanda doktordu. Eskiden her sabah, şehir dolaylarındaki hastalarını görmeye giderdi. Fakirlerden vizite parası almaz, üstelik evden çıkarken masaya, pahalı reçine ve baharattan yapılmış haplardan başka birkaç gümüş akçe bıraktığı da olurdu.

Oysa Kopernik şimdi kendisi yalnız kalmış, hasta yatıyordu. Bakacak kimsesi de yoktu...

Ömrünün son günlerini yaşadığını biliyordu. Bunun için kapısı her çalındığında, merdivendeki adımları kulak kesilerek dinliyordu. Neredeyse kapının açılacağı ve genç dostunun, elinde büyük bir kitapla eşikte belireceği gözünün önüne geliyordu.

Fakat günler geçiyor, ömrü azaldıkça azalıyordu. Kitapsa görünürlerde yoktu. Kopernik artık kitabını göremeden öleceğini sanıyordu.

Fakat kitabı ömrünün son gününde, ölümünden birkaç saat önce getirdiler. Kopernik kitabı eline alıp baktı, ama fikri artık başka yerde, çok uzaklardaydı...

Kopernik'in, artık kitabının sayfalarını bir defa daha çevirebilecek güçte olmayışı, bir bakıma belki iyiy-

di. Kitabı açsaydı, ilk sayfasında imzasız bir önsöz görecekti. Redaktör, Kopernik'in fikrini sormadan, kitabı, yazarın razı olmayacağı «bir şeyler» eklemişti. Ve bu «bir şeyler» onun son dakikalarını zehirlemeye yetmişti.

Redaktör, gelecekte kendisini suçlayacak olanlardan daha çabuk davranıp kendisini mazur göstermek için, yaltaklıkla, kitabı yazanın verilecek bir şeyler yapmadığını ispata uğraşıyordu. Kopernik'in teorisini kimse kabul etmek zorunda değildi. Bu teori, herhangi bir teoriydi ve yıldız hesaplarını kolaylaştırdığı için elverişliydi. Kısaca söylemek gerekirse, diyordu redaktör, doğru bir şeyler öğrenmek isteyen astronomiye baş vurmasın. Çünkü astronomi, hiç bir şey vermez, «ve bu kitapta olanı gerçek sayan, bunu okuduktan sonra, eskisinden daha da ahmak olur...»

Bu satırları okuyan Kopernik'in genç dostu fena halde kızdı. Ölene tutulan yas, yüreğinde, haine karşı kabaran öfkeyle karışıyordu. Fakat ne yapabiliirdi? Kitap artık çıkmış ve kitapçılarda satılıyordu.

Kopernik'in kitabını dost da okuyordu düşman da ve yazarının tahmin ettiği gibi, düşmanlar dostlardan çoktu.

Lüter'in dostu, «Almanya'nın öğretmeni» denilen profesör Melanhton, Kopernik teorisinin saçma olduğunu, böyle kitapları basmanın toplumun yaşama kurallarını bozmak ve kötü örnek vermek demek olduğunu yazmış ve şunları eklemişti: «gökyüzünün yirmi dört saatte dünyanın çevresinde döndüğü gözle görülüyor.»

«Almanya'nın öğretmeni»nin bir işareti üzerine, birçok öğrencisi hep bir ağızdan Kopernik'in kitabını yermeye başlamıştı.

Kopernik'in bu kitabı okumalarını istediği insanlar, eseri öyle iyi karşılamışlardı ki, Kopernik memnun ola-

bilirdi. Ünlü astronom Tiko de Brage, heyecana gelip Kopernik'e bir övgü bile yazmıştı.

Tiko de Brage'nin büyük bir laboratuvarı vardı. Uraniya muzasına atfen, Uranienburg diyorlardı bu laboratuvara. Bir bilim kalesi olan bu laboratuvarda, büyük ve bileşik birçok âlet vardı. Kopernik'inse çam çubuklarından kendi eliyle yaptığı basit bir âletten başka bir şeyi yoktu. Kopernik öldükten sonra dostları bu âleti Tiko de Brage'ye göndermişlerdi. Şairliği de olan bu ünlü astronom, Kopernik'i yıldızlara kadar yükselten bu ince çam çubukları şiirlerinde övmüştü...

10

*Kopernik'in kitabı
genç bir papazın eline
nasıl geçti?*

1543 yılı Kopernik'in öldüğü yıl, aynı zamanda kitabının doğduğu yıldır. Kopernik mezarında yatarken, kitabı dünyayı dolaşmaya başlamıştı.

Bu kitapla kimi alay ediyor, kimi övüyordu. Kitap **değişmemişti, neyse oydu**, ama onu okuyanların çoğu fikrini değiştiriyordu.

Kopernik'in kitabı, Napoli yakınlarındaki küçük bir şehirde **yaşayan** genç bir papazın eline de geçmişti. Papazın adı Cordano Bruno'ydu. Bruno'nun hüccresinde pek çok kitap vardı. Bazıları raflarda durur, bazıları da gizli bir yere kaldırılmış olurdu.

Manastır sorumlusu, Cordano'nun hüccresinde ciddi bir arama tarama yapsaydı, kitapları arasında kilise tarafından kabul edilen Aristoteles'ten başka, özgür fikir-

li Lükres'in «Eşyaların Tabiatı Üstüne» adlı eserini de bulurdu.

«Melek doktor» lâkabıyla bilinen Akinolu Toma'nın on sekiz ciltlik kitaplarıyla birlikte, Roterdamlı Erasmus'un «Deliliğe Övgü» adlı zehir zemberek kitabı da geçerdi eline. Döşegin yada döşeme tahtalarının altında, Bruno'nun not defterlerini de bulurdu. Bunlardan ilk açtığı defterde, insanı öfkeden keskin sirkeye çeviren şeylerle karşılaşırđı.

Örneğin, «Kandil» adlı poemle «Nuh'un Gemisi» adlı diyalogu alalım. Bunlar, din adamlarının cahilliğiyle, softa beyinlilikle, erdemlik taslama kusurlarıyla alay ediyorlardı. Ve bunları yazan bir Dominiken papazıydı. Öyleyse niçin cübbe giymişti?

Gerçekten de, bu özgür fikirli genç, niçin papaz olmuştu?

Cordano, Aziz Dominik manastırına girdiği zaman on dört yaşındaydı. Dominiken tarikatına bağlı papazlar, öteden beri katı dinci ve zındıkların amansız düşmanları olarak ün salmışlardı. Engizisyon mahkemelelerinde dâvalara onlar bakardı. Bayraklarına, ağzında meşale tutan bir köpek başı resmedilmişti. Tanrının birer sadık köpeği olarak, her yere burunlarını sokup zındık ararlardı. Fakat, öte yandan, papazlar arasında en bilgili olanlar da bunlardı. En üstü kapalı düşüncelerde bile zındık bulmanın ustasıydılar. Dominiken kuşaklarından birçoğunun nasıl düşünüp, nasıl düşünmemek gerektiğini öğrendikleri «Din Bilgisinin Esasları» adlı kitabı yazan «Melek doktor» Akinolu Toma da, bu tarikat-tandı.

Ve işte, daha çok öğrenip bilmek isteyen bu on dört yaşındaki çocuk, yani Cordano, bir zamanlar Akinolu Toma'nın okuduğu Aziz Dominik manastırına ilk defa giriyordu. Kitapları çok severdi. Manastırın zengin ki-

taplığından başka nerede bulabilirdi bu kadar kitabı. Üstelik, burada okumaktan başka işi olmayacaktı.

Bilime âşık olan Cordano, yüksek manastır duvarlarının arkasında bu sevgilisini bulacağını sanıyordu.

Gerçekten, sevgilisi bilim buradaydı. Bilim, iyi yürekli ihtiyar Kasiodor onu ilk defa manastıra getirdiği günden beri manastırlarda dolaşıyordu.

Kasiodor, bilimin manastırda kendisini daha iyi, daha rahat hissedeceğini sanmıştı. Fakat bir zamanlar Yunanistan'ın yamaç ve vadilerinde kızkardeşleriyle halay çeken bu dilber muza, burada sararıp solmuştu.

Bilim muzası, Tanrıbilim adındaki dindar ve katı yürekli hanımın üvey evlâdı, hizmetçisi olmuştu. Çan sesleriyle ilâhiler arasında, bilimin sesi işitilmiyor gibiydi. Sert yol göstericileri ve gözcüleri vardı. Üvey evlâdın hak ve görevlerini, bizzat Akinolu doktor Toma belirlemişti:

«Hanımefendi Tanrıbilim önünde baş eğ, çünkü insan aklı tanrının hikmetinden çok geridedir. Bu eşiği aşma, bu duvarların dışına çıkma, çünkü insan aklının sınırları vardır, insanın aklı her şeyi bilmez. Bu yasağı çiğner, yeniden özgür olmak istersen, şiddetle cezalandırılacaksın: Dinsizi ölüm bekler...»

Bruno işte böyle bir yerde dört duvar arasındaydı. Niçin girmişti buraya? Neşe dolu gürültülü dünyayı bu daracık hücreye niçin değişmişti? Bir asker ve şair oğluyken niçin papaz olmuştu?

Hep bilim için. Bruno'ya, gözlerinin gördüğünden daha geniş ufuklar gerekti. Bilimin, kendisine yeni gözler vermesini, hiç kimsenin görmediğini görmeyi öğretmesini istiyordu.

Bilim buradaydı, manastırın tabandan tavana kadar binlerce kitap dolu kitaplığındaydı.

Yıllar geçiyor, Bruno kitap üstüne kitap okuyordu. Çoktandır kimsenin dokunmadığı, tozlu bir cildi almak için, sallanan bir merdivenin en üst basamağına çıkardı.

Bir raftan öbürüne, tabandan tavana kadar ne kadar bir mesafe olabilir? Kitaplıkta saatlerce kalan Bruno, yüzyıllarda ve çeşitli ülkelerde dolaşüyor, insanlığın geçtiği uzun yoldan yeniden geçiyordu. Yunan filozofları, dünyanın duvarlarını gerilere itip genişleterek kendisine bilge kişilerin yolunda kılavuzluk ediyorlardı. Yunanlılardan sonra Araplar, Musevîler geliyordu. İbni Rüşt, Bruno'ya, evrenin ebedî, ruhun, insanlık okyanusunda ancak bir damla olduğunu söylüyordu. İnsan ölüyor, fakat insanlık kalıyordu.

Bruno, katolik kilise babalarının eserlerine derinlemesine dalyordu. Yunan filozoflarının apaydın öğretilerinden sonra, bu «melek», «zarif», «yalanlanamaz» denen doktorların öğretileri ne kadar karanlık geliyordu. İnsanı, gittikçe koyulaşan bir duman sarıyor, duvarlar sıkıyordu. Dünyayı ruhlar dolduruyordu: yukarıda melekler, aşağıda şeytanlar. Melekler gök kubbelerini döndürüyor, şeytanlar fırtına gönderiyorlardı. Ya insan ne rededydi? Bu esrarengiz güçler, kanatlı ruhların askerleri, kendi aralarında savaşırken, insanın ruhunu eziyorlardı.

Fıkır fıkır kaynayan cehennem uçurumuyla soğuk gök kubbesi arasındaki bu hayaletler dünyası, insan için dar ve korkunçtu.

Bruno, Akinolu Toma'yı bir kenara bırakıp yine eskiçağ filozoflarının kitaplarına dalyor, Aristoteles'i inceliyordu. Fakat, bir zamanlar gerçek peşinde dolaşan, bazen yolunu yitirip yine bulan canlı Aristoteles'i görmüyordu. «Melek doktor», kitaplarındaki yüzlerce büyük küçük soruyla, onu da kutsal bir fosile çevirmişti.

«Yer suda, su havada, hava ateşte, ateş göktedir,

gökse hiç bir şeyde değildir» diyen Aristoteles'in dünyası Bruno'ya pek dar geliyordu.

Yıldız serpili gök kubbesi sondu. Onun ötesinde ne doğa vardı, ne başka dünyalar...

Dünyanın duvarları gittikçe daralıyordu. Bruno, hücresinde, zindandaymış gibi havasız boğuluyordu. Buraya bilim için gelmişti, ama onun da burada kendisi gibi sürgünde mahvolduğunu görüyordu.

Bruno için, manastır havasını solumak, tesbih çen eller, göklere bakıp göğü görmeyen gözler görmek günden güne güçleşiyordu. Burada yabancı olduğunu duyuyordu. Üstelik kendisine şüpheyle bakmaya başlamışlardı. Biri, sorumlu pedere gammazlamıştı. Başka biri de, Cordano'nun, hücresinde azizlerin ikonlarını atıp yalnız bir haç bıraktığını söylemişti.

Dinsiz olduğundan şüphe edilen Cordano, dört gözle izleniyor, daha dokunulmuyordu kendisine.

Zamanı gelince Bruno papaz olmuş ve bir papazın yapması gereken her şeyi yapmıştı: yeni doğan çocukları vaftiz ediyor, ölmekte olanlara günah çıkartıyordu. Bruno'nun sık sık manastırı bırakıp Napoli'ye gitmesi gerekiyordu. Ve bu bölge halindeki özgürlükten faydalanma fırsatını kaçırmayıp bilginlerle tanışıyor, yasak kitaplar alıyordu.

Derken cline Kopernik'in kitabı geçti. Onu okurken başının üzerindeki göğün nasıl yükseldiğini büyük bir sevinçle duyuyordu. Yıldızlar sonsuzluklara çekiliyor, dünya yıldızlar arasında ışıldayan bir nokta gibi görünüyordu. Dünyayı, tepeden ve alttan ezilip yassılmış, cennetin bulunduğu dağla cehennem uçurumu arasında sıkışıp kalmış olarak düşünen ezici hayalet kayboluyordu. Çevresini sonsuz bir enginlik sarıyordu. Dünya da, öbür gezegenlerle birlikte gök boşluğunda bir kuş gibi uçuyordu.

Bruno, Kopernik'in çizdiği bu tabloya büyük bir dikkatle bakıyordu. Ortada güneş, çevresinde de, çok uzaklarda yıldızlar kubbesi.

Dünyanın sınırlarını genişleten Kopernik, bu son elmas duvar önünde ürkererek duraklamıştı. Niçin durmalıydı, niçin daha ötelerde hiç bir şey olmadığına inanmamalıydı? Sadece Aristoteles böyle dediği için mi? Ama Demokrit, Epikuros, Lükres, evrenin sonsuz dünyaların sayısız olduğunu söylememişler miydi?

Bruno, bu son duvarı yıkmak görevinin kendisine düştüğünü anlayarak, kendi kendine şöyle diyordu:

«İnandırıcı kanıtlar bul. Bu elmas duvarları paldır küldür yık. Dünyanın tek dünya olmadığını, sayısız dünyalar olduğunu insanlara ispat et. Aç kapıyı herkes görsün, bizim güneşe benzeyen öteki yıldızları.»

İşte artık ne duvar, ne de manastırın taş tonozları. Çevrede uçsuz bucaksız uzay uzanıyordu. Nereye bakılsa, her yer yıldız doluydu. Ve bunların sayısı belli değildi. Yıldızların çevresinde alay alay gezegenler dönüyordu. Gezegenlerde canlı yaratıklar vardı. Biz onlardan nasıl habersizsek, onlar da bizden öyle habersizdiler. Bruno gözlerinin önüne serilen uçsuz bucaksız evrene bütün dikkatiyle bakıyor ve yurdu dünyayı, öbür yıldızlar arasında güç seçebiliyordu. Dünya boşlukta, görülür görülmez bir nokta gibi ışıldıyordu.

Ya evrene kıyasla insan neydi? Bir hiç mi?

Hayır, insan bu uçsuz bucaksızlığı kavlıyor, bakışlarıyla kucaklıyor, onu aklına sığdırıyordu.

Aklının alabildiğine genişlediğini gören Bruno, büyük bir mutluluk içindeydi. Yıldızları, atomları görüyor ve ruhu, kanatlanmış gibi, iki sonsuzluk arasında, yani yıldızlar dünyasıyla, gözle görülmez zerrecikler dünyasının sonsuzluğu arasında uçuyordu.

*bruno yeryüzünde kendisi için
pek az yer olduğu kanısına varıyor*

Ne de olsa Bruno yine de yeryüzünde, Napoli'de bir manastır hücresindeydi.

Hayali sonsuz evrende dolaşırken, keskin gözler peşini bırakmamıştı. Yalnız konuşmalarını gizlice dinlemekle kalmıyor, aklından geçenleri bile biliyorlardı. Bruno'ya karşı 130 maddelik bir suçlama hazırlanmıştı. Çünkü Bruno, kutsal katolik kilisesinin buyruklarını 130 kez çiğnemişti.

Bu durum karşısında Bruno kendisini savunacak birini bulmak için Roma'ya gitti. Hücresinde Rotterdamlı Erasmus'un bir kitabı bulunduğu hemen arkasından jurnal edildi. Bruno Roma'da papaz cübbesini çıkarıp şapka ve pelerin giydi. Sivil elbise, belindeki kılıç, cübbeden daha çok yakışmıştı kendisine. Bu kıyafetiyle, masaldaki, üvey evlât sayılan bilimi kurtarmaya gelen prenze benziyordu.

Bruno Roma'dan bir liman şehrine gidip orada gemiye bindi. Serin rüzgâr yüzünü okşuyordu. İleride özgürlük bekliyordu kendisini.

Bir şehirden öbürüne, ülkeden ülkeye dolaşmalar başladı.

Dünya genişti, ama Bruno'ya dar geliyordu. Alp dağlarının ötesinde, hür İsviçre'de kendisine ve arkadaşları bilime sığınak bulacağını sanmıştı. Oraya Dominikenlerin uzun elleri bile erişemezdi.

Bruno Cenevre'deydi. Özgür bir havada ne kadar kolay solunuyordu. Çok geçmeden, umutlarının boşa çıktığını anladı. Burada din, Roma'dakinden başka olmakla birlikte, taassup aynıydı. Çevresinde papazlar yerine esnaf görüyordu. Burada erdemler, dinin buyurduğu gibi değil, çıkarıcı erdemlerdi: kim zenginse o kut-

saldı. Yani burada da iki yüzlülük Roma'dakinden geri kalmıyordu.

Bruno, insanların dikkatinden hiç bir şey kaçmayan, gözlerinde çok iyi bildiği, aynı gizli sinsi parıltıyı görüyordu. Kendisine, şehirde özel görevli kimselerin bulunduğunu söylemişlerdi. Bunlar herkesin hayatını izlemek, yanlış yola sapanlara, yada sefih bir hayat sürenlere dostça öğütte bulunmakla görevliydi. Bunlar şehrin her semtinde bulunur ve her yerde «gözleri» olurdu. Yortu günü kimse kiliseye gecikmesindi; hemen kendisine ihtar verilirdi.

Etrafta her şeyin bu kadar temkinli ve düzenli olduğu bu sâkin ve erdemli şehirde, işkenceler yapılan Servet'in hayali dolaşıyordu.

İspanyol hekimi Servet de, İsviçre'de engizisyonun izlemelerinden gizlenebileceğini sanmıştı. Servet ünlü bir bilgindi. İnsanı teşrih etmiş, kan dolaşımının sırlarını çözmeye çalışmıştı. Yazdığı bir kitap için Cenevreli softalar kendisini ateşle yakılarak ölüme mahkûm etmişlerdi.

Servet'i, öyle bayağı yakmamış, tam iki saat ateşte kızartmışlardı.

Bruno'nun daha tedbirli davranması, dilini tutması gerekirdi. Bruno susmak istemiyordu ve susamazdı da.

Bilim adamı kıyafetinde bir cahil görünce, herkesin işiteceği yüksek bir sesle: «bu sahte bir bilgin. Bilim nerede, o nerede» derdi.

Bruno geldikten sonra, daha birkaç ay geçmeden, kendisine bilgin süsü veren bir Cenevrelinin cahilliğini açığa vuran yergisi çıkmıştı. Bruno'nun hapishaneye atılması için bu olay yetmişti.

Bereket versin suçu o kadar ağır değildi. Çok geçmeden Bruno serbest bırakıldı. Ama bundan sonra Ce-

nevreliilerin misafirsevenliğine güvenemeyeceği de kendisine duyuruldu.

*platoncularla demokritçiler arasındaki
eski savaş alevleniyor*

Rahat durmayan misafir şehirden ayrıldı.

Bir süre sonra Bruno'yu Tuluz üniversitesinde görüyoruz. Deli gibi sevdiği bilimin yeri Üniversitede değil de nerede olabilirdi?

Daha ortalık iyice ağarmadan, üniversiteliler, ellerinde mum ve defter, dershaneye koşuyor ve eski ağır başlı profesörlere benzemeyen bu genç profesörü kendilerinden geçmiş dinliyorlardı.

İhtiyar profesörler, derslerinde her yıl aynı şeyi geveleyip dururlardı. Öyle bir anlatışları vardı ki, en kolay şeyler bile anlaşılmazdı. Örneğin: «Tulumba, suyu tabiat boşluktan korktuğu için çeker, derlerdi; afyon uyutur, çünkü tabiatı öyledir, uyutma niteliği vardır...» Üniversiteliler, bunları dinlerken kendilerine öyle gelirdi ki, profesörleri boşluktan korkmasa bile uyutma niteliğine sahipti.

Ama yeni öğretmen öyle değildi. Bruno'nun derslerinde üniversitelilerin kalemleri defter sayfalarında alabildiğine koşar, fikrinin su gibi akışını güç izleyebilerlerdi.

Bruno'nun fikriyse o kadar uzaklara akardı ki, bütün dünyayı açıp gösterirdi.

Bruno, yalanlanamaz sayılan her şeye, şüpheyile bakmayı öğretiyordu. Aristoteles'e ve Platon'a karşı çıkıyordu.

Binlerce yıl sonra, Platoncularla Demokritçiler arasındaki eski savaş yeniden alevleniyordu.

Hem hükümdarların, hem din adamlarının korudukları Platon'un eserleri, yüzyıllardan hiç zedelenmeden geçmişti. Çünkü bir putperest olan Platon, Hristiyan din bilginleri gibi, dünyanın bir tanrı tarafından yaratıldığını ve sevap işleyenleri öbür dünyada iyilikler beklediğini söylerdi.

Tanrı tanımayan Demokrit'in eserleriyse hep izlenmiş ve bunlardan kala kala başka yazarların kitaplarına aldıkları bazı parçalar kalmıştı. Demokrit'in kitaplarını putperestler de yakmıştı, Hristiyanlar da.

İşte bu kitaplar, küller arasında yeniden çıkıyor gibiydi. Demokrit Platon'la yeniden savaşıyordu... Ve Demokrit gibi düşünenleri yine tanrı tanımazlıkla suçluyorlardı.

Bruno, Tuluz'dan ayrılıp Paris'e gitti.

Paris'te, dinden sapmış sayılan hügenotların evlerine tebeşirle çizilen haçlar daha duruyordu. İşte alışveriş yapılan şu köprüde, bütün gece, baskından kaçanlar yakalanıp öldürülmüş, cesetleri de Sen ırmağına atılmıştı. Bu olağanüstü manzarayı kaçırmamak için, gece yarısı yataklarından kalkan saray hanımları, sarayın pencerelerinden ve balkonlarından bakıyorlardı. Bu manzara, kan bayramıydı, taassubun zaferiydi. Katolikler, 1572 yılının 23 Ağustosunu 24'üne bağlayan gecede, üç bin hügenot öldürmüşlerdi Paris'te.

Cesur bir düşünür olan Piyer de la Rame'nin, ücretli katiller tarafından burada, Paris sokaklarında öldürüldüğünü Bruno hatırlamalıydı. Önce Rame'nin, kilise tarafından kutsallaştırılmış Aristoteles'e karşı yazdığı kitaplar yakılmış, sonra kendisi de öldürülmüştü.

İlk zamanlarda Paris'te talih Bruno'ya yaver olmuştu. Bruno, krala takdim edilmişti. Bilim üstüne konuşma gibi olağanüstü bir eğlence, yeniliklere düşkün genç kralı büyülemişti. Kral, Bruno'yu profesör tayin etmiş,

hattâ onun kilise ayinlerinde bulunmamasına bile izin vermişti.

Bruno, bir saray bilgini olup ünvan ve ödüller alabilirdi. Fakat Bruno'ya göre, uşak elbiseleri, kendisi gibi insanlar için değildi. Bruno uşak değil, şövalyeydi. Bilim için dünyayı fethetmeye çıkmıştı. Her yerde bilimi övüyordu. Bilime lâîyk olduğu saygıyı göstermemek cesaretinde bulunanların vay başıydı! Bruno, sağına soluna darbeler indiriyor, cahilleri hırpalıyordu. Fakat yalnızdı, cahillerse alay alaydı. Ve Bruno, yine hapishaneye tıklılmasını beklemeden gemiye atlayıp İngiltere'ye geçti.

Bruno Oksfort'ta. Orada bir düelloya katılıyor. Bu düellolarda, öyle kılıçla değil, kanıtlarla dövüşülürdü. Darbeler, yetkili kişilerin fikirleriyle çürütülürdü. Seyirciler arasında, İngiltere'nin en soylu kişileri, saray mensupları, yabancı elçiler ve bizzat kraliçe vardı. Bruno, Oksfort profesörlerinin en bilgilisi olan doktor Nundinius'u on üç öldürücü delille darbelemişti.

Nundinius silâhsız kalmıştı. Yenildiğini anlayınca, bir şövalyeye yakışmaz biçimde küfürler savurdu Bruno'ya. Nundinius'un saygıdeğer meslektaşları da ondan geri kalmamışlardı. Şapkaları bir yana eğilen, pelerinin etekleri savrulan bilim adamlarının ağzından, Londra hamallarına taş çıkartan küfürler işitiliyordu.

Tartışma bitmiş, yüksek misafirler dağılmıştı. Galibin de pııyı pırtıyı toplaması gerekti. Arkasından «Defol, Aristoteles'ten daha bilgili, Platon'dan çok bilen herif, defol buradan! Çek arabanı, neidüğü belirsiz herif! Acemi çaylak, sen kim oluyorsun da, bu kadar büyük bilginin yürüdüğü yola ters yönde yürümeye cesaret ediyorsun.»

Dünya ne kadar genişlemişse de Bruno gibi bir kişiye dar geliyordu.

Ya şimdi nereye?

Londra'ya, Paris'e, Magburg'a, Vittenberg'e.

Bruno, daha uzaklara gidiyor, bir ülkeden öbürüne, bir sınır karakolundan ötekine geçiyordu. Ne çok sınır karakolu vardı. Dünya, birbirine düşman beyliklere, şehirlerle, mezheplere bölünmüştü.

Bruno, mezheplerin dışındaydı. Bu yüzden de, tüm mezhepçilerin gözünde din kurallarından ayrılan bir dinsizdi. Karşısında uçsuz bucaksız evreni görüyordu. Oysa, küçücük dünyada bile kendisine yer yoktu. O, insanın yüceliğini müjdelerken, çevresindekiler yabancı hayvanlardan daha beter dalışıyordu.

Bruno dolaşmaya devam ediyordu; Prag, Helmsted, Frankfurt.

Gittiği şehirlerde, cesur düşünürlerin kitaplarının, boru sesleriyle yakıldığı yerlerde bilimi övüyordu. Cahillerle durmadan savaşıyor, onlara saldırıyor ve kendisine yöneltilen saldırıları püskürtüyordu.

Bruno her yerde alçaklığı altediyor, küstahlığa gem vuruyor, cahilliği açığa vuruyordu. Her nereye baksa, başka türlü düşünenlere karşı bir hoşgörüsüzlük, her yerde hafiyeler, iki yüzlüler, tarihin çarkını durdurmaya çabalayan kalın kafalı insanlar görüyordu.

Hiç bir yerde özgür düşünceye yer olmadığına göre, yurdundan ayrılmaya değer miydi?

Bruno insanlığı seviyordu ama, yine de yurdu bütün ülkelerden daha azizdi.

Bütün dünyayı kucaklamaya hazır büyük kalpli bir insan, yurdunu, yalnız kendisini seven dar, küçük, ben-cil ruhlu bir insanın sevdiğinden daha fazla sever.

Bruno İtalya'ya döndü. Ölecekse de, yurdunda, doğduğu göğün altında ölmek istiyordu.

Sevdiği şair Lükres, bir zamanlar, doğayı öven şiirlerini orada yazmış, Leonardo da Vinçi orada çalışmıştı.

Ülke ülke dolaştığı yıllarda Bruno İtalya'yı unut-
niken tarikatından olanlar, din yolundan ayrılan kar-
mamıştı. İtalya'da da kendisini unutmamışlardı. Domi-
deşlerini, ne yapıp yapıp, kendi taraflarına çekmeyi dü-
şünüyorlardı.

Bunun için, Dominiken teşkilâtında, bir ruhaninin
ve Venedikli genç bir soylunun yardımıyla inceden ince-
ye düşünülmüş bir pusu kuruldu.

Bu soylu, Bruno'yu Venedik'e davet edip, bilimle
rahat rahat uğraşmak için gereken her şeyin emrine ve-
rileceğini vadetti.

Vaadlere inanıp Venedik'e giden Bruno, pusuya
düşti.

insan geleceğe bakıyor

Yurdunun göklerini yine gören Bruno'nun mutlulu-
ğu uzun sürmedi. Venedik'teki Kurşun Damlı zindana
atıldı. Zindanın küçük pencerelerinden gökyüzü güç gö-
rünüyordu.

Bruno'yu bir gün sorguya götürdüler. Elleri arka-
sına bağlı, bir kanepede oturuyordu. Karşısında yük-
sekçe bir yerde, başlarında baş engizitör, yargıçlar bu-
lunuyordu. Şu «kilise babalarıyla» «din kardeşleri» yok
mu? Bunların sözümlerine ona «babaca» ve «kardeşçe» sev-
gisi olmasa, dünyada çok daha iyi yaşanırdı herhalde.

Sorgularda her şey tasarlandığı gibi olurdu: başlan-
gıçta mahkûm, sadece sorguya çekilir, sonra işkenceler
başlardı. Engizisyonun elinde, insanı aklının ucundan
bile geçirmedikleri şeyleri itirafa zorlamaya yetecek kadar
araç vardı.

Engizitörler, insan iradesini işkenceyle kırma yolla-
rını bilirlerdi. Bu başlı başına bir sanattı. Her şeyden
önce mahkûmun elleri ipe bağlanır, düğüme bir çubuk
geçirilirdi. Sonra doğruyu söylemesi teklif edilirdi. Mah-

kûm reddederse, çubuk döndürülerek elleri sımsıkı sıkılırdı. Susmaya devam ederse, çubuk bir defa daha döndürülürdü. Bu böylece beş, on, yirmi beş defa tekrarlanırdı.

Bundan sonra mahkûma, tanrı adına suçunu itiraf etmesi bir kere daha teklif edilirdi. İnat ederse, hücreye su dolu kovalar ve bir mangal getirilir, bu sefer su ve ateşle işkencelere geçilirdi.

Mahkûmun ağzına bir kova su dökülür, «ölürse, suç kendisinin», denirdi. Mahkûmun yüzü kızgın demirle dağlanır, «suçunu kabul etmeyene merhamet yok» denirdi.

Böylece, işkencelerin sonu gelmezdi. Kilise babaları, engizitörler, geceyi gündüzü zındanda geçirir, orada yer içerlerdi. Hapisane onlara ev, işkenceler de eğlence olurdu...

Bruno'ya da böyle işkence edilmişti; tam sekiz hafta.

Vücudunda hayır kalmamıştı. Güneşin altında yanan kurşun dam, insanı nasıl ezer, boğardı. Bir an önce sonu gelseydi bari şu işkencelerin.

Fakat engizitörler, Bruno'yu bedenlen öldürmekle yetinmiyor, ilkin ruhunu öldürmek istiyorlardı.

Bruno Roma'ya nakledildi. Romalı engizitörler, Bruno gibi yağlı bir parçayı, Venedikli engizitörlere bırakmak istememişlerdi.

Engizitörler, üzgün ve bitkin Bruno'yla altı yıl uğraşılar. Güçlü bir zekâsı ve derin bilgisi olduğunu biliyorlardı.

Tartışmalarda Bruno'nun fikirlerini çürütebilecek bir filozof daha dünyaya gelmemişti. O halde Bruno kendi kendisini çürütmeliydi. Ölümünden önce, kendi öğretisini kendisi öldürmeliydi. Bilimi öven, savunan Bruno'dan, herkesin gözleri önünde, sevgilisi bilimin yüzü-

ne tükürmesini, onu lânetleyip ondan vaz geçmesini istiyorlardı. Ama Bruno'ya bunu yaptırabilecek işkence yoktu dünyada.

Bruno bu son sınavıya çoktan hazırды zaten. Defalarca kendi kendisine şu sözlerle seslenmişti:

«Dayan, mert ol, cahillerin yargısı seni tehdit etse bile, asıl eserini yok etme teşebbüsünde bulunsa bile, fikrinden dönme.

Işığı karanlıktan ayırabilecek yüksek bir akıl mahkemesi vardır. Sadık, vefalı tanıklar ve avukatlar senin dâvanı savunacaklar. Düşmanlarınsa, kendi vicdanlarından kendi cellâtlarını ve senin intikamını alacak birini bulacaklar.»

İşte koridorda yine adımlar duyuldu. Kapı açıldı. Bruno'nun önünde, Dominiken generali, ihtiyar bir papaz duruyordu.

Papaz Bruno'ya öğretisinin din kurallarına aykırı olduğunu kabul etmesini, yanlış fikirlerden dönmesini bir daha teklif etti.

Bruno, son derece büyük bir mertlikle cevap verdi: «Fikrimden dönemem ve dönmek de istemem. Döneceğim hiç bir fikir yok zaten.»

Mahkemenin son oturumu yapılıyordu. Bruno, büyük engizitörün sarayında dize getirilerek karar okundu.

Karardaki, «Kardeş Cordano, kendisiyle mümkün olduğu kadar tatlı ve kan dökmeden davranılması için sivil makamlara teslim edilsin» sözlerinin korkunç anlamını Bruno anlıyordu. Bu tatlılığın ne demek olduğunu biliyordu. Sivil makamlar, tatlılıkla insana işkence eder, öfkelenmeden insanı sakatlar, «acıyarak» diri diri yakarlardı.

Bruno ayağa kalktı, başını kaldırdı. Gözlerinde nefret okunuyordu. Şöyle dedi:

— Siz kararınızı bildirirken korkuyorsunuz da, ben onu dinlerken korkmuyorum!

Gerçekten Bruno, yargıçlar kadar korkmuyordu. Bruno ölecekti ama, uğrunda öldüğü bilim yaşamaya devam edecekti. Ona işkence edenlerse, birkaç yıl fazla yaşasalar da, çirkin ve karanlık işlerini, tarih lânetleyecekti.

Bruna ölüme mahkûm edilmişti, ama savaşa yeni mücahitler katılıyordu.

Galile, bilim yararına, yalanlanamaz yeni kanıtlar topluyor ve «Demokrit'in Aristoteles'ten daha iyi düşündüğünü» söylüyordu.

Eli hünerli ustalar, camı perdahlamaya başlamışlardı. Çok geçmeden, bu perdahlanmış camlar teleskop ve mikroskop yapımında kullanılacaktı.

Tahmin ve sezginin zamanı bitiyor, yalanlanamayan kanıtların zamanı başlıyordu.

İnsan, eskiden ancak aklın yardımıyla sezdiklerini, pek yakında gözleriyle görecekti...

17 Şubat 1600

Yüzlerce Romalı, Çiçekler meydanına koşuyordu. Görülmemiş bir manzara bekliyordu kendilerini: ünlü bir dinsiz yakılacaktı. Papa, 50 kardinal ve bütün ülkelerden özel olarak bu büyük kilise bayramına gelen misafirler meydanda olacaklardı.

Meydan dolup taşmış, halk etraftaki sokaklara yayılmış, damlara bile çıkmışlardı.

Çok eski zamanlarda Romalılar, Hıristiyanların nasıl yakıldıklarını görmek için Büyük Sirke yığın yığın böyle akın ederlerdi. Şimdi yine bir gerçeği müjdeleyenin nasıl yakılacağını görmek için yeni Romalılar itişiyor, birbirlerini eziyorlardı.

İşte Bruno da göründü.

Hangi peygamber kendi yurdunda itibar görmüş-tür? Romalılar, başlarına taç yapıp övünmeleri gereken kimseyle alay ediyor, ona küfrediyorlardı.

Bruno'ya, üstüne zebaniler ve cehennem alevleri resmedilmiş bir gömlek giydirilmiş, başına da tuhaf bir külâh geçirilmişti.

Din kurallarından sapan birini gülünç gösterip rezil etmek için her şey yapılmıştı. Fakat meydandakilerin gözleri, Bruno'nun solgun yüzüyle ve sonsuzluğa bakan gözleriyle karşılaşp onlara dikkatle baktıkları zaman gülmeler diniveriyordu.

Kalabalıkta birinin:

«Bruno sevinse ya! Pek yakında, var olduğunu söylediği dünyalara göçecek» dediği işitildi.

Ama, bu acı şakaya aldırان olmamıştı.

Bruno, bir merdivenden yavaş yavaş yüksekçe bir odun yığınınına çıktı.

Cellât onu, bir direğe zincirle sımsıkı bağladı.

Cellâdın başına, görebilsin diye iki delik açılmış bir kukulete geçirilmişti.

Ateşte diri diri yakılmak suretiyle ölüme mahkûm edilen Bruno, korkmadan insanların gözlerinin içine bakıyor, cellâtsa yüzünü bir maske altında gizliyordu.

Odunlar tutuşturuldu. Yel, ateşi körükledi. Alevler Bruno'nun ayaklarına yaklaştı, elbisesini sardı.

Papazlar dikkat kesilmişti. Bruno hiç olmazsa bu son dakikada pişman olup fikirlerinden döner miydi acaba?

Fakat umutları boşunaydı. Bruno aman dilemeyecekti. Ağzından ne bir söz, ne bir inilti çıkacaktı.

Bruno bilincini kaybetmemişti.

Duyduğu acıyı bastıran, iniltilerini açığa vurmamasına yardım eden kuvvet neydi?

Hayatının bu son dakikalarında Bruno'nun ne düşündüğünü bilmiyoruz ama, çok daha önce, ölümünün kaçınılmaz olduğunu sezerek yazmış olduğu şu sözleri biliyoruz:

«Zaferin elde edilebilir olduğunu düşünerek mertçe savaştım. Fakat ruhuma verilen kuvvet, bedenimden esirgenmiş... Yine de bende, gelecek yüzyılların kabul edecekleri bir şey var. Gelecek kuşaklar: «ölüm korkusu bilmezdi. Karakter gücü bakımından, herkesten yüksekti ve gerçek uğrunda savaşmayı, tüm yaşama zevklerinden üstün tutardı» diyecekler.

SON

SON SÖZ

bruno'nun ölümü insanın sonu değildi

Bruno'nun ölümü insanın sonu değildi. Ve Bruno, ölümü bunun için böyle mertçe karşılamıştı.

Bir kitabın son bölümünde, genel olarak, yıllar kahramanın başından geçenler ve hayatının nasıl sona erdiği anlatılır.

Ama bizim kahramanımızın hayatı sonsuzdur. Öyle ki, onun hikâyesini hiç bir zaman sonuna kadar yazamayız.

Kahramanımızla birlikte bir şehirden öbürüne gitmiş, bir yüzyıldan ötekine geçmiştik. Milas'ta, Atina'da, İskenderiye'de, Roma'da, Bizans'ta, Kiyef'te, Paris'te, Londra'da, Moskova'da bulunmuş, Yeni Dünya'nın kıyılarına çıkmış, sonra yine Roma'ya dönmüştük.

Kahramanımızın adı Tales, Demokrit, Aristoteles, Arşimet, Lükres, Marko Polo, Afanasiy Nikitin, Kolomp, Yermak, Kopernik ve Bruno'ydu.

Bütün kahramanlarımızın adlarını sayıp dökemedik. Çünkü kültürü milyonlarca insan yaratmıştır ve yaratmaya devam ediyor.

Tarih sahnesine daha geç çıkan halklardan çok, eski çağların halklarından sözettik.

Her halkın hayatında, bir ağacın hayatında olduğu gibi, görülen bir çiçek açma, parlama zamanı, bir de çiçeklenmeyi, parlamayı hazırlayan, uzun bir gizli faaliyet süreci vardır.

Kitabımızda, İtalyan Rönesansına ancak şöyle bir değinmiştik. Hapishanede bile «Güneş Ülkesi»ni hayal eden büyük İtalyan Kampanella, Shakespeare, Nivton, Volter, Lavaziye, Laybniç ve Göthe'nin sözünü edemedik.

Bu kitapta Amerika'yı daha yeni bulunduğu zamanda gördük ve ilerisini karıştırmadık.

Rus halkının, tarih sahnesine nasıl çıktığını, yurdunun sert tabiatıyla nasıl savaşmış, uçsuz bucaksız topraklarını nasıl fethettiğini gördük.

Fakat Lomonosof'u, Puşkin'i, Lobaçevski, Mendeleyef'i, Pavlof'u anlatamadık.

Bu kitapta pek çok ad, pek çok insan, pek çok halk ve bunların kaderi var.

Zaman, binlerce iplikle, insan hakkında bir hikâye dokumuştur. Her ipliğin kendi rengi var. Dünya kültürü desenine, her halk kendi orijinal çizgisini katmıştır, bunlar da çok renkli bir kumaş meydana getirmiştir.

Hikâyemizi burada bitiriyoruz. Ama kumaşı tezgâhta bırakıyoruz, çünkü dokunması bitmemiştir. Doğa durmadan yaratıyor. İnsanın emeği de sonsuz.

Kahramanımızın daha sonra başından geçenleri bilmek isteyenler, insanın gerçeğe ve doğaya egemen olmaya doğru nasıl ilerlediğini, bilimin başına gelenleri ve Marks'ın, Engels'in, Lenin'in felsefeyi, dünyayı inceleyen ve değiştiren güçlü bir silâha çevirmekle bilimde yaptıkları devrimi, başka kitaplardan okuyup öğrenebilirler.

KİTAPTA SÖZÜ EDİLEN İSİMLER SÖZLÜĞÜ

Aahen — Almanya'da tarihî bir şehir. Romalılar tarafından kurulmuştur. Uzun zaman Büyük Şarl imparatorluğunun başkenti olmuştur.

Abelâr, Piyer (1079 - 1142) — Fransız filozofu. Ortaçağ düşüncesünü aşan bir felsefe görüşünü savunmuştur.

Adonis — Bitki tanrısı. Sonbaharda ölüp ilkbaharda yine dirildiğine inanılırdı. Adonis kültü Fenike'de, Mısır'da ve Yunanistan'da yaygındı.

Agamemnon — «İlyada» adlı destanın kahramanlarından. Miken hükümdarı. Troya'yı kuşatan Yunanlıların komutanı.

Akragant — Sicilya'nın güney kıyısında eski bir şehir. Bugünkü Cirkenti.

Alber, Büyük Alber (1193) - 1280) — Ortaçağda yaşamış bir bilim adamı.

Alkuin (735 - 804) — Büyük Şarl'ın hocası.

Amartol Georgi (IX. yüzyıl) — Keşiş. Bizans tarihçisi.

Anaksagoras (Yaklaşık olarak M.Ö. 500 - 428 yılları arasında yaşamıştır) — Küçük Asya'nın (Anadolu'nun) Klazomena şehrinde doğmuş materyalist bir Yunan filozofu.

Anaksimandros (Yaklaşık olarak M.Ö. 610 - 546 yılları arasında) — Materyalist bir Yunan filozofu. Küçük Asya'nın Milas şehrinde yaşamıştır.

Anaksimenes (Yaklaşık olarak M.Ö. 585 - 524 yılları arasında yaşamıştır) — Materyalist bir Yunan filozofu. Milas'ta doğmuştur.

- Andromeda — Yunan mitolojisine göre, Perseus tarafından kurtarılmış bir kral kızı.
- Aristarkos, Samoslu (Sisamlı) (M.Ö. IV. yüzyılın sonlarıyla III yüzyılın ortaları) — Yunan astronomi bilgini. Sisam adasında doğmuştur.
- Aristofanes (Yaklaşık olarak M.Ö. 450 - 385 yılları arasında yaşamıştır) — Klâsik Yunan edebiyatının son büyük ozanı. 40 kadar komedi yazdığı bilinmektedir. «Bulutlar», «Eşek Arıları», «Kuşlar» en ünlüleridir.
- Aristoksenes (M.Ö. IV. yüzyıl) — Yunan filozof ve müzikçisi. Aristoteles'in öğrencisi.
- Aristoteles (M.Ö. 384 - 322) — Antik çağın en büyük filozofu, Trakya'da bir Yunan kolonisi olan Starira'da doğmuştur. Esas eseri «Organon»dur. Bundan başka «Fizik», «Metafizik», «Politika» ve «Ahlâk» adlı eserleri de önemlidir.
- Arşimet (M.Ö. 287 - 212) — Eski Yunanistan'ın ünlü fizikçisi ve matematikçisi. Fizik ve matematikte birçok buluşu vardır. Kaldıraç (Manivelâ) kanunu, ağırlık merkezi adını taşıyan kanun bunların en önemlileridir.
- Arşit — M.Ö. yüzyılda yaşamış bir materyalist Yunan filozofu. Pitagor okulundandır.
- Aspasya (M.Ö. V. yüzyıl) — Güzelliği ve zekâsıyla ün kazanmış Milaslı bir kadın. Zamanının en kültürlü kadınlarından biri. Perikles'in eşi.
- Astarte — Fenikelilerde bereket, analık ve aşk tanrıçası.
- Atena Palas — Yunan mitolojisinde tanrıların başı Zeus'un kızlarından biri. Şehirlerin, bilgeliğin ve bilimin koruyucusu bir tanrıçadır.
- Augustus, KayusYulius Oktaviyanus (M.Ö. 63 yılında doğmuş, M.S. 14 yılında ölmüştür) — İlk Roma imparatoru.
- Bakon Rocer (1210 - 1294) — İngiliz filozofu ve tabiat bilgini.
- Bar - Kohba — II. yüzyılda Romalılara karşı ayaklanan Filistin Musevîlerinin önderi.
- Barma — XVI. yüzyılda yaşamış bir Rus mimarı. Postnik adındaki başka bir mimarla birlikte, Moskova'daki Sen Bazil katedralini kurmuştur.
- Behaym Martin (1459 - 1509) — Alman coğrafyacısı.
- Bernar, Klervolu Bernar (1091 - 1153) — Mistik bir filozof.
- Biruni, Ebureyhan (Ölümü 1038) — Ortaçağda Doğunun en bü-

- yük bilim adamlarından. Harzemin Birun şehrinde doğmuştur. Hindistan'a dair bir kitabı vardır. Eserlerini Arapça yazmıştır.
- Boes (Yaklaşık olarak 475 - 526 yılları arasında yaşamıştır) — Romalı filozof, matematikçi ve fizikçi.
- Borcia Aleksandır (1431 - 1503) — Papa IV. Aleksandır.
- Bruno Cordano (1548 - 1600) — İtalyan filozofu, şair ve astronomi bilgini.
- Büyük Şarl, Şarlman (742 - 814) — Fransa kralı. 768'de kral, 771'-de tek başına Fransa kralı iken 800 yılında kendisini «Batı imparatoru» ilân etmiştir.
- Covanni Pike della Mirandola. (1436 - 1494) — İtalyan yazar ve filozofu. Rönesans çağının en bilgili adamlarından biri.
- Çenslor Rıçart (1556 yılında ölmüştür) — İngiliz denizcisi.
- Çeşor Cefri (1340 - 1400) — Büyük İngiliz şairi. «Kentenberi Hikâyeleri» adını taşıyan eseri İngiliz edebiyatının şaheserlerinden sayılır.
- Dante Aligieri (1265 - 1321) — En büyük İtalyan şairi. Başlıca eseri «İlâhî Komedyâ» adındaki dev eserdir.
- Demokrit (M.Ö. 460 - 370) — Büyük Yunan filozofu. Materyalisttir. Andera şehrinde doğmuştur.
- Dikearh (Yaklaşık olarak M.Ö. 350 yılında doğmuştur) — Filozof. Aristoteles'in öğrencilerinden.
- Diyojen (M.Ö. 404 - 323 yılları arasında) — Yunan filozofu.
- Diyonisos — Yunan mitolojisinde meyve, üzüm ve şarap tanrısı.
- Diyonisos, Büyük Diyonisos (M.Ö. 432 - 367) — 405 yılında Sirakuza tiranı olmuştur.
- Diyonisos, Genç Diyonisos — M.Ö. IV. yüzyılda Sirakuza'da tiranlık (beylik) yapmıştır, Büyük Diyonisos'un oğludur.
- Doriat — XIII. yüzyılda yaşamış bir Ceneviz denizcisi.
- Durof, Vladimir Leonidoviç (1863 - 1934) — Ünlü Rus sirk artisti ve hayvan terbiyecisi.
- Dübua Öjen — Hollandalı anatomi bilgini. XIX. yüzyılın 90 yıllarında pitekanthroposun kemiklerini bulmuştur.
- Ebulfida İsmail (1273 - 1331) — Arap tarih ve coğrafya bilgini. «Tarihi Ebulfida» adlı 4 ciltlik tarihi ve «Takvim-ül Büldan» adlı coğrafyası en ünlü eserlerindendir.
- Edvard VI. (1547 - 1553) — İngiliz kralı.

- Ehtanot — M.Ö. XIV. yüzyılda yaşamış bir Mısır firavunu.
- El Gazen (XI. yüzyıl) — Ünlü bir Arap fizikçisi.
- Empedokles (M.Ö. 483 - 423) — Yunan filozofu. Materyalisttir. Başlıca eserleri «Tabiat Hakkında», «Arınmalar»dır.
- Epiküros (M.Ö. 342 - 270) — Büyük Yunan filozoflarından biri. Materyalisttir. Sisam adasında doğmuştur.
- Eratostenes (M.Ö. 256 - 194) — Yunanlı matematik, astronomi, coğrafya bilgini.
- Erasmus, Roterdamlı Erasmus (1466 - 1536) — Hollandalı hümanist. «Deliliğe Övgü» adlı kitabın yazarı. Düşünceleri Rönesans Avrupa'sı üzerinde büyük bir etki yaratmıştır.
- Eskilos (M.Ö. 525 - 546) — Yunan trajedi yazarı. Ona «Trajedinin babası» adı verilir. «Zincire Vurulmuş Prometeüs», «Kurtarılmış Prometeüs» v.b. trajedileri vardır.
- Evdem, Rodoslu Evdem (M.Ö. IV. yüzyılda yaşamıştır) — Aristoteles'in öğrencilerinden. Yunan filozofu ve matematikçisi.
- Fidyas (Yaklaşık olarak M.Ö. 490 - 430) — Yunan uygarlığının en büyük heykelticisi. Perikles'in zamanında yaşamıştır.
- Filip, Makedonyalı Filip (M.Ö. 383 - 336) — Makedonya kralı.
- Forum — Eski çağda Roma'nın merkezlerinde bir meydan.
- Födorof İvan (1583 yılında ölmüştür) — Rusya'da ilk matbaayı açan.
- Frederik III. — XV. yüzyılda yaşamış bir Alman imparatoru.
- Galenus Klaudius (M.S. 131 - 200) — Eski çağın, Hipokrates'ten sonra en ünlü hekimi. Anatomi, fizyoloji ve felsefe üstüne eserleri vardır.
- Galile (1564 - 1642) — İtalyan bilgini. Astronomi, matematik ve fizikte birçok buluşlarıyla ün yapmıştır.
- Gama, (Vasko da) (1469 - 1542) — 1497 - 1498 yıllarında Afrika'nın güneyinden dolaşarak Hindistan yolunu bulan Portekiz denizcisi.
- Gazali, Ebu Hamid Muhammed (1059 - 1111) — Arap filozofu.
- Giyyon de Şampo (1070 - 1121) — Fransız filozofu. Paris'te felsefe ve güzel konuşma profesörlüğü yapmıştır.
- Göthe, Yohan Wolfgang (1749 - 1832) — Büyük Alman yazarı.
- Grigor, Tur piskoposu (VI. yüzyıl) — «Frankların Tarihi» adlı kitabın yazarı. Tur'da bir rahip okulu kurmuştur.
- Gutenberg, Yohan (1394 - 1468) — Matbaacılığın kurucusu.

Hefestos — Yunan mitolojisinde ateş tanrısı, demircilerin, zanaatçıların piri.

Hekateos, Milaslı Hekateos (M.Ö. VI. yüzyılın sonlarıyla V. yüzyılın başları arasında) — Coğrafyacı ve tarih yazarı.

Hekkel, Ernst (1834 - 1919) — Alman tabiat bilgini. Yena üniversitesinde zooloji profesörlüğü yaptı. Darwin'le tanıştıktan sonra, darvinciliğin en ateşli savunucularından olmuştur.

Helles yada Elada — Yunanistan'ın başka bir adı.

Heraklit (Yaklaşık olarak M.Ö. 544 - 484 yılları arasında) — Materyalist Yunan filozofu. Efeslidir.

Hvoyko, Vikenti Vyaçeslavoviç (1850 - 1914) — Tripolye kültürünü bulan Ukraynalı bilim adamlarından.

Herbert (Papa II. Silvester, X. yüzyıl) — Ortaçağ bilim adamlarından.

Herodot (M.Ö. 485 - 425) — Ünlü Yunan tarihçisi. Ona «Tarihin babası» adı verilir.

Heron (M.Ö. II. yüzyıl sonu ve I. yüzyıl başı) — İskenderiyeli matematikçi ve mekanik bilgini.

Heziodos (M.Ö. VIII. - VII. yüzyıllar) — En eski Yunan ozanlarından, Beotyalıdır. «Tanrıların Kökeni Hakkında» ve «İşler ve Günler» adlı destanları vardır.

Hipokrates (M.Ö. 460 - 77) — Eski çağın ünlü Yunan hekimi. «Hekimliğin babası» sayılır.

Holbayn, Küçük Hans (1497 - 1543) — Alman ressamı.

Homeros (Herodot'a göre, M.Ö. 850 yıllarına doğru yaşamıştır) — Eski çağ Yunanistan'ının epik ozanı. Eski çağ Yunan yazarı. «İlyada» ile «Odiseya'nın Homeros tarafından yaratılmış olduğunu söylerler.

Horatius, Kintus Flakkus (M.Ö. 66 - 8 yılları) — Ünlü Lâtin şairi. Hicivle, aşkla, destanlarla ve kahramanlıkla ilgili şiirleri ve bir de «Şiir sanatı» adlı eseri vardır.

Hügenotlar — Hristiyanlıkta reform yapan Jan Kalvin'in taraftarlarına Fransa'da verilen ad. Katolik kilisesinin düşmanlarıdır.

İbni Rüşt (1126 - 1198) — Arap filozofu. Kokrova'da doğmuştur. Fizik, tıp, astroloji, felsefe ve matematik üzerinde çalışmıştır. Avrupa'da Averoes adıyla bilinir.

İbni Sina (980 - 1037) — Ünlü Doğu filozofu. Buhara yakınlarında doğmuştur. Tam anlamıyla ansiklopedik bir dehaya sa-

hipti. Ünü ve etkisi bütün Batı Ortaçağına yayılmıştır. Eserlerini Arapça yazmıştır. Avrupa'da Avisena adıyla bilinir. İgor, Büyük Kiyef prensi (912 - 945) — Rürük'in oğlu, Oleg'in halefi.

Igor Svyatoslavoviç (Ölümü 1202) — Novgorot prensi, 1185 yılında Poloveçlilere karşı sefere çıkmıştır. Bu olayı anlatan «İgor Alayı Destanı»nın kahramanı.

İlariyon (XI. yüzyıl) — Kiyef metropoliti, ünlü bir hatip ve yazar. İstar yada İştar — Babil tanrıçası.

İvan III. (1440 - 1505) — Büyük Moskova prensi.

İvan IV. Korkunç İvan (1530 - 1584) — 1533'te Büyük prens, 1547'de «Tüm Rusya'nın çarı» olmuştur.

Kabot Sebastiyon (1472 - 1557) — İngiliz denizcisi. Kabotto Covanni'nin oğlu.

Kabotto Covanni, (1450 - 1498) — İngiltere'ye göç etmiş İtalyan asıllı bir denizci. Kuzey Amerika'yı bulmuştur.

Kasiodor, (490 - 585) — Romalı bilim adamı ve yazar. Soylu bir Roma ailesine mensuptu.

Kiril (827 - 869) — Slavlar arasında çalışan ilk Hristiyan misyonerlerden. Metodi ile birlikte Slav yazısını yaratmıştır.

Kiril, Tur piskoposu (XII. yüzyıl) — Rus yazar ve bilim adamı.

Kovalevski, Vladimir Onufriyeviç (1842 - 1883) — Ünlü bir Rus paleontologu.

Kolomp, Kristof (1446 - 1506) — 1492'de Amerika'yı bulan ünlü gemici.

Koltso, İvan — Sibirya fatihi Yermak'ın arkadaşlarından, Volga Kazaklarının komutanı.

Kommod, Lütsius Aurelius (II. yüzyıl) — Roma imparatoru. Markus Aurelius'un oğlu.

Kopernik, Nikola (1473 - 1543) — Polonyalı astronomi bilgini.

Kortes Fernando (1485 - 1547) — İspanyol gemicisi. Meksika fatihi.

Kozma İndikoplevt (VI. yüzyıl) — Mısırlı keşiş, gezgin. «Hristiyan Topografyası» adlı bir coğrafya kitabı yazmıştır.

Kriton — Sokrat'ın öğrencisi ve arkadaşı. M.Ö. 404 - 403 yıllarında Atina'da iktidarı ele geçiren «30 tiran»dan biri.

Ksenofanes (M.Ö. VI. yüzyıl) — Yunan ozan ve filozofu.

Kserkes (M.Ö. V. yüzyıl) — Pers kralı.

Küçür Şeybani — Sibirya Tatarlarının son hanları.

- Laktansius (III. - IV. yüzyıllar) — Afrikalı bir Hristiyan yazar.
- Lao-Çen M.Ö. VI. yüzyılda yaşamış bir Çin filozofu.
- Lavuaziye, Antuan Loran (1743 - 1794) — Fransız kimyacı. Modern kimyanın kurucularındandır.
- Layel Çarlz (1797 - 1875) — Ünlü İngiliz jeoloji bilgini.
- Leonardo da Vinçi (1452 - 1519) — Rönesans devrinde yaşamış büyük bir bilim adamı ve ressam.
- Levkipos (M.Ö. V. yüzyıl) — Materyalist bir Yunan filozofu. Demokrit'in hocası.
- Leybnits, Gotfrid Vilhelm (1646 - 1716) — Alman filozofu ve matematikçisi.
- Livius Titus (M.Ö. 59. M.S. 17 yılları arasında) — Romalı tarihçi.
- Lobaçevski, Nikolay İvanoviç (1792 - 1856) — Ünlü bir Rus matematikçisi.
- Lomonosof, Mihayil Vasiļyeviç (1711 - 1765) — Büyük bir Rus bilgin ve yazarı.
- Lükretius, Garus Titus (M.Ö. 98 - 55 yıllarında) — Roma'nın en tanınmış şairlerinden. Materyalist bir filozoftur. «Eşyaların Tabiatı Üstüne» adlı bir eseri vardır.
- Lüter, Martin (1483 - 1546) — Alman reform hareketinin öncüsü ve Protestanlığın kurucusu.
- Macelan, Fernando (1480 - 1521) — Ünlü Portekizli gemici. İspanya hizmetindeyken dünyayı ilk defa dolaşmıştır.
- Magdeburg — Daha Büyük Şarl zamanında, IX. yüzyılın başlarında bilinen bir Alman şehri.
- Marin, Tirli — M.S. I. yüzyılın sonunda ve II. yüzyılın başlarında yaşamış bir Romalı coğrafyacı.
- Marko Polo (1254 - 1324) — İtalyan gezgini. Asya halklarını anlatan ve dünyaca tanınan «Marko Polo'nun Kitabı» adlı bir eser yazmıştır.
- Markus Aurelius (121 - 180) — Roma imparatoru, filozof ve yazarı. «Kendi Kendimle Başbaşa» adlı bir kitabı vardır.
- Mediçi Muhteşem Lorenzo (1448 - 1492) — Banker ve Floranca hâkimi.
- Melanhton (1497 - 1560) — Lüter'in yakın fikir arkadaşı, Protestan din bilgini.
- Melkart — Bir Fenike tanrısı.
- Mendeleyef, Dmitri İvanoviç (1834 - 1907) — En büyük Rus kimyacı.

Meşçaninof, İvan İvanoviç — Sovyet dil bilgini, akademi üyesi.
Montesuma — Meksika Azteklerinin devlet önderi (XVI. yüzyıl başları).

Morgan, L. G. (1818 - 1881) — Ünlü Amerikan etnografya bilgini.

Nikitin Afanasiy — XV. yüzyılda yaşamış ünlü bir Rus gezgini.
1466 - 1470 yılları arasında İran'la Hindistan'ı gezmiştir.

Nyüton, İsaak (1643 - 1729) — Büyük bir İngiliz matematikçisi, astronomu ve fizikçisi.

Odiseüs — Homeros'un ikinci destanı «Odiseya»nın kurnaz kahramanı, İtaka adasının hükümdarı, Troya savaşına katılmıştır.
Odiseya — Yunan ozanı Homeros tarafından yaratıldığı söylenen bir destan.

Oleg (912 yılında ölmüştür) — Rusya'da Rürük'ten sonra ikinci prens.

Oleg, Çernigoflu Oleg (1115 yılında ölmüştür) — Birkaç kardeş kavgalarına katılmış bir Çernigof prensi.

Orelyane, Fransisko (XV. yüzyılın sonlarında doğup 1549 yılında ölmüştür) — And sıradağlarının ötesindeki toprakları inceleyip Amazon ırmağını bulan bir İspanyol gezgini.

Oziris — Eski Mısır'ın, ölen ve yeniden dirilen bitki tanrısı, aynı zamanda ölümler ülkesinin koruyucusudur.

Öklides (M.Ö. 330 - 245) — Ünlü Yunan matematikçisi.

Ömer — 634 - 644 yılları arasında halife olmuş, halifeliği zamanında Suriye, Mezopotamya, Filistin zaptedilmiştir.

Öripid (M.Ö. 480 - 406) — Büyük Yunan trajedi yazarı. Trajedi-leri arasında «Medeya», «Fedra», «İfigeneya Aulis'te» en ünlüleridir

Parmenid — M.Ö. V. yüzyılda yaşamış bir Yunan filozofu. Elea okulundandır.

Pavlof, İvan Petroviç (1849 - 1936) — Büyük Rus fizyologu.

Perikles (M.Ö. 490 - 429) — Yunan devlet adamı. Atina'nın yükseliş devrinde demokratik partinin şefi olmuştur.

Perseus — Yunan mitolojisine göre, Zeus ile Argos kraliçesi Danae'nin oğlu.

Petrark, Françesko (1304 - 1374) — Büyük İtalyan şairi.

Piarro Gonsalo — XVII. yüzyılda yaşamış ve Amazon ırmağının yukarı kesimlerine sefer yapmış bir İspanyol fatihi.

- Pitagor (M.Ö. 571 - 497) — İdealist Yunan filozofu. Sisam adasında doğmuştur.
- Pitey, Marsilyalı Pitey (M.Ö. IV. yüzyıl) — Yunan gezgini ve bilim adamı.
- Platon (M.Ö. 423 - 347) — İdealist Yunan filozofu.
- Plinius, Kayus Sekundus (23 - 79) — Romalı yazar, bilim ve devlet adamı.
- Plutark (50 - 120) — Yunan tarihçisi. Yunanistan ve Roma'nın ünlü adamlarından bahseden «Paralel Hayatlar» adlı eseriyle tanınmıştır.
- Polikrat (M.Ö. VI. yüzyıl) — Sisam adası tiranı.
- Ponse de Leon Huan (1460 - 1521) — Kolomp'un ikinci seferine katılmış bir İspanyol gezgini. 1513 yılında Florida'yı bulmuş, onu bir ada sanmıştır.
- Poseydon — Eski Yunanlılarda denizlerin, suların tanrısı.
- Postnik — Rus mimarı. Barma'yla birlikte, Moskova'daki Sen Bazil katedralini kurmuştur.
- Prometeüs — Yunan mitolojisine göre, Zeus'un insanların elinden aldığı ateşi gökten çalıp insanlara geri veren bir tiran.
- Ptolemeuslar — Büyük İskender'in komutanlarından Ptolemeus tarafından Mısır'da kurulan bir hükümdar hanedanı.
- Ptolemeus II. Filadelf (M.Ö. 285 - 246) — Mısır hükümdarı.
- Ptolemeus Klaudius — II. yüzyılda yaşamış ünlü bir Yunan astronomu. Doğuda Batlamyos adıyla bilinir.
- Pud — Rusya'da kullanılan ve 16 kg. eşit olan bir ağırlık ölçüsü.
- Relli Uolter (1552 - 1618) — Gezgin ve şair. Kuzey ve Güney Amerika'ya birkaç sefer yapmıştır.
- Rustaveli Şota — XII. yüzyılda yaşamış büyük Gürcü şairi.
- Salvian — V. yüzyılda Güney Golya'da yaşamış bir papaz ve yazar.
- Seneka Lüsies (M.Ö. 3 - M.S. 65) — Romalı filozof ve yazar. Roma imparatoru Neron'a hocalık etmiştir.
- Serber — Eskiçağ Yunanlarının inanışlarına göre, yeraltı ülkesinin kapısını bekleyen üç başlı, yılan kuyruklu köpek.
- Set — Mısır tanrısı, Oziris'in kardeşi ve katili.
- Sezar Kayus Yulius (M.Ö. 100 - 44) — Romalı politika adamı, başbuğ ve yazar.
- Skila ile Karibdis — Yunan mitolojisinde, Mesina boğazının iki yakasında birbirinden bir ok atımı uzakta duran iki deniz

- canavarı. Skila ile Karibdis, birinden kurtulunsa bile ötekinden kurtulması imkânsız çifte belânın ifadesinde atasözü haline gelmişlerdir.
- Sofokles (M.Ö. 495 - 406) — Büyük Yunan trajedi şairi. «Ödip Kral», «Antigona» vb. başlıca eserleridir.
- Sokrat (M.Ö. 469 - 399) — Atinalı idealist bir Yunan filozofu.
- Spartaküs — Eskiçağ Roma'sında, M.Ö. 73 - 71 yıllarında ayaklanan kölelerle gladyatörlerin önderi.
- Spinoza Baruh yada Benedikt (1632 - 1677) — Ünlü Hollandalı filozof.
- Strabon (M.Ö. 63 - M.S. 21) — Yunan coğrafyacısı.
- Straton, Lampasklı Straton — M.S. 270 yılında ölmüş bir Yunan coğrafyacısı.
- Stroganoflar — XVI. XVII. yüzyıllarda ticaret ve sanayi alanlarında faaliyet göstermiş, baron ve kontlar vermiş bir aile.
- Süleyman yada Solomon (M.Ö. X. yüzyıl) — Yahudi hükümdarı, Davud'un (David'in) oğlu.
- Svyatoslav (X. yüzyıl) — Kiyef prensi.
- Şekspir, Vilyam (1564 - 1616) — Büyük İngiliz şairi ve oyun yazarı.
- Tales (M.Ö. 624 - 547) — Milas'ta doğmuş materyalist bir Yunan filozofu.
- Tasitüs Kornelius (55 - 1207) — Roma tarihçisi, Senato üyesi.
- Temmuz — Eski Asurlularla Babililerde, kışın donup ilkbaharda yeniden dirilen bitki tanrısı.
- Teognis (M.Ö. VI). — Lirik Yunan şairi.
- Teodorik, Büyük Teodorik (471 - 526) — Ostgot kralı.
- Timiryazef, Kliment Arkadiyeviç (1843 - 1920) — Büyük Rus doğa bilgini.
- Tirit — M.Ö. II. binyılda en önemli Yunan şehirlerinden biri.
- Toma, Akınoğlu Toma (1225 - 1274) — Ortaçağ din bilgini ve filozofu.
- Tutmos — M.Ö. XVII. yüzyılda yaşamış bir Mısır firavunu.
- Tüsidit (M.Ö. 460 - 399) — Atinalı tarihçi, «Pelopones Savaşlarının Tarihi» adlı bir eseri vardır.
- Vat, Gems - Bencamen (1736 - 1819) — İskoçyalı mekanikçi ve icatçı.

Virgilius, Maron Publius (M.Ö. 70 - 19) — Romalı şair. «Eneas» destanının yazarı.

Vivaldi (Gvido ve Ugolino kardeşler) — XVIII. yüzyılın sonlarında yaşamış iki Venedikli denizci.

Vladimir Svyatoslavoviç (1015 yılında ölmüştür) — 980 yılında Kiyef prensi olmuştur.

Vladimir Vsevolodoviç Monomak (1053 - 1125) — 1113 yılında Kiyef Büyük prensi olmuştur.

Volter Fransua - Mari Arue (1694 - 1778) — Büyük Fransız yazarı ve düşünürü.

Yoan, Bulgar Yoan — X. yüzyılda Bulgaristan'da yaşamış bir kilise yazarı. «Şestodnev - Altı Gün» adlı bir kitap yazmıştır.

Yoan Tsimiskis (X. yüzyıl) — Bizans imparatoru.

Yoviy Pavel (1483 - 1552) — Doktor ve yazar. «Moskova Elçisinin Notları» adlı bir eseri vardır.

Yermak Timofeyeviç (XVI. yüzyıl) — Kazak komutanı. 1582 yılında Sibirya'yı fethedip Rusya'ya ilhak etmiştir.

Yermolin Vasiliy Dmitriyeviç (XV. yüzyıl) — Tanınmış Rus mimarı.

Zeus — Eski Yunanlılarda gök, yıldırım tanrısı, Evrenin hâkimi, tanrıların ve insanların atası sayılırdı.

İki Sovyet bilim işçisinin hazırladığı bu iki ciltlik kitapta, insanın insanlaşmasındaki evreler; insanın doğayla, insanın insanla savaşı; insanın yarattığı ortak kültür; toplumların yapısı ve düzenindeki değişmeler; sınıfların doğuşu; ortak mülkiyetin özel mülkiyete dönüşü; idealizmle materyalizmin savaşı; dinle bilimin anlaşmazlığı sosyalist açıdan sergilenmektedir.